

BRASSAI SÁMUEL

MONDATTANI TANULMÁNYOK

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 195.

BRASSAI SÁMUEL

MONDATTANI TANULMÁNYOK

TINTA KÖNYVKIADÓ

SEGÉDKÖNYVEK A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 195.

Sorozatszerkesztő
KISS GÁBOR

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A latin és a görög nyelvi anyagot
kiadásra előkészítette: Kiss Bernadett

Válogatta: Elekfi László, Kiefer Ferenc

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-409-079-3

A kiadásért felelős
A TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Kiss Bernadett
Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika
Borítóterv: Temesi Viola

TARTALOM

Brassai Sámuel válogatott műveinek második kötete elé	7
A dativus ügye.	11
A magyar szórend kérdéséhez.	15
Egy hirdetmény	20
Észrevételek. I.	25
Észrevételek. II.	28
Észrevételek. III.	31
Helyreigazítás.	35
Laelius.	38
Toldalék.	74
Nyelv és irodalom.	81
Paraleipomena kai diorthoumena.	92
Szerény észrevételek	181
Vallomások és igazítások.	188
Vissza- és körütekintés. Nyelvünk ügyében.	196
Vissza- és körütekintés. Nyelvünk ügyében.	205
Az alanytalan mondatok kérdéséhez	214
Idő. Év. Evez.	220
Mi a mondat?	223
Idézett műfordítások	227
Jegyzetek	228

BRASSAI SÁMUEL VÁLOGATOTT MŰVEINEK MÁSODIK KÖTETE ELÉ

Az olvasó Brassai Sámuel műveinek második kötetében – a *Laelius* és a *Paraleipomena* kivételével – kisebb írásaiból válogattunk. A szerző legfontosabb mondattani munkái – ugyancsak a Tinta Könyvkiadó gondozásában – egy korábbi kötetben láttak napvilágot. Elekfi László összesítése szerint a tudományos értékűnek minősíthető Brassai-írások mennyisége meghaladja az ezer oldalt. Ezeknek fele megtalálható az első Brassai-válogatásban, a jelen kötet számára olyan közlemények szerepelnek, amelyek az első kötetben található elméleti megállapításokat kiegészítik vagy finomítják. Külön-külön kötetet érdemelnének Brassai nyelvhelyességi, nyelvoktatási és stilisztikai tárgyú írásai, valamint a szövegelemzés, szövegértelmezés és fordítás kérdéseivel foglalkozó munkái. A két válogatással mi azonban Brassai elméleti jellegű munkásságának teljességre törekvő bemutatására szorítkozunk.

Az első rövid tanulmány a birtokos szerkezetek kérdéséhez szól hozzá. Egyrészt megállapítja, hogy a nyelvészeti irodalomban nincs az eset fogalmára vonatkozó általános definíció, másrészt rámutat arra, hogy a dativuszos alak része lehet a birtokos szerkezetnek, amiből azonban még nem következik, hogy az ilyen alak kétértelmű lenne. A dativusz raggal toldalékolt névszónak több funkciója lehet, egyik funkcióban sem azonosítható azonban formailag a más nyelvekből ismert genitivusszal.

A magyar szórendről szóló cikkében a szórendről korábbi mondattani munkáiban javasolt elméletét védi meg kritikusaival szemben számos új példa segítségével. Itt első-sorban a határozók szórendi helye és hangsúlyozása közötti összefüggéseket tárgyalja.

Vitairat kötetünk következő az alanytalan mondat kérdését tárgyaló tanulmánya is. Alanytalan mondatról csak akkor van értelme beszélni, ha előbb az alany fogalmát tisztázzuk. Brassai német, francia és magyar nyelvtanírókra hivatkozva rámutat arra, hogy az alany fogalma többféleképpen értelmezhető. Van aki az alanyesettel azonosítja, és van, aki a *ki/mi* kérdésre felelő mondatrésznek tekinti. De alanynak nevezhetjük azt a valamit is, amiről a mondat szól. A vitatott cikk nem tisztázza, hogy milyen értelemben beszél alanytalan mondatról. Helytelen következtetésre jut éppen ezért mind az 'alany-pótlás', mind pedig az alanytalan mondatok szórendi tulajdonságai tekintetében.

Az „Egy hirdetmény” c. cikk ismét a genitivus kérdését taglalja, felfogása szerint a magyar esetrendszerben nincs genitivus. Legfontosabb megállapítása, hogy „külön sajátító rag, mely a jelzőhöz járulna, nyelvünkben nem létezik, hanem a jelzőt, mint birtokost, ez a három vonás jellemzi: elsőben, hogy a jelzett előtt áll; másodsor, hogy a közvetlenül avagy csak névmellék jelzővel választva áll előtte; harmadszor, hogy a jelzettet jelentő szó accentusát magához ragadja.”

A „Szerény észrevételek” c. írásában Joannovics Györggyel száll vitába a hangsúly kérdésében. A hangsúly helye attól függ, hogy a szülő a hallónak mit akar tudomására hozni. A mondatnak nincs 'állandó' hangsúlya. A hangsúly jelzi a határt a között, hogy

a szóló mit tekint tudottnak és mit újdonságnak. Brassai Joannovics példáival is saját igazsága mellett érvel.

„A szavak összetétele a magyarban” c. pályamű kapcsán három észrevételt tesz közzé. Az elsőben a ’szóösszetétel’ elnevezés tartalmát és helyességét elemzi, a másodikban az összetétel elemeinek ún. egybeolvadását taglalja, szembeállítva a *házfedél* típust a *házaspárral*, ahol az utóbbinál már nem gondolunk a házra, és rámutat, hogy a ’meghatározás’ nem szinonimája az ’alárendeltség’-nek, tehát a nem egyenrangú elemekből szerkesztett összetett szóban nem alárendelés van. Téves dolog tehát a kétféle összetett szót a mellérendelt és alárendelt mondatok kettőiségének mintájára jellemezni. A harmadik részben az egybeírás és összetettség megfeleléseit és meg nem feleléseit vizsgálja.

A mondat fogalmának helyes, ill. helytelen meghatározása a témája a „Helyreigazítás” c. cikknek, melyben saját mondatfelfogásának helyessége mellett érvel. Az a felfogás, hogy „a mondat összefüzdött szavak csoportja”, nem mindig áll, ti. vannak egy szóból álló mondatok is (*villámlik, dörög*), és vannak *verbum finitum* nélküli mondatok is. Brassai arra is rámutat, hogy a logikai ítélet megszerkesztettsége alapvetően különbözik a nyelvi közlés szerkezeti tulajdonságaitól.

Az előzőktől lényegesen terjedelmesebb munka a *Laelius. Hogy kell és hogy nem kell magyarul az iskolában a latin autorokat?*, amely egyaránt rávilágít a latin és magyar mondatok szerkezeti egyezéseire és különbségeire. A *Laelius de amicitia* Cicero munkája, amelynek elemzése a latin iskolai oktatásában Brassai idejében általános gyakorlat volt. Brassai mondatról mondatra végigelemzi Cicero szövegét és azoknak több esetben új elemzését javasolja. A tanulmány végén található *Toldalék*-ban, a szerző összefoglalja a latin mondat szerkezetről vallott nézeteit. Figyelemre méltó a mondat fogalmának a *Laelius*-ban található meghatározása: „A mondat bizonyos cselekvésnek vagy állapotnak egyszerűbb vagy körülményesebb kifejezése szavakban, oly czéllal és móddal, hogy hallója vagy olvasója ebből a cselekvény vagy állapot mivoltát megértse.” Majd így folytatja: „A mondatnak legfőbb és lényegesebb alkotó része az **ige**.” Az ige körül csoportosulnak a cselekmény vagy állapot körülményeit jelölő ’határozók’. „Az egyszerű mondat az igéből és közvetlen határozóiból áll.” A magyar annyiban hasonlít a latinra, hogy a magyarban sincs szükség arra, hogy az egyik határozónak, az alanynak, nagyobb fontosságot tulajdonítsunk, mint a többieknek. A franciában viszont ez fontos elemzési szempont lehet. Brassai figyelemre méltó megállapítása, hogy „nincs rangkülönbség a határozók közt”. A magyar mondat rendszeren két részből áll, a bevezetőből (máshol: az inchoatívumból) és a mondandóból (máshol: a zömből). A szóló lényeges üzenete a mondandóban rejlik. A mondat bevezető részeiben általában olyan ’határozók’ foglalnak helyet, amelyek ismert körülményeket jelölnek. A *Mit lőtt a király Gödöllőn a vadászaton?* kérdésre válaszolva mondhatjuk *A király Gödöllőn a vadászaton szarvast lőtt*, **Szarvast lőtt a király Gödöllőn a vadászaton**, *A király szarvast lőtt Gödöllőn a vadászaton* vagy *Gödöllőn a vadászaton szarvast lőtt a király*. Mindebből arra következtethetünk, hogy a latin és a magyar szórend ’bámulatosan’ megegyezik egymással. Ez a magyarázata annak, hogy nyugat-európai nyelvészek anyanyelvük természetétől befolyásolva a latin szórend kérdésében helytelen következtetésre jutnak.

A „Nyelv és irodalom” hozzászólás Szarvas Gábor „A nyelvhibák és teendőink” c. előadásához. Brassai megjegyzi, hogy a ’nyelvhiba’ a német *Sprachfehler* helytelen fordítása. A ’Sprache’ nem ’lingua’, ’language’, hanem ’parole’, vagy ’utterance’, és ebben az értelemben a *Sprachfehler*-t ’szóhibá’-nak vagy ’beszédhibá’-nak lehetnek fordítani.

Semmiképpen sem jelentheti azonban a 'nyelvi rendszer elleni hibát'. Szarvas Gábor a *megcáfolni akarta* szórendi típust beszédhibának minősítette, Brassai szerint viszont a felhozott példák nem mindegyike hibás. A helyes szórend a hangsúlyviszonyok függvénye. A helytelen szórend használata semmiképpen sem nevezhető nyelvhibának.

Kötetünk legterjedelmesebb tanulmánya a „Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Vergilius Aeneise II. könyvére, különös tekintettel a magyarokra.”, amelynek fő mondanivalója a latin szövegmondatok elemzésére vonatkozik. Brassai mondatról mondatra elemzi a korábbi Vergilius munkájára vonatkozó 'jegyzeteket', 'értelmezéseket', amelyek Vergilius szövegének könnyebb megértését célozzák. A megjegyzések általános és magyar vonatkozású részei miatt azonban érdemesnek tartottuk az egész tanulmányt közölni. Brassai itt is megismétli mondat-tani elméletének alapvető téziseit. Hangsúlyozza, hogy a mondat központja az ige, minden az igétől függ. A függőségeket a mai függőségi grammatikából ismert ágrajz formájában ábrázolja. Elemzései általában nem szorítkoznak a latin nyelvre, gyakran mutat be párhuzamos vagy éppen nem párhuzamos szerkezeteket más nyelvekből (nem ritkák az ógörög, német, francia és magyar példák). Mai szemmel is figyelemre méltó megállapítások egész sorát találjuk a latin mondatok elemzése kapcsán. Brassai megjegyzi például, hogy az *etiam* 'is' nem vonatkozhat az egész mondatra sem a magyarban, sem a latinban. Vonatkozhat viszont az igére, határozóra, sőt csupán a jelzőjére is, de mindig csak egy határozott 'eszmére'. „Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki a melynek aztán a következő mondatban megfelelően az *etiam*-mal párosult tag.” Például „Ha Tróját kéz menthette volna meg, úgy ez a kéz is megmenthette volna”. Utal arra, hogy az *is*-nek háromféle funkciója van: hasonlító, szaporító és csekélyítő. Nem nehéz kitalálni, hogy Brassai az *is* használatának mely eseteire gondolt. Másutt az egyik latin mondat elemzésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a melléknév is lehet alany (subiectum adiectivum) és főnév is lehet állítmány (praedicatum substantivum), és sokszor csak a hangsúly dönti el, hogy mit tekintünk alannak, illetve állítmánynak. (Emlékeztetünk arra, hogy Brassai az alany fogalmát tágabb értelemben használja, későbbi munkáiban éppen ezért kerüli az alany és állítmány terminusok használatát.) Ismert példája az *Australiában fehérek a sasok, feketék a hattyuk*.

Brassai a „Szerény észrevételek” c. rövid cikkében ismét Joanovics Györggyel vitázik, ezúttal a hangsúly szerepéről van szó. Brassai elméletének egyik alappilléret veszi védelembe, mely szerint a hangsúly a magyar szórend kulcsa. Tételét számos példával támasztja alá.

A „Vallomások és igazítások” c. tanulmány a *történet, történik, képez* igeeket elemzi. Korábbi állításait pontosítja. Szól a többszörös jelzős szerkezetekről, a magyaron kívül latin és francia példákat is elemez éles elmével és nem kis humorral. A német *Gesichte* jelentését veti egybe a magyar *történet* jelentésével, a *képez* ige jelentését pedig a német *bilden* ige jelentésével.

Gyűjteményünk utolsó tanulmánya a kétrészes „Vissza- és körültekintés nyelven ügyében”. Az első részben a Czuczor-Fogarasi-féle szótár kapcsán hét tulajdonságot sorol fel, amely a magyar nyelv finnugor volta mellett szól. A második részben Szarvas Gábor néhány szómagyarázatával száll vitába.

Köszönet illeti Elekfi Lászlót, akinek részletes jegyzeteire támaszkodhattunk jelen kötetünk anyagának összeállításában.

Kiefer Ferenc

A DATIVUS ÜGYE.

Igen is azt írtam¹ s támogattam is tekintéllyel, hogy az az állítás: „A dativusnak nincs birtoka”, nem elv; most meg, akkori ítéletemet fentartva, azzal toldom, hogy csupasz állításnak is tökéletlen, mivel határozatlan s annál fogva nem egyértelmű (mehrdeutig). Érthetnők pl. így: „A dativus nem genitivus”. Ámde így nem hogy bizonyítani, de állítani sem szükség, mert hiszen senki sem kétli. Azonban — truismus létére is — van sokszor alkalmazása. Pl. a latin 1. és 5. declinatióban, nem lévén különbség a sing. genetivus és dativus közt, a szöveg magyarázója szükségesnek látja észrevétni a tanulóval, hogy ily alakok, mint: *mensae, musae, diei, rei, speciei* hol genetivusok, hol dativusok és meghatározza adott esetben, hogy melyik rovatba tartozik az illető szó. De a magyarban így különböztetni nem lehetvén, meddő marad a truismus. — Teheti továbbat az idézett állítás azt, hogy: „A dativusnak”, mint olyannak, „nincs birtoka”. Így érti-e J. nem tudom, de akár így, akár nem így, sem igenelni, sem tagadni egyelőre nem lehet, mert a felelet annak a kérdésnek az eldöntésétől függ: „Mi a dativus?” És hogy erre is felelhessünk, tudnunk kell, *realis* definitioja kívántatik-e, vagy *formalis*? Minden esetre pedig, minthogy a dativus fogalma s a velejáró műszó nem specialitása a magyar nyelvnek, a kérdés az általános vagy, ha úgy tetszik, az összehasonlító nyelvészet foruma elé tartozik. Itt pedig *realis* definitióját akár a dativusnak, akár más casusnak hasztalan keresünk. Én legalább Boppnál, Schleichernél, Hunfalvynál, Müller Frigyesnél, Eggersnél, Hovelachenál ilyest nem lelek, és a mit egyes nyelvek tanaiban látnunk itt-ott, az csak az illető nyelvre vonatkozó kisértnény², melyet kellő értelmezésnek nem ismerhet el a logika. De ott van ám mindenütt a *formalis* definitio, mely azt mondja meg, hogy a névszónak ilyen s ilyen módosítását ilyen s ilyen ejtésnek nevezik. És így nevezik a magyarban is *dativus*nak a *nak, nekben* végződő alakját a névszónak.

¹ L. Az E. Múzeum-egylet bölcsélet-sat. szakosztályának Kiadványai II. kötet (1885), 33. lap. B. S.

² Nem hogy definitióul, de a legfölszinesebb diagnosisul sem szolgálhatnak az ilyenek, mint: „Der Dativ bezeichnet im allgemeinen die Person oder Sache, welche zu einer Thätigkeit in einer entfernten Beziehung steht”. (Curtius griech. Gr.) — „Der Dativus ist der Casus der Beziehung, oder, wenn er mit dem Accusativ verglichen wird, der Casus des entfernten Objects”. (Zumpt, lat. Gramm.) — Ezek csak határozatlanságukkal, semmitmondóságukkal vétnek, de a következő értelmezés épen szabályellenes: „Der Dativ steht auf die Frage *wem?* bei Verben und Adjectiven”. Annyi mint: a dativus, dativus kérdésre felel. Halljuk ellenben egy *Convers.-Lex.* beli „Dativus” cikk írójának feddhetetlen nyilatkozatát: „Da der spätere Dativ die Bedeutung des alten Dativs und Locativs zusammen vertritt und in mehreren Sprachen zugleich die des Instrumentalis angenommen hat, so lässt sich eine allgemeine Grundbedeutung für denselben nicht aufstellen. Der Name ist hergenommen von dem häufigen Gebrauche dieses Casus bei dem Begriffe des Gebens und verwandten Begriffen, wobei er das entferntere Objekt der Handlung bezeichnet”. B. S.

Látnivaló, hogy a határozatlanság még így sincs meggyógyulva és hogy a „kérdéses” állításnak újra más értelmét kell hogy keressük. És azt tartom, magáénak fogja J. vallani ily alakban: „A dativus soha sem birtokos”, vagy bővebben magyarázva: a *nak*, *nek* végzet nem elég arra, hogy a névszó-alakot dativussá bélyegezze, és jelesen, ha, mikor v. mihelyt birtokot tulajdonítunk neki, már nem dativus. Úgy de ha ezt elismeri és állítja, egészen az ő vállára nehezedik az a feladat, hogy oly realis definitiójával álljon elé a dativusnak, mely emennek minden használatát magában foglalja egyfelől, másfelől pedig birtokossá lehetőségét kirekessze s még ez sem elég a határozatlanság vádja elenyésztetésére, hanem azt is elvárom tőle, hogy a birtok műszót, úgy a mint azt a nyelvtanban használják, értelmezze, mert mind értekezéséből, mind válaszából kitetszik, hogy az én formalis definitiómat, mely szerint „a birtokot a magyarban a személyragos névszó jelöli”, nem hajlandó elfogadni. Én pedig elmélkedni hagyom rajta s nyilatkozatát nem várom, hanem kereken kimondom, hogy ezt a véleményét, akár hiedelmét, hogy „a dativus nem birtokos”, melyet a tények világosan megcáfolnak, el nem fogadom.

Mert lám, egy régi népdalban, mely még gyermekkoromból maradt emlékemben, ezt olvasám:

„Sári rózsám gyere ki dűlj le a subámra, ketten vagyunk, nincsen ki vigyázzon a szánkra; nyalakodjunk, nincsen most módja a banyának, hogy az orrát a tejbe verje a macskának”.

Itt, mondom, „subámra” birtok és birtokosa a (pótolható) *nekem*; „szánkra” birtok és birtokosa (*nekünk*) ketten; „módja” birtok és birtokosa *banyának*; „orrát” birtok és birtokosa *macskának*.

Még egyet: „Maradjon *magának*”: dativus, nem birtokos; „nem hiszek *szavának*”: dativus és birtok; „hamis teste lelke, *szőkének*, *barnának*”: dativus és birtokos.

Hadd idézzek J. példájára latin idiotismust:

Est *mihi* nonum superantis annum
 Plenus Albani *cadus*; est in horto,
 Phylli, nectendis *apium* coronis
 Est *hederae vis*
 Multa [1]

Tagadhatja-e valaki, hogy 1) *mihi* az ego dativusa; 2) *ego* Horatiust jelöli; 3) *cadus*, *apium*, *hederae vis* Horatius birtokai; 4) *mihi* birtokos és dativus; tehát elvégre 5) a latinban is lehet birtokos a *dativus*?

J. azt írja, hogy „Pauli caput dolet” [2] rosszul volna latinul mondva. Nem merném mondani, hogy jobban tudok latinul mint J., de igen azt, hogy Lucretius jobban mint ő, s aligha rosszul írta (De rerum natura III. 110—112):

Cum miser est animo laetatur corpore toto:
 Non alio pacto, quam si pes cum dolet aegri,
 In nullo caput interea sit forte dolore. [3]

Tisztába hozván imígy a vita tárgyát, kötelességemnek tartom tekintetbe venni bírálatom elleni némely panaszát is a válaszolónak. Mindjárt eleinte, mikor a „kérdéses” szót megtámadtam, lehet hogy egy kissé elkap vala a ló — Me quoque pectoris tentavit fervor [4] — a hiu paradoxum felett a boszúság. Most hát engesztelésül és kárpótlásul egy jó taná-

csot adok Juvenalisnak kissé módosított szavaival ellenfelemnek: „Maxima lectori debetur reverentia”³. [5] Régiebb íróink rendszerint „kegyes” címmel szólították olvasóikat. Igaz hogy Klopstock — mint Kazinczy írja — midőn odái nehézhírhétőségét gáncsolták, azt felelé negédesen, hogy „a ki érteni akar, tanuljon meg érteni!” De hiszen ő Klopstock volt; mi homunciok pedig nem követelhetjük jó móddal, hogy egy pár oda-vetett szavunkból az előtt évvel sőt részint évekkel nyomtatott értekezésünk fonalát gondosan kezébe tartogassa a casualis olvasó. Ez, megtörténhetik, hogy igen kicsibe hajtja azt a munkát, melyet szerzője igen is hőn ápol s aztán úgy jár vele mint Cicero a szicíliai quaesturájával, minek történetét jó humorral írja meg pro Cn. Plancio szónoklatában ekképen: „Nem félek, hogy merje valaki mondani, hogy akárki is jelesebben vagy kedvesebben viselte volna a quaesturát Sziciliában, mint én. Isten bizony, mondom, azt véltem akkor, hogy senki sem beszél egyébről Rómában, csak az én quaesturámról. A szicíliaiak hallatlan tisztességtételeket terveztek vala számomra. Én hát azzal a reménnyel bucsúztam ki a hivatalomból, hogy a római nép mindent teszen maga jó szántából érettem. Hanem midőn a provinciából kibucszván történetesen Puteoli felé jöttem, hol azon napokban igen sokan és vigan szoktak lenni, csaknem odalettem, hogy valaki azt kérdi tőlem: „mikor jöttem el Rómából és mi újság ott?” A kinek midőn azt felelém, hogy a provinciából jövök, hivatalomat végezve: „Úgy bizony — monda — azt tartom Afrikából!” Én ezt resteltem, bosszankodtam is rajta és mondám: „Dehogy! Sziciliából”. Ekkor egy valaki, a ki mindent jobban akar tudni, közbeszól: „Hát te nem is tudod, hogy ez az ur quaestor volt Syracusában?” — Elfojtottam a bosszúságomat s úgy tettem, mintha csak fürdeni jöttem volna”. — Most már, — azt veti utána Cicero — örvendek azon, a mit akkor balesetnek véltem, mert a leczke hasznomra vált⁴.

Lépünk tovább. „A „*nek*-es név ilyenkor nem is birtokos”, helytelen kifejezésre nézve nem hogy elismerné tévedését J., hanem azzal tetőzi, hogy bírálóját vádolja tévedéssel, mint Plato a szőnyeget tapodó Diogenest kevélységgel. Lássuk csak, mikép talál a raetorsio? Idézzünk: — *Joann.* „azt mondtam, hogy ha az olyan szólásokban, mint: vége szakadt a vitáknak sat. birtokviszonyt állítok fel, megsértem a főelvet: a dativusnak nincs birtoka. Be kell e szerint bizonyítanom, hogy a *nek*-es név ilyenkor nem is birtokos”. — *Br.* „Az utolsó mondat rossz, és így kell: ilyenkor *sem* birtokos”, vagy ilyenkor is nem birtokos. Mert J. azt akarja állítani, hogy az idézett elv a felhozott szólás esetében is áll. — *Joann.* „Dehogy akarom! Minő logikával mondhatnám, hogy az az elv ilyenkor is, t. i. a felhozott szólásra is alkalmazható?” — Eddig az írás, most én folytatom tovább: *Br.* Nem állítja tehát, hogy elve ebben a szólásban is: „vége szakadt a vitáknak” áll, azaz hogy „vitáknak” itt sem birtokos? — *Joann.* Hogy ne állítnám? — *Br.* Úgy hát azon egy dologról az imént azt mondá: „Dehogy állítom”, most meg azt:

³ Terjedelmes paraphrasisát olvashatni: *Shaftesbury*, Characteristicks. Vol. III. Miscellany V. B. S.

⁴ Nem éppen így teszen „tisztelt nyelvésztaresam”, midőn imígy nyilatkozik: „(Br.) megbírálja, azaz hogy megtámadja, a *nek*-ragu név és a birtokszó czimen’ megjelent értekezésemet, ... Czikkének a fűszerei leczkézés és gúnyolódás”. Azt hiszem hogy véleményt, állítást, rendszert, tant megtámadni, leczkézni, gúnyolni nem hiba. De ezt felelnem haszontalan volna. Mert Pesten folytatott egykori vitatkozásom alkalmával „személyeskedéssel” vádolván engemet a másik fél, azt felelém, hogy csupán csak „véleményét” támadtam meg: a mire ő azt viszonzá, hogy személye és véleménye azonosok és ez a régi vígjátékbeli Pedrillo szavait juttatá eszembe: „Nekem a hasam a bálványom, s a ki a hasamat bántja, a bálványomat bántja”. Világos hogy meg kelle hajlanom argumentuma előtt. B. S.

„Hogy ne állítnám!” Hogy egyezik? Melyik állítása az igazi? Mert a principium contradictionis szerint csak egyik lehet igaz! Így jár az ember, ha a logika elve helyett a spiritus vagy pruritus contradictionis szavára hallgat. A csöbörből vederbe lép. Jobb lesz vala *is*-es szólása hibás voltát elismerni, semmint azzal a fogással akarni kieviczkélni a hínárból, hogy az *is*-t, a mely csak *emphasist* ad a mondatnak, kihagyhatta volna”. *Emp-hatikus is*-t a *stylistika* nem ismer. Majd ha magyar nyelvtant ír J., tanítson meg reá.

Vérszemre kapva logikai hadjáratával, tovább folytatja J. a támadását s azzal vádol, hogy tölem telhetőleg elősegítem a *helyettesít* használatában uralkodó *amabilis* (ez is *emphasis*?) *confusiot*”. Bizony, bizony ha én *confusioban* vagyok, J. is abban van, mert szórul szóra azt állítom, a mit ő ír válaszában: „Ennek: *helyettesít* egyedül és kizárólag, substituit ‚setzt an die Stelle’ jelentést tulajdonítok és így a helyettesítésnek sem lehet más jelentése mint ‚substitutio.’” És íme, meg se hül jól a szó a szájában s már más jelentést tulajdonít neki, azt írván, hogy „a mit valaminek *helyettesítek* (substituálok), az pótolja (suppleálja) azt a tárgyat”, a miben nem értünk egyet, valamint abban sem, hogy „ez a két fogalom bármely alakban is teljesen összefér”. Dehogy fér; a volna ám az igazi *confusio*! Mikor *helyettesítek*, azt a mi ott volt elveszem, félreteszem vagy eldobom s egyebet teszek a helyébe; mikor *pótolok*, azt a mi vagy a mennyi ott van, meghagyom s többel kevesebbel szaporítom a kiegészítésig. A számvetésben a kivonás most divó módját „pótlékozás”-nak nevezik, s a tanuló gyermek szemet meresztene, ha *helyettesítésre* szólítná fel J. biztatására a tanítója. Ha a kávé cuba-, java- vagy mokkakávé helyett *czikoriát* főz, *helyettesít*; de mikor a takarékos házigazdasszony a kávéja közé *czikoriát* vagy aszalt figét kever, *pótol*. Mikor a chinahéjat kidobták a *materia medicából* s a *chinint* vették be, *helyettesítettek*; a budapesti korcsmáros, midőn a kőbányait kerti borral ereszti fel, *pótol*. Tehát csak annál maradok, hogy *helyettesítés* és *pótlás* nem *synonymák*.

Több ellenvetésre nem vesztegetek szót, hanem azt mondom általában Pontius Pilátussal, hogy „a mit megírtam, megírtam”. J. pedig válaszával csak a logikátlanságok példáit szaporította.

A MAGYAR SZÓREND KÉRDÉSÉHEZ

Az *Egyet. Phil. Közlöny* imént befejezett évfolyamának (XV. köt.) 1098. és 1099. lapjain a következő mondatokat olvasom:

«Reinke harmadik kiadásához ... új ... glossa járult, melyet most Herm. Brandes első ízben *kiadott* és magyarázott.» (1098. l.)

«Ezekből kiderül, hogy én a tanterveket és utasításokat tiszteletben tartottam s azok szerint *eljártam*.» (1099. l.)

A dült betűkkel jelölt szólamokban a szórendet helytelennek ítélem és így igazítom: első ízben *adott ki*, és azok szerint *jártam el*.

Javításaim igazolására nem egy helyt közlött fejtegetéseimre hivatkozhatnám, de mivel illető értekezéseim nincsenek kezemnél, szabadjon az illető rendezésre vonatkozó állításaimat röviden ismételnem. Annál is inkább, mivel elég gyakran tapasztalhatni hasonló hibákat íróinknál.

1. A mondataccensus vagy az igére, vagy az előtte álló határozójára, vagy sorjában az ezt megelőző és reá vonatkozó határozóra esik. Itt csak az adverbiumokat veszem tekintetbe.

2. Az u. n. igekötők a magyarban valódi adverbiumok és a grammatikák azon című rovatába tartozó particuláktól semmiben sem különböznek.

3. Midőn az igekötő maga és módosítatlanul vonatkozik az igére, ettől átveszi az accentust és ő viseli a mondathangsúlyt. Előtte pedig vagy accentuálatlan inchoativum (ideszámitva a kötőszót is) vagy semmi sincs.

4. Ha az igekötőnek módosító határozója van, a mely reá, a «meg» és «el» esetében az ige-jelölte cselekvény teljesültére, bevégzésére, olykor megkezdődésére vonatkozik,¹ ő veszi át az igekötő accentusát, a mely egyszersmind a mondaté.

5. Ha pedig nem az igekötőt határozza meg vagy minősíti az előtte álló határozó, hanem egyenesen a csupasz igét illeti, a vele jelölt cselekvényt módosítja, abban az esetben az igekötő oda hagyja a szokott helyét és az ige mögé költözik. A mondat-accentust az illető határozó viseli.

Mindezek nem ingyen való vagy theoreticus állítások, hanem írókból és a közbeszéd-ből szedett *tények*.

Megvilágosítják őket a következő példák, a melyekben a mondat-accentust viselő szavak **vastag** betűkkel jelölve. A *dült* betűkkel nyomottak másodrendű hangsúlyosok; az inchoativumokat zárjel közé rekesztettem.

a) A 3. pontra Pázmán *Kalauz*ából:

(Egynehánnyal) **mege**légszem.

(Azután osztán) **felmé**ne az égben.

¹ Minden igekötőnek van valami speciális jelentése, csak e kettőnek: «*meg*» és «*el*» nincs. A mi a szövegbeli jellemzésüket illeti, abban minden igekötő osztozik velök.

Annyi asszony-emberrel élyen, (a mennyit **eltarthat**.)
 (Mintha az isteni természetet) **felkonczolhatnák** és **részre** osztogathatnák.
 (Az ördögre és szelekre) **megesküszik** neki az *Isten*.
 (Módját ejthetvén) **meg** is öllék őket.
 (Hogy) **megerősítse** a *Christus* törvényét.
 Azon legyenek, (hogy) **elveszessék**.
 (Az Alcorán) **megerősíti** a *Christus* tanítását.

Káldi *Prédikáziói*ból:

«**Meg**mutatom, hogy (a mi királyunk minden királyokat) megelőz.»
 «**Meg**mutatom, (hogy a Kristus a világi dolgokat) megakarta velünk *utáltatni*.»
 «**Fel**magasztaltaték Salamon a földnek *minden* királyi között.»
 «Jaj néktek a gazdagoknak, (mert) **meg**vagyon a ti *vigasztalástok*.»
 «(A mint Urunk) **meg**mondotta, (mikor) **bé**ment Jerúsálemben.»

b) A 4. pontra Pázmánból:

«**Világ**os példákkal megmutatjuk.»
 «Csak **eze**k**ből** is kinyilatkozik.»
 «Ha az Alcoránt egy hegyre viszik, (a hegy) **mindgyárt** elolvad.»
 «(Azt) **eze**k**ből** a néhány példából is kimutathatjuk.»
 «(Első része a bizonyoságnak) **világ**osan megbizonyodik.»
 «(Mohamed tanításaiból) **nyilv**án megrontatik az ő tudománya.»
 «(Ha kedvesink levelét) **sok**szor elolvassuk, illendő, (hogy Istenünknek könyvét) **gyak**ran megtekintsük.»

Káldiból:

«(a mi királyunk minden egyéb királyokat) **sokképpen** megelőz,»
 «(az ő nevére) **mind**en térd meghajol,»
 «(kiben) **mind**ent feltaláltatok.»
 «(Urunk) **való**ban elkészítette volt nekünk,»
 «(melyet) **való**ban megmutatott,»
 «(ő) **magát** is megszólítják érette.»
 «**Bizony**osan el volt végezve.»
 «(Ezen dolgot) az **okossá**g is megbizonyítja.»
 «(A mostani időben) **annyira** eláradt a gonoszság.»

c) Az 5. pontra Pázmánból:

«**Azon** Sz. Írásból mutasd meg.»
 «**Azt** is fejcse meg.»
 «(De) **könyörgéssel** fejezzük bé ezt is,»
 «(és) **így** csallják meg a szegény kösséget,»
 «akkor dölne el ... az Ecclesia,»
 «(azonképpen) az **Ecc**lésia sem dől el,»
 «**azt** sem hagyják helyén a szent Doktorok.»
 «(Az Istennek sátora pedig az Egyiptomból kijövés után) **egész** esztendővel emel-teték fel»

Káldiból:

«(Az a halál helyett) **életet** hozott bé,»
 «(melyet csak) az **Isten** fia vihetett véghez,»
 «**imig**yen fejezi bé beszédét,»

«(minthogy) **nem** ismerték meg látogatásuk napját,»
 «(és mi) az **ő** javaival gazdagodtunk meg,»
 «**ügy** vitte végbe királyi pompáját,»
 «(a világnak) **szeretete** által tévelyedtünk ki az üdvességnek *útából*,»
 «(az első életének) **fogyasztásával** nyerte meg, (a másikat) **példájával** vitte véghez,»
 «(azért) **senkit** sem rekeszt ki,»
 «(ha) **százezer** girán sem vehetnők meg.»

Tessék összevetni példáimat elméletemnek, melyet nem ezekből, hanem száz meg száz ilyenekből s a közbeszédből vontam el, illető pontjaikkal, s megfognak győződni, hogy a legtökélyesebb összhangzásban vannak és hogy jogom van a gáncsolt szólamokat szerintük itélni el. — «Első ízben» nem inchoativum, mert az olvasó *nem tudja*, se mikor, se hányszor adta ki Brandes a «glossát»; tehát határozó, de a «meg» ama kérdésekre nem felel, hanem igenis qualificálja az «első ízben» a csupasz ige jelentését, reá vonatkozik, és így az 5-ik pont szerint az igekötőnek az ige: «adott» mögé kell állania. Javításom annál fogva feddhetetlen.

Szintoly világos, hogy «**azok** szerint» az «el»-nek, a második idézetben, határozója nem lehet; tehát itt is correct a javítás.

Volna még kétségem egy más mondatra nézve (1099. l.) u. m. «az angol és német darabok, csupán oly momentumokban hasonlítanak egymásra, melyek magával a tárggyal *adva voltak*.» — De erre elméletem nem szolgáltat szembeszökő érvet Mert «tárggyal — *adva* szint’ oly helyes szólam, mint «tárggyal voltak». Ámde végig nézve az egész Biblia fordítását, úgy találom, hogy valahányszor a «van» igére két határozó vonatkozik, s egyikök -val ragos, emez mindig előtte, a másik mögötte áll. Íme: «Noé egyedül, és a kik **vele** valának a *bárákában*.» — Kik **vele** valának *Jerusalem*ben.» — **Vele** vagyok a *háboruságban*.» — «(Mindennap) **veletek** voltam a *templomban*.» — «(Ma) **velem** leszesz a *paradicsomban*,» — «(az igasságért, mely **velünk** léssen örökké.» — Csak két hely látszik ellent mondani, u. m. «a kik **vele** Babylonba valának» és «az én szolgálaim a te szolgáláiddal lesznek». De ezek nem analog mondatok, minthogy «vele» és «szolgálaim» accentuálatlan inchoativumok. Azért hát a vitatott helyet így szeretném rendezve látni: «melyek **magával** a tárggyal voltak *adva*». A mint van csak úgy igazolhatni, ha ezt: «magával a tárggyal» inchoativumnak vesszük. Hogy vette a mondat szerzője? csak ő tudhatja.

Még egy kis vizsgálatra kérek engedelmet és helyet. — A c) alatti példák utolsó kettője egy szomszédos, de külön mezőre térít, melynek termékei a következők:

Pázmánból:

Azokat az Istenkívül bizonyosan *meg nem* jövendölheti.

A csipkebokrot *meg nem* emésztí a tűz.

El nem válik mátkájától.

A Christustól *el nem* szakadhat.

(A hitnek szikrája) többé *el nem* aluszik.

Az ő juhái *el nem* vesznek.

Miért remeg sz. Pál, hogy *el ne* vettessék?

Ha pedig ezt *fel nem* találjuk ...

Ördögi incselkedés *le nem* vonhatja.

Az elkárhozottak pokolból *ki nem* menekednek,
 Azt tanácsolja, hogy *senki ne* imádkozzék a gonoszokért.
Senkit nem kell hitében bolygatni.
Soha nem akartak a Hussiták szövetséget vetni a Lutheristákkal.
 Keresek életem táplálására valót a szegény házban, de *senkit nem* találok.
Ki nem látja, mely sovány ... csavargás efféle.
Ebben sem ellenzi az ő tanításokat az Ecclesia.
 Káldiból:
 Az ő országa, a mely *meg nem* bomol.
 A ki a világnak hiúságát *meg nem* veti.
 Nem hogy az ő testének kedvezett volna, hogy *meg ne* szomoríttassék.
 Ettől *meg ne* ijedgyen a Krisztus követője.
 Ha szemét a háborúság *meg nem* nyítja.
 Sem jobban *meg nem* ismerünk senkit.
 Azt az okosságot senki *meg nem* vetheti.
 Mint a nap senkitől *meg nem* vonja világosságát.
 Az Isten igéje soha *el nem* fogy.
 Az Úr *el nem* feledkezett rólunk.
 A mi utat mutattál, attól *el ne* távozzunk.
 Mert *el nem* vész jutalmunk.
 Ha szükségül hívom, *el nem* hágy.
 Krisztus országa soha *el nem* fogy.
 Senki *ki nem* reked.
 Nagy üdvösséget szerzett és attól senkit *ki nem* rekesztett.
 Sz. Márton *soha nem* volt nagyobb biztosságban, mint akkor ...
Semmit nem adhatnak neki.
 Hogy *senki ne* állítaná.
 Félek, hogy *úgy ne* járjunk, mint az Apostolok.
 Ha azért mi is *úgy nem* akarunk járni, mint stb.

Mindezekből az idézetekből, melyeket újabb írókból s a közbeszédből száma nélkül lehetne szaporítani, világosan kitűnik, hogy *meg nem*, *el nem*, *ki nem*, *fel nem* s több ily szólamok legitim voltát nyelvünk szokása,

quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi, [1]

kétségtelenül megállapította. E részről hát nincs miért tovább feszegetni. De elé tolok a hangsúlyozás kérdése. Mikor én ezt a tárgyat szóba hoztam, azt állítottam hibáson, hogy a közbeszédben ugyan rendesen így hangoztatják: «meg nem», «el nem», «fel nem» stb. de rosszul, mert mindig a «nem»-et kellene accentuálni s az igekötőket az inchoativumba marasztani. Hibám az elégtelen analysis következménye volt. Egy felől csak az forgott az eszemben, hogy a «nem» nek, mint az állítással ellentétet eszközölő, tagadó particulának, a mely a tagadott fogalomszónak mindig közetlenül előtte áll, az accentuálását annyira megszoktuk, hogy szintúgy sérthetetlen szabálynak tekintjük. Más felől az, hogy nem bírtam képzelni, miképpen lehessen a véglegesen határozó, legalább olyan-nak látszó «nem»-nek határozója?

Dehát bíz' a tény *tény* és most már átlátom, hogy ezekben: *senki sem, semmi sem, soha sem* stb., a melyek csak rövidítései ezeknek: *senkit is nem, semmi is nem, soha is nem* ... a *senki, semmi* stb. valódi határozói a «nem»-nek, sőt magukba bele is olvasztják és egyikünknek sem jut eszébe netalán accentuálni a «*sem*»-et. Ezt a viszonyt az «*is*» ki-maradása sem változtatja meg és a Pázmánnál és Káldinál olvasható *senki nem, semmi nem* stb., melyekhez a Petőfinél lelt példákat is «senkit nem gyűlölök, senkit nem szere-tek», ragaszthatom, így kell accentuálni: «senkit nem», «semmit nem» stb. A «nem»-nek tehát lehetnek és vannak kétségtelen határozói. Ilyenek még szembeszökőleg Pázmánnál a: «Ki nem látja?» — «Ebben sem ellenzi». Káldinál az: «Ugy ne járjunk.» — «Ugy nem akarunk járni.» Ha hát lehet és van egy s más határozója a «nem»-nek, miért ne lehetne több is, és miért ne lehetne minden igekötő az? A közbeszéd hangoztatása bizonyítja, hogy lehet és az.

Hanem, hogy mindig és okvetetlenül az legyen, nyelvünk szokása sem állítja. Mert lehetnek oly esetek, és az idézett példákban is lelhetni, melyekben a *nem* előtt álló ige-kötőt csakugyan az inchoativumba kell marasztalni s a hangsúlyt a tagadó «*nem*»-re vezetni. Az ilyeket magyar író és olvasó ösztönszerűleg észreveszi, elméletileg pedig az igekötőkről főlebb mondottakból deducálni nem nehéz.

EGY HIRDETMÉNY

Legközelebbi észrevételeim az úgynevezett „sajátító” *nek* kérdését illetik.

Nem ismételtem itt, a mit a „Magyar bővített mondat” című akadémiai értekezésemben (26—38. l.) részletesen és okoltan megírtam, s a melynek végeredménye csak is az, hogy lényeges, külön sajátító rag, mely a jelzőhöz járulna, nyelvünkben nem létezik, hanem a jelzőt, mint birtokost, ez a három vonás jellemzi; elsőben, hogy a jelzett előtt áll; másodsor, hogy közvetlenül avagy csak névmellék jelzővel választva áll előtte; harmadszor, hogy a jelzettet jelentő szó accentusát magához ragadja.

Mirevaló hát a *nek*? Csak arra, hogy a birtok-viszonyra figyelmeztessen oly esetben, midőn ama három jellemvonás közül valamelyik nincs meg.

Természetes, hogy mindig a birtokost jeleli ki e viszonyban a *nek*, minthogy a birtok szó mellett a személyrag csak egy esetben hiányzik; mikor t. i. az ily viszonyban levő szópár egy szóvá van szerkesztve, mint: ház fedél. Közbevetve, az utóbbi példa-féle kapcsolványok ellenmondhatatlanul bizonyítják, hogy egy név közvetlenül egy másik elé téve és accentuálva tökéletesen elégséges a birtokviszony kifejezésére, még akkor is, midőn a birtok mellett hiányzik a szokott rag.

No már a mi a — mondjuk most — sajátító ragnak a feljebbi első vonásra vonatkozó használatát illeti, az egyfelől tökéletesen törvényes és a közbeszédben is megvan („szinét sem láttam a pénzének”); másfelől nem bukkantam valaha reá, hogy az irodalom nyelvén is hibáztak volna a kellő rag elhagyásával ily esetben. De igenis a másodikban, és, nem gondolva meg, hogy az „egy” közbevetése okvetlenül megkívánja a birtokos mellé a *nek* ragot érzéksértőleg írják: „Napoleon egy levelét olvasták fel” stb.

De már a harmadik esetről, az accentusnak a birtokos jelelésebeli fontos, sőt lényeges szerepéről még csak nem is álmodnak magyar stilistáink; holott nincs az a tiszta magyar ajkú, a műveltségnek bármely fokán álló ember, a ki — ha csak nyelvérzékét az irodalom termékei még annyira meg nem rontották — beszédében a harmadik pontból származó szabály ellen vétene: „A szomszéd háza elégett”, és „a szomszédnak háza elégett el”. Tessék csak figyelni az alföldön, akár a székelyek közt.

(Tanulságos példát lelek erre a Biblia két fordításában. A X. szent parancsolatot (2. Móz. 20. 14.) Káldi így írja: „Ne kívánjad a felebarátod házát; se ne kívánjad feleségét, se szolgáját stb.” — Károli pedig így adja: „Ne kívánjad a te felebarátodnak házát; ne kívánjad a te felebarátodnak feleségét, se szolgáját stb.” Nem tekintve azt, hogy Káldi stilje minden tekintetben correctebb, látnivaló, hogy a birtokos viszonyát csak ő fogta jól fel, a mennyiben a *nek* mellőzésénél fogva szükségkép accentussal olvastatja „a felebarátod” jelzőt. Mert hiszen a kérdés az, hogy „kinek nem kell kívánni a feleségét, szolgáját?”, nem pedig az, hogy: „miét ne kívánjuk a felebarátunknak?” Károli pedig az utolsó kérdésre felel. A végén ugyanis megmondja a szöveg, hogy „semmijét sem kell kívánni”).

A szabály tehát a lehető legrövidebben ez: accentuált birtokos *nek* nélkül, accentuálatlan *nek*-kel.

(Netaláni ellenvetés megelőzése végett megjegyzem, hogy *nek* ragú birtokos igen is kaphat accentust, de nem mint ilyen, hanem mint a kérdésre felelő tűzetes fő határozója az igének, mely közvetlenül az ige előtt foglal helyet. A szövegbeli példát tehát így is fordíthatni: „A szomszédnak égett el a háza” erre a feltehető kérdésre: „Kinek égett el a háza?”)

Íróink persze, kik ezt az elméletet nem gyanítják, olyformán gondolnak a kétféle birtokosról, mint egykori tekintélyes irodalmárunk a „látám” és „láttam”-féle multakról, hogy t. i. a két forma csak arravaló volna, hogy változtatva használva egyhangúság kerülése végett tarkázzuk velük elbeszélő stílusunkat.

(Ha a tisztelt tudós az élő nyelvet s korábbi, eredeti íróinkét tette volna tanulmánya tárgyává, kellő elemzéssel s idegen nyelvtanok jármának levetésével eljuthatott volna az igazságra. De a XVIII. század utolsó felében s a XIX. első negyedében keletkezett fordítmányok magyarságának(!) nem csak őt, hanem bárki mást is arra az említettem hamis ötletre kellett vezetnie. Megegett ilyes gyarlóság sok más nyelvészen is, bel- és külföldön. Nem elég gondos s a lehetőségig ki nem merítő elemzés hiányos vagy ferde, vagy mint a két bajban sínlő elméletre vezet, s az ilyen aztán bolondot is mondat nagy tudóssal is. Egyike a német tanároknak, kik a görög nyelvet legmélyebben és terjedelmesben ismerték, bizonyos elméletet állított fel az a o r i s t u s használatáról, és mivel Herodotus aoris-tusai nem igen akartak elmélete keretébe férni, arra az állításra vetemedett a mi tudós nyelvészünk, hogy „a görögök Herodotus korában még nem voltak tisztában azzal az igealakokkal s nem tudták jó móddal használni.” Tudok én magyar nyelvészt is, a ki, bár kerülő szóval, hasonlót állít a magyar népről!)

Az „Előfizetési Felhívás” írója is, úgy látszik, ilyszerű nézettel van; legalább a *nek*-es és *nek*-telen birtokosok vegyes sora nem hágy valami elvet sejtenünk, mi használatukat vagy rendezésüket szabályozná.

Mint kezdetben írtam, nem akarom közelebbről ismertetni a kérdéses okmányt; azért nem is írom ki a bizonyítékokat. Különben is, ha teljes kívánnék lenni, majd az egész felhívást ki kellene írnom. Hanem ha a hirdető úr — ismét feltevéen, hogy soraim szeme elé kerülnek — kívánni fogja, közölje az adresse-ét, s én szívesen szolgálok a példák sorával, melyekben elkövetett hibáit még a feljebb közlött szabály nem tudása sem mentheti. A megrótt tarkálást már csak a logika számbavétele sem engedte volna meg.

Mert tegyük, hogy A*** tanár népszerű felolvasásokat hirdetne természetrajzi tárgyakról, s teendőit mintegy imígy sorolná elé:

„Előadásom tárgyai lesznek:

- a) Az emlősállatok’ szoptatása.
- b) Átalában a madaraknak’ vedlése s különösen a zenérek’ csiripolása.
- c) A kétélűeknek’ szaporodása.
- d) A rovarok’ átalakulása.
- e) A férgeknek’ származása, stb.

Gondoljuk már most az itt példázott cserék számát ötszörözve s akkor világos eszménk lesz a bizonyos „Előfizetési Felhívás”-ban folytatott gazdálkodásról az úgynevezett „sajátító” *nek* ügyében. És nem hihetem, hogy csak az én szememet sértse az a pongyola tarkaság, mely amaz eszményi idézetet undokítja; mert nyelvtant s logikát nem tekintve, már csak a stílus harmóniatlansága is elég ok kárhoztatására. Hadd világosít-

sam ezt egy classikus példával. A latin nyelvnek, mint tudjuk, valódi és nélkülözhetlen sajátító ragja van. Minden változás tehát, a mi a birtokviszonyt képező szópárokból lehet, abban áll, hogy a birtokos a birtokon hol elül, hol hátul áll.

(Nam si quotiescumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, toties oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam quod populi supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratum, renuntiatio suffragiorum expectetur; etc.” Cic. Planc. VI. 14. [1])

„Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem *amicorum* videtis comprobare quum *dignitate* tum etiam *vetustate*, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari quod summorum *hominum* ingeniis expetitur esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli conprobatur. Cic. Arch. XII. 31. [2])

„Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, auctorem, reum: Video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium afflictæ rei publicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis quotidianæ, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum atque reum:” Cic. Sest. LXIX. 144. [3])

Mily gondosan rendezte a szokat szónokunk, kiviláglik a genitivusok jelzői helyezéséből is. Ezekben „*vestrae libertatis, afflictæ reipublicae, domestici latrocinii*” az epithetumok, mint praegnans értelműek, elül vannak téve, holott „*meae*” szerénységből (szembe a „*vestrae*”-vel), „*quotidianæ*” mint aránylag jelentéktelen, avagy csak a „*caedis*”-t fokozó szó, második helylyel kénytelenek megelégedni.) Vegye csak jól figyelembe az olvasó az itt közölt három periódust, melyek mind első nyitásra letettek s ha van érzéke hozzá, gyönyörködjék, minő eleganciával van megtartva a koordinált párokban a rendezés egyformasága! Némi bizonyosságul annak, hogy nem a történet („*zufall*” nem „*geschichte*”!) fűzte az illető párokat harmoniás rendbe, idézek egy negyediket is, melyben a tagok közti ellentétet, ellenkező eljárással, a chiasmus is segíti. „*Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum, quam consensus et societas consiliorum et voluntatum.*” Cic. Planc. II. 5.) [4])

Még egyet s azzal végzek e tárgyban. A rostába vetett hirdetmény fogalmazója, úgy látszik, szent és megszeghetetlen törvénynek tartja azt az állított szabályt, melyet a M. Ny. Rendszere imígy szerkesztve ad: „Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a *nak, nek* ragot csak az utolsónál szabad kitenni; p. o. Hunyady fényes diadalának ünnepét üljük”. — De én azt állítom, hogy sem szent, sem szeghetetlen, mert nem is törvény.

Akárhány birtokos álljon is sorban egymásután úgy, hogy a másodikon kezdve mindenik egyszersmind birtoka legyen az előttevalónak, azért egyik mellé sem kell, és más felől akármelyikök mellé (sőt nem csak egy, hanem több mellé is) lehet *nek*-et ragasztani, mert ebben is, mint az egy birtokos esetében, az accentus határoz. Hunyady diadalának ünnepét ültük éppen oly jó, mint az idézett példa, mely csak közvetkezőleg accentuálva helyes: Hunyady diadalának ünnepét üljük. (Sőt a Rendszerbeli példa más tekintetből épen helytelen. Ugyanis az „ünnepet” a többi szók közt nem oly praegnans értelmű, hogy accentust érdemeljen. Mert hisz erre a kérdésre: „Hunyady diadalának miét ültétek?” a világon más felelet nem lehetséges, mint épen az, hogy

„ünnepét”. A többi határozó pedig mindenik nyomosítható; pl. Ki diadala ünnepét ültették? Hunyadinak micsoda cselekvénye ünnepét ültették? Ezekre mind lehet felelni a rag helyét változtatva; de a „Rendszer”-beli módon egyikre sem. Akad olyas a közbeszédben is, de azokat egy jól szerkesztett nyelvtan nem fogja sem szabály alapja, sem követendő példa gyanánt kiállítani.) Ez a példa is: A gróf huszárja csizmája sarka elkopott, a szóban forgó tekintetben feddhetetlen és számtalan módon változtathatni egy vagy több „sajátító rag”-gal. A grófnak (a) huszárja csizmája sarka elkopott. A gróf huszárjának (a) csizmája sarka elkopott. A gróf huszárja csizmájának (a) sarka kopott el. Az utóbbiban változtatni kellett az igén, mert két accentust (ha bár az egyik másodrendű is) közvetlenül egy más mellett nem tűr a magyar mondat. A több nek-es változékokra nem pazarlok helyet, hanem ismétlem, hogy a birtok-viszonyokat szabályzó feljebb kifejtett elvek egy és lánczolatos több birtokosok esetében egyaránt érvényesek. Ellenben ha ama nyűgöző szabály állana, az ember néha nem is mondhatná vagy írhatná, a mit akar. P. o. a feljebbi példát tartva szemünk előtt, mikép lehetne erre hogy: „Kinek a diadala ünnepét ülitek?” a könyvbeli módon felelni; mert e mondatban, ha magyar ember olvassa, minden bizonynyal az „ünnepét” fogja nyomosítani; de ebből aztán olyforma dialogus keletkeznék, mint: „Jó napot húgom! Zsákot mosok uram!” — Olykor meg lehetetlen is legalább száj- vagy fülcizomodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies szabálynak. P. o. ilyekben: „az apád szeme világa”; az ember füle dobja”; „a szomszéd fia szeme láttára”; „a pap kocsisa füle hallottára” stb. nem lehet így mondani vagy írni: „szemének világa”, „fülének dobja”, „szemének láttára”, „fülének hallottára!”

Harmadik hiba, mit az „Előfizetési Felhívás”-ban észrevettem, alakjára nézve a birtokviszonyhoz húz, de más tekintetben vét a nyelv szervezete ellen. Miben áll, hadd tolmácsolja a következő példa, mely a „Felhívás”-belivel tökéletesen analog: „A lovag szótalanul csókolta meg a halott halvány ajkait, még érezte *azok* melegségét”. („Tököllyi zászlója” (olv. zászlaja), beszély, I. Magy. Polg. Naptára. 1872. 35. l.) És még szorosban simúl ahhoz ez a képzelt mondat: „Új dísznövények ismertetése s *azok* nevelésének s szaporításának leírása”. Előbb megmondom, hogy kellett volna s aztán az okát. Az elsőben: „még érezte melegségüket”; a másodikban: művelésük és szaporításuk leírása”. Igazoljuk. — Tudjuk, hogy a több birtokosra vonatkozó birtokragok¹ *juk, uk, ük* az egyesben, *jaik, aik, ik, eik* a többesben. Úgy de az utóbbiakat birtok-viszonyú jelzett nevek mellé a nyelv soha sem, hanem minden esetben csak az egyes birtokosra vonatkozókat használja. Értetlen pedántság igaz hogy ellenkezőt akart behozni az irodalom nyelvébe, de biz a, hála az euphonia szellemének, nem sikerült; és mind a M. Ny. Rendszere, mind más újabb nyelvtanok a feljebb írt szokást vallják szabálynak. Azok a ragok azonban nyelvünkben kétségtelenül megvannak és épen csak oly esetekben szabad és kell használni, melyeket a feljebbi mondatok példáznak. Midőn hát a katonák lerakták fegyvereiket (M. Ny. R.) helyett azt írja valaki: „a katonák lerakták *azok* fegyvereit”, megra-

¹ Jobb mint „személyragok”; mert a műszó nevének egyezni kell az illető fogalom működésével. A *ja je* stb. csak igéhez ragasztva jelelnek egyenesen személyeket; holott a nevet kétségen kívül (nyelvtani) birtokká teszik; ez a fő szerepük s a személy szerinti megkülönböztetés csak másodrendben járul hozzájuk. A „személyrag” kifejezés épen lényeges működéseket fedi el. A névzavarás helyett jobb volna egyszerűen azt írni a magyar nyelvtanban, hogy „a birtokragok azonosak a személyragokkal.”

bolja a nyelvkincset vagy még rosszabbat tesz; mert egyfelől „petroleuse” szerepet játszik, másfelől behívja a porost, a mennyiben az „*azok*” semmi egyéb az ily esetekben, mint a német *der en* vagy *der sel ben* fordítása. Azért írtam „ily esetekben”, mert van egy más, a melyben a birtokragok nem teszik meg a kellő szolgálatot, s a melyben annál fogva az *azok* alkalmazása nem csak megengedve, hanem éppen parancsolva van, t. i. midőn az „*azok*” praegnans értelmű, következőleg accentust kap. P. o. „A rossz neveléssel megrontott fiatal szerencsétlenségében méltán vádolja szülőit, mert a *zok* bűneiért lakol.”

Ez helyes; mert a csupasz „*bűnei kért*” nem fejezné ki azt, a mit akartunk, t. i. hogy a „fiatal” éppen és egyenesen a „*szülők bűneiért lakol*”; sőt mivel az a *zok* nélkül az accentus a „*bűn*”-re esnék, félrevezetné a mondat szerkezet a gondolatot. Ezért írta helyesen egy régicske költőnk:

„Egy tavasz, nyár s ősz vagyon életünkben;
Tél is egy, a mely a *m a z ok* hibáit
Könnyezi sokszor.”

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban” című pályaműre
Saepe Juniori Dominus revelat, quod melius est. Reg. S. Ben. [1]

I.

Bevezetését a szerző így kezdi: „Hogy a ragozás, szóképzés, kettőztetés, továbbá a szóknak mondattani összeszerkesztési soha sem képeznek összetételt oly értelemben,ilyenben az összetételt venni szoktuk, azt nem kell bizonyítanunk”. Ezt idézetek követik, melyek zavarba hozzák az olvasót s arra a kérdésre készítetik: miért nem kell bizonyítani? Azért-e, hogy Tobler már megbizonyította? Vagy azért, hogy magában evidens az állítás? Az első esetben nem elégséges az idézet, mert a kitűzött kérdés a „magyar szóösszetételek” kutatását kívánja, Tobler pedig a „Wortzusammensetzung”-ről általában ír, és ha ama fontos és a kérdés lényegébe vágó állítást nagyjában megbizonyította volna is, mindig fennmarad a kétség, alkalmazható-e a magyarra? A másodikban még rosszabbul vagyunk, mert az állítmány, még ha jól is volna kifejezve, nem csak nem evidens, hanem nem is igaz. Rosszul van kifejezve, mert ebben: „szóképzés nem képez összetételt,” a második „képez”-nek más az értelme mint az elsőnek; úgy hogy német philologus, pedig, biz az sem ír mindenik úgy mint Grimm vagy Humboldt, a világért sem írná, hogy „die wortbildung bildet keine zusammensetzungen.” De még más baj is van. T. i. ha a „szóképzés” azt akarja tenni, hogy „wortbildung”, úgy a gáncsolt kifejezés világos ellenmondás, mert a „wortbildung” oly felsőbb fogalom, mely e hármakat: flexión, derivation és zusammensetzung magában foglalja. És így a „szóragozás, szóképzés” nem koordinált fogalmak; mi második hibája az állítmány kifejezésének.

Mindezeket elkerülhette volna az író, ha „szóképzés” helyett azt írja, a mit tulajdonkép gondolnia kellett: szószármaztatás.

Ámde igazítással sem állja meg a sarat az állítás. Számtalan compositio jár nemcsak deriválással, hanem még flexióval is együtt, pl. pedisequus. Számosan vannak, melyeket csak a „képző” tesz lehetségesekké, mint: „gyorslábú”, melyet csak az *ú* tesz compositummá; mert „lábú” magára nem létezik; — csak néhai Vajda Péter akarta megteremteni. S még ott is van „képzés”, a hol külsőleg nem jár „képző” hozzája, valahányszor pl. jelzős főnévből a compositio által névmellék lesz. így *οκυπους, ανθρωπολογος*. így lesz adverbiummá a „négykézláb”. A „kettőztetés” végre kétértelmű, mert tehet copulativa compositiot (dvandva). (A bizonytalanságot nem hárítja el az idézet: „doppelung” „Pott”; mert hányadik magyar olvasó, kivéve a szakirodalomban jártas nyelvészt, tudja, hogy Pott a reduplicatiót, geminatiót nevezi doppelungnak és hogy könyvet írt róla?) Az elsőt, melyet bubujicska, bubus, mumus, pifpof példázolnak, óvás nélkül sem fogja senki „összetétel”-nek tartani. Ellenben a dvandva egyik igen termékeny forrása a compositionnak a sanscritból; s azt hát megint nem rekeszthetni ki bizonyítás nélkül a szóösszetételek rovatából, annyiival kevésbbé, mivel a magyarban is vannak ily szavai: „hegyvölgy (Erdély csupa hegyvölgy), íjasfias, eszemiszom, egymás, „ágasbogas” (s innen az „ágbog”), „pörpatvar”. A két utóbbit a szerző is compositumoknak vallja, de nem érti. A szellőztetett állítás tehát valótlan. Még furcsább a mi következik, t. i. „Csak azzal kell itt mind-

járt tisztában lennünk, mit nevezünk összetételnek.” Miután az „összetételt” annyira szél-tiben ismeretes fogalomnak vette fel a szerző, hogy még „bizonyítás nélkül nem szűkölködő” állítmányt is épített reá, nyomba eszébe jut utána, hogy tán bizony elébb tisztába kell jönnünk, mit nevezünk összetételnek! Ennek csak egy bizonyos erdélyi gaval-lér nyilatkozata a hasonmása, a ki, mint mondá, szenvedélyesen kedvelte a földrajzot, csak a „nord, ost, süd, west”-tel nem tudott tisztába jönni; vagy a La Bruyère Ménalque-ja, a ki váltig kereste a kezén lévő keztyűjét. Szóval: hysteron-proteron és petitio quaestionis egy-szerre. Igenis, a kezén van Ménalque-nak a keztyűje, mert, mint a rögtön következőből kitetszik, a szerző – vagy Tobler? – már tökéletesen tisztában van az összetétel fogalmával, s idézett szavai, úgy látszik, csak szerénységből származó bók az olvasónak, hogy vele együtt láttassék a sz. kutatni értelmezését. De nincs itt helyén, uram, se bók se szerénység; mert az értekezőnek éppen ez a kutatás a szoros kötelessége. A „szóösszetétel” inductiv fogalom, az ilyet pedig csak terjedelmes, részletes, gondos óvatos inductio útján lehet ki-kutatni, megismerni, ismertetni s csak azok következtében kísértetni meg értelmezését. Ráfogni értelmezést csak csinált fogalomra lehet, mint pl. mikor a természettanár az „ele-ven erő”-t (az angolok „energiá”-ját) a gyorsaság négyzete és a tömeg szorzatának értel-mezi. Ha az illető fogalom nagyon ismeretes, és, midőn nevét említi valaki, felteszi, hogy mások is éppen azt képzelik vagy gondolják reá, a mit ő, merőben elhagyhatni az értelme-zését, mely ily esetben csak szószaporítás volna. De vajjon ide tartozik-e a compositio? A sz. mint az Aesopus hideget, meleget fúvó parasztja egy szavával („szokott értelem”) azt állítja, hogy ide; mással („mindjárt kell tisztába lennünk”) azt mutatja hogy nem. No de a dologból annyit legalább tanulunk, hogy a főkérdés eldöntése előtt még egy előlegessel is tisztába kell jönnünk. Azaz, nem csak azt nem tudjuk, mi a compositum, hanem még azt sem, hogy tudjuk-e vagy nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ha csak egy futó tekintetet vetünk a különbféle nyelvekbeli compositumokra, ezek a világon semmi más közös jegyet felmutatni nem bírnak, hanem csak azt, hogy két vagy több szó van bennük egymásvég-tiben megszakasztás nélkül írva és így egy szót tesznek. Mi több, nem hiszem, hogy nyelvész is merne ennél többet mondani. De lássuk már, quid tulit hic promissor? [2]

„Összetétel alatt olyan két vagy több szóból összeforrt nyelvi egységet értünk, mely a) egységes, de természetesen soha sem egyszerű, egy jegyű fogalmat fejez ki, b) nincs mondatnailag szerkesztve.”

Igazán „dignum hiatu – adstantium”; mert ilyen értelmezés ritkítja a párját. Avagy látott-e még valaki oly definitiot, melynek specifica differentiája, mint egy vasárnapi prédikáció, részekre legyen osztva? Olyan definitiót, melyben a proximum genus vagy kétséges és határozatlan eszme vagy maga az értelmezendő species legyen? Lehet itt ugyanis a proximum genus a „nyelvi egység”. Úgy de a beszéd egysége a köz hiedelem szerint ugyan a szó, hanem vannak jeles nyelvészek, kik a mondatot tartják a beszéd individuumának, és azt mondják Sayce-szel, hogy a szónak csupán csak a szótár-készítő előtt van értéke (Words are of no value except to a dictionary maker. Principles of comparative philology. Pag. 45.)

Mindenesetre hát határozott és kétségtelen kifejezést, tehát ezt: „szó” kell vala he-lyette írni. Azonban így is megmaradna az a nagy hiba, hogy specifica differentia kétfé-lé szakasztva és két különböző alakban van adva. Elöl mint jelző: „két vagy több szóból összeforrt” és hátul mint relativum: „mely egységes fogalmat fejez ki és nincs mondat-tailag szerkesztve”. Lehet, (sőt kell lennie minden minden definitio constructiója szerint) má-sodszor a proximum genus ez: „két vagy több szóból összeforrt nyelvi egység”, ez pedig

maga a compositum, és így a proximum genus maga az értelmezendő eszme, melynek egész diagnosisa ki van merítve benne; tehát a mi következik, az csak járulék, oda kotytyant descriptio s még annak is ros. Hogy a compositum „egységes fogalmat” fejez ki, a nem új és a compositióval eredő jegy, hanem minden istenadta szónak, tehát a compositumnak is, mint szónak természetes tulajdonsága. Nem „természetes” ellenben, hogy a compositum egyszerű, egyjegyű fogalmat ne fejezhessen ki; azon kívül nincs is szükség reá s definitióban az efféle óvások hallatlanok. Mikép hangzanék, hogy ha a feljebb felhozott példában a physicus még azt az intést is hozzá tenné a mondottakhoz, hogy a „tömeget nem kell a gyorsaság 3 hatványával szorozni”, ámbár ez igazabb, mint amaz; és én csak azt szeretném tudni, miféle állat az „egyszerű vagy egy-jegyű fogalom”? Szintúgy nem áll a pseudo-diagnosis második cikkje sem, hogy t. i. a compositum „nincs mondattanilag szerkesztve”. Hiszen félrebeszélő vagy eszeveszett ember mond ki csak két szót is egymásután úgy, hogy syntacticus viszony ne legyen köztük; miként „forrasztathná” tehát józan eszű ember a két szót egygyé úgy, hogy „mondattanilag” ne szerkesztesse? Ha pedig netalán csak úgy értené a sz., hogy külsőleg ne lássék a compositumon a „mondattanilag” való szerkesztés, úgy sincs igaza; mert a latin: paterfamilias, postea, nihilominus; a görög πατριάρχης, ὁρεινόμενος, ναυσιπόρος; a német: bundesgenosse, geistesgegenwart, gottesdienst, menschenfeind; az angol: wouldbe; a magyar: atyámfia, asztalfia, gombostű, istennyila, favágó, szélhajtotta, jégverte, eszeveszett, ebatta s számtalanok, mind elvitázhatatlan compositumok. (Az előttem ismeretes nyelvek közt csak egy van, a melynek compositumaira az utóbbi módon magyarázott – az is elég ros, hogy magyarázni kell – b) pont szorosan illik. De ezt itt nincs hely, sem nem szükség fejtegetni.) A szerző persze elvitázza a magyarok közül a négy elsőt – a logika rovására. Mert egy ráfogott önkényes értelmezésnél fogva előre kiküszöböl bizonyos formákat egy nyelvből, melyben éppen meglétüket nyomozni a vállalkozó feladata, s így a vizsgálat netalán leendő eredményét a vizsgálás egyik feltételévé teszi, minél nagyobb vétket a methodus ellen nem követhetett el. Hanem igenis elköveti méltó párját, midőn ezt „szóösszetétel” compositumnak vallja és széltiben él vele, holott ezeket: „visszalép, bejön, kifut sat.”, tehát bizonyosan ezeket is: „összetesz”, „összetétel,” megtagadja. E szerint ime: két szót hibásan és jogtalanul összeírnak („összetétel”); ez tehát nem compositio. Most már ez elé egy harmadikat („szó”) írunk, és hókusz-pókusz! már helyes és törvényes compositio; mert különben nem használná a pályamű szerzője. Ilyen az ő logikája. Nem csak használja, hanem elébbvalónak is tartja a „Brassai által használt¹ szó-szerkesztmény nevezetnél”, abból a gyanítható okból, hogy a „szerkesztés” csak a mondat alkotására illik. Erre azt lehetne mondani, hogy hát a sz. miért nevezi a compositumot egy pár helyt „kapcsolat”-nak, holott a kapcsolás csak a ruha összeakasztására illik? Egyik ellenvetés olyan mint a másik. Részemről ha egyfelől a „szóösszetétel”, másfelől a „szó-szerkesztmény” vagy „szókapcsolat” közt kellene választani, úgy tennék mint Jákob, kinek inkább tetszik az „ékes ábrázatú és szép tekintetű” Rákhel, mint a „folyó-szemű” Lea. De Lea legalább ép belsejű és termékeny volt; az az alakjában s értelmezésében egyaránt nyomorék „szóösszetétel” pedig egészen meddő s a feltett kérdés megoldására fogantyút sem nyújt.

¹ Magyarábban „Brassai használta”. De különben se jó, mert Br. nem eszköze a használásnak, hanem maga a használó személy. A szenvedő igék mellett ma már elhatalmasodott „által” gallicizmus. Korábbi íróinknál: „től, től”. Itt nincs helye tovább vitatni.

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban” című pályaműre.

II.

Szókapcsolatok mértékűtő példái gyanánt hozza fel a szerző ezeket: „szóbeszéd, pörpatvar, ágbog; pókháló, faluvég, képviső, számadás, hófehér.” És mindjárt azt írja róluk, hogy „két nagyon különböző” csoportra oszlanak. Az első háromban a két-két tag mindig egyenjogú, egyik sincsen alája rendelve a másiknak. Az utolsó ötben ellenben mindig az első tag az utolsónak alája van rendelve, szolgálatában áll, meghatározza.” Ebből annyi igaz, hogy vannak egymástól független és ismét oly tagokból álló compositumok, melyekben egyik tag a másikat meghatározza. De ez az igazság a sz. előadásában tetemes csorbákat kap. Elsőben is a két „mindig” és a „nagyon” haszontalan tákok; aztán meg a szavak helyes rendje ez: „különböző két csoport”, és „az első szó az utolsónak mindig alája van rendelve”. Továbbá a sz. felosztása, minthogy az alárendeltség és nem rendeltség az ellentétes vonások benne, csakis ezekre lehet alapítva. No már ha „egyenjogú”, „szolgálatában álló”, „meghatározza” synonymái azoknak, úgy feleslegesek; ha nem azok, meghamisítják a felosztást, melyben csak az egymás alá rendeltség és nem rendeltség lévén az ellentétes vonások, csak is ezekre lehet alapítva. Az eset az utóbbi; mert két dolog lehet egyenjogú s egymás alá rendelt; de lehet egymástól független s még sem egyenjogú. És hogy az, a mi egy másikat „meghatároz”, imennek „szolgálatában” legyen, az annyi, mintha azt mondanók, hogy a hadnagy „szolgálatában van” a közvitéznek, vagy az étiquette az udvaroncznak. A zavart a grammatikabeli „regit”, „regimen” szerencsétlen műszavak félreértése s e helyt ferde alkalmazása okozza. Még kevésbé synonymája a „meghatározás” az „egymás alá rendeltség”-nek. A „subordinatio” csupán csak a fogalom körére vonatkozó logikai műszó. Oly compositum pedig, melynek egyik tagja a másikhoz képest alsóbb vagy felsőbb fogalmat jelölne, nincs és nem is lehet. Hasonló félreértéseket kikerülni akarván, szavakra nem is alkalmazzák az „alája v. mellérendeltet” más mint a feljebb mondtam logikai, hanem jellemez igenis velük más dolgokat más meg más értelemben. Ezért kétszeres hiba, midőn a szerző az érintett viszonyt így akarja magyarázni: „Az elsőket oly összetett mondatból lehetne hasonlítani, mely két egymás mellé rendelt főmondatból áll (hibás pleonasmus. Mikép lehet „fő”, a minék „al”-ja nincs), az utolsókat pedig olyanhoz, mely egy alárendelt mellék és egy uralkodó főmondatból áll. (Mikor Cicero „abiit, excessit, evasit, erupit” szavakat halmozza, szónoklati figura. De az „összetett mondatban” „egy alárendelt mellék” és „egy uralkodó főmondat” mik?) Hiba elsőben azért, hogy a szókra, u. m. a kapcsolat tagjaira, nem logikai értelemben alkalmazza a co- és subordinatiót; másodsor, mivel maga magának ellentmond. Feljebb ugyanis kirekesztette a compositumok sorából azokat, a melyek „mondattanilag” lennének „szerkesztve”, itt pedig a mondat alkatáról veszen analógiát a kapcsolat tagjai viszonyának magyarázatára. Hozzájuk járúl, hogy esetlen is a hasonlat. Mikor Homeros a haragos Achilles magaviseletét az oroszlánéhoz hasonlítja, gyönyörű kép; de egy Buffon nevetségessé tenné magát, ha az oroszlán leírását az Achil-

les jellemével illusztrálná! Végezzünk az első szakasszal: „Szembetűnő, hogy a második csoportban az elemek valóban összeolvadnak, sokkal inkább mint az első csoportban.” Így boszúlja meg magát az iránybeli gondatlanság, jelesen a pleonasmus. Ha a két csoport „nagyon különbözik” és a másodikban „valóban összeolvad a két elem”, az következik belőle, hogy az elsőben nem valóban, azaz nem olvad össze. De a „másodikban sokkal inkább összeolvad”; ennél fogva a „valóban” a „nem valóban”-nak sokkal inkább azaz másod foka! S hogy igazán úgy érti a jelzőit írónk, világos a folytatásából: „Nevezzük őket (kiket?)¹ tehát valódi összetételeknek, az elsőket pedig, melyek alacsonyabb fokon állanak, nem valódiaknak.” Bizonyítékul ismét csak tekintélyre hivatkozik, jelesen Toblerre és Steinthalra. Az olvasó persze azt gondolja, hogy Steinthal is azt állítja, a mit Tobler s utána (vagy inkább belőle) a szerző A világért sem; mert az utóbbi Tobler műve birálatában megcáfolja a kérdéses állítást, mit a sz., a ki éppen ezt a birálatot idézi, nem csak elhallgat, hanem olyat mond a bírálóval, hogy ez az erős logikus összecsapná a kezét rajta. „St.” írja, „az összetételnek három fő nemét különbözteti meg: 1) hol a két tag egymás mellé van rendelve; 2) hol az első a másodikat határozza meg; 3) hol a második tag vonzata az elsőnek, pl. ἰσόεα.” Lássuk már, mit mond maga az illető, még pedig könnyebb hasonlítás végett fordítva: „Nem látom át, hogy a nyelvtanár, ha csupán-csak alakját veszi számba a compositumoknak, mikép lellessen többet a három következő különbségnél: elsőben a társító vagy csatoló compositumokat, melyek magukra szemben állanak a többiek mindnyájával, mint a melyekben vagy meghatározza az első tag a másodikat: ezek a minősítő kapcsolatok; vagy vonzza az első tag a másodikat: ezek a tárgyias kapcsolatok.” Nem szólok egy szót is elemzésül; mert a ki így nem látja a különbséget, magyarázatom után se látná, s az olyan olvasót kérném, hogy általában hagyjon fel észrevételeim olvasásával. Csak azt jegyzem meg, hogy a szerző Steinthalnak oly görög szót csusztat a tolla alá, melyről a szótárak semmit sem tudnak.

Hogy alkalmat nyujtsak én is a szerzőnek a bók visszaadására, egy pár szót ajánlok figyelmébe, mely tán megingatja azt a hiedelmét, mintha a Steinthal-féle 3. osztálybeli compositióra „nem volna példa nyelvünkben”. Ime: „hallombeszéd, gondolomdolog, találomfelelet”: ezeket mindenki megérti s éppen olyak, mint: „taugenichts”, ἰσόεος, φιλάνθρωπος. Nincsenek meg biz ezek a Ballagi szótárában, de meg van ám: „gondolom - r a, találom r a”; meg van a „hallom á s”, és ha emezt képzőzni, amazokat ragozni lehet, bajos volna az ellen tiltakozni, hogy compositumok elemeiül is ne szolgálhassanak. Anynyi igaz, hogy akármelyik magyar embernek mondjuk vagy írjuk, sem nem ütközik meg rajtuk, sem nem tévővázik felfogásukban.

Minthogy Steinthal nem birta meggyőzni a szerzőt a compositumok rang szerinti fokozása, akár valódi és nem valódi voltak hiuságáról, sziveskedjék megfontolni, a mit én mondok hozzája. A compositumnak, írja a szerző, „egységes fogalmat kell kifejezni” és hogy „a második csoportban alig vagy éppen nem olvadnak össze az elemek.” Lássunk tényeket; ezt: „házfedél” nem hallhatja és olvashatja senki úgy, hogy a „házat” és a „fedelet” külön ne képzelje, sőt még ha egy újan készített fedelet magára lát a földön, akkor is rögtön eleibe áll képzetének a ház, melyre fel fogják tenni. Minő „egységes

¹ A kérdés nem azt teszi, mintha én „azokat” inkább szeretném. Az „őket” egészen correct. A hiba az, hogy az „őket” semmi, elébb kimondott eszmére nem vonatkozik. A constructionál „fogva” az összeolvadó elemekre lehetne vinni, mit az értelem nem enged meg. Tehát az olvasónak kell antecedenst teremteni, azt t. i, hogy: „a második csoportba tartozó compositumokat.”

fogalom” hát a „házfedél”? Vagy hát kitagadjuk azért a compositumok sorából? Másfelől ebben is: „házas pár” ott van a ház, de hallottára senki se gondol a házra, s az egész oly „egységes fogalom”, a milyen csak kell. Tehát épen oly egységes az a dvandva is, mellyel a görög és szanszkrit fejezi ki: τὸ ἀνδρῶνυον, (ἀνδρῶνυος mint adjectivum, ha lehet, még egységesebb fogalmat jelel, t. i. a hermaphroditot), stripunsau (the union of man and wife, Williams.) Ex uno disce omnes; többet, ámbár tuczetenkint hozhatnék fel, nem szükséges idéznem. Elég ez is a megbizonyítására annak, hogy a fogalmak összeolvadása nincs lényeges kapcsolatban a compositióval, független tőle, tehát fogalomjegyűl sem szolgálhat neki. (Tegyük még hozzá a „rangfokozat” gyengítésére, hogy, mint minden közt, úgy itt is az „első és második csoport” közt átmenetek vannak. Pl. purushavyâghra, narašârdûla, râjasinha, melyeknek osztályozásával nincsenek tisztában a nyelvészek.)

Kérdés, mikép csempésződött be az az „egységes fogalom” a compositio jellemvonásai közé? A felelet rövid: elsietett inductio által. Bizonyos tárgyat compositummal jelölt tulajdonságáról neveztek el. A nevezet gyakori használtával közte s a tárgy között eszmétársítás keletkezett, mely a compositum elemeinek eredeti jelentését lassankint elhalványította s a szavak mindennapi forgalmával el is enyészttette. Pl. a kigyót „kanyarogva járó”-nak (bhujaga), a madarat „levegőben járónak” (antarixaga) nevezték a sanscritban. És ma már a legtudósabb panditnak sem jut az illető esetben eszébe sem a kanyargás, sem a levegő, sem a járás, hanem a „bhujaga” olvastára legott és közvetlenül a „kigyót”, az „antarixaga”-éra a „madarat” érti és képzei. Így vagyunk mi is pl. az „akasztófavirággal”. Jól van, de ez a processus nem csak a compositumokon hajtatik véghez. A latinnak a *serpens* szóra nem a mászás, és a „*volucris*”-re nem a repülés, hanem a „kigyó” és „madár” jutnak eszébe. No már egy rakás ily esetet valamely félbacoista általánosított, az ellenkezőkkel nem gondolt s kész volt az – előítélet, meg a ráfogás, hogy minden compositumban a két elem egységes eszmévé olvad. Nincs ott semmi olvadás, és a mit annak neveznek, épen úgy megvan ezekben: magas fedél, mohos fedél, leégett fedél, ragyogó fedél, mint ebben: házfedél. A „favágás”-ban sem a „fa” nem olvad a „vágás”-ba, sem a „vágás” a „fá”-ba, hanem mind a két képzet társason ébred hallottára elménkben. Ámde ama „bhujaga”-féle compositumok is, ha alkalmazásuk nem szorítkozik csupán egy tárgyra, már nem vesznek el – úgy szólva – eredeti jelentésüket, és elemeik külön külön igénylik figyelmünket. Így ὠχῦπος, melyet majd lóról, majd kutyáról, majd szarvasról, majd emberről mondanak, értelmére nézve oly tiszta, átlátszó marad, mint nekünk a „gyorslábú”. Az egész „összeolvadás” tehát egy zavart eszme, s a ki még határozatos fokozatokat is állít benne, a tengert akarja kiinni, mint Xanthus philosophus, t. i. nem mintha nem volna fokozat, hanem minthogy véghetetlen sok és átmenetes van.

Az egész bevezetés mind abba a tévesztő ködbe van burkolva s e szerint a compositio ügyének „tisztába levésére” épen nem szolgál. Annál kevésbbé, mivel ez az első szakasz, sőt a pályaműnek elméleti része általában német frakk magyar sújtással: To blenken „wortzusammensetzung”-ról irt munkájából sajátított foszlányokból van férczelve. Steinthal azt a könyvet bírálván, hiányát látja egy kezdő, általános fejezetnek, „mely a compositio fogalmát és mivoltát” tárgyalja általában. Ezt a fogyatkozást akarta pótolni s egy definitiot varrt fel reá – láttuk mi sikerrel – a pályamű írója és lón egy dologi germanismussal több ily portékával bőségesen ellátott irodalmunkban.

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban” című pályaműre.

III.

A második szakaszát megint kifogással kezdi a szerző. „Mielőtt hozzáfognánk az összetételek vizsgálatához, végeznünk kell itt egy sereg oly szóval, melyeket többnyire összetételeknek tartanak, holott épen nem azok.” Azaz: előbb felakasztjuk a vádlottat, s aztán megvizsgáljuk, hogy lopott vagy gyilkolt-e. Egy logika írója a hysteron-proteron-ra ennél jellemzetesebb egy példát nem lelhetne. – „Ezt a tévedést az írás okozta, mely vakon az illető kifejezésnek német írása módja után indult.” Erre előbb azt jegyzem meg, hogy itt a szórend igazán „vakon indult a német után”, miből kivehetni a hibát is, igazítását is. Másodszor és főképp azt, hogy ha egy a fogalma és értelmezése a compositiónak, mikép legyen hiba egyik nyelvben az, a mi helyes a másikban? Ki kell vala mutatni, hogy azon jelentésű szópár a németben compositumot alkothat, a magyarban nem; vagy hogy a németben is rossz és a magyarban majmolni kétszeres hiba. „Azon fölül, folytatja, a helyesírás e tekintetben következtelen is; pl. róka lyuk, rókalyuk; dél felé, délfelé.” Ha „helyes” az írás, hogy lehet „következtelen”, és ha következtelen, mi módon lehet „helyes”? De, a dologhoz szólva, akár egy ember következtelenségéből, akár abból, hogy egyik másképp írja mint a másik, sem a nyelv következtelenségét általában, sem szabályt a compositóra nézve kihozni nem lehet. Ennélfogva nem is jogosíthat fel senkit egy vagy más compositummal amúgy brevi manu végezni. Még van egy külön megjegyzésem a sz. utolsó példájára. „Dél felé” és „délfelé” nem inconsequentia, épen úgy nem, mint a franczia après diner és l’ après-diner. Az első az igének praepositíós (illetőleg postpositíós) complémentja, a második a magyarban adverbium, a francziában substantif.

Ez csak egynéhány executio; de most már következnek a „Noyades de Nantes”! Hiszen felteszem, hogy ismerik olvasóim, ha csak Hugo V. 1793-jából is a „terrorismus” részleteit s ebből a használtam praegnans szólamot. Még abban is hasonlít a szerző Carrier-hez, hogy nem vesződik a vádlottak kihallgatásával (vádjai „nem szorúlnak bizonyításra” 105. l. 8. s.), hanem „accusasse sufficit” és így pusztúlni kell egy rakás compositumnak. De engem nem tilthat el, hogy a vádakhoz hozzá ne szóljak s alkalom szerint óvásomat ne jelentsem a „kivégzés” ellen.

A súlyos első vád az, hogy „összeírják a jelző melléknevet vagy igenevet a maga főnévével.” („A maga főnévével”: ez az esetlen szólam a szerzőnek az iskola padjain ültétől fogva tartogatott reminiscenciája. Latinból fordítatva tanítóink nem tartották elégnek a *suus*, *a*, *um*-ot a személyranggal fejeztetni ki, hanem külön is lefordították „maga” szóval. Megjöttek-e most mindenütt róla, nem tudom; de látva, hogy nyelvész is belé botlik, nem hiszem.) A k. olvasó nem fogja azt oly nagy bűnnek tartani, mint a sz. Magam sem; de igen is furcsának azt, hogy ő maga épen vádja formulázásában háromszor esik belé. „Melléknév”, „igenév”, „főnév”: különböző két elv nyomán szerkesztett kapcsolatok. Az elsőben és utolsóban az első elem jelzője a másodiknak; a második felbontva ez: „igétől származtatott név”; és egyikét sem igazolhatni a szerzőnek légerspe-

ctivába enyésző, ráfogott értelmezéséből. Azonkívül nem is következetes a szerző; mert a főnévben összeírja a „fő”-t a jelzettel; holott másutt mindenütt külön, kivéve a 104. l. 3. sorában („főmondat”), hol sajtóhibának kell tartanom, mert az első sorban „fő mondat” áll.

De általában nem is érvényes a vád és épen nem teszi büntetni valóvá a fullasztó ladikba ültetett, számszerint 22 „szőösszetételt.” Az én elvem, és merem mondani, minden gondolkodó nyelvészé az, hogy jelző és jelzett tágabb vagy szorosabb viszonyban lehetnek egymással. Ha tágabban vannak, külön írjuk, ha szorosabban, összeírjuk, azaz compositumot alkotunk belőlük. Mikor áll elé az egyik, mikor a másik, tehát mikor kell vagy nem kell compositumot alkotni, azt bizvást a nyelvérzékre, s Toldyval szólva, az író inspiratiojára hagyhatni, mint volt hagyva a görögöknél Homerustól fogva Alexius Comnenusig. Úgyde a nyelvészetnek épen az a feladata, hogy a nyelvjelenségeknek gyakorlatban rejlő s az íróktól öntudatlanul alkalmazott elméletét kipuhatolja. És itt van egy adalék hozzá, melyet én is alkalmazva fejtek ki, felvevén egy pár példát a kárhoztatott kapcsolatokból. „Török buza” és „törökbuza” merőben különböző két eszme. Az első valódi búza (triticum), a milyen fajtát a törökök művelnének s onnan netalán hozánk is elhoztak; és tökéletesen egynemű ezekkel: „angol buza”, „ausztráliai buza”. A másik nem is buza, hanem bizonyos gabona faj, u. m. kukoricza (tengeri, maïs). „Folyó víz” és „folyóvíz” szintűgy különböznek: egy csapos kádból vagy csurgóból ömlő víz, folyó víz, de nem „folyóvíz, mely utóbbi = fluvius, fluss. A német ausfluss és fluss szavakkal különbözteti meg. „Harapó fogó” az agár is lehetne, mert biz a harapva fogja meg a nyulat; de „harapófogó” („beisszange” és nem „beissende zange”) sajátzserszám, (nem saját szerszám. V. ö. a feljebb felhozott sanscr. példát: bhujaga = kanyargójáró = kigyó. Ez okból különböznek: „helyes írás” és „helyesírás” is. És a sz. calembourgja: (104. l.) „Ezt a tévedést a helyes (vagy inkább helytelen) írás okozta” csak is calembourg-nak kell tekintenünk.

Második vád: „Összeírnak birtokosjelzőt a jelzett szóval.” Erre csak azt jegyzem meg, hogy rosszul van formulázva; mert a példákból ítélve, csak azokat hibáztatja a szerző, a melyekben a jelzett szó személyragozva van. E megszorítás nélkül leghelyesebb compositumaink legnagyobb részét, elkezdve a „disznólábon” vesztőcsonakba kellene ültetnünk. De bizony még az igazított vád sem „sufficit”; mert ezt olvasva „asztal fia” azt vélhetnők, hogy valakinek megfiadzott az asztala, és „barát fülét” még senki sem evett tudtomra. Az első vádra adott magyarázat ide is tökéletesen illik.

Harmadik: „Összeírják a névutót a megelőző szóval.” Össze biz azt, és az első vád alkalmával érintett esetben igen helyesen. Feljebb már emlegettem a „délfelét”. De itt van még a „szemközt”. Ha én másodmagammal két borsószem közt állanék, azért nem állanánk szemközt. De a vesztendő közt van – mirum dictu – az „azután” is. De istenszerelmiért, hogy ne volna az „azután” (adverb.) e g y szó, midőn a közbeszéd „osztán”-t csinált belőle? Ebben például: „Én az után megyek, a ki jobban tudja az út,” senki sem fogja összeírni a két szót, de hát külön sem ebben, hogy: „Én megeszem az utavalót, te a z u t á n lásd, mit csinálsz!” A feljebb gyűjtött mécses ide is világít.

Negyedik: „(összeírják) a határozót az igével: szemenszedett, kézrekeríteni, észrevetete, félrerúg, karonfogvást, odahívják, hovávaló.” És miért nem írának, ha értelemsszorítás, korlátolás jár az összeírással? De az utolsó két példát: fenkitett, hazaért” magam se védem. A csónakba velük! Nem különben helyeslem cum grano salis azt, hogy a sz. „az ok nélkül igekötőknek nevezett rövidebb helyhatározóknak” az igével való összeírását hibáz-

tatja. Egyfelől ugyanis én minden igekötőt kivétel nélkül független adverbiumnak tartok s az igével, való összeírását mint szabályt merőben alaptalannak s idegenszerűnek hiszem. Másfelől azonban megtiltani sem akarnám sem ezeknek sem akármely más adverbiumnak az igével való compositioját, valahányszor értelemszorítást akarunk eszközölni vele. Így pl. Az utból „félre lép” valaki, hogy helyet adjon a szembejövőnek vagy utána sietőnek. De „félrelép” (falsch treten) a ki rosszúl lép, úgy hogy csaknem vagy éppen ki is ficzomodik a lába. – Szokták mondani a közbeszédben, hogy a tolvaj megveti a lopott portékát,” ellenben „a bölcs megveti a rágalmat.”

Ezt itt tovább úzni-fűzni nincs helye.

Merőben igazságtalan és igazolatlan vádnak állítom ellenben, a mi következik: „Legelterjedtebb szokás a mi” (noster, unser) „irodalmunkban összeírni a jelzett szóval a jelzöt, ha ez nem melléknév.” Nem a tényt mondom, mert az igaz, hanem a summás kivégzést. Ugyanis a vád módosítása nélkül egy nagy sereg ártatlan veszne sokkal kevesebb bűnössel. De különben is ez a vád semmi sem egyéb kibúvó ajtónál. A szerző feladata t. i. a lett volna, hogy fejtsse ki, minő viszonyok azok a jelzőszerepű főnév és a jelzett között, a melyek compositiora jogosítanak. Hic Rhodus, hic salta! [1] Mert ez egyedül a vitás kérdés; a többiek, a melyeket szellőztettünk, csupán csak a sz. tücskeinek ivadéka. Sőt merem mondani, hogy ez a jutalomkérdésben rejlő értelem is. A szerző pedig egy új paradoxummal üti-veti a dolgot. Azt mondja t. i. hogy „főnév és melléknév közt a mondatban éppen nincs olyan határozott különbség, mint gondolni szokás.” Pedig hasztalan erőlködik vele, mert ez a kaczkos állítás igen gyenge a reáarakandó teher elviseelésére: azaz, mint gyanítom, a megmutatására annak, hogy jelző és jelzett összetételében „dániai rothadtság” (a magyarnép csak „bibi”nek mondaná) van. Minthogy ez azonban csak hozzátétel, nem elegyedem vizsgálatába, hanem a paradoxummal szembe az állítom, hogy határozottabb különbséget, mint főnév és melléknév közt, nem hogy a philologia, de az egész tudomány terén se találunk. Az antidarwinisták összeütnék a bokájukat, ha odajutottak volna az ember és majom közti különbséggel. A grammatikai fogalmak minden neme felett volt kérdés, volt vita, de a fő- és melléknév közti különbséget soha senki se bizgatta. E hát se nem „hiedelem”, se nem „szokás”, hanem egy nagyon világos dologról való nyugodt meggyőződés, melyet a sz. halvány érvei nem ingatnak meg. Nem is emlegetném őket, ha arra nem szolgálnának, hogy fogalmat kapjunk a sz. logikájáról és methodusáról. „Hogy a melléknév a főnév szerepét vállalja magára, az egyike a legközönségesebb jelenségeknek.” Ez az első szerencsétlen megkísértése a bizonyításnak. Ha állana is az analogia, vajjon az, hogy az alispán a főispán „szerepét vállalja” magára, vagy a nyelvészet terén maradva, hogy a relativum pronomen mindig tökéletes helyettese az antecedensének, elenyészteteti avagy csak csökkenti-e a különbséget az illető fogalmak vagy tárgyak közt? Ámde nem is áll az analogia; mert pl. ebben: „a gazdag és szegény összetalálkoznak és mind a kettőt az úr szerzé” nem „gazdag” és „szegény” az alanyok, hanem a mondó és halló részéről multhatatlanul odagondolt ember, melynek ama melléknévek még csak nem is helyettesei. A „mindkettőt” sincs főnév értelemben, s a tárgyrag a „gazdag ember” és „szegény ember” ellipsisét juttatja eszünkbe.

Szóval, itt ellipsissel van dolgunk, s így is magyarázza azt minden nyelvtan a világon. Nem bizonyít se többet se jobban a megfordított érv sem, mely szerint: „gyakran találunk főnevet oly functionál, melyet rendszeren melléknév szokott végezni.” „Korábban is volt mint Agamemnon élt már sok jeles hős” – az idézett körülményt minden nyelvtan megemlíti, de egyikök írójának se volt eszeágába is kétségbe hozni miatta a fő- és melléknév

közti „határozott különbség”-et. Nem, mert mindenki tudja, hogy ez a „functió” megint csak „szerepviselés,” tehát csak látszat, mely következő esetekben áll elé: 1) az appositionban, mint: Deiotarus rex, Mátyás király, asszonyember, királyasszony néném sat. Minden ily esetben „a ki” ellipsise rejlik; 2) hasonlításban, mint: számaember (azaz ostoba mint a számár), kutya-magyar (1850 ben gyakran hallott kifejezés); 3) más különféle viszonyok rövidítő kihagyásával, mint: lantornaablak, melyet csak paraphrassal értelmezhetni; 4) különösen a magyarban az anyag megjelölésében, mint: aranyóra, ezüstkánál, vaskarika, faház, üvegtábla; hol kétszeres a látszat, mert arany, ezüst, vas, fa, üveg valódi melléknévek és így ezek tulajdonképpen nem is tartoznak a melléknév-functiójú főnevek rovatába. A szerző példái pedig részint ilyenek, vagy pedig egyszerre több rovatba tartoznak. Nevezetesen „özvegy asszony”, mert „özvegy” is valódi melléknév, és „*γυνή τις χήρα*” épen úgy nem pleonasmus, mint „viduus pharetra” nem improprius kifejezés. Ebben pedig „arany szablya” a 3. és 4. egyesítvék, u. m. arany (hüvelyű) szablya; „arany kalász” = arany (színű) kalász. Mindezek hát a fő- és melléknév közti különbséget nem devalválják. De most jövünk már, a sz. szerint, „ad fortissimum”. „Rendesen azt tartják”, írja, „a legnagyobb alaki különbségnek a két beszédrész (a „beszéd” „kettő”-e vagy a „rész”?) közt, hogy a melléknév fölveszi a fokragokat s így a tulajdonságnak fokát, mértékét is megjelöli.” No már a levegő is erős lehet, ha nagy tömeg és gyorsaság járul hatásához, de biz a magában nagyon gyenge dolog, s a sz. „legerősebb bizonyítéka” csak levegő, melynek a ráfogott „rendesen azt tartják” sem tömeget, sem gyorsaságot nem ad. A comparatio esetei t. i. mindenkor az iménti 4 rovat valamelyikébe tartoznak s az a „fortissimum argumentum” [2] a közvetlenül megelőzővel egészen azonos, és ismét jellemzi az értekező logikáját. Szóval, én az egész argumentumot egyszerűen tagadom, s mivel „affirmantis est probare” [3], elvárom, hogy mutassa ki a sz. 1) azokat a helyeket nyelvtanokban, vagy nyelvphilosophiai művekben, a hol a fő- és melléknév közti különbség tüzetesen volna tárgyalva; 2) a hol a „comparatio” mint a melléknéveket főkép különböztető vonás volna kitüntetve.

Egészen meglep az után a „különbség” ellen irányzott pohárvízbeli vihar után a következő: „A magyar nyelvben – mint minden nyelvben – helyesebb (minél helyesebb?) kétféle jelzőt megkülönböztetnünk (olv. különböztetnünk meg): főnévit és melléknévit.” Minthogy azonban ez a megkülönböztetés csak rovatcímekül szolgál egy rakás compositum kiküszöbölésére, semmi új észrevételt nem igényel.

Ezzel vége a 2 §-nak, és a 3-dik §-ban a vesztőladiakba ültetésnek. Ebben azokat a szavakat rekeszti ki, „melyeknek egyik vagy a másik, vagy mind a két tagjuk magára vagy épen nem használatos, vagy azon alakban nem, melyet az összetételben öltött”. Itt már vádat sem emel ellenük, hanem csak a sic volo sic jubeo-nál [4] fogva kell vízbehalniok – mint compositumoknak. Igen, mert azok már „nem élők”, azt mondja, „azokat vízbeolté már a nyelvérzék” és csak az ismeri „összetételek”-nek, a ki a nyelvtörténetből vagy szóejtésből ismeri az illető alkotó részeket”. Igen, de a szerzőnek épen „szófejtő” értekezése is csak „szófejtés”, mi okon és jögon búvik ki hát abból származó kötelessége teljesítése alól?

S berekesztésül azt kérdem, haladtunk-e valamit a magyar nyelvbéli compositio értésében vagy ismeretében az egész bevezetéssel?

PHILOLOGUS.

HELYREIGAZÍTÁS.¹

Umgekehrt ist auch gefahren.

A „Nyelvőr” ezen (XIX.) kötete VII. füzetében BALOGH Péter úr a mondat értelmezését tárgyalja s azt állítja, hogy az enyém:

„A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit,” — rossz!

Az övé pedig:

„A mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk,” — jó!

Én megfordítom a dolgot és azt állítom, hogy az én értelmezésem hibátlan, tehát jó; a Balogh Péteré pedig hibás, tehát rossz!

Hadd bizonyítsam meg előbb állításomnak az első részét.

Az értelmezés (definitio) maga is fogalom, tehát értelmezhető; soha és senkitől kétségbe nem vont értelmezése pedig ősi időktől fogva ez: Ὁρος λόγος ἐκ διαφορᾶς καὶ γένους συγχεόμενος; [1] DROBISCH PARAPHRASIS (Logik §. 116) szerint: „A fogalmat tisztának híják, ha tartalma teljesen ismeretes. Elég erre, ha legközelebbi felsőbb nemét (genus proximum) és saját fajbeli különbségét (differentia specifica) adjuk elé. Azt az összefoglaló ítéletet, melynek alanya a tisztába hozandó fogalom (definiendum), mondománya a faji különbséggel határozott legközelebbi felsőbb nem, értelmezésnek híják.”²

No már az én értelmezésem az előrebocsátott feltételeknek tökéletesen megfelel. A proximum genus a „szócsoport”, mert józan ésszel senki sem fogja tagadni, hogy rendszeren a mondat összefűzött szavak csoportja. Rendszeren, mondám, mert egyetlenegy szóból álló mondat is, mint — „havaz,” „villámlik,” „dörög” fordul elé, de ritka kivételleppén. Az olyanokban pedig, mint „látok,” „látom” a második szó a ragban van elrejtőzve. — A specifica differentia 1.) az, hogy a szócsoport „rendszeres,” azaz bizonyos elvek szerint van összeállítva; 2.) hogy benne egy szó cselekvényt vagy állapotot gondoltat.

Itt már nem merek oly fennyen követelni általános és feltétlen helybenhagyást, mert lám B. P. urnak két kifogása van ellene. Első az, hogy „cselekvés vagy állapot” helyett

¹ Helyes akár helytelen írásomat saját felelősségemre kérem ne változtassa meg se a szedő se a javító. BRASSAI.

Kívánatát szíves készséggel teljesítettük. SZEDŐ és JAVÍTÓ.

² Ein Begriff heisst deutlich (notio perspicua), wenn sein Inhalt vollständig bekannt ist. Hierzu genügt die Angabe seiner nächst höheren Gattung und des ihm eigenthümlichen Artunterschiedes. Das conjunctive Urtheil, dessen Subject der zu verdeutlichende Begriff, und dessen Prädicat die durch den Artunterschied deteminirte nächst höhere Gattung ist, heisst die Definition.

czélszerű(e)bbnek látná csak az egy „tény” szót használni. Én azt sem látnám, mert az a mondatbeli, hogy úgy mondjam, *prægnans* szó néha csak viszonyt (*relatio*) jelöl, mit a tény mint felsőbb fogalom alá nem vehetni fel; holott az állapot alá valahogy csak bé lehet férkeztetni. Ezzel az első ponttal kegyesen bánik el bírálóm, de annál nagyobb eréllyel támadja meg a specífica differentiának egy más cikkét, az ártatlan „gondolat” szót. A támadás váratlan vala, mivel B. P. úrnak ime nyilatkozata után: „elfogadható, hogy a mondatnak többi része az igében kifejezett cselekvés (olv. cselekvény) vagy állapot körülményeit gondoltatja velünk,” meglepő volt azt olvasnom, hogy „az egész definícióban csak ez az egy szó helytelen, hogy gondoltat,’ de ez aztán teljesen tönkre is teszi az egészet.” Ez a nyilatkozat átmenet vagy *adversativa coniunctio* nélkül követkekezvén amaz előbbi után, logikai következetlenséget, sőt ellenmondást látok benne. No, de azért „állok elibe”.

Merem állítani, hogy bírálóm csak úgy verte le az én értelmezésemet, mint Don Quijote a szélmalmokat. Mert egy az, hogy a tőle használt „közlés” a mondatot illetőleg se többet se kevesebbet nem teszen mint gondoltatás, mire nem szükség több szót vesztegetni, mert bizonyításában, mely „példákból áll”, egy betűvel sem czáfolja a „gondolat”-t, hanem abba kötélőzködik, hogy értelmezésemben a tényt jelölő szó nincsen igének jellemezve és hogy ezek: „A föld forgása a nap körül,” — „Toldi haza-felé ballagása,” — „Holnapután elutazni,” nem mondatok. — Nem biz azok magyarul. És nem csak annyit engedek meg, hanem azt is, hogy egy rakás nyelvre szórul szóra fordítva sem lennének azok. Csakhogy én nem e vagy ama nyelvbeli, hanem általában a mondatot akartam értelmezni, úgyhogy bármely nyelvre adaequate találjon értelmezésem, mely, ha az ígét beléje igtatom, tehát hibás lesz vala. Mert lám vannak nyelvek, pl. a chinai és tibeti, melyek az ígét, mint hajtogatható szót nem ismerik, holott azok is mondatokból állanak s ezekre a felhozott példákat szóról szóra fordíthatni.

„Azt értem,” közbeszól kritikus olvasóm, „hogy az ige emlegetésével egy s más nyelv az értelmezés alkalmazhatóságából kilenne rekesztve, de vajon úgy a mint áll, beléje van-e foglalva?” — F. Igen is beléje, k. o., azzal, hogy (a mondat) „rendszeres szó-csoport” azaz szavaknak bizonyos törvény szerint szerkesztett sora. Azokat a törvényeket aztán az illető nyelvek szokása és rendtartása szabja meg. És ez a species differentialisára éppen elég.

Most már tovább megyek s kimútatom, hogy magyarban sem hallatlan az ige (*verbum finitum*) nélküli mondat. Ime: „Az idei dec. 11-dikén történő napfogyatkozást Európában nem láthatni”.

Általában és minden tekintetben merem állítani, hogy értelmezésem nemigen szűk, s kihívom ha kell, a világ minden nyelvészét, hogy álljon elé oly mondattal, mely annak a keretébe bé ne férjen. Más felől igen bönök sem rágalmazhatni, mert ismét felszólítok akárkit, hogy mutasson a mondaton kívül valami egyebet, a mire az én értelmezésem reá illjék. Továbbá a faji különbségek szabatosak, vétkes kört nem csinálnak; tehát értelmezésem, a logika minden törvényének megfelelvén, hibátlan és így rossz nem lehet.

Hanem kimútatom ám, hogy rossz a bírálóm „definíció”ja, melyet főlebb már szó szerint idéztem.

Legott szembe tűnik benne, hogy az értelmezések szokott és helyes modorától elűt s a proximum genus nincs világosan kitüntetve. Csak következtethetjük, hogy a „közlés” az. De alig lehet, úgy a mint van, elfogadni, minthogy „közlés” a mondas felsőbb fogalma; a mondaté: közlemény. Egy szobor pl. faragvány és nem faragás;

az ing varrat vagy varromány, de nem varrás stb. Mondást a mondattal elégszer összevétel, az igaz, a közbeszédben s az irodalomban is; de tudományos használatban gondos író megkülönbözteti. Azonban akár közlés, akár közlemény, genus a ugyan a „mondat” speciesnek, de nem proximum genus a, mert a süketnémák tagjáratatással eszközölt „közlés”ei nem mondatok. Szóval az értelmezésnek egyik főkélléke a vitatott „definició”-ban hibás.

Még hibásabb az, a minek a specifica differentiának kellene lenni. Azt volna t. i. bírálóm köteles kimutatni, hogy minő közlemény (akár „közlés”) a mondat? De erről szó sincs, hanem azt rebesgeti, hogy a mondat tárgyát „tudja, akarja, vagy érzi a mondó.” Hasonlít a Bodóné dolgához, a ki egyebet beszél, mikor a bor árát kéri tőle. — Aztán azt se foghatom meg, miképp lehessen „tényt” „közöl”ni!

B. P. úr értelmezése nem útasít sem arra, hogy miképp ítéljük meg egy mondatnak helyes voltát sem hogy miképp szerkesztessük hibátlanúl; szerkezetét sem ismerteti: mirevaló tehát? Én legalább csak arra tudom használni, hogy kimondjam róla, hogy rossz. És ezzel be is végezhetném helyreigazításomat, ha nem volna egy pár szóm bírálómnak polemiái módorához.

Ő ugyanis a mondatnak egy értelmezéséről, melyet nem pártol és „nem kielégítő”nek nyilvánít, vizsgálat, elemzés, vitatás, indokolás nélkül oda dobja azt az ítéletet, hogy „a Brassai definíciójánál is jobb.” Már így is igazságtalanság, mi még inkább kitűnik, ha megmondom, hogy az érintett értelmezés: „a mondat a logikai ítélet szavakkal való kifejezése,” gyökeres két hibában sínlik: egyszer abban, hogy igen szűk, mert a mondatoknak még tudományos munkákban is a legkisebb része „logikai ítélet”; a proximum genus tehát a nagyobb részére nem illik; másodszer abban, hogy a specifica differentiában tautologia van, mert nincs logikai ítélet, mely nem „szavakkal volna kifejezve”. E szerint az állított definitio nem is az, hanem csak synonymia: a mondat = logikai ítélet. Ily értelmezéssel szemben az enyémet amúgy nyersen rosszabbnak állítani, még polémiában sem mellőzendő, nem udvarias modor.³

E még nem elég; hanem egy jól megfontolt és az illető cikkben okoskodásomnak alapul szolgáló, s mint főlebb kimutattam, hibátlan értelmezést, „pennámból a polemia hevében kicsúszott tollhibának” qualificálja Balogh Péter úr. Ez már nem udvariatlan, hanem — mint nevezni szokták — qualificálhatatlan („inqualificable”) modor s szolgáljon íróinknak elrettentő például.

³ Hibás módor még a helyes okoskodást is meggyengítheti. Wird verdorben nicht der beste Wein, wenn man in's Glas ihn schenkt durch schmutzigen Trichter? (Fliegende Blätter.)

LAELIUS.

Hogy kell, és hogy nem kell magyarázni
az iskolában a latin autorokat?

A MAGYARÁZOTT LAELIUS.

Most, midőn hatodikszor fogok tollat a latin classicusok magyarázata ügyében, czélszerűnek látom egy kis elméletet is ragasztani alkalmazott észrevételeimhez. Az elméletnek azonban magának is jóformán gyakorlati színezete lesz; mert nem elveket akarok elmondani, nem az alapot, melyekre a gáncsokat s igazításokat építettem, ismertetni, hanem arról szólok, hogy mit akarok velők, ha elérni nem, legalább eszközölni. Az elsőre nincs is szükség, mert valamennyi észrevételemnél ki van, bármi kevés szóval is, mutatva az a kapta, a melyre szabtam. De szükséges ám a másodikkal kimutatni — kívált nálunk — azt, hogy felszólamlásomra nem „kritikai viszketegség” késztetett, hanem minden egyes esetben szívére akartam kötni tanitótársainak azt az elvet, melyet a „módszer”-ről irt akad. értelkezésem második része 34—46. lapján kifejeztem, t. i. hogy „*tanitsunk igazságot!*”

Úgyde, ha valami portékát árulni akarunk, elébb meg kell szereznünk. És most már azt kérdem, mi módon szerezhesse meg a latin nyelv tanára azokat az igazságokat, melyeket ő a classicus írók magyarázatában tanítani köteles? A kalmár legjobban nyér, de bizony vásárosai sem vesztenek vele, ha áruit első kéztől kapja. Szintugy szükséges a didacticus írónak s tanítónak, hogy közlendő ismereteit eredeti forrásokból merítse. Már pedig gymnasiumi tanáraink legnagyobb részének se magán, se intézeti könyvtárai azokat a forrásokat, a magyarázandó autorokra vonatkozó terjedelmes irodalmakat, kiszolgáltatni nem bírják. Sőt anyagi helyzetöket tekintve, még azt sem követelhetni méltányosan, hogy legalább az úgynevezett optima editiokat szerezzék meg. Működő tanáraink tehát arra vannak nem csak utalva, de szorítva is, hogy másod kézből pótolják szükségleteiket. Hozzájárulható forrásaik annál fogva csupán a külföldi, jelesen német nyelvészeknek iskolák számára irt jegyzetes kiadványai. De ezek biz’ a szükségét nagyon hiányosan pótolják s azért üdvözlőnünk kell, mind vállalkozó könyvárusainkat, mind a munkát végrehajtó nyelvész tanárainkat, hogy hasonló nemű magyar kiadványokkal kívántak a bajon segíteni. Üdvözlötünk azonban csak a jóakaratnak, nem a végrehajtásnak szól, mert az illető művek, mint öt alkalommal kimutattam, — s ezért kellett általános mondandóimat a hatodikra halasztani, — a bajon felettébb tökélytelenül segítenek.

Megkísértem hát elmondani, miképp kellene dolgozva lenniök, hogy valóban segítsenek. A ki jobban tudja, mondja jobban.

Határozzuk meg elsőben is a kérdést. A cél, melyről ezúttal szólok, a középiskolánkban olvastatni¹ szokott latin classicusok bajosabb helyei magyarázata.

A ki ilyes magyarázatokat akar írni, tudnia kell mindenek előtt, hogy *mit magyaráz-*
zon?

¹ „Olvastatni” nem szenvedő, hanem miveltető.

Hogy erre a kérdésre felelhessünk, különböztessünk. — A locusok bajosságát többféle körülmény okozhatja. — Vannak elsőben olyan bajosságok, a melyeket tárgyasaknak nevezhetünk: t. i. oly locusok, melyeken különbség nélkül mindenki felakad és — a mennyire hátrafelé nyomozhatjuk — fel is akadt, tehát nem értett. Oka lehet egyszer az, hogy a szövegbe az átírás által hibák csúsznak bé. Kereshetjük másodszor abban, hogy az író maga nem volt tökéletes stylist és így akármi okból is elvéthette a kifejezést. Ide járulnak az úgynevezett költői licentia okozta homályosságok is. Harmadszor maga a nyelv is változván szerkezetében, némely ó kifejezést, mely mással cserélődött fel, némely idiotismust, melyet a traditio sem tartott fenn, már maguk a — reánk nézve — legrégibb scholiasták meg grammaticusok sem értettek, jóllehet anyanyelvök latin volt. — Mindezen bajokon csak mások után segíthet a magyarázó vezérkönyv írója; de e végre ismernie és használnia kell okvetetlenül az idevágó commentatori és critikai irodalmat és még így is sagacitasra van nem egyszer szüksége. Ha pedig minden igyekezet füstbe megy, vallja meg őszintén a dolog állását a magyarázó, s erőltetett vagy hamis magyarázatok által ne vétse az „igazság tanítása” szent elve ellen.

Harmad rendbeli bajosságot azok a szólamok teszik, melyeket az ismeretes, iskolai syntaxisok kimagyarázni nem bírnak, de — (akár kivesztek a későbbi nyelvből, akár nyomaik maradtak bennök) — értelmöket a traditio a grammaticusok és scholiasták idejéig megtartották. Ezekre ugyan az újabb commentariusokban s még az iskolai kiadványokban is nyerhetni felvilágosítást; de minthogy adat vagy vélemény-különbségek — egész az ellentétességig — fordulnak elé, annál fogva annak, a ki iskolai commentárt akar írni, megint szükség ismerni az eredeti forrásokat s belőlök meritni kellő szakértelessel és megfontolással döntvényeit. Disquisitioknak s ide s tova kapkodó magyarázatoknak nincs helye az iskolai kiadványokban.

Nehézséget okoz negyedszer az olvasó anyai nyelve és a latin közti különbség. Az ide tartozó eseteket, ez úttal csak röviden, négy fő rovatra viszem. *A)* Vannak oly szavak és szólamok, melyeknek latinban két (olykor több) különböző értelmei levén, különbözőleg kell az anyanyelven kifejezni. — *B)* A latin szónak szabatosan megfelelő szava az anyanyelvnek nem levén, emebben két szóval vagy átalán mondva periphrasissal kell kitenünk; vagy, megfordítva, a latin periphrasist az anyanyelvben csak egy szóval értelmeznünk. (P. o. gratias ago = köszönöm.) — *C)* A latin regiment nem fordíthatjuk az anyanyelvben neki megfelelő „vonzat”-tal, hanem mással kell felcserélnünk. (Calpurnius *Romam* proficiscitur = Calpurnius *Romába* megy.) — *D)* A szavak rendje különböző a két nyelvben.

Az ily bajosságokban már nem segít semmi eruditio, régiebb vagy újabb irodalom; — sőt az utóbbi még ronthat, — hanem egészen saját belátására, tudományára, nyelvérzékére van utálva a magyar commentator.

A különbségi esetek ugyanis a latin és magyar közt egyfelől s a latin és modern europai nyelvek közt másfelől, egészen mások. Midőn hát egy magyar iskolai kiadvány szerkesztője eléveszen egy vagy több, magában bármily jeles német művet s jegyzeteit — hiven, kivonatban, paraphrasisálva — lefordítja, a szóba vett esetekben számtalan, elkövető s elhagyó hibát ejthet és — mint gyakran kimutattam — ejt is. Felveszen egy falka jegyzetet, melynek tartalma a német tanítványnak fontos, szükséges, mellőzhetetlen lehet; de a magyarnak, minthogy nyelve és a latin közt az illető esetekben különbség nincs, haszontalan és — olykor a nevetségig — felesleges. Legszenvedetlenebb ez a viszony a szórendben, mint a miben a német és a nyugateuropai román nyelvek a latintól

voltaképp eltérnek, gyökeresen különböznek; holott a magyar szórend a latin adiectivum és substantivum viszonyos, szabadabb helyzete kivételével — mit a concordantia tesz lehetővé, — e tekintetben nem csak sokkal csekélyebb mértékben tér el, hanem gyakran bámulatos egyezés is mutatkozik a két nyelv között². — Szóval, az e szakaszbeli bajosságokra nézve egészen maga lábán járjon el a magyar commentator, mit természetesen csak úgy tehet, ha jól tud magyarul.

Az elősorolt bajosságok tárgyiisan tekintve, mindnyájan jegyzeteket igényelnek a commentatortól, és ha a magyarázó előtt nem lebeg más czél, hanem csak az, hogy ő autora styljét magyar olvasónak értelmessé, világossá, lehetőleg könnyűvé tegye, mindnyájok igényeit ki is kell elégítnie. Ámde itt iskolai segéd- sőt vezérkönyvekről van szó s ezekre nézve más czélok s hozzájuk képest más kívánalmak is állanak elé. Mindöket csak ez egy kifejezésbe foglalom össze: a tanítványok érdeke. — *Salus studiosae iuventutis suprema lex esto!* [1] — Az imént említett első esetben a commentator nem tudja ki fogja hasznát venni a könyvének, nem is aggódik rajta, hanem megy a maga tárgyiás útján. De az iskolai kiadvány szerkesztőjének nem csak tudni kell, hanem szüntelen szeme előtt is tartani, hogy kinek, minő készségű tanuló számára formulázza jegyzeteit s egyszersmind nem feledi egy pillanatig is, hogy ő nem csak latin irályt tanít, hanem a tanítvány eszét is fokozatosan fejteni kötelessége általában. Ennélfogva a legelső autorhoz, melyet a nyelvtani folyam meghaladása után vesznek elé, legbővebbek, legszaporábbak lesznek a jegyzetei; itt is, mint Corinna mondá: „nem zsákkal, hanem kézzel vetve,” és hová-tovább mind szűkebb marokkal. Mellőzi t. i. mindazokat, a mikre a tanítványt előbb olvasásaiból már elkészültnek hiszi és hinnie joga van. Vagy merőben hallgatva kényszeríti vagy olykor czélszerű intéssel akár kérdéssel segíti a tanulót, hogy saját keble tárházába nyuljon s onnan szedje elé az eléforduló bajosság legyőzésére szükséges eszközöket. Teljes jegyzetei tehát csak az illető fokozaton eléggördülő nehézségekre szorítkoznak. Részletekbe nem bocsátkozom, mert nem módszert írok, s figyeltetésül úgy vélem ennyi elég. De ellentét gyanánt, nem tehetem, hogy fel ne hozzam egy német commentator példáját, ki a „Tirocinium poeticum”ban irt jegyzeteiben majd minden alkalommal elmondja, hogy „ez s ez a szó ide s ide tartozik”; holott szembetűnő concordantia, vagy szófüzési közönséges szabály kitaláltatná a tanítványnyal az egymástól elvett adiectivum és substantivum, a regimen és regens szó összetartozását.

Hogy ily formán szerkesztett iskolai commentar sok fejtörésbe, erőfogyasztó, időrabló munkába, talán hálátlan azaz fizetetlen fáradságba kerül, világos. Ámde egy jól végzett ilynemű munkának számíthatatlan jó következményei lennének az iskolaügyre, a tanító sikeres működésére és a tanulók haladására nézve. És így az erkölcsi jutalom, egy lelkiismeretes író önboldogító érzése, sem maradna ki.

Legyen szabad végül egy ötletemet előadni, mely szerint a fellebbiekben jellemzett munkának legnehezebb része, a magyarázandó locusok kiszemelése, tetemesen megkönnyebbülne. Az eljárás szerintem a következő lenne. — Az, a ki bizonyos latin szöveget, vegyük például: a „Tirocinium poeticum”-ot akarja magyarázó jegyzetekkel ellátni és így egy iskolai kiadványt szerkeszteni, magához szólít egy előbbi tanfolyamot végzett, de a

² Ha különböző anyanyelvű comm.-oknak idevágó jegyzeteit összehasonlítjuk, úgy tapasztaljuk, hogy a magyarázó rendezésben mindenik, ha csekély különbséggel is — a maga nyelvén szokott szórend szerint jár el, s meglátszik rajta az anyai nyelvérzék nyoma. A franczia p. o. mindig a nominativust teszi elől, s ezt a verbumtól kísérteti nyomban, mi a magyarban nem szükség.

Tirociniumhoz még nem kezdett, középszerű tehetségű, de jó igyekezetű és figyelmes tanítványt. Olvasatni és fordíttatni kezdi vele eleitől fogva a szöveget. Feljegyzi gondosan: a) a helyet, a melyen a fordító felakad; b) a főkörménynt, mely a nem értésnek részéről útban áll; c) a legsikerültebb magyarázatot, mellyel ő (a commentator) a próbára tett tanítványt útba vezet. Ezt téve sorba minden oly hellyel egész a könyv végéig, kész az adat-halmaz, melyből aztán jegyzeteit czélszerűen szerkesztheti a kiadó. Tanácsosnak tartom még, hogy ne szoritkozzék a szerző csak egy próbaegyenre, hanem váltsa fel másokkal, s míg alkalmasokat lél, minél többel³. — Önkint érthetni, hogy mind ez, mind az, a mit eddig-elé irtam, a commentarnak csak nyelvészeti részére vonatkozik.

És ezennel bévégeztem utólagos elméletem rövid vázlatát, melyhez még azt jegyzem meg, hogy nem csak a tárgyalt kiadványok szerkesztőinek szól, hanem minden tanítónak is, a ki egy ily commentart segédkönyvnek használ; mert ha annak szellemében és elvei szerint nem tanít, minden sikerét semmivé teheti. Azok veszélyeztethetik főképp, kik a gymnasiumban átalában — de különösen a nyelvészetben és mathesisben — nem alkalmazandó „proponáló” módszerhez ragaszkodnak.

Szolgáljon e vázlat már most előzmény gyanánt is a mindjárt czimzendő könyvben elkövetett hibák ismertetéséhez, illetőleg kijavításukhoz.

A könyv címe: „M. T. *Ciceronis* Laelius de amicitia. Magyarázta Dr. Heinrich G. Pest. 1870.” [2]

Mielőtt a részletekbe fognék, intem az olvasót, hogy ne értse betű szerint e szavakat: „magyarázta Dr. Heinrich”, a mint értette egy tudós úr, a ki az orsz. tanáregyl. köz. közlönyében (1870) kiadott rövid ismertetésében azzal dicséri meg a szerzőt, hogy „nem fordított le szárazon valamely német kiadást.” Nem „valamelyt”, hanem többet; mert az igazság az, hogy a magyar kiadvány jegyzetei legnagyobb része a Nauckéból és Lahmeyeréből vannak összeválogatva.⁴ Szükséges volt megjegyeznem, mivel gáncsaimban csak akkor fogom a magyar kiadó nevét emlegetni, midőn azt következtethetem az adatokból, hogy övé a hibáról a felelősség. Ellenben, a hol előnyösen emancipálja magát a német kiadók járókájából, dicséretére nem mulatom el felróni.

És most már kezdjünk a részletekhez.

I. 1. „*pontificem ... Scaevolam*, [3] a megfordított szóhelyezés szokottabb, de Cic. súlyt fektet a hivatalos címre” stb. — Alkalom szerint megjegyeztem már másutt is, de nem ismételhetem eléggé, hogy én semmit mondóbb, ügyetlenebb jellemzést még gondolni sem tudok, mint midőn egy szólamról máshoz képest azt mondják, hogy „szokottabb” vagy „kevésbé szokott.” Ennek csak akkor lehet valami értelme, mikor a két szólam jelentése egészen közönyös vagy azonos, úgyhogy még árnyalatban sem különbözik. És még így is emlegetése csak meddő eruditio; de csalóka is, mert hátha csak a hozzánk jutott maradványokban fordul elé az egyik többször mint a másik? Ha pedig bármi csekély különbség is van a két szólam értelmében, azt kell megmondani, nem pedig a „szokott”sággal vesződni, mint H. Lahmeyert követve, a ki az appositio elől helyezését

³ Javaslatom megírása alatt magánzó tudós vagy egyetemi tanár képe lebegett szemem előtt. Gymnasialis tanár a szóba vett dologra nézve kedvezőbb helyzetben van. Ő t. i. ama kisértményt az egész osztályával megteheti, ha a tanfolyam tartama alatt, egy jegyzetek nélküli kiadást használ s praelegálás vagy proponálás nélkül folyvást katéikizálva o k t a t.

⁴ A nevezett Közlönyben (1871) még más két bírálatot olvashatni, melyekhez könyvecském végén lesz egy pár szó.

„ungewöhnliche Wortstellungnak”-nak nevezi, de egyszersmind okát is adja t. i. „a z ellentétet, melyben áll ez a Q. Mucius Scaevola. ... a szövegben feljebb említett hasonnevű augurral.” Nauck is, ki, egyébaránt, a szokásról ezúttal nem beszél, ellentétséget emleget. De hát, micsoda „e l l e n t é t” van abban, hogy az egyik Scaevola *pontifex*, a másik *augur*? Heinrich helyesebben írja hogy: „ez” (a hivatal czíme) „k ü l ö n b ö z t e t t e” meg a két ... hasonnevű férfiut.” Csak az a baj, hogy sem „ellentét” sem „különbség” az appositio előltételét nem magyarázzák; mert hiszen *Scaevola augur* [4], és *Scaevola pontifex* [5], éppen úgy, éppen oly erősen különböznek egymástól, mint megfordítva: *augur Scaevola* és *pontifex Scaevola*! Az igazi ok abban rejlik, hogy a latin appositio — valamint minden más jelző — kétféle szolgálatot tesz: meghatároz egyfelől, és világosit, (magyaráz, módosít sat.) másfelől. Első működésében lényegesnek, a másodikban járulékneműnek nevezhetni a jelzőt, és kimondhatni a szabályt, hogy az *appositio*, ha lényeges, a *jelzetten* elől, ha járuléknemű, hátul áll. Jelen esetben lényeges az appositio, mert midőn azt írja Cicero: „*Quo* (i. e. Scaevola) *mortuo*” [6], ha mindjárt ezt vetné utána: *me ad Scaevolam pontificem contuli* [7], az olvasó, mielőtt a „pontificem”-hez érkezne az azt gondolhatná — balgán vagy nem balgán, az mindegy, — hogy Cicero a más világra kísérte Scaevolát, holott a *pontificem* előltétele legott elejét veszi minden félreértésnek. Nem szörszál hasogatás ez, Uraim, hanem irányi tökély vonása, a milyenre a latin, a francia és angol prozában teméntelenre találunk, de a melynek igen kevés nyoma van akár iránytanainkban akár elidegenesített prozánkban.

I. 2. „*multa sc. memin* és visszautal az előbbire (*multa ab eo memoriae mandabam*) [8]; — ennek (*cum multa*” — a szövegben *quum* van) — „megfelel későbbben *tum in eum sermonem illum incidere* [9]; itt tehát *memini* először egyszerű tárgyesettel, azután pedig acc. c. inf.-val áll.” — Szintugy sajnáltam a helyet tőle, de ki kellett írnom, hogy példát adjak, milyennek nem kell lenni egy jegyzetnek. Elsőben ugyanis felesleges; mert hogy *memin*nek két különböző regimenje van, azt Laelius olvasója magától is kitalálhatja; annál is inkább, hogy a *quum* és a *tum* szembeszöktetőleg mutatnak reá. Ha pedig még is segíteni akart a tanulón a comm., csak kérdéssel kell vala figyeltetni: p. o. „hány regimene van az igének és melyek azok?” A helyett a szájába rája a dolgot a jegyzet, mi módszerellenes, és ez a második hibája. Harmadik az, hogy a cikkem elején emlegetett elv ellen vét; mert nem igaz, hogy a „*multa memin*” vissza utalna az előbbi szakaszban mondottra. Mert hiszen kissé változtatott alakban éppen azt mondja az előbbi mondat, a mit ez, az ismétlés pedig nem „visszautalás.” Aztán nem is függ ám legkevésbé is az utóbbi az előbbitől, mivel akár írta volna Cicero az előbbi szakaszban a „*multa ...; memoriae mandabam*”-at, akár sem, egyaránt értelmes lett volna a magyarázott locus. Egyébaránt a jegyzet a Lahmeyeréből van bővítéssel és toldozással, azaz: hibái tetézésével kölcsönözve. Nauck egyebet, de még cifrábbat mond. T. i. hogy Cicero a *multa* után *colloqui*-t akart írni, de meggondolkodott s anakoluthiát csinált, hogy a beszélgető modort annál hivebben követhesse. Mintha éppen háta megett állott volna a római szónoknak, mikor Laelius át írta! Csakhogy a *multa memin* nincs a „beszélgetés”-ben, hanem az Atticushoz intézett, írott bevezetésben.

ib. „*hemicyclium*: karszék, tul. félkörű diván...” — Oly forma magyarázat, mint e lenne: „*Rothwild*: őz, tulajdonképpen szarvas”!

ib. „*incidere*, az inf. praes. (jobban imperfecti) rendesen áll *memini* mellett.” — Hogy megérthessem, vissza kellett mennem a Nauck eredeti jegyzetére, melyből ezt rövidítve és homályosítva vette H. A német comm. azt mondja, hogy az „infinitivus úgyvezett

praesensének imperfectum értelme is van, és hogy „*memini* mellett az szokott lenni” Ezt érthetni; valamint azt is belőle, hogy magyarul csakugyan multba kell tenni. Pl. *Memini me videre* = emlékszem hogy láttam. Donatus latinul is így explicálja: „*Memor sum me vidisse*.” Csakhogy elégszer van *memini* mellett inf. perfectum is és kell lenni valami különbségnek a két szólam közt s ezt a különbséget, melyet a nyelvtanok elemezni — ha nem is éppen kielégítőleg — próbálnak, kár a csupa „szokásosság”-gal devalváltni. Egy, úgyszolva, formalis különbség az: hogy az inf. praesens fel lehet cserélni értelemváltás nélkül partic. praesenssel, az inf. perfectumot lehetetlen. Így a Nauck idézte helyeken: „*memini Catonem disserere*” [10] = *mem. Catonem disserentem*, és „*ut Catonem dicere audivi*” [11] = *ut Cat. dicentem aud.*

ib. „*P. Sulpicius Rufus* ... kezdetben az aristocraticus párt határozott tagja...” Mit tesz az, hogy „határozott”? És hogy lehet pártnak „tagja”?

ib. „*tribunus plebis*, appositio is-hez,” — az ám! de adverbialis appositio. T. i. „*is tribunus plebis*” itt nem azt teszi, hogy „ő, a ki tribunus volt”, hanem azt, hogy: ő, tribunus korában. V. ö. Madwig §. 220.

I. 3. „*Sermonem de amicitia* [12] ... szokottabb a megfordított szórend ..., de így az előljáróval összekötött szó fogalma önállóbban lép fel.” — Ime, a 3-dik szakaszban vagyunk és már harmadszor jön elé a feljebb bélyegzett „szokásosság”. Az ott mondottakra hivatkozva, itt csak kettőt jegyzek meg. Elsőben, hogy a praepositíós jelző a jelzetten elől gyakrabban állana mint hátul, azt Nauck állítja s Heinrich elhiszi neki. De biz’ én nem hiszem, míg Nauck statisztikai összeállítással és számítással ki nem mutatja. Affirmantis est probare [13]. Addig pedig merem állítani, hogy a statistikai kimutatás eredménye vagy egyforma „szokásosság”-ot vagy éppen ellenkező viszonyt bizonyítna bé, t. i. hogy a jelzett substantivumon hátul helyezett praepositíós jelzők gyakoribbak, mint az elől tettek, miről a latin syntaxisokban és szótárakban összehordott példák rövid idő alatt meggyőzhetnek akárkit, a ki fáradságát nem sajnálja tőle. Itt hát az „igazság” tanítása elve meg van sértve⁵.

De nem csak az a hiba e jegyzetben: van még egy következetlenség is. A hátultétel okának a nyomosítást mondják N. és H. Mert hiszen az, hogy így a praepositíós jelző „fogalma önállóbban lép fel”, csak is azt teheti. Ugyde, mondhatni, minden más esetben a nyomosítást az illető szólamban előltétellel hozzák kapcsolatba a commentatorok, Miképpen legyen hát itt és csak itt a hátultétel az „önállóság”, a kiemelés, a nyomosítás jele?

És még van egy másik oldala is jelen esetben a dolognak. Hátha a „*de amicitia*” nem is a „*sermo*” jelzője, hanem a „*habitus*” regimenje éppen úgy, mint a reákövetkező „*ab illo*”, és a mondat symmetriája megkívánta, hogy egyik elől, a másik hátul álljon rajta. Ez esetben persze hogy a *de amicitia* és *habitus* közt bár minden kiadásban ott levő, de minden esetre szükségtelen, comma ki kell hogy maradjon.

ib. „*sententias*: eszméit, főgondolatait, gondolatmenetét”. — Azon szó, miképp teheti az első és utolsó egyszersmind? H. ismét javítani akart a N. jegyzetén s elrontotta. A tanuló már melyiket válassza a három jelentés közül?

⁵ Abel (Ueber einige Grundzüge der latein. Wortstellung.) még tovább megy és azt állítja (13. l.), hogy az így jelzett substantivum (ha magára van) mindig elől — tehát a praepositíós jelző, contra N., hátul — „áll.”

ib. „*arbitrio meo*, kedvem szerint, szabadon, azaz: a nélkül, hogy engem [sic!] Scaevola elbeszéléséhez kötöttem volna.” — Szerettem volna ezt a megbocsáthatatlan „Sch-nitzer”-t — „engem”, magam helyett — fordításbeli szelességnek tulajdonítani; de mint-hogy eredetiét nem lelem, csupán csak bámulatomat fejezhetem ki.

ib. „*quasi enim ipsos*; [14] itt *enim* nem okadatoló, hanem csak a gondolat folytatását jelöli: én ugyanis stb.” — Vessük össze az eredetivel: „Das *enim* (nun aber) dient hier nicht sowohl der Begründung, als der weiteren Ausführung.” A különbség csak az, hogy H. a *circumspectus* „sowohl — als”-ot kihagyta; és ez nem szolgál előnyére a magyar jegyzetnek, mely egyébaránt, így is, úgy is csak olyan forma, mint egy bizonyos gaval-lér felelete, kitől midőn kérdezték, hogy „szép-é a szeretője”? azt viszonzá, hogy „nem annyira szép, mint ostoba.” A hasonlóság inkább terheli a magyar fordítmányt, mint a német szöveget, melyet könnyen reávihetni az igazi magyarázatra, t. i. hogy az „*enim*” nem okadó, hanem csak részletező kötszó. De ebben az értelemben, mely a magyar közbeszédben mindennapi, de a melyet a M. Ny. Szótárában hasztalan keresünk, nem „ugyanis”-sal, hanem „tudniillik”-kel helyettesíthetni. Megjegyezhetjük ezúttal, hogy az okadás, magyarázat és részletezés közt a világért sincs meg az a különbség, a mi első tekintetre, megfontolás nélkül látszik; sőt sokszor éppen semmi sincs. A természetben jelesen az „ok” és „részletezés” a legszámosb esetben mindegy. P. o. ez a kérdés: „mi a tűz oka”? csak más alakja annak, hogy: „mi? v. miben áll a tűz”? És erre a kémikus azt feleli, hogy: „az égő test részecskéi meleg és világosság kifejlésével egyesülnek az oxygen részecskéivel.” Így részletezi Cic. is azt, hogy miben áll az ő „*arbitrat*”-a: t. i. hogy ő nem a Scaevola szavaival beszéli el a colloquiumot, „mert” a sok „azt mondom” és „azt mondja” (*inquam, inquit*) igen unalmas lenne, hanem úgy mintha Laelius és beszélgető társai maguk szolanának (*quasi ipsos loquentes*) [15]. Ebből kitet-szik az *enim*-nek még az imént tárgyalt értelmi árnyalattól is független jogosult volta. De kitetszik továbbá a *quasi*-é is, melyről a következő pontban szólunk.

ib. „*quasi* fölösleges volna *induxi* mellett.” — Őszintén megvallom, hogy én nem tudok oly jól latinul mint Cicero, de biz’ azt is bátor vagyok állítani, hogy a római szónok jobban tudott, mit akármily tudós Schulmeister. Annál fogva jobban megítélhette, vajon „fölsleges”-é vagy nem az idézett helyen a *quasi*, és ha annak tartja, nem teszi oda. „*Induxi ipsos loquentes*” [16] és *Induxi quasi illos loquentes*” [17] közt a különbség nagyon finom lehet, úgyhogy se németben se magyarban periphrasis nélkül nem bírnók kifejezni; de abból nem következtethetni, hogy a *quasi* csak helyet tölt. Cicerót egyéba-ránt Nauck tanítja retorikára: „*quasi* ist im Grunde überflüssig”; mit H. a „volna” hoz-zátételével akar szelidíteni. Nem kell Cicerót „kimélni”!

I. 4. „*non invit*us feci: szívesen tettem, *ut*, mert az eltökélés létre jött s Cic. arra utalni akar” (olv. a r r a akar utalni), „különben állna *quod*” (olv. különben *quod* állna). Volna csak annyi helyes jegyzet a Laelius magyar commentarijában, a hányszor „létrejött eltö-kélés után *quod* következik, bizony nem lett volna szükség a bírálatomra! A dolog való-sága az, hogy H. a Lahmeyer jegyzetét — értette v. nem értette? azt nem tudom, de igen azt, hogy — elferdítette, A német comm. azt mondja, hogy az „*invitus*” (v. „*non invit*us”) *feci* szövegben az *accentus* vagy az *adverbium* vagy a *verbum*ra eshetik. Ha az elsőre, úgy *quod*, ha a *verbum*ra, *ut* következik utána. Itt az utóbbi eset van: „weil das Zustandekommen des Entschlusses die Hauptsache ist” (L.); tehát *ut* és nem *quod*. Ezt aztán lehet érteni s kell is helyeselni; de H. jegyzetéből kiolvasni sem a tanuló, sem tanára nem fogja.

ib. „*sed* megszorító értelemmel” (olv.-ben). — Hát mikor nincs a *sed*-nek az az értelme, a melyet H. akar a „megszorító”-val jelölni: t. i. „einschränkend”? Csakhogy ezt magyar ember nem fogja érteni belőle. Ez ismét elrontott német jegyzet. Nauck ugyanis tudja, hogy a *sed* mindig korlátoz, tehát nem mondja hogy itt is az, hanem még egy más functióját is véli látni, s azért írja ovatosan, hogy itt a „*sed*” korlátoz is fokoz is egyszerűsmind.

ib. „*scriptus* magában foglalja a *missus* fogalmát, mint megfordítva *missimus* (Cato M. I. 3.) a *scripsimus*-ét.” — Ezt a szintoly valótlan mint sületlen ráfogást hagyta volna Nauck háborítatlan birtokának a magy. comm.! *Scriptus ad te* [18], t. i. az egész szólam, az *ad* erejénél fogva foglalja magában a küldés fogalmát. A Catobeli helyen pedig „*librum misimus*” [19] áll, s a könyveket a régi időben csak irni szokták.

ib. „*persona* nem személy, hanem ’személyiség’, azaz: az ember, mint valamely határozott jellem birtokosa (tul. valamely jellemet megismerhetőleg ábrázoló álarcz, azután szinpadi szerep); ... gallimathias, melynek értelmét nem, hanem csak létrejöttét magyarázza az, hogy két comm. jegyzeteiből van összekotyvasztva, és részben elferdítve. A német azt mondja, hogy „*persona* nie die Person als ... Einzelwesen, sondern stets in Rücksicht auf die Rolle die Jemand spielt sat.” Ez sem valami remek értelmezés ugyan, de nincs benne az az ellenmondás a mi a magyarban, t. i. hogy: *persona* nem ember, hanem az ember, a kinek bizonyos szerepe van! Különben Naucknak sem engedhetni meg, hogy a latin *persona*: „soha se tesz egyént.” Legalább Gessner, Scheller, Klotz ellenkezőt állítanak, valamint a másik német comm. is (Lahmeyer), kinek (a magyarbau, megcsonkítva, zárójelbe tett) jegyzete egy darab szótár, melyből a tanuló nem fogja tudni, hogy a szövegbeli (*Catonis*) *persona*, és alább a *Laelii persona* álarczot, szerepet jelent-e, vagy Cato és Laelius személyiségét — azaz: Laeliust és Catot magát? De biz’ a H. jegyzetéből sem, és annál kevésbbé, hogy ismét a „tulajdonképpen”-t használja szerencsétlenül és visszasan.

ib. „*praeter ceteros*, a többiek fölött, sokkal nagyobb mértékben mint a többiek; míg (olv. holott) *prae ceteris* jó latinságban csak annyit tenne, hogy ’másokhoz képest’, tehát = ’aránylag’, mi nem valami különös dicséretet tartalmazna.” — Ha a locusokat, melyekben a *praeter* és *prae* mint praepositio leledznek, elfogulatlanul vetjük össze, arra a következményre jutunk, hogy meghatározható, kifejezhető különbség köztök éppen nincs. Egy kis elmélet forma hasonló eredményre vezet, *Prae*, mint adverbium azt teszi, hogy valami valaminél előbb van; *praeter* azt, hogy valami valamit meghaladott. Mind a kettőben egyaránt meg van mind a fokozat mind a hasonlítás. A Nauck és H. jegyzete tehát szükségtelen és hamis.

ib. „*nescio quo pacto* ...; [20] ilyen kifejezések nem birnak befolyással a mondat szerkezetére,” (II.) — Nem egyszerűbb lett volna azt irni, hogy „*nescio q. p.*” adverbialis locutio e helyett *quodammodo* [21]? És hát az adverbium nem tagja-e a mondatnak? És mint ilyen, nincs-e „befolyása a mondat szerkezetére”?

ib. „*veterum*, nem *aetate provectorum* [22], hanem *priorum*. [23]” — A németnek szükséges lehet ez a jegyzet, mert „die Alten” azt is teheti, hogy a *vének*, azt is hogy a *régiek*. De a magyarnak merőben felesleges, mert a magában álló *veteres* csak is azt teszi: a *régiek*.

I. „*amicus* [24] a. m. *is qui amat* [25] (tehát cselekvőleg), azért nem mondja Cic. *amicus ad amicissimum*.” — hogy e mire való legyen, csak Lahmeyer bírná megmondani, mint a ki után írta H. Nem is igaz, mert a barátság mindig szorosan kölcsönös; holott a

szerető (*is qui amat*) egy oldalu is lehet. Inkább azt kell vala mondani, hogy mint *senex* a mondat első részében, = vén koromban, úgy *amicissimus* = a legforróbb barátság indulatával.

ib. „*est*, állitmány = 'szól'.” — Ebben az a *qui pro quo* [26] történt, hogy H. Naucktól kölcsönözte a jegyzetet s éppen ellenkezőt mond mint a német *comm.* Ez ugyanis azt állítja, hogy *est* a *disputatio*-hoz tartozik s nem *de amicitia*-hoz. H. szerint pedig úgy kellene fordítani: „kinek egész értekezése a barátságról szól”, a helyett hogy: (mint) „a kié ez a barátságról való egész értekezés.”

ib. „*te ipse* [27] ellentétben *non Laelium*-mal, miért is *te ipsum* kifejezést várnánk. De a latin nyelv szereti az ellentét névmását az alanyval egyeztetni; ten magadra, azaz: nézeteidre és elveidre fogsz ismerni.” — Ezt ha hárman mondják is, csak szófiabeszéd, melynek csupán úgy lenne értelme, ha nem olvasnók számtalanszor a *me ipsum*, *te ipsum*, *se ipsum* sat. szövegeket. A valóság az, hogy Cic. azt mondta a mit akart és *te ipse* nem azt teszi, hogy *te ipsum*, hanem: (*tu ipse te cognoscas*) [28].

II. 6. „*modo* mindig aránylag csekély időt jelent: 'nem rég' t. i. körülbelül húsz év előtt, mert Cato 149. Kr. e. meghalt” (olv. Kr. e. 149. halt meg). — Eltekintve a rossz iránytól s az ezzel járó, gondolati ferdeségektől, mint az, hogy „nem rég, tudniillik húsz év előtt”; meg attól, hogy a *comm.* értelmezése szerint *modo* nem jelenthetné azt hogy: most; — a fődologban, t. i. hogy itt a *modo* jelentése = nem régebben, nem csak a két német *comm.*, hanem a lexicographusok serge is háta megett áll a magyar kiadónak. De biz' én, ha a tekintélynek hódolva meg is engedném, megkívánnám, hogy kimutassa a magyarázó azt az „aránylag” hosszú időszakot, melyhez képest a *modo* „nem régebben”-t vagy, egy lexicographus kifejezésével élve: „történelmi most”-at (*historisches Jetzt*) jelentsen, miszerint ezzel is élhetnénk helyette: „korunkban...”, Cic. maga megteszi ezt az idézni szokott helyben (De off. 21. 75.): „*Nae illi multa saecula expectanda fuerunt; modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit.*” Szintugy Livius (6, 40.): *Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Janicum insedit; quale gallicum modo sat.*” [29] (melyben bámulatos szépen vannak fokozva a *hodie* (a szoros most), a *modo* (történelmi most) és a *cum* (akkor midőn) által a különböző időszakok. De itt a római író csak azzal az általános kifejezéssel: „*te sapientem appellant* [30], vezeti be a „*modo*”-t és az „aránylag” csak úgy tűnnék-fel, ha a Socrates korára gondolnánk. Ez okból nekem erős gyanum van, hogy a *modo* itt a kétszer tett *modo* (*modo—modo* = *bald—bald* = *hol—hol*) jelentésében működik. Hiszen a második *modo* helyett változás okáért számos más különböző szavakat használ a latin s itt, tekintve a mindjárt következő „*quodam modo*”-t is, igen meggyűlt volna a „*modo*”, a min Cic. anacoluthiával: *scimus Attilium apud patres nostros appellatum esse sapientem*, [31] segített. Nincs is az egész nyilatkozatban semmi szükségképpeni vonatkozás időre vagy korra, csak egy pár példát akar felhozni Fannius Laelius mellé azok közzül, a kiket a közvélemény bölcseneknek nevezett.

b. „*alio quodam modo* ... 'más módon', 'más szempontból'. — Hát *quodam* miért maradt fordítatlanul? Azért, hogy Nauck merőben hamisan „egészen más módon”-nak értelmezi s H. javítani akart rajta.

ib. „*te esse sapientem*, a 7. §-ban következő *existimant*-tól függ;” — Oly forma utalás, mint mikor B. Józsika Miklós Bánffy-Hunyadon át utaztatja regénye hőseit Kolozsvárról Szamosujvárra. „*Existimant*” a *sapientem* után a hetedik sorban és változtatott constructionnal következik, a mi elriaszthatta volna Nauckat ama ferde állítástól, ha a pedanteria nem került volna feljül az egyszerű józan eszen. A kérdéses szöveg *verbum regens*-

se a mindjárt következő „*appellare*” kedviért kihagyott „*appellant*”. Nem lehetetlen, hogy a kihagyás utólagos javítás volt, mert Cicero azok közzé tartozott, kik, mit Beethoven s más nagyok, műveiken úntalan javítani nem tartották geniejük méltóságán alól való dolognak. Példát vehetne róla egy s más elhírhedt írónk, a ki egy babérlevelet vélne ki tépni koszorujából, ha egy hibáját kiigazítná.

ib. „*reliqua Graecia* ... Ezen kifejezés a többi Görögországot” (olv. Göröghon többi részeit) „csak Athenae függelékének tekintí, miért is” [az] „utóbbira nézve igen hizelgő.” — Ismét szerencsétlen javítása a N. jegyzetének. A német comm. csak annyit mond, hogy: „*reliqua*” Athenae-re nézve megtisztelőbb („ehrender”: igazabban, a többi görögökre nézve becsmérőbb) jelző, semmint ha *caetera*-t irt volna Cicero. Jobb lett volna elhagyni, mint elferdíteni. Elhagyhatta volna H. a következő jegyzetet is: „*neminem* t. i. *sapientem*: egyetlen egyet sem, ellentéte *unum*: csak egyetlen egyet.” Mert mi van azon magyarázni való, hogy: „(*sapientem*) *qualem in reliqua Graecia neminem, Athenis unum accepimus*”? [32] — Ez is a szájbarágások rovatába tartozik.

II. 7. „*Qui ista subtilius quaerunt*, kik a bölcsesség fogalmát szigoruabban veszik.” — Hogy „*subtilius*” = „szigoruabb” volna, azt tán maga H. sem merné komolyan vitatni. De ő nem a latin szólamot, hanem a Nauck „*genauer nehmen*”-jét fordította le. Aztán, — a maga erején-é vagy előttem ismeretlen forrásból meritve, nem tudom, — így folytatja: „Ezt különösen a stoicusok tették, kiknek felfogása szerint Laelius éppen oly kevéssé tarthatott jogot a *Sapiens* névre, mint Cato vagy Atilius; v. ö. Cic. de Off. III, 4, 16. „*nec ... M. Cato et C. Laelius sapientes fuerunt...*” [33] Az igaz, de a magyarázni akart helyre s az egész 7. §-ra csak úgy illik, mint a német közmondásként „az ököl a szemre.” Itt sem a Stoicusok nem beszélnek, sem Cicero, hanem Fannius, a ki éppen az ellenkezőjét állítja annak, a mit a magy. comm. Azt t. i. hogy Laelius még a Stoicusok sinormértéke szerint is bölcs (*sapiens*), mint a ki „*humanos casus virtute inferiores putat*.” [34] Ez pedig más szókkal és röviden éppen azt mondja a mit Cicero, midőn a Stoicusok elvét így fejtegeti: „*Quod summum bonum a Stoicis dicitur, Convenienter naturae vivere, id habet hanc, opinor, sententiam, cum virtute congruere semper; caetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent*”. (De off. 3, 3, 13). E szerint a feljebbi kitérés haszontalan és félrevezető.

ib. „*accepimus*, a történészek (sic) elbeszélései folytán (sic) ’ismerünk’, ’tudunk’”. — Felesleges és hibás paraphrasis a magyar comm.-tól. *Accipimus* = hallottunk és olvastunk.

ib. „*hanc esse in te sapientiam, ut folytatása a megszakított mondatnak.*” Ez az állítás, melyben L. is kezét fog Nauckkal, azon a feltételen alapszik, hogy „*Te autem*”-tól az „*inferiores putes*”-ig az egész, egy periodus és *existimant* a verbum regensse, mit tagadok, s a mi, ha igaz volna, sem adna jogot Heinrichnek, hogy Cicerot latinra tanítsa. Nincs itt sem hosszadalmas, bonyolt s ennélfogva a beszélgetés hangjához nem illő periodus; nincs félbeszakasztás és nincs acoluthia. Mind ezeket a sok szóval (tessék a könyvben elolvasni) mintegy maga-magával akarja elhíttetni a magy. comm.

ib. „*itaque*, épen mert ilyen bölcs férfinak tartanak” (H.). — Ha minden *itaque*-t, *ergo*-t sat. így kezdenénk magyarázni, sokba kerülne s kevés hasznát venné a tanuló.

II. 8. A *quaerunt quidem*-hez: „*quidem*: ’csakugyan’”. — Sok mindent tehet a *quidem*, de biz’ ezt az egyet nem! Hogy következhetnék „*csakugyan*-ra, „*de*”? — H. megint nem gondolt a szöveggel, hanem csak a N. jegyzetét („*quidem* allerdings”) nézte. *Quidem ... sed* = az igaz ... de.

ib. „*quod non affuisses*, a mi azt illeti, hogy nem voltál jelen.” N. és H. — Merőben szükségtelen és rossz paraphrasis. A hely magyarul szabatosan: „Hogy ott nem voltál, rosszul létedet okozom feleletemben, nem azt, hogy búsultál.”

II. 9. „*nec agnosco, nec postulo*, sem helyesnek el nem ismerhetek, sem jogosan mint engem illőt (sic), nem követelhetek.” Ferdítő szószaporítás. „Sem magamra nem veszem, sem nem kívánom (magamra ruháztatni), a mit” sat. — *Postulo* soha sem tesz „követelést.” Hiszen diminutivuma *posco*-nak.

II. 10. „*huius — illius*, nem a személyek”(nek) „az előbbi mondatban egymásra való következésére vonatkozik, mert akkor *illius*—*huius* volna szükséges, hanem azon közelebb”(i) „vagy távolabb”(i) „időre, mely által a szólótól el vannak választva: Cato minden tekintetben sokkal közelebb állt Laeliushoz (azért reá vonatkozik a *huius*), mint Socrates.” — Sok zaj semmiért! még pedig csalfa zaj. N. is csak azt mondja, de legalább rövidebben és — éppen oly hamisan. A valóság az, hogy *hic* magára is számtalanszor közönyös a helyzetre nézve, mint a franczia *ce*. („*Hic unde vitam sumeret inscius, Pacem duello miscuit.*) (Horatius Ódák III.) *Hic*—*ille* sem különböztetnek mindig, hanem, mint itt is, csak így fordítandók: „az egyik — a másik. Hogy melyik vonatkozik Laeliusra, melyik Sokratesre, azt a *dicta*-ból és *facta*-ból következtetjük, nem az — anyagi vagy erkölcsi — távolságból.

III. 10. „*viderint sapientes*.” N. és H. mindenik a maga módja szerint, hosszadalmas magyarázatokba bocsátkoznak az interjectáról, mintha a volna a fődolog. Ellenben elmulatják az egész mondat constructioját, melyen a tanuló bizonyosan felakad, elemezni. A szavak logikai rendje t. i. ez: „*Scipionis desiderio me moveri, — quam id recte faciam, viderint sapientes, — sed ego, si negem, certe mentiar.*” [35] A *sed* csak arra való, hogy a szövegbeli szörendben az alanyváltozást jelölje. A magyar comm., a következő jegyzetéből — „*sed*: de mindenesetre hazudnám” — ítélve, nem értette; N. félreértette. Hogy érthetné meg hát a járatlan tanuló?

ib. „*plerique* itt = *plurimi*, igen sokan.” N. és H. — *Plerique* = *plerique*, többnyire vagy legtöbben. Tanítsunk igazságot és ne leckézzük Cicerot!

III. 10—11. „*cum illo — praeclare*, Laelius visszatér önmagától Scipiora⁶ és igenleges itéletté (*quis neget actum esse praeclare*) [36] fokozza az előbb tagadólág kifejezett főgondolatot (*nihil mali accidisse Scipioni puto*).” [37] — Ha példáit czélszerűen szabta volna a comm. imígy: „a *praeclare actum* igenleges fokozata a nemleges *nihil mali accidisse*-nek,” tisztán megértené legott a tanítvány. De így, miután arra tanítják, és méltán, hogy a mondat minősége a verbum finitumtól függ, nem bírja megfogni, miképp vezethessen bé „*puto*” nemleges, „*neget*” igenleges mondatot! Egyébaránt a gondolat a Nauck-é, az ügyetlen alkalmazás Heinriché. Commentatornak jó egyszer egyszer logikába is belétekinteni.

III. 11. „*immortalitatem* itten... = nem halhatatlanság, hanem haláltalanság.” — Nem volt miért új szót faragni, miután már megmondta N. és L. után, hogy *immortalitas corporis*-t [38] ért az író.

ib. „*factus est bis* t. i. *consul* [39], mint Cic. pr. Mur. VIII, 18. *quaesturam una petiit et ego sum factus prior* t. i. *quaestor*.” [40] — A jegyzet olvasására azt gondolná az ember, hogy a szövegben sincs ott a „*consul*.” A pedig bizony ott diszlik egész valóságában: „*qui consultatum petiit nunquam, factus est consul bis*.” [41] Mit magyaráz hát a

⁶ Hiven lerajzolva pompás egy kép lenne a — Fliegende Blätterbe.

jegyzet? Azt hogy a magy. commentator belé se nézett a szövegbe, melyet kinyomatott, (hisz' az csak a szedő meg a javítnok dolga), hanem átvette vaktában és csonkán a Lahmeyer jegyzetét, a ki a „*consul*”-t nem kitörölendő glossemát zárjel közzé teszi, és a kihagyásra még egy más parallelus locust is hoz fel: „*consulatum ei petere liceret; cum factus esset, provinciam obtineret*” (Cic. de dom. 20, 52.). [42] Ezt nem szükség tovább szellőztetni.

ib. „*ut memini Catoni disserere.*” — Itt már a jegyzetet is csak a javítnokra bízta H.

III. 12. „*moriendi sensum celeritas*” (*abstulit*) [43] ... „*moriendi* nem = *mortis*, mert amaz a kimulás tartamát, ez a bevégzett halált jelenti.” L. és H. — Még németnek is felesleges az elemzés, minthogy „*das Sterben*” és „*der Tod*” eléggé megkülönböztetik a két eszmét; a magyar „*haldoklás*” — mit rosszul nevez a comm. „kimulás tartamának”, — és „*halál*” pedig tökélyesen megfelelnek a *moriendinek* és *morsnak*.

ib. „*ad superos*, az égbe, ehez appositioként tartozik *deos*; ennek megfelelne *ad inferos* (az alvilágba) mellett *manes*.” — Hogy a *substantivum* az *adjectivumá*-nak *appositio*ja legyen, merőben új tan a nyelvészetben, melyet egyébaránt a két német comm. nyomán hirdet a magyar. Azoknak t. i. az a hiu aggodalmuk van, hogy *inferos* [44] nem vonatkozhatik *deosra*: „*wie der Zusammenhang zeigt*,” azt írja az egyik (L.); „*wie die Wortstellung beweist*,” azt a másik (N.). Én egyikben sem látom még árnyékát is a bizonyításnak. Ellenben tudom, hogy *Plautus*nál: (Cist. 2, 1, 36.) „*di deaeque superi atque inferi*” [45]; *Terentius*nál: (Phorm. 4, 4, 6.) „*omnes di, deae, superi, inferi*”; *Livius*nál: (31, 31.) „*in Deos superos inferosque*”, áll. Az egész nehézséget tehát s a belől húzott következményt merő hallucinatio.

IV. 13. „*haec disserere*: a következő tanokat hirdetni.” (H.) — Hajlandó volnék megengedni, hogy *disserere* itt a tulajdonképpeni értelmében használva azt teszi, hogy „terjeszteni”, „terjesztgetni”, de nem ám azt, hogy „hirdetni.” Más: „*ein Gerücht ausstreuen*” (= bellegetni), még más: „*ein Gerücht ausposaunen*”; s a „hirdetni” az utolsót juttatja eszünkbe. De megérhetni a *Ciceron*ál szokott jelentéseivel is: „tárgyalni”, „vitatni”, vagy, ha *accus.* nem volna mellette, „értekezni.” — Továbbá a: „következő tanokat” *paraphrasis*, még pedig szükségtelen. Szabatosan: „Nem értek egyet azokkal, kik egy idő óta azt kezdték vitatni, hogy” *sat.* Jegyezzük meg, hogy „*haec*” = azt, nem: ezt.

ib. „*antiquorum auctoritas*: a régiek hite.” — Én nem vagyok szerelmes a „tekintély” szóba, még is azzal élnék e helyett; mert „hit”-et csakugyan nem tesz *auctoritas*. Éppen olyan, mintha a bort „részegség”nek neveznök, mert hiszen a bortól meg lehet részegedni, mint auctoritasra elhinni valamit. Egyébaránt a forrás *Nauck*: „*auct.* der Vorgang, der Glaube.”

ib. „*in hac terra fuerunt*, mint idegenek, bévándoroltak.” — Magyarázat-é, mintha a *fuerunt* fogalmához tartoznék, vagy éppen benne foglaltatnék a „jövevény” eszméje, vagy pedig csak tudós emlegetése annak, hogy *Pythagoras*, idegen földről vándorolt volna bé,” — nem birom kitalálni. Szükség semmi esetben sincs reá s a sem igaz, hogy a *nostrorum* a *maiorum* ellentéte volna. Az ellentét: „rómaiak és görögök” s az utóbbiak régiebb lakosai voltak Italiának, mint az elsők, s ezek szintugy bévándoroltak mint amazok.

ib. *deleta est*, megszűnt, nem létezik többé.” — Alsó Italia *Cicero* idejében „nem létezett”! Igaz hogy *Nauck* is azt írja; de ki lehetett volna igazítani Lahmeyer nyomán: „Macht und Name schwanden.”

ib. „*qui est iudicatus* [46], *qui*, az első *qui* ezen” (olv. a) „másodiknak alá(ja) van rendelve.” — Haszontalan mélység! Aztán mimódon lehet egyik pronomen relat. alája

rendelve a másiknak? Mind a két *qui* Sokratesre vonatkozik egyaránt és egymástól függetlenül.⁷

ib. „*sed idem semper ...* [47] az ige (*videbatur* [48], mi a következő §. kezdetéből kiegészítendő) ilyen rövid állításoknál el szokott maradni.” — Tudja meg elsőben az olvasó, hogy ez a „rövid állítás” többet foglal három sornál. Vegye tovább eszébe, hogy azok a „kihagyatni szokott” verbumok rendszeren csak *ait, inquit* [49]; hogy *qui*-hez *videbatur*-t nem lehet kiegészítésül használni, mert úgy *cui*-nak kellene állani; és végre hogy nem lenne helyén egy más és azután következő periodusból kölcsönözni igét p ó t l á s végett, midőn ugyan azon periodusnak már olvasott membrumában kínálkozik egy más: *erudiverunt* [50], melyet a *qui* után csekély változással csak i s m é t e l n i kellene, a mi éppen gyakori szokás a latinban. Mindezeknél fogva apage istud „*videbant*”, Nauckii sententia non obstante [51].

IV. 14. „*quod item*” (olv. *quod idem*), hogy t. i. a lélek halhatatlan.” — Szájbarágás, mint ez is: „*quasi praesagiret* [52], mintha halálát sejtette volna, úgy szólván, halálának előérzetében.” — N. csak arra figyeltet, hogy a *praesagiret* absolut (neutris, nem transitiv) értelemben van használva.

ib. „*ut—sic certe*, akkor ugyan—de bizonyára.” — Magyarul: „valamint (jó) — úgy bizony (rosz sincs stb.) Vagy: „ha (jó nincs) — bizony (rosz sincs).”

ib. „*et nos t. i. qui sumus*, ellentéte a *civitas, dum erit.*” [53] — A „t. i. q. s.” felesleges toldalék, s az ellentétnek nyoma sincs a szövegben. H. a Nauck jegyzetét rontotta el, melynek az az értelme, hogy „nem *nos* és *civitas*, hanem (*qui*) (*sumus* és *dum erit* közt van az ellentét.” Persze hogy csak roszból csinált roszabbat a magy. comm.

IV. 15. „*Quem fuerat ... exire*, 'igazságosb' (olv. méltányosb) lett volna, hogy én, a ki 'előbb léptem bé az életbe, előbb is lépjek ki abból'” (olv. belőle); „hasznoló kifejezésekben rendszeren áll az indicat. (*fuerat*).” (olv. ind. áll), (a) „hol mi a conjunctivust használjuk.” — Kimaradt a N. helyes figyeltetése: „*fuerat* akár *erat*.” Továbbá mit ért a tanítvány abból, hogy „hasznoló kifejezésekben”? Miben áll az analogia? — Végre magy. comm. magyaroknak írva megjegyezhetette volna, hogy „hasznoló esetekben” mi is élünk indicativussal: „méltányosb lesz vala, ha sat.”

ib. *cum Scipione*, nem = kortársa voltam, nem az *aequalitas temporum* [54] értendő, hanem a *coniunctio vitae*.” Oly forma magyarázat, mint ha én valakivel szép sima úton menve azt mondanám neki: „Te, ha amott egy kő volna, megbotlanál benne.” Minden tanuló úgy fogja ezt a helyet fordítani: „Scipioval éltem” s ahoz képest érteni is. Ha pedig egy tanítvány így találná kitenni, hogy: „Scipio korában éltem,” nem szidnám meg érte, mert magam is, — N. engedelmeivel — alig hiszem hogy ennél többet gondolt volna Cic., mikor ezt a helyet írta. Mert hiszen ily esetben hozzá szokta tenni: *familiariter* [55] vagy *coniunctissime* [56]; holott itt szárazon hagyja a „*vixerim*”-et és csak azután beszéli a „*coniunctio vitae*”-t.

ib. „*falsa praesertim*: 'mely különben sem való'” — Nem való biz' a, hogy *praesertim* egyebet tenne mint: főképp, kívált!

ib. „*spero*, mert 'remélhetem’ — Eleinte azt gondoltam, hogy magyarázó vagy okadó hozzátétel akar lenni „*spero*”; de a N. eredeti jegyezte; „*spero* hoffen darf” felvilágosított, hogy vagy a „mert” felesleges, vagy *spero* előtt maradt ki a „quod”, mi egyébaránt

⁷ Naucknak — mert ezé az ötlet — gyanakszom, hogy oly valami forgott az eszében, a mit Servius „*epexegesis*”-nek nevez. De hiszen ez is *coordinatio*, nem *subordinatio*.

nem is = „mert”, hanem = az, hogy —. De azt maig sem bírom megfogni, miképp és miért tegyen a categoricus *spero* akár dubitativus „hoffen darf”-ot, akár hypotheticus „remélhetem”-et.

IV. 16. „*feceris — disputaris*. (A kettős fut. exact. akkor használtatik, ha két oly cselekvésről van szó, melyek a jövőben összeesnek vagy közvetlen összefüggésben állanak egymással.” (H). — Szintugy restelltem leírni ezt a handabandát, melyből — összevetve a szöveggel — csak annyit lehet érteni, hogy „*coniunctio coniungit similia verba*.” [57] De ezt tán nem szükség a szájába rágni Laelius olvasójának?

ib. „*atque id ipsum*, hiszen ezért...” N. és H. — *Atque* nem = *atqui*, és „hiszen” vagy „Ja” nem = és.

V. 17. „*disputari de amicitia* [58], IV. 16. *de amicitia disputaris*; ott a 'tárgyaláson', itt a 'barátságon' fekszik a fősúly.” — Itt az a baj, hogy az olvasó nem tudja hová mutatnak az ott és itt szavak. A német eredeti útba igazít, hogy V. 17-ben a *disputari*-ra, a IV. 16. pedig a *de amicitia*-ra megy az accentus. Nevezetes az, hogy ezt a magyaros vonást a némettől tanulja s még nem is érti a magyar comm.

ib. „*ut — antepontis*, ezen gondolat, melylyel Laelius előadását kezdi, egyszersmind a tárgyalás végét is képezi ...” — Jobb lett volna „szárazon fordítani” le a Lahm. jegyzetét, mely maga sincs ugyan remekül stylizálva, de szükséges elolvasni, hogy megértse az ember, mit akar H. mondani. „Dieser Gedanke bildet endlich auch den nachdrücklichen Schluss der ganzen Rede (27. 104.).

V. 18. *Sed* [59]. (*hanem, de*) Mielőtt a tulajdonképeni tárgyra áttérne, Laelius előbb kifejti azon nézetét, hogy valódi barátság csak a jók közt lehetséges.” — Jegyezzük meg mi is elsöben, hogy a barátságot tárgyalja; tehát az „áttérni” szerencsétlenül használt szó. Másodsor a „mielőtt” is rossz, mert mikor a barátságról mondja Lael. hogy „csak a jók közt lehetséges”, ezzel már tárgyalja a kitűzött eszmét. Avvagy a tagadó ítélet, nem ítélet? s a subiectuma nem subiectum? praedicatuma nem praedicatum? Azért az sem jobb a mit N. állít — (a mit H. az imént bíralt módon javított ki) — hogy t. i. „Laelius unterbricht sich.” Dehogyszakasztja! csak egy kikötést bocsát előre s éppen e magyarázza a „*sed*”-et, melyet sem N. sem H. nem elemez. Lael. azon kezdi, hogy „a barátság a legfőbb jó.” „Úgy de”, folytatja, „csak az a barátság, a mely a jók közt létezik.” E se nem „félbeszakasztás”, se nem „eltérés”, hanem mint mondtam, egyszerű kikötés. A kikötések minden szerződménynek lényeges részei.

ib. „*nisi in bonis ... t. i. amicitia esse non potest, nisi in bonis est*.” [60] (H). — Ez aztán elemzés és constructio a talpán!

ib. „*neque id ad vivum reseco*: [61] de e részben nem veszem a dolgot oly szigoruan.” — Ezeknek „de”, „e részben”, „szigoruan”, mind nincs semmi nyoma a szövegben. Tehát, Rousseau-ként („expliquer ce qui n'est pas”), azt magyarázza a comm. a mi nincs. Nem magyarázza ellenben sem ő, sem a többiek a *neque* és *id* szavakat, mintha azok éppen csak önként érthetők volnának. Meglehet nekik az, de a tanuló aligha fel nem fog akadni rajtok, Megkísértem a világosítást, aztán ítélje meg az olvasó, volt-e szükség reá. — *Neque* mellé rendesen más *neque* vagy *non*, s általában valami megfélelő társ-szó járul, melyet itt hasztalan keresünk; tehát — úgy szólva — a sorok közül kell kiolvasnunk. Meg is leljük Laeliusnak abban az általános nyilatkozatában, hogy ő „nem vitatkozik” (*quae disputari ... possunt ab eis petatis, qui sat*). Ő tehát azt a kikötést: „*nisi in bonis amicitiam esse non posse*”, csak mint egyszerű véleményt (*sentio*) adja elé nem disputálja. És itt van a keresett „nem”, miután „azt sem (*neque*) fürkészi

mélyebben (*ad vivum reseo*), kiket kell érteni a *boni* nevezet alatt.” És ez az „*id*”, mit a következő adatból: „*negant enim quenquam esse virum bonum nisi sapientem*”, kell kiolvasnunk [62].

ib. „*eam—quam*: de ők olyannak rajzolják a bölcseséget, hogy ezt” (olv. azt) „eddig senki se érte el.” — Miért kelljen az *eam*-ot és *quam*-ot természetes jelentésökből kiforgatni, és hogy hol van itt az az „*attractio*”, melyről N. és Lahm. álmodoznak, nem bírom megfogni. Szóról szóra: „De ők a z t a bölcseséget értik, a m e l y e t s a t.

ib. „*obscurum*: [63] homályos, mert a valóságban követelésöknek még senki sem felelt meg.” — Ezt a gyönyörű értelmezést a Nauckéból tolmácsolja H. Inkább a L. talpraesett jegyzetét fordította volna: „*Invidiosum*. Denn sie verlangten mehr, als reelle Tüchtigkeit leisten, ja auch nur klar verstehen konnte (*obscurum*).”

V. 19. „*ut aiunt* [64] áll rendesen, ha az írók valamely példabeszédet, vagy más, ehhez hasonló kifejezést hoznak fel; ...” — Így javítja H. a Nauck jegyzetét: „*ut aiunt* közmondás jelölésüül és némileg mentegetődzésüül.” Ennek van veleje, amaz pedig tritum grammaticum. Jobb lett volna: „szárazon fordítani.”

ib. „*fides, integritas, aequitas*: [65] ... A *bonus vir* ezen erényeinek megfelelnek, de megfordított rendben, a felhozott rossz tulajdonságok: a telhetetlen vágy (*cupiditas*) ellenkezik az *aequitas*-sal, a buja vágy (*libido*) az *integritas*-sal, a féktelenség (*audacia*) a *fides*-sel” (H.) — Ebből csak annyi igaz, hogy Laelius jót is hármat, rosszat is hármat (de más nemüeket) mond. Épületes, szép irányt tulajdonít a magy. comm. Ciceronak, miszerint a mit egyszer megirt positive, ugyanazt ismételve azon egy periodusban negative! Aztán: *libido* nem csak = „bujá vágy” s mint ilyen, nem volna ellentéte az *integritas* nak. *Audacia* sem = féktelenség.

ib. „*ut ii fuerunt t. i. magna constantia*.” — Ki kérdi?

ib. „*quia sequantur — naturam*: ... [66] a stoicusok főelve.” (H.) — E csak Heinrichnak jutott eszébe, nem Laeliusnak, a ki az imént tiltakozék, hogy ő nem a stoicusok értelmében szól a *boni viri* ről.

ib. „*peregrini* [67] a hazát, *alieni* [68] a rokonságot illetőleg.” (H.) — Acta haec res est. [69] Hiszen a szöveg maga mondja: „(*potiores*) *cives* [70] — *quam peregrini* [71], *propinqui* [72] — *quam alieni*.” Lahmeyer csak figyeltet, a szövegére utalva, a synonymiára; hanem H. — kijavította!

ib. *non potest*: [73] a barátságból 'azonban nem' lehet.” (Itt még egy pár parall. locus.) „Ezen kifejezések lefordításában nem szükséges az ígét ismételni.” — Turpe est doctori sat. [74] Aztán az „azonban” helytelen. A „de” megjárna, ha „is” felesleges nem volna. A mi az ige (*potest*) ismétlését illeti, hiszen azt a latin is elhagyhatja, s ha ismétli, okkal teszi, és a fordítónak a maga nyelve rövidegsége nélkül hűnek kell lenni az eredetihez.

V. 20. „(*quanta*) *vis*: [75] jelentősége, ellenben VII, 23. V. 20. (*quantum*) *boni*: [76] becse.” (N. és H.) — Nem kell kivetkeztetni a szavakat eredeti jó értelmökből.

ib. „*res*: viszony.” — „Összehúzott”, vagy „szűk”, vagy „korlátozott” viszony, megannyi türhetetlen párosítások. N. szerint: „*res* der Kreis.” Ez, ha nem fordítja is hiven, de legalább megfér egy fedél alatt a szövegbeli jelzőkkel. Kár volt javítani!

VI. 20. „*haud scio an* a jó latinságban rendesen igenlő vagy az igenléshez hajló jelentéssel bír; ...” — H. nem elégszik meg a mások jegyzetei javításával, hanem itt már a latin syntaxist is javítani kezdi. Kritika helyett hivatkozom valamennyi tankönyvre, mert ezt a badarságot egyikben sem lelni. Ellenben mindnyájan megegyeznek abban, hogy

„*haud scio an*”, több másokkal, dubitativa particula s rendes jelentése: talán⁸. És én hozzáragasztom a magyar tanuló kedviért, hogy bizvást fordíthatni „talán”-nal akkor is, ha *nemo, nullus* [77] sat. követi. Csak, ha — mint e helyt is — *quisquam* [78], vagy *ullus* [79] következik utána, kell ezt használni: „kétlem, vajon”, vagy egyszerűen: alig. A jegyzet még tovább is folytatódik hasonló módonban, de nem érdemel több szót.

ib. „*praeponunt t. i. amicitiae*.” [80] — Szájbarágás.

VI. 22. „*tales*” (*igitur inter viros*) [81] nyomatékosan a mondat elején, még jobban kiemelve e férfiak nagy becsét.” — A mondat eleje és a „nyomatékosság” közt egy mákszemnyi viszony sincs. *Tales*-t ellenben, mint lényeges jelzót megilleti: a) az *accentus*; b) az, hogy a jelzetten elől álljon. De a két illetmény sem teszi fel egymást szorosan és változhatatlanul.

ib. „*oportunitates*: [82] ’élvezet’” — Ezt a fordítást csak úgy foghatni meg, ha tudjuk, hogy N. „Annehmlichkeit”-ot irt s ezt H. félreértette „kedvesség”nek. Tovább nem szükség nyomozni.

ib. „*quis esset* stb. valljon lenne-e stb. *quis est* valamely tárgy neve és lényege után kérdezősködik, *qui est* pedig, mi annyi mint *qualis est* [83], annak minősége után. elsőre a felelet *nullus est* [84], utóbbira pedig valamely” (olv. valami) „melléknévvel kellene felelni.” — Vessük össze a N. jegyzetével: „*Qui esset* fragt nach dem Wesen und Beschaffenheit (’Was’ wäre der Genuss, *quis esset* nach dem Namen und Dasein (’wo’ bliebe er). In beiden Fällen lautet hier die Antwort *Nullus esset*, doch im verschiedenem Sinne.” Látni való, hogy itt igazán javítani akart H., mert azt, hogy „mindenesetre *nullus* a felelet”, lehetetlen volt félreérteni. Egyébaránt mind a kettő rosz. *Quis* és *qui* közt a fennforgó tekintetben az a különbség, hogy *quis* mindig és voltaképpen kérdő pronomen, *qui* pedig csak néha az; de *quis*-t önállólág is — sőt legtöbbsnyire így — használja a latin, *qui*-t pedig mint pronoment soha sem; mert *qui*? önállólág használva adverbium. Adiectivumoknak használva pedig, — mint *qui vir? quis mulier?* [85] — éppen semmi különbség nincs köztök: mind a kettő egyformán teheti azt hogy „micsoda?” vagy „minő?” Ez a dolog valósága; ha valaki meg akar czáfolni, állok elibe!

ib. „*eo, qui ferret*: ’oly’ férfiu nélkül, ki stb., azért a coniunctivus a visszahozó mondatban.” — Erre a tanuló azt kérdi: „miért?” És helyesen, mert minden „a z é r t”nak van „m i é r t”-je. „Hiszen”, mondja talán H. „kijelöltem az ’oly’-t”. — E nem ok, mert számtalan antecedenst lehet „oly” hozzátétellel fordítani, mely után a relativ mondatban indicativus következik. De vegyünk csak egy pár példát, melyben éppen „*is*” az antecedenst: „*cum scribas et aliquid agas eorum, quorum consuesti*.” (Cic. Fam. 5, 14.)⁹. — *Fa-*

⁸ Fürkésztemben, hogy mi téveszthette rosz útra H. urat, reáakadtam egy helyre, mely az ügyet világítja. Madvig nyelvtanában ugyanis ezt olvassuk: „Die Ausdrücke *haud scio an, nescio an* erhalten also die Bedeutung *vielleicht* und bezeichnen eine Vermuthung dass etwas *sei*.” Hinc illae lacrimae, gondolám, és gondolatomnak megbánás volt a következése. Én ugyanis H. urat, a „javításaiért” korholtam — *le mieux est l’ ennemi du bien* —; de ezennel merőben visszavonom a vádomat. Mert meg vagyok győződve, hogy a magy. comm. azokat a jegyzeteket, melyeket én tőle *j a v i t o t t a k* nak véltem, nem értette alaposan; tehát nem is fejezhette ki magyarul szabatosan. Azt is gondolom, hogy a ki a Madvig szavait a H. idézett jegyzetével összehasonlítja, hasonló meggyőződésre kell hogy jusson.

⁹ Jegyezzük meg mellékesen a graecismust ebben a példában. Nem emlékszem hogy a valódi *attractio*-nak több világos példáját láttam volna latinban.

cile est bene agere cum iis (oly férfiakkal) „*a quibus etiam tacentibus flagitari videmur*.” (Cic. Phil. 14, 11. 30). — „...*egique illos omnes adolescentes, quos ille iactat*” (Cic. fam. 2, 9). — Coniunctivusban van „*ferret*” azért, mivel az egész mondat nem tény, hanem csak képzelt dolgot, feltevést ad elé. — Most már én kérdelem: mi az a „visszahozó mondat”? Én csak névmást ismerek visszahozót; de a mondat, a melyben visszah. névm. van, azért nem „visszahozó.”

ib. „*mediocris* [86], mindig gáncsoló mellékértelemmel bir, mint *mediocriter* [87] is.” — Csekélylő, kicsinyítő — nem „mellék-”, hanem — főértelme van igenis; de hogy „mindig gáncsoló” volna, tiltja hinne Horatius: „*mediocribus, et quis ignoscas, vitiis teneor*.” (Serm. 1, 4, 130.) Sőt még „*aurea mediocritas*”-t [88] is emleget (Carm. 2, 10, 5.) a gonosz! — Tanítsunk igazságot!

ib. „*partiens=dividens in partes* [89], *communicans=partem impertiens alicui* [90].” Alakilag és anyagilag roszt distinctio. *Partiens* — részt vevő, *communicans* = részt adó, részeltető.

VII. 23. „*illa* egészíts ki: *commoditate*, úgy hogy *amicitia* alany marad.” — Magyarul: „*illa*-t egészítsd ki *commoditate*-val, úgy hogy *amicitia* maradjon alanynak.” — Továbbá meg akarja II. czáfolni N. nyomán azokat, a kik — mint Lahm. — *illa*-t veszik alanynak, minden esetre „*commoditas*-ra [91] való vonatkozással. Se egyik, sem másik érve nem dönt: et adhuc sub iudice lis est [92], mely egyébaránt nem a tanuló foruma eleibe való.

ib. „*id* t. i. hogy sem ház stb. nem állhatna.” — Kimaradhat a fődolog: „*benevolentiae coniunctio*” nélkül. N. rövidebben és helyesebben: „*Id* a közvetlenül előbb mondott ... állításra vonatkozik.”

ib. „*odiis et discidiis* (*Dissidium*, mint némelyek írják) (olv. írják) „Madvig szerint teljesen” (olv. merőben) „hamis.” — Tisztelet, becsület Madvignak, de abból hogy némely locusban „*discidium*-ra kell emendálni a „*dissidium*”-at, nem következik, hogy mindenütt kelljen. Aztán — ismétlen — a szöveg criticája iskolai kiadványba nem való.

VII. 24. *Atque hoc ... intelligunt et re probant*, szóval és tettel elismerik; *res* itt, mint sokszor, ellentétben a szóval (*verbum*), mely az *intelligo*-ban rejlik.” (H.) — Nem „rejlik” biz’ a. Az igaz, hogy „értjük a szót”, de az is igaz, hogy „verik a vasat”, „rágják a húst”; még sem következtetik belőle, hogy ver-ben a vas, rág-ban a hús eszméje rejlik. Mert lám, nem csak szót vagy mondatot, hanem egy csupán látott tény, tüne-ményt, cselekvényt egy szóval zeneművet is értünk,” vagy nem értünk., Egy szó mit száz, a jegyzetbeli „szó”, „ellentét”, „elismerés”, csak ráfogások. *Intelligunt et re probant* = értik, (átlátják, meg vannak róla győződve) és cselekedeteikkel megbizonyítják.

ib. „*hospitis et amici mei*: [93] kedves vendégem”(nek). N. és H. — Kedves veszző-paripája a commentatoroknak az a Hendiadys. De hát itt mit magyaráz? Sőt zavar, mert lehet valaki vendégem és nem „kedves barátom,” és megfordítva barátom, de nem vendégem, sem én az övé.

VII. 25. „*aliud quoddam filum* t. i. est: [94] beszéded fonala más minőségű (a fonal minőségétől függ az egész szöveg minősége); azaz: te egészen másképpen tárgyalod, fogod fel a dolgot.” — Lahm. azt mondja, hogy „a fonal finomságától függ a szöveg finomsága”, (a mi igaz, de nem ám az, a mivé H. rontotta), és — a mit H. kihagyott — azzal igazolja felfogását, hogy a „*filum orationis*”-t nem abban az értelemben kell venni, a miben ma szoktuk a „beszéd fonalát.” N. ellenben, mint látszik, csak a mai módon

értette s úgy magyarázza, hogy „eladásod modora (Darstellungs-weise) ’egészen’ más.” A magy. comm. a két jegyzetet öszszecsomagolta — ut placidis coëant immitia [95] — s így az ő jegyzete vége hajba kap az elejével. Részemről Nauckkal tartok.

ib. „*de re publica* ... [96] De rep. I, 12 szerint különben Fannius valóban jelen volt ezen vitánál s Cicero itt vagy rosszul emlékszik, vagy költői szabadsággal jár el.” H. egyedül! — Itt már nem csak mint másutt latinra, hanem tényre vagy legalább következetességre is akarja tanítani Cicerót a magyar comm. Csak azt jegyzem meg hozzá, hogy a *de republ.* elé adott beszélgetés több napokig tartván, s a jelenlevő személyek nevei csak legelől levén bene elésorolva, éppen nem lehetne kimutatni belőle, hogy azon napon, melyen a kérdéses vita folyt, ott volt Fannius. A gáncsolás hát — hogy többet ne mondjak, — alaptalan.

ib. „*patronus*: ügyvéd.” [97] (N. és H.) — Miért éppen ügyvéd (Anwalt)? Hiszen nem ügyet, illetőleg pörös felet védelmezett Laelius, hanem elvet.

VIII. 26. „*Amicitia*: ’baráti szeretet’” N. és H. — Ezzel a latin etymologiat: *amicitia* ab *amore*, akarják magyarázni. Latinul nem tudónak nem lehet; tudónak nem szükség.

ib. „*percipiuntur* (és a többi igék) = *homines percipiunt*.” [98] Lahm. gyarló jegyzete, melyet H. még rosszabbá tett, ez: „*ab iis percipiuntur* = *ab iis homines percipiunt*.” [99] Gyarló, mondom, mert azt hogy *man* (az ember), a latin soha sem mondja, sem *homo*-nak sem *homines*-nek. Igaz hogy egy diák, kit a professzora szidott, — persze latinul, — hogy „nem lesz semmi belőle!” azt felelte: „*nescit homo, clarissime!*” [100] De hiszen, *quod licet bovi, non licet Jovi*. [101]

VIII. 27. „*quod*” (*quidem quale sit*) „t. i. a szeretetre vezető hajlam.” — A szerencsétlen tanuló váltig keresi ezt az antecedenst az elébbikben, és nagy bajjal jut — ha jut — a végén hozzá, hogy az elébbi periodusban részletezett egész viszonyra, a természet eljáráására vonatkozik a *quod*. Ettől a bajtól meg lehetett volna kimélni. T. i. vagy semmit sem mondani, vagy csak kérdést tenni: „*quod*; mire vonatkozik?”

ib. „*caritate quae*: ezen *quae* alá van rendelve a következő *quae*-nek. Fordíts” (olv. fordítsd) „a gyermekek és szülők közti szeretetből, mely stb.” — Egy relat. pron. sincs sem alája sem fölibe rendelve a másiknak. Mindenik *quae* egymástól függetlenül vonatkozik a közös antecedensre. Nauck okoskodása szerint, ha így fordítnók: „az undok vétek nélkül szét nem téphető szeretetből, mely a szülők és gyermekek közt van,” már a második *quae* volna alája rendelve az elsőnek. V. ö. a mit (IV. 13.) a „*qui est iudicatus*” [102]-ra irtam.

VIII. 28. „*quos nunquam viderit*, daczára annak, hogy [azokat] soha sem látta.” H. — „Daczára” mint *praegnans* kifejezés, tűrhető; de mint „holott”, „bár”, jöllehet” sat. synonymája, bántó germanismus. Sőt a német sem fordítná így: „trotz dem dass man sie nie gesehen hatte.” E nem volna „concessiv”, mint N. nevezi. Itt egyébaránt a „bár” sem szükséges, hanem szóról szóra fordíthatni: „Ki ne emlékeznék némi jó indulattal Fabriciusról, Curiusról, a kiket soha se látott.” Vagy, mivel van egy kis ellentét itt a dologban: „a kiket *p e d i g* soha se látott.” De ez sem okvetetlenül szükséges, mert a magyar szintűgy használja ellentétesen a pr. relativumot, mint a latin: „Miért gyűlölsz engem, a ki soha sem bántottalak?”

IX. 29. „*quid mirum est, si moveantur*, csodálkozhatik-e azon valaki, ha látja, hogy stb. Az emberi szív megghatása mint a csodálkozó nézőnek felfogása adatik elő, ezért a coniunct. (*moveantur*.)” N. és H. — Ebben az „azért”-ban nincs helyesebb következtetés, mint abban, hogy *baculus in angulo, ergo pluit*. A *baculus* a „csodálkozó néző”, kinek a

coniunctivussal semmi köze. Az a „Vorstellung;” — (ma már lehetetlen magyarul kifejezni,) — melyt a nyelvtanárok a coniunctivus értelmezésében emlegetnek, nem Pálnak vagy Péternek egyéni Vorstellungja, hanem tárgyiasan jellemzi a módbeli ige rajzolta cselekvénynek nem-valódiságát, bizonytalanságát, lehetőségét. Jegyezzük meg, hogy a „lehetőség” modalitási categoria, és nem „feltételes” értelmű vagy ahoz szító. Azért a „si” nem is kíván mindig coniunctivust, mert különben hibáztatni kellene Terentiust, a ki ezt írja: „*Quid istuc tam mirum est, si de te exemplum capit*” (Andr. 4, 1, 27.), hol az indicat. azt jelöli, hogy az *exemplum capit* valódi tény. Pedig erről is elmondhatni, mint minden tényről a világon, hogy „a csodálkozó felfogásában” létezik. A N. ferde magyarázatát onnan magyarázhatni, hogy ő az *indirectum*-ot és *incertum*-ot össze tévesztette, legalább összezavarta. A zavart és ferdeséget még nagyobbá tette a H. paraphrasisa s ebben jelesen a bécsempészett „látja.” — Egyébaránt az egész ügyre nézve általában merem mondani, hogy a coniunctivus elmélete nem áll biztosabb lábon, mint a geometriában a parallélák theoriája. Én csak egy elvvel bírnék hozzájárulni: „Coniunctivus certus in re incerta cernitur.”

ib. „*Quanquam*, igaz ugyan, hogy stb.” — Itt ismét a szöveg számba vétele nélkül fordította le H. a Nauck — nem éppen szerencsésen talált „freilich”-ját, — elhagyva a jegyzet lényeges részét: *quanquam correctivum*.” De mit corrigál az író? Kétség” kívül azt, a mit már mondott, nem azt, a mit azután fog mondani. A H. „igaz ugyan”-ja (ugyan = quidem) ellenben a következőre utal. Tökélyes félreértés.

ib. „*quam — volunt*: ha a szükség és szegénység gyermekévé teszik.” Nem „ha” biz’ a, hanem: „(annak a barátságának), a melyet szükségből és szegénységből származottnak állítanak.” H. erősen szereti coniunctiókká változtatni a fordításban a relat. pronomen, mely eljárás ellen tiltakoznom kell, mert ha olykor helyén van is, tízszer téveszt. És minden esetre ellenkezik a fordítói hűséggel. A magyar vonatkozó névmásnak szintugy meg van az — úgy szólva — kötszői mellékjelentése mint a latinak. A „*quod*” nem tesz kivételt, mert ez bizonyos esetekben már latinul is coniunctióvá vált, mint a „*qui*” adverbiummá.

IX. 30. „*xpetendis colendisque*: a barátság keresetét és fenntartását illetőleg.” — Szép stylus! savát borsát megadja az illetőleg”!

ib. „*sed ego* t. i. *illum dilexi* [103], mi az utóbbiból kiegészítendő.” — N. csak kérdést tesz, hogy „mivel kell kipótolni a *sed ego*-t a *me dilexit*-ből?” Így persze methodicusabb a jegyzet, és még jobb lett volna elhagyni a miből-t.

ib. „*Virtutis eius*, az egyik genitivus a másiktól függ.” — L. és H. Igaz; de nincs is helyesen mondva, szükségtelen is. Gyarló olvasó lenne az, a ki *eius*-t a *virtutis* jelzőjének venné. S ha annak találná, a jegyzet nem vétetné észre a hibáját; mert hiszen a jelző is függ a jelzettől. Azt irtam volna, hogy „*eius* nem adjunct. jelző”, vagy pedig: „*eius* és *virtutis* birtokviszonyban vannak”.

ib. „*multae et magnae*: nemcsak sok, hanem nagy — is.” — Ok nélkül való paraphrasis. N. még nem tudom miféle graecismust és latinismust okoskodik ki belőle. A kálvinista zsoltárban az áll: „én Istenem, sok s nagy vétkem, lelkemet szorongatják” s nincs az a magyar fül, mely a „sok s nagy”ban valami szokatlant vagy különöst sejtett volna valaha.

ib. „*causae diligendi*: [104] a szeretet kiindulási pontja; nem ezeknek reménye szolgált kiindulási pontul.” H. — Meglehetősen zavaros és nehezen érthető. Nem sok világot vet reá a Lahm. eredeti jegyzete is, melynek befolyása alatt látszik készülni a magyar:

„Das Wort *causae* beruht auf einer, mit dem Verbalbegriff (*profectae sunt*) vorgenommenen Substantivierung, welche dem Deutschen fremd ist.” Mi az a „Substantivierung”, ebből nem, de a felhozott parallel helyekből: „*Ab illis principium belli ortum est*,” [105] és „*Versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi*” [106], öszve vetve a szóba vett szöveggel, kitalálhatni. Ezek t. i. „*ex ... profectae sunt*” és „*causa*”; — „*ortum est*” [107] és „*principium*” [108]; — „*ante oculos versatur*” [109] és „*adspectus*” [110] páronként azon egy értelműek, verbum és substantivum alakban azon egy eszme ismétlései. Úgy de: „*hervorgehen aus...*” és „*Grund*” vagy „*Ursache*”; — „*entstehen*” és „*Anfang*” v. „*Ursprung*”; — „*vor Augen schweben*” és „*Anblick*” v. „*Erscheinung*” a németben éppen oly synonymák, melyekről hát nem állithatni, hogy „nincsenek meg a német nyelvben”, és így meg van a „Substantivierung” is ebben az értelemben. De tán azt akarta vele mondani L. hogy ama synonymáknak azon egy mondatban való használása hibás tautologia? Így is tagadnom kell mind általában, mind a németre vagy más akár-mely nyelvre alkalmazásban. Érvemet csak egy példában érzékitem: „*Causa causae est causa causati*.” [111] Miképp lehetne ezt tautologia nélkül lefordítani? Biz’ így kell a Laeliusbeli kérdéses helyet is himezés hámozás nélkül: „Nem a haszon reményéből származtak a barátság okai”, vagy pedig a H. használta szóval: „Nem a haszon reménye szolgáltatott okokat, (a barátságra).”¹⁰

IX. 31. *sed natura — sumus*, e h. *sed quod natura — sumus*, mi a kezdett szószerkezetnek rendes folytatása volna.” Tauro monstrabat vitulus quo se pacto plecteret! [112] A szószerkezet (ordo) ez: „*Ut enim || non ut exigamus gratiam | benefici liberales que || sumus, || sed natura | propensi ad liberalitatem || sumus: sic ...*” [113] T. i. a *sed* megfelel a *non*-nak, a *natura* az *ut exigamus gratiam*-nak, a *sic* az első *ut*-nak. Ezt megtanulhatta volna H. Naucktól, ha értette volna a jegyzetét. Igaz hogy N. is használ *quod*-ot, de nem úgy és oda a hogy H., hanem a „*quod ita fert natura*” csak az abl. *natura* paraphrasisa.

IX. 32. „*Ab his* (neutr. plur.): ebben, ezen dolgokra nézve; ...” — Hát az *ab*, mi nélkül a *longe dissentiunt*-nak [114] nincs értelme, hová lett? L. és N. csupáncsak a „neutr. plur.”-t vetették oda, és helyesen.

ib. *nihil altum = nihil, quod altum sit*, azért nem *nihil alti*.” L. és H. — *Nihil altum* és *nihil alti* közt semmi más különbség nincs, mint az, hogy az első *nihil* adiectivum, a második substantivum. Hogy a *nihil* adiectivum lehet, azt a magyar, a ki „*se m m i* rossz-szat sem csinál”, — a kinek „*se m m i* baja sincs”, — „*se m m i* dolga nincs” sat. igen jól megérti. Általában a latin nem igen szereti genitivusba tenni *nihil* után az adiectivumokat, mind a mellett, hogy némelyiköket szokásosan abban a formában használja, mint *nihil novi, mali, boni, cari, sancti, quaesti, pensi, certi, sinceri, adversi* sat. [115] De biz’ ezek közzé nem tartozik se *altus* [116], se *dignus* [117], se *divinus* [118]. És még egyet: a *nihil alti* sat. esetében csak a *nihil* tartoznék egyenesen a *suscipere*-hez, és ennek szoros és praegnans vonatkozás az *altum, dignum, divinum*-hoz meglazulna.

ib. „*quam* (t. i. *caritatem*) *qui appetiverunt...*” — *Quam*, azt hiszem, a *probitatem*-re vonatkozik és nem a *caritatem*-re. Okaimat könnyű kitalálni. — Az „*applicat se et propius admovent*-re nézve csak Nauck-kal lesz dolgom, a ki hysteronpro-

¹⁰ Az utóbbi alakban vannak szerkesztve a következők: (Cic. Phil. 2, 22, 53.) „*Tu causam belli contra patriam inferendi de disti*” = *A te profecta es causa* etc. — (Caes. b. civ. 2, 28.) *Hanc nactus appellationis causam Quintilius, circumire aciem ... coepit*.

teronnak állítja, s aztán kiokoskodja, hogy „se baj”! A valóság az, hogy „*applicant se*” itt nem teszi, hogy „ragaszkodnak” (*schliessen sich an*), hanem csak azt, a mit ezekben: „*sese ad convivia applicabat*” (Cat. ap. Gell. 11, 2, 5). — „*Ad studium se applicasse musicum*” (Ter. Heaut. prol. 33) [119]. — „*Ad scribendam historiam applicuerunt*” (Cic. de or. 2, 13, 55) [120]. — „*Sicilia se ad amicitiam fidemque populi Romani applicuit.*” (Cic. in Verr. 2, 2, 1, 2) [121]. — „*se alii ad philosophiam, alii ad ius civile, alii ad eloquentiam applicant*” (Cic. de off. 1, 32, 115) [122]. — „*se ad munera et honores applicare*” (Dig. 50, 6, 2). Nincs ezek szerint semmi hysteronproteron e helyt.

ib. „*coeperint*, a coniunctivus azért áll (sic), mert nem valódi viszonyokról (sic), hanem csak feltételezett (sic) esetről van szó.” — Hogy nyelvész, a ki magyar commentart ír, ne tudja a) hogy „áll” absolute téve = bizonyos (steht fest); b) hogy tény v. cselekvény, nem = „viszony”; c) hogy „feltételezett” nem = feltett, — a még is csak igen sok!

X. 34. „*si perduxissent* [123] ... *Sin* rendesen csak feltételező *si*-re útal vissza.” H. — Új tan, melynek alapja N. félreértett jegyzete. *Sin autem*-ben nem *si*, hanem *autem* a visszaütő particula. Hogy *si*-t egy más *si*-nek kelljen megelőzni, azt még eddig egy grammaticus sem mondta.

ib. *uxoriae conditionis*; *uxoria conditio* vagy (főleg Cic. és Neposnál) csak *conditio*: házassági ajánlat” (sic). — A szövegben: *condicio*, a jegyzetben: „*conditio*”. Melyik már H. szerint az igazi? Aztán Heirathspartie, Heirathscontract közt egyfelől és Heirathsantrag közt másfelől tán volna egy kis különbség?

ib. *ex quo* = *nam ex eo* = *nam ex ea re*.” — Ismét egy szükségtelen, és itt kiválólag sületlen elferditése a pron. relativumnak: „a miből.” N. elrontott jegyzete éppen arra figyelget, hogy nem „a melyből.”

X. 35. „*inveteratas non modo familiaritates* [124], a szórend minden esetre feltűnő, mert *non modo* kétségtelenül *inveteratas*-hoz tartozik; ez alkalmasint onnan magyarázható, hogy Cic. eredetileg *inveterata*-t *odia*-ra is vonatkoztatni akarta.” N. és H. — Ezt a jegyzetet oly kifejezéssel kellene jellemeznem, a milyent nem „akarok” használni. A helyett inkább kiigazítom. *Non modo* teljességgel nem tartozik *inveterata*-hoz — *nilhil minus* —, hanem az „*ordo*” ez: *non modo* | *inveteratas familiaritates extingui*, || *sed etiam* | *sempiterna otia gigni* [125]. És annál fogva a *non modo* jobb helyt nem állhatna, mint a hol van! Oly bolondot, a milyet N. tesz fel róla, Cicero még csak nem is gondolhatott.

XI. 36. „*cum Coriolano* [126] sokkal nyomatékosabb, mint *cum eo* [127] (volna).” Nem látok semmi „nyomatékosság”ot (Bedeutsamkeit N.) benne; de igen azt, hogy így pronomenek kellemetlen halmazása: *illi cum eo* [128], el van kerülve. A „sokkal”, H. javítása.

XI. 37. „*derelictum*, 'egészen' elhagyták”, (N. M.) „több mint az egyszerű *relictum*.” (H.) — Egy cseppel sem több. A különbség az, hogy a *relictum* két értelmű, mert nem csak elhagyást, *oda* hagyást; hanem *meghagyást*, *ott* hagyást is teszen; holott a *derelictum* csak az elsőbбекet. Az „egészen”, merőben felesleges és mind a kettőhöz illik. Magyar comm.-nak tudni kellene, hogy: „gänzlich” = el.

ib. „*hac amentia* [129] (abl. absol. = *quum haec esset amentia*) az egész mondathoz, mig” (olv. holott) „*quaestione nova perterritus* [130], csak *in Asiam profugit*-hoz [131] tartozik.” — Tartozhatik-e valami az egész mondathoz úgy, hogy annak a verbum finitumához ne tartoznék, és megfordítva? N. csak annyit mond „*hac am.*” az egész mondathoz tartozik,” miből önként következik, hogy hát nem egy részhez, jelesen *territus*-hoz. Ezt H. nem értette; hinc illae hallucinationes [132]. — Azon jegyzete folytán,

most szorosan N. szerint, azt állítja, hogy *amens* „pillanatnyi”, *demens* „tartós esztelenséget jelent.” Ezt a felfogást már a következő pár locus is megczáfolja: „*homo amentissimus et ad omnia consilia praeceps et devius*” (Cic. Phil. 5, 13, 37). — „*Capitolio regina dementes ruinas ... parabat*” (Hor. C. 1, 37, 7). — „*Tum ille subito scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit*” (Cic. Cat. 3, 5, 11) [133]. Legnevezetesebb az, hogy N. Cicerót (*'amentiam' eandemque 'dementiam'*) [134] idézően azt állítja, hogy *eandem* nem identitás-t, hanem különbséget jelöl. Meminisse sat est.

XI. 38. „*perfecta sapientia simus, si nihil habeat res vitii.*” Ezt Nauck nyomán úgy rendezi H., hogy „*perfecta sapientia si simus, nihil habeat res vitii.*” Valódi merénylet a thesis és hypothesis ilyen megfordítása. Vagy tán ismét nem tud irni latinul Cicero! — „Könnyítő áthelyezés”, azt mondja N. Nincs semmi szükség reá, midőn úgy, a mint van, világos az értelem. „Ha a korlátlan engedékenységet valljuk — tökélyes bölcsek legyünk, ha (azt akarjuk, hogy) ne legyen semmi baj.” Nem „bűn” itt a „vitium.”

ib. „*eorum, függ exempla-tól, nem numero-tól.*” H. — Nem függ biz’ az egyiktől is, hanem antecedensül szolgál a következő *qui*-nek, s utána kell gondolni még egyszer az *exempla*-t.

XI. 39. *impetratum non fuisse* [135], a tagadó szócska úgy van helyezve, hogy igen nyomatékos legyen.” H. — Az a „nem” olyan nagy úr, hogy akárhová van helyezve, mindig kiemelkedik és „nyomatékos.” Egyébaránt a mondatbeli helye az előtt a szó előtt van, a melyhez specialiter tartozik. Itt a *fuisse*-hez csatlakozik, mert azt akarja Laelius mondani, hogy „a dolog”, (akár *impetratum*, akár más valami), „nem lett vagy történt volna meg. Plautus Poenulusában (4, 2, 91) olvassuk: „*Non dictum est*”. Itt abban áll a nyomatékosság, hogy a *dictum* eleibe „van helyezve a tagadó szócska,” mi a feljebbi állítással hajba kap. Gyarló bélátás volna az, a mely a „*non dictum est*” [136] és „*dictum non est*” [137] közt csak a nyomatékosságban lelné a különbséget. — Tovább folytatva azt írja H., hogy „mondat alanya (*contendisset*-hez) és tárgya (*impetr. fuisse*-hez) a megelőző *quisquam* és *quidpiam*ból kiegészítendő.”¹¹ — A mit akar mondani, az igaz: de a miképp mondja, azt jobb nem szellőztetni, mert több időbe s munkába kerülne, mint a mennyit oly világos barbarismus érdemel.

ib. „*sequebantur* [138] ... Az imperfectum azért áll, mert ezen ügy egészen a szóló idejéig tart.” — Nem azért biz’ a; de lássuk miképp czáfolja meg Nauck: „*a nunc a sequebantur* imperfectumra való visszavonatközt nem engedi meg,” Ha lehet, még ferdebb fogalma van a magy, comm.-nak a perfectumról; azt írja ugyan is, hogy az = aorist. Ellenkezőbb valami nem lehet! A német nyelvtanárok szerint, a perf. a végrehajtott cselekvény az aor. a beállót, kezdődöt jelöli. Helyesen!

XII. 40. „*neque—nec*, a rövidebb alak határozottabban és erősebben tagad.” — Ezt csak a Nauck tücske csiripolja, mi elől jó lesz vala bédugni a fülét a magy. comm.-nak. Nincs abból semmi.

ib. „*longe prospicere*: jó előre szemügyre venni,” [139] — Paraphrasis, melynek szavai rosszak — (*longe*, nem „jóelőre” és *prospicere*, nem „szemügyre venni”) — és rosszul rendezvék.

¹¹ „A mondat alanya ... kiegészítendő”, azt akarja jelenteni, hogy „a mondatot ki kell egészíteni alanyval”. Csak olyan; mintha bölcs Salamon mondását: „verd meg a gyermeket vesszővel”, így fordítók: a gyermek vesszeje megverendő”.

ib. „*consuetudo maiorum* [140], az ősi államélet, minden mozzanatát tekintve. Cicero itt is határozottan az optimatok álláspontját foglalja el; ítélete azért nem részrehajlatlan.” H. — Elsőben azt jegyzem meg, hogy a *consuetudo* paraphrasisa roszt is, érthetetlen is. De főbb az, hogy a politikának, kivált a magas politikának nincs semmi keresete egy iskolai commentárban. Hogy Cicero-é vagy Caesar a nagyobb férfiú, azt hagyjuk a történelem tanárának. Itt különösen nincs helye feszegetni aristokrata volt-é az író vagy demokrata, mert ő Laeliust beszélgeti, a ki elmondhatta (nem tudom kivel) magáról: „*c'est mon métier d'être aristocrate*.” H. még a következő jegyzetében is folytatja a politizálást, mire csak azt mondom a mit előbb.

XII. 41. „*In P. Scipione ... A tanács megmenteni akarta Scipiot.*” [141] — E helyett „a tanács meg akarta menteni Scipiot.” Nagy különbség ez, uram!

ib. „*proclivius labitur*: rohan.” [142] H. — Rohan (*praecipitat se*) mindig szántsándékos. *Labitur* = bukik, mindig akaratlanul. Hát a *proclivius* miért maradt ki?

ib. „*in tabella = in lege tabularia*” [143], (egy cseppel sem jobb, mint az volna: *liszt* = malom), „ehhez tartozik *sic facta labes*, (quanta) [144] nem *videtis* [145].” Az akarja mondani: *in tabella* a *sic facta labes*-hez, nem *videtis*-hez, tartozik.

ib. (*multitudinis arbitrio res maximas*) „*agi*.” — Az alkalmat a további politizálásra nem mulasztja el a magy. comm. Én előbbi szavamnál maradok.

XIII. 44. „*haec* az alany, *prima lex* az állitmány.” — Inkább megfordítva, mert a szórend ez: „*Prima lex amicitiae haec (lex) sancitur*.” Legfurcsább a dologban az, hogy a XII. cap. kezdetére hivatkozik H.: ott pedig azt írta, hogy *haec lex* az alany, így fordítván: „ezen törvény tekintessék szentnek.”

ib. „*studium*, készség: ...” [146] H. — Ha „felmászás = tetőn ülés,” úgy azt is elhiszem, hogy *studium* = készség. A comm.-nak a „szolgálat-készség” járhatott eszébe, de *studium* ennél több, éppen mint „Dienstbefliessenheit” több, mint „Dienstfertigkeiten.”

ib. „*eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter si res postulabit, et adhibita pareatur*.” [147] (szöveg.) — „Szabadabb szószerkezet”, azt írja H. s kiigazítja úgy, hogy az „*acriter adhibeatur ad monendum*”-at a „*postulabit*” után helyezi, a többi mind a maga rendén hagyván. Igende éppen az úgy hagyott részben van a „szabadabb szószerkezet,” (mint nevezi H. az *acoluthiát*), t. i. hogy az *ea*-nak az *et*-tel kezdődő első mondatban megfelel az *adhibeatur*, de a másodikban (*et ... pareatur*) nem felel meg a *pareatur*; holott az olvasó első tekintettel azt várja. Ezt a meg nem felelést nevezi Nauck — és ennyiben méltán — „*acoluthia*”-nak. De H. nem értette N. jegyzetét, mi kitetszik abból, hogy rendezésében — már a milyen — a botrányt okozó *ea*-t elől hagyta, s a miatt így is az egész periodus subiectumának gondoltja. Hanem hátrítsuk el csak a követ s azonnal megszűnik a *acoluthia* (következtelenség). Azaz, rendezzük így: „*(At)que et adhibeatur ea ... et pareatur ei*.” Éppen úgy nem lesz következtelenség benne, mint ebben: „*mitte sapientem et nihil dic ei*,” nincs, jöllehet az első mondat *accusativus*ával, a *dativust* kell parallélizálnunk a másodikban.

XIII. 46. „*haberet*. A rendes consecutio temporum szerint *dicere aiunt* után *habeat* következne.” H. — „*haberet ... grammatisch ungenau*” N. — Ha a coniunctivusok teoriáját a parallélakéhoz hasonlítám felejbb, most a „consecutio temporum”-at veszem egy sorba a kör négyesegítésével. Hanem eltekintve ettől, valamint attól is, hogy itt megint leczkékzik Cicero-t a comm.-ok, magáról az idézett állításról nyilvánítom, hogy nem való, mert *dicere* után *habeat* és *haberet* egyaránt következhetnek. Si auctoritatem

quaeris, confer Madvigium et Kühnerium. De van még egy, még eddig nem sejtett oldala is ennek az ügynek. Hátha t. i. az „*itaque ut ... appetere maxime*” [148] nem tartozik egyenesen a *dicere*-re, hanem Laeliusnak egy közbevetett észrevétele, következtetése a czáfolva idézett véleményből? S én azt hiszem, hogy az, — és támogatja hiedelmemet a *perstrinxi paullo ante*” [149] is, és ez esetben a *haberet* feddhetetlen grammatikaisága világos. — Lássuk tovább: „Némelyek csakugyan az imperf. (*haberet*) helyett a praesentis (*habeat*) teszik a szövegbe.” H. — A dolog ellenkezőleg áll. A vulg. textusban ugyan is egyáltalában „*habeat*” van nyomtatva s „*haberet*” a jövevény, még pedig, ha jól tudom, legelsőben az Orelli kiadásában s innen terjedt el aztán az iskolai kiadványokba. Orelli kétségkívül a kéziratok hitelére építette emendatioját; de egyszersmind nyelvtani tekintetben is nyugodtnak kellett lennie. — Még nincs vége: „mások úgy magyarázzák, hogy *dicere* (= *dixisse*) csak azért állna a perf. helyett, mert ezen férfiak iratai még jelenleg is közkézen forognak.” Erre csak azt mondom Laeliussal: „O praeclaram sapientiam!” [150]

XIII. 48. „*diffundantur* és *contrahantur* alanyul ezen igékhez a megelőző *amicitia*-ból *amici*, mások szerint *virtus*-ből *homines virtute praediti* [151] kiegészítendő.” H. — Szász a lován ül s keresi! Miért kelljen „*amici*”-ért másutt kereskedni, mikor ipsissimus ott van a mondatban? Hiszen Orelli szerint a *diffundantur* és *contrahantur* éppen azért került a szövegbe, hogy a leírók az *amici*-t nominativ. pluralisnak tartották. A kéziratok legnagyobb részében *diffundatur* és *contrahatur* van, mit kétségen kívül helyesnek bizonyít az, hogy Laelius egy pár sorral alább ismétli a „*contrahat*” szót. E mellett én egy régi editióban „*virtus*”-t lelek („*Cum autem contrahat virtus amicitiam, ut supra dixi*” sat.) [152] Az editiók megoszolják a sing. és plur. közt. Mind ezen H. nem aggódott, hanem, hű bele Balázs, oda írta az idéztem hallucinatiót.

XIV. 50. „*propinquitatē atque naturā*, Hendiadyoin.” H. [153] — *Propinquitatē naturae* vagy *natura propinquitatis (coniuncti)*: kérdés vajon melyik sületlenebb? [154]

ib. „*immunis*, a ki minden készséget és szolgálatot megtagad.” H. — Szegény tanuló, kinek meg kell érteni azt, hogy „*készséget megtagad*”! Az egész értelmezés hibás. *Immunis* itt = henye, dologtalan, a ki összedugja a kezét, s erről nem mondhatja Nauck, hogy „*die Bedeutung ist nicht erweislich*”, s nem volt miért felvegye egy pár hitványabb kézirat olvasatát. H. úgy adja ezt elé, mintha N. találta volna ki az *immunis*-t, emendatio gyanánt.

ib. „*quae — soleat*, mely olyan, oly minőségű, hogy stb. Azért a coniunctivus.” H. — „*Baculus in angulo...*” [155] Az állítás nincs kategorice mondva s azért a coniunctivus! Magyarul azzal fejezzük ki, hogy a „szokott” mellé „inkább”-at teszünk. A *quae*-t is pótolni kell: „mint a mely inkább ... sat.”

XIV. 51. „*nodum*, kötelék, nyomatékosabb mint a szokásos *vinculum*.” N. és H. — *Nodus* nem „*kötél*”, hanem bog. A kettő különbözik, mert „*bogra kötünk*.” Aztán a N. „*ausgesuchter*”-e sem „nyomatékosabb”. A latin *exquisitus*-t [156] akarja N. németizálni, nem elég szerencsével; de a „nyomatékosabb” már végképp eladás.”

XIV. 52. „*habent cognitum* (több mint *cognoverunt*) = megismerték, megszerezték.” — Ne higgy, pajtás, a németnek! Hab. cogn. se nem több, se nem kevesebb, se nem annyi mint *cognoverunt*, ha mindjárt a Zumpt és Lahmeyer tekintélyével védné is H. vagy más akárki. A németet az *erkanni haben*-nel való különbség viszi tévedésbe. *Cognitum habeo* = *cognosco*. Használatára az az eset adott alkalmat, melyben nincs megfelelő praesens a latinnak. Pl. *absolutum habeo* (készen van) nem = *absolvo* [157]. V. ö. Madv. §. 427.

XV. 55. „*qui vicit*, a perf. az 'ismételt' cselekvést fejezi ki.” — Ismét új tan, melyet H. koholt. Az ismételt, szintugy mint a tartós (daurend) cselekvényt az *imperfecutm* fejezi ki, unanimes voto grammaticorum.

XVI. 56. „*constituendi qui sint*, szabadabb szószerkezet e. h. *constituendum est, qui sint*.” N. és H. Csakhogy N. kifejti mit tart ő acoluthiának, a magy. comm. pedig — a hol nem kell — fösvénykedik. Egyébaránt nincs itt következtetlenség, csak rendezni kell: *constituendi sunt fines et termini, qui sint in amicitia* [158].

ib. „*fines*, határok; *termini* végpontok, mesgyék.” H. rosszul! Lahmeyer úgy különbözteti meg, hogy: *Finis* bezeichnet jede factische Gränze, mag sie auch willkürlich gezogen sein; *terminus* dagegen eine Gränze, die im Wesen der Sache ihre objective Begründung hat.” Elmés és oly mély, hogy nem mertem lefordítani. Hogy mily igaz, tessék kivonni a következő két idézetből: „*Tanais Asiam et Europam finis interfluit*” (Curt. 7, 7, 2) [159]. Kell-e ennél természetesebb határ? — „*Et quos tum Claudius terminos posuerit ... publicis actis perscriptum*” (Tac. Ann. 12, 24) [160]. Aztán hiszen a határkövet (*terminus*) mindig „willkürlich” állítják. *Finis* (sing.) és *terminus* közt megmondható különbség nincs. *Fines* (plur.) = végvidék, határ (falu határa, *territorium*) pedig éppen nem is synonymája „*terminus*”nak.

ib. „*sententiam ferre*, valamely nézetet felállítani, tul. szavazatát beadni.” H. „Tulajdonképeni” értelemnek gyönyörű! Igen, ha *sententia* „tul.” = votum volna. De e biz’ éppen csak specialis jelentése. Az ilyen jegyzet eszmezavarás, nem magyarázat.

XVI. 57. „*nulli prorsus*: 'egyetlen egyet sem’. N. és H. — *Prorsus, assentior*-hoz és nem *nulli*-hoz tartozik; tehát: *nulli prorsus assentior* = egyet sem fogadok el egészen v. merőben. Bizonyítgatása hosszadalmas lenne; a ki az egész helyet elolvassa, valószínűnek lelendi véleményemet. Csak annyit jegyzek meg, hogy oly gondos és szabatos styllista, mint Cicero, ha *nulli*-ra akarja vonatkoztatni a *prorsus*-t, eleibe teszi, mint ebben: „*verbum prorsus nullum intelligo*” (De orat. 2, 14, 61.) [161] és mint Terentius (Heaut. 4, 1, 28.)¹²: „*prorsum nihil intelligo*.” [162] Átalában *prorsum* és *prorsus* annak a szónak, a melyre vonatkozik, eleibe van téve; utána felettebb ritkán, és így is csak olyankor, mikor legkisebb kétség sem foroghat fenn, mint pl. „*affatim prorsus*” (Cic. Att. 16, 1). [163] Hol még megjegyzendő, hogy a szerkezetnél fogva valami más helyre azt a szót beszurni nem lehetne.

ib. „*nec*” (*enim illa prima vera est*), „ennek nem felel meg egy másik *nec*; a beszéd szabadabban folyik” (sic), „miért is könnyen átmegy egyik constructióból a másikba...” N. és H. — Hátrább az igaz nincs *nec*; de ott van ám előtte a *harum trium sententiarum nulli* (egyiknek sem) [164], s erre vonatkozik a *nec enim*, melyet így kell fordítani: „mert már az az első sem igaz” és ez nem várat több sem-et maga után. Nincs hát miért mentegetni a „constructio-változást.”

ib. „*nostrī causa* a rendes *nostra causa* [165] helyett, mert a személyek határozott ellentétben vannak állítva.” H. — E nem ok, mert a *nostra*, mint birtokos, értelmére nézve éppen úgy genitivus mint *amicorum*. Aztán azt is kell tudni, hogy *nostrī*-t a vulg. *nostra* helyett egyetlen egy kézirat tekintélyére vette fel Orelli. N. és L. a *nostra*-val maradtak. A helyett egy más változtatást fogadott el a szövegben Nauck: ebből t. i. *facimus causa amicorum* [166], a *causa*-t kihagyta az alatt az ürügy alatt, hogy szükségtelen és hogy szabálytalan is, mivel *causa* előtte áll a regimenének. De ha „szükségtelen”

¹² A szótárak — egyik a másikból irván ki — mind hamisan idézik: Heaut. 4, 5, 28.)

miért figyeltet a jegyzetében, hogy „amicorum” mellé oda kell gondolni: „causa”? A mi pedig a szórendet illeti, *causa*-nak a hátul tétele nem szabály, hanem csak gyakrabbi eset. Ha ezeket meggondolja H. nem tér el N. tekintélyére a bévett szövegtől.

XVI. 58. „*definit—voluntatibus*, mely a barátságot az egyenlő szivességre és szolgálatkésziségre ’szorítja.’” — A „*definit*” e helyen abban az értelemben van véve, a melyben az, mint logikai műszó, minden újabb európai nyelvbe, a németet sem véve ki, átment s a melyet maga Cicero így definiál: „*Est ... definitio, earum rerum, quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis, et circumscripta quaedam explicatio*” (De or. 1, 42, 189.) [167]. *Definitio* tehát *explicatio*, nem „megszorítás”, és így fordítani, ferdítés. *Definit* = értelmez, ném „erklárt.” A „megszorítás” eszméje csak azután, a Laelius czáfóli kritikájában: „*Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam*” [168], áll elé; de a jegyzet magyarázta helyen árnyéka sincs.

XVI. 59. „*ita amare oportere ut si aliquando esset osurus.*” [169] (úgy kell szeretni, hogy ha valamikor gyűlölni kell) — Heinrich hosszasan magyarázza ezt az apophthegmát, s ezzel végzi: „Laelius félreérti ezen mondás tul. értelmét.” Laelius meg azt mondaná erre, hogy H. félreértette őt, én pedig — Laeliussal tartanék.

XVII. 62. „*querebatur = solebat queri* [170]; a *saepe* nem ellenkezik ezen magyarázattal; ...” N. és H. — Nem biz’ a; csak hogy a kis leányt juttatja eszünkbe, a ki a papnak arra a kérdésére: „mit cselekedjünk, hogy vétkeink bocsánatát nyerjük?” azt felelé, hogy: „vétkezzünk.” Azaz: írjunk egy rossz magyarázatot, hogy aztán mentegethessük! A latin imperfectum egyaránt jelöli a tartós, az ismételt, a szokott cselekvényt v. állapotot. A *soleo*-val való magyarázat tehát legalább is felesleges. A mentségül idézett hely: „*saepenumero admirari soleo*,” [171] melyhez még a *ruri crebro esse soleo*”-t [172] is ragaszt-hatom Terentiusból (Hec. 2, 1, 18), nem bizonyít semmit; mert a *crebro* itt, és a *saepenumero* amott nem a *soleo*-hoz, hanem illetőleg az *admirari*-hoz és *esse*-hez tartozik. A ki minden hóban egyszer részeszik le, szintugy „szokott” inni, mint a ki mindennap a kocsomába jár; de ez g y a k r a n i n n i „szokott”, amaz nem. Hozzá járul az is, hogy *admirari* és *esse* praesensek s a jelennek szintugy sajátja az ismétlés vagy tartósság jelölése.

XVII. 64. „*ex aliquo genere iudicare*, valamely fajhoz, osztályhoz számitani.” H. — Nauck még tovább megy s megtiltja, hogy *esse*-t gondoljunk a *iudicare* mellé, mire neki az ő nyelvén azt sugom, hogy „Gedanken sind zollfrei,” s azt állítom, hogy, nem egyenesen a *iudicare*-hoz, hanem az *ex genere*-hez igenis oda kell gondolni az *esse*-t oly értelemben, mint magyarul mondjuk: „Valamely nemből valónak itélni.” Sőt nem csak gondolni de írni is lehet oda az *esse*-t, mint Cicero maga írta: „*vitam hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur.*” (Rosc. Am. 17, 48.) [173]. — „*Acilius prudens esse putabatur*” Lael. 2, 6.) [174] És Terentiusban, midőn egy felől ezt olvassuk: „*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*” (Heau. 1, 1, 25) [175], másfelől ez áll: „*adeo me esse alienum censes*” (Hec. 3, 8, 32) [176]. és ez: „*cum eius alienum a me esse animum sentiam*” (Hec. 4, 4, 36.). Van-é hát valami értelme a N. tilalmának? Úgy jár az ember, ha jobban akar tudni latinul a latinnál!

XVIII. 65. „*quam tracto*, a melyet vitatok.” — Miért nem csak „tárgyalok”? N. azt írja, hogy „*tracto* több mint *ich bespreche*, etwa ’zu charakterisieren suche’”; de innen még messze van a vitatás.”

XIX. 67. „*dubitatio*, kérdés, okoskodás.” H. — Miért ne legyen kételkedés, sokadozás, tétovázás? Tanítsunk igazságot!

XIX. 69. „*excellētie quaedam = eximiae quaedam virtutes* [177]; a többesszám csak saepe által van föltételezve,” (azt akarja mondani, hogy *excellētie* csak saepe miatt van többes számban,) „azért *qualis* t. [178] i. *eximia virtus*.” N. és H. — *Saepenek* semmi köze az *excellētia* többesével. Ismétlés szaporítja a tényeket, de nem a minőséget. A ki gyakran tesz jót, sok jótéteménye lehet, de csak egy a jótékonyága. De általában nincs is szükség a többesszámnak sem helytelen sem helyes deductiójára. A „*qualis*” ugyan is különbözik a többi relat. pronomenektől, abban, hogy számjában nem mindig egyezik az antecedensével. Okát könnyű átlátni; példáját pedig Homerus adja (H. A. 262): „*οὐ γὰρ πῶ τοῖον ἰδὼν ἀνέρας ... οἷον Πειρίθοον τε, Ἀργάντᾳ τε*” és Cicero; „*Permanet illi soli ... qui sunt tales, qualis pater tuus ... fuit* (pr. Sext. 47, 101) [179]. Értelmezve sincs kellőleg a hely, sem a N. „*eximia virtus*”-ával, sem Lahm. „hervorragende Erscheinungeu, Persönlichkeiten,” kifejezésével. „(Minden társaság keblében) vannak kitűnő tulajdonságok, minő a Scipioé is volt sat.” A bévezető szokat „*in nostra grege*” sugallja. A pluralist az magyarázza, hogy a társaság egyik tagja egyben, más másban jeles. A *quaedam* itt nem teszi azt hogy: „némi, némely v. bizonyos”, hanem a mint a német: „mehrere”, franczia: „plusieurs” s a melyet magyarul többnyire, csak az illető név pluralisával fejezünk ki. Az ilyenek, mint: „több színész” (vagy plane: „színészek”), „nagyobb városok” kiküszöbölendő barbarismusok.

XIX. 70. „*ut—ut—ut*, az első magyarázó, a második következtető, a harmadik hasonlító.” N. és H. — Német rendszereskedés. A valóság az, hogy a két első „*ut*” tökélyesen coordinált és a velők kezdődő két mondat asyndetont képez¹³. Mind a kettő azt részletezi, „*quod faciendum est omnibus*” [180]; tehát: „*ut* = hogy”. A harmadik aztán igazán „hasonlító” = *sicut*.

ib. „*propter ignorationem* [181], nem mert 'nem ismerték', hanem 'mert nem volt tudva'.” H. — A rosz fordítás nem tolmácsolja hiven, sőt elferdíti a N. eredeti jegyzete értelmét, mi az: hogy a „nem tudás” nem a *qui*-re vonatkozik, hanem impersonaliter veendő. Ez egyébaránt lehet igaz is nem is. Inkább hiszen, hogy: nem.

ib. „*quos patres multos annos esse duxerant* [182], e. h. *quos patres esse mult. an. dux.*” H. — Ismét és ismét a N. jegyzetét fordította a magy. Comm. nem csak megváltoztatott, hanem éppen ellenkző értelemmel. N. ugyan is azt állítja, hogy *esse* nem *patres*-hez tartozik, hanem *esse dux.* = *dux.* egyszerűen, és éppen azzal a *parall. locus*-sal bizonyít, a mivel H. akar. „*De lana caprina*” [183], mert ez az *esse* mindenikhez tartozik s azok közzül való a melyek, mint a XVII. 64. alkalmával kimutattam, et adesse et abesse possunt, a mint hogy éppen a kérdéses helyen némely kéziratban (*E. Orelli*) ki is van hagyva. Megjegyzendő még, hogy H. a szövegben „*duxerunt*-at, a jegyzetben „*duxerant*”-at nyomatott; N. és L. pedig mindenütt „*duxerint*”-et. Az utóbbi valakink *arbitraria emendatio*ja lehet; de kié, nem tudom. Kéziratokban és kiadásokban: *duxerunt*, és L. sánta érvvel törekszik igazolni a coniunctivust.

XX. 71. „*quorum = sed eorum*.” [184] N. és H. — A pron. relativum maradjon annak a mi! Még a németeknek sem szükséges a változtatás; mert „*Wovon die meisten*, vagy „*Von welchen die meisten*”, feddhetetlen szólam. Inkább azt magyaráznák meg, hogy mire vonatkozik a *quorum* (akár „*eorum*”): a *superiores*-re-é [185] vagy az *inferiores*-re [186]? De erről mintha a legvilágosabb dolog volna, altum silentium!

¹³ Ez a szó igazi és természetes értelemben van használva. Divatosan azt íránk: „képvisel.” Brrr!

XX. 72. „*extollere* t. i. *se debent*. (Mások pl. Nauck szerint *inferiores accus.*, akkor csak *debent* egészítendő ki.)” H. — Előbb fordítsuk le egyenes és őszinte magyarra: „Nauck az *inferiores*-t accusativusnak tartván, csak *debent*-tel egészíti ki.” Most már azt mondom, hogy a német comm.-nak tökéletesen igaza van és én az ő érveit, ha kellene, még többekkel is toldhatnám. A mi a *constrctio* nehézségeit illeti, ezek legott elenyésznek, ha *sic* után *iidem*-et gondolunk.

ib. „*ipsi*, ellentétben *amacitias*-sal...” N. H. — „Nyulpecsenyéhez első kellék a nyul”, azt mondja a német példabeszéd. Hogy két eszme ellentétben lehessen, azon egy rovatba kell tartozniok. Személy és dolog, alany és tárgy — ennél fogva — hogy miképp lehessenek ellentétesek, bajos képzelni. Nincs is szükség erre a tudóskodásra, mert *ipsi*, akár-mi viszonyban legyen, azt teszi hogy „ők maguk”.

ib. „*levare aliquem aliqua re*, valakit valamitől” (olv. alól) „felszabadítani.” Valakit bizonyos „véleménytől, „hiedelem”től — akár alól — „felszabadítani”! Hogy tetszik? Új példája annak, hogy H. lefordítja a német jegyzetet, mielőtt összevetné a szöveggel.

XX. 73. „*deferre*, megszerezni.” H. — Itt már még nincs is szükség a szövegre annak a tudása végett, hogy „*verleihen*” (N.) nem teszi: „megszerezni.” *Deferre ad alterum* = másnak a vállára rakni (valamit).

XX. 74. „*nec eos habere necessarios*, t. i. *iudicandi sunt*...” N. H. [187] — Itt az a kérdés forog fenn, hogy kik a barátság felett ítélők? A baráti viszonyban levők-é, vagy a kívül állók? Mert attól függ, hogy a régiebb kiadások szerint „*habere debent necessarios*”-t, akár „*habere necessarios oportet*”-et olvassunk-é [188], vagy a jobb kéziratok és az Orelli (tul. Halm) kiadása szerint *debent* akár *oportet* nélkül úgy a mint feljebb idéztem? Én az utóbbi esetet az egész hely irányával megegyeztetni nem bírom s az elsővel tartok, midőn persze a *iudicandi sunt*-tal való kiegészítés is elmarad.¹⁴

ib. „*nutrices* [189] ... Ezen *paedagogi* iskolába kísérték urok gyermekeit” (olv. a gyermekeket) „s utánok viték azoknak könyveit s egyéb holmiját” (olv. a könyveiket s egyéb holmijokat).

ib. „*sed alio quodam modo* [190] t. i. *non sunt negligendi*, „vagy *colendi sunt*.” [191] (Az első kiegészítőt az előbbiből kell oda hozni, a második pozitív pótló. E módszer!) — „Itt a kéziratokban kétségtelenül hiányzik néhány szó” (hiszen látja a csillagokat a szövegben a tanuló); „mert ezek” (nem mind) „így közlik ezen helyet: *sed alio quodam modo est* ... Halm és a legtöbb kiadók” (újabb kiadót Halmnál nem ismerek — mert a Schulausgabe-k nem számítanak, — a régiebb kiadásokban pedig se hiányjel, se *est* nincs, hanem ez a szó: *colendi*;) „elhagyják ezen *est*-et; Lahmeyer és Kühner kiegészítenek:”

¹⁴ E tájon a gondolatmenetre nézve sok észrevenni valót hagytak a comm.-ok. A *tantum cuique tribuendum*-on kezdve arra figyeltet Laelius, hogy mily fontos a barátságra nézve, hogy a felek egymást ismerjék. A „*sustinere*”-ig csak egy bizonyos körülményre alkalmazottan mondja, de legott átalánosítja az *omnino*-val s egyszersmind tovább fűzve a gondolatot azt szövi belé, hogy azt az ismeretet „csak megállapodott jellemű emberek nyerhetik egymás irányában.” Ezt megint egy concret példával, ezúttal *contrarium*-mal, világosítja: „és ne (*nec*) tartson az ember (*habere debent*) barátjának valakit azért, hogy egy ideig közös szenvedélynek hódolt vele.” Mert a viszonyok változnak s azzal a szeretet is elmúlik; de ezt a gondolatot nem így elméletileg, hanem a *nutrix*-ok [192] és *paedagogus*-ok [193] concret példájában mondja el. Aztán így folytatja: „*Különben* v. „másképpen”, azaz: ha ily mulékony, változó viszonyokra építjük, „a barátság állandó nem lehet”. A felvett példa egyszersmind az érdekek különválására, a stadiumok különbözésére is viszi a szóló gondolatát s így megy Lael. természetesen a következő „*disparet enim mores*”-re [194].

(sic) „*sed alio quodam modo amandum est*” [195] (Lahmeyer 1870. kiadásában semmi kiegészítés nincs; csak németül mondja el hosszason, mi minden lehetett a gyanított hézagban). Mindez „sok láрма semmiért.” Iskolai kiadványban vagy az *aliquo quodam modo*-val kell vala mradni, — így tett N. — vagy a vulg. textust venni fel: „*sed al. qu. modo colendi*,” mely a szükségét teljesen kielégíti.

ib. „*aliter*, ’ellenkező esetben’ ...” H. — Hiven: „másképp.” Továbbá azt írják, hogy: „(*aliter*) visszaotal a §. kezdetére” (*omnino amicitiae. sat.*). A XX. 74. alá irt csillagzat (*) kimutatja, hogy *aliter* csak a közvetlenül megelőző eszmére „otal vissza”. Hiszen nem asztalnál és tollrágás közt dolgozott chria ez a §. hanem természetes dialogus, melyben szó szót hoz ki, eszme eszmét ébreszt, úgy a mint jön.

XX. 75. „*magnas utilitates amicorum*, a barátok legfontosabb érdekeit.” H. — A ki a szavak jelentéseit elferditi, nem „tanit igazságot”! *Utilitas* itt haszon, nem „érdek”. Hiszen nem a Neoptolemus érdeke volt az, hogy Troját elfoglalni segítse, hanem a görögöké, Lycomedes tehát nem „érdekét,” gátolta barátjának, hanem ennek a hasznát,” t. i. az általa eszközözlendő jót. Az „eső haszna” az eső okozta áldás. Igaz, hogy a „haszon” némely szólamokat tekintve két értelmű lehetne; p. o. „az az én hasznom” azt jelöli, hogy „én veszem valaminek hasznát”; de ebben: „mi hasznomat veszitek?” már a másik értelme van. S a hol félreértés lehet, könnyű segíteni a dolgon. A kérdéses hely magyarázata e szerint: „a felettébb való szeretet gyakran gátolja a jót, mit barátaink tehetnének”. De azért *utilitas*, még is csak: haszon.

ib. „*impedientem = qui impediēbat* (az úgyn. impf. de conatu): visszatartani ’igyekezett.’” — Nem tudom miért bidgyeszsen a magyar, ha látni akar, német szemüveget az orrára! Elsőben nem szükség felbontani a participiumot az idézett módon, mert *Lycomedes ... iter suum impediens*” szóról szóra = „az útját gátló Lycomedes.” Másodszor az imperfectumra sincs miért utalni; mert gátló csak azt teszi, hogy gátolta azaz: *ellenezte* Lyc. a Neopt. útját, de nem gátolta meg, azaz: nem tette lehetetlenné, t. i. nem birta reá, hogy ne menjen el. A ki a „gátolta” és „meggátolta”, „szedte” és „leszedte”, „mászott” és „felmászott”, ment és elment” közt nem tud különbséget tenni, annak nincs magyar nyelvérzéke. Aztán, hányadik tanuló sőt hányadik tanár fogja tudni, mi az az „imperf. de conatu”? Én legalább nem tudok nyelvtant, melyben ez a szerencsétlen műszó használva avagy csak említve is volna. Hanem a kifejezni akart viszony igen is meg van és Zumpt így írja le: „Eine besondere Art des Imperfectums ... wo von Handlungen die Rede ist, welche unvollendet blieben; Madvig pedig így: „Eine Handlung, die zu einer gewissen Zeit im Begriff war zu geschehen, ... wird im Lateinischen bisweilen als schon angefangen und vor sich gehend durch das Imperfectum bezeichnet.”¹⁵ Mindezekben a „conatus” eszméje teljességgel nincs meg. Némely esetben, Madvig szerint, lehet németben „*anfangen*”-nel bontani fel az ily imperfectumot, de bizony „suchen”-nel való felbontását senki sem ajánlja. Különben, akárhogy is legyen,

¹⁵ Legyen szabad hozzá ragasztanom, hogy az imperfectum, ilyes használatakor, a görög aoristusnak felel meg. L. „a magyar mondat” I. 358. l. és Curtius gör. nyelvt. Magyarul a „látok vala” alakítmány felel meg neki, mit bővebben fejtegettem „a magyar mondat” II. részében, a 89—90. l. Ugyanott figyelttetem az olvasót, hogy a francziának is vannak megfelelő szólamaik, melyekben az *aller* és *devoir* a segéd-igék képét viselik. „*Les Perses allaient livrer bataille.*” — „*Comme ce rôti s’en allait cuit, arrive un autre homme.*” — „*Il devait sortir hier*” sat. Nevezetes az, hogy ezt a formát valamennyi franczia nyelvtanban — intra et extra muros — hasztalan keressük.

a kérdéses *impediebat* [196] nem tartozik ebbe a rovatba, mert *Lycom. de facto* ellen ezte a Neoptol. útját.

ib. „*ferat*, mivel azt gondolja, hogy a megváltás nehezebbre fog esni, — ez rejlik a coniunctivusban *quod* után.” N. H. — Mennyi minden rejlik abban a szegény coniunctivusban! Szórol szóra: „azért hogy” (barátja utáni) „epedését nem fogná kiállhatni.” A tanuló azt kérdi, hogy *disederium* miért „elválás”?

XX. 75. „*Atque* még egyszer összefoglalja a megbeszélte gondolat(ka)-t ... így tehát.” — A magyar ilyen esetben azt szokta használni: „Szóval.”

XXI. 76. „*delibatur*” olv. *delabitur* [197].

ib. „*quorum tamen ad amicos redundet infamia. — redundet* [198], a coniunct. a mondatban rejlő célzás jelölésére áll.” H. — Nincs semmi rejtvény, s a coni. az „incertum” jelölése. N. a valóval egyenesen ellenkezőleg eszelősködik, midőn e helyen azt állítja, hogy „a coniunct. lényeges tulajdonságot s ennek multhatatlan (nothwendig) következményét jelöli.”

ib. „*ut neque rectum honestum sit nec fieri possit*, két tagu.” [199] — Olyan három tagu biz’ a „mint a pinty”! és Naucknak sem a *sit* után tett commája, se „Besondere”-ről s „Allgemeine”-való álmadozás kéttagúságát nem bizonyítja. Csak annyi igaz, hogy a „honestum” a „rectum”-mal rokonosabb, mint akármelyikök a „possibile”-vel; de ebből nem lehet hímet varrni.

XXI. 77. „*quicum* (e. h. *quocum*) mint visszahozó névmás is oly általános és határozatlan értelmű, (a) milyen mint kérdő névmás; ...” H. — Bizonyos tekintetben meglehet, csak hogy itt nem talál, mert *quicum*-nak határozott antecedense az *eo*. — Általában azokat a „határozatlan névmás”-okat jó lenne valahára kiküszöbölni a „pronomen” rovatból, mint kiküszöbölték már régen a francia nyelvtanárok. — Inkább azt jegyezte volna meg a comm., hogy *quicum* Ciceronak kedvelt formája a *quocum* helyett.

XXI. 78. „*is qui faciat* t. i. *iniuriam*: [200] a sértő; *is qui patitur iniuriam* [201], a sértett.” N. H. — Abécisztának való jegyzet ez, nem Laelius fordítójának. De ha N. már megírta, a magyar comm.-nak úgy kell vala fordítani, hogy: „sértő fél” és „sértett fél”.

XXI. 79. „*omnia praeclara rara* [202] ... feltűnő rím (Homoioptoton).” — A rímelés = homoiooteuton. A kettő független egymástól.

XXI. 80. „*per se ... propter se...*” — A magy. comm.-nak két német jegyzet állott rendelkezésére¹⁶; Lahmey. úgy különböztet, hogy: „*per se*, mellék- vagy más tekintetek nélkül; *propter se*, más indok nélkül”, s ez ellen nincs kifogás. N. ellenben így: *per se*, a tárgyból (indulva), mellék előnyök nélkül; *propter se*, az alanyból (indulva), mellék tekintetek nélkül”, minek kritikája felesleges. H. úgy tett mint „Márta”; a rosszabb részt választotta, sőt ezt még rosszabbá tette.

ib. „*haec vis amicitiae* [203] tul. e. h. *huius vis amicitiae*.” [204] H. — Ismét leczkézi Cicerot, ámbár nem oly nyersen mint N., a ki azt mondja, hogy az utóbbi szabatosabban (genauer) volna mondva. Én azt hiszem, hogy a latin szerző tudta, hogy mire akarja vonatkoztatni a *haec*-et!

ib. „*idem* tartozik *quod*-hoz ...” (olv. *Idem* a *quod*-hoz tartozik.)

XXI. 81. „*eiusdem generis animantes* [205] ... *animantes* tartozik *quas*-hoz” (olv. *anim. quas*-hoz tartozik). De e nem elég, hanem meg kell vala mondani, mi módon tartozik hozzá? T. i. nem úgy, mintha *animantes* mintegy a (pr. rel.) *quas*-nak hátul

¹⁶ Germanismus biz’ e, de tűrhető.

helyzett antecedense volna, hanem appositioja, illetőleg epexegecise, mely ugyan már előre megfordult az eszébe a szólónak s onnan a concordantia.

ib. „*qui* vonatkozással *in homine*-re.” — Szükségtelen. De meg kellett volna ám mondan, hogy: *qui* = mint a ki.

XXII. 82. „*ne dicam* [206] ... rendesen áll, ha az író valamely erős kifejezést felhoz”. Igaz, csak hogy nincs magyarul.

ib. „*patere licentiam* = *dari v. esse licentiam* [207], mi szokásosabb”. — Így leczkézeti Heinrich egyúttal *Cicero*-t és *Nauck*-at! Az utóbbi ugyan is azt jegyzi, hogy *patet licentia* erősebb és teljesebb kifejezés, mint az egyszerű, akár *datur* (Cic.), akár *est* (Sall.) *licentia*. Világos!

XX. 83. „*adiutrix virtutum* és *vitiorum comes* [208] appositio *amicitia*-hoz.” — Csudás fogalma lehet a magy. commentatornak az appositioról, ha azt hiszi, hogy a *praedicatum* appositio-ja lehet a *subjectum*nak! Ebben hát: „*Caesar creatus est consul*” [209], *consul* appositioja volna *Caesarnak*! *Amicitia data est adiutrix* [210], pedig tökélyesen congruál ezzel a példával, és csak erősebben van mondva, semmint ez volna: *amicitia pro adiutrice data est* [211]; mivel a latinnak az *-ul, -ül* kifejezésére saját *praepositio*ja nincs. Ki mondaná hogy ebben: „*Mnestheum atque Serestrum rectores iuvenum et morum magistros dedit esse pater Aeneas*”¹⁷, a „*rect iuv.*” és „*mag. morum*” appositioi *Mnestheus*-nak és *Serestus*-nak? De biz’ ebben:¹⁸ „*opu’ est mi, Phormionem ad hanc rem adiutorem dari*” — sem appositioja *adiutorem Phormio*-nak.

ib. „*eorum comitatus* etc. [212] A megelőző mondat szerkezete után inkább (*societas*-ra vonatkozólag) *is comitatus* volna szabályszerű.” — N. szerényebben mondja, hogy „*is*”-t várt volna az ember; de mind a ketten impertinenter; mert *eorum* a *quos*-ra vonatkozik s a *societas*-sal semmi köze. A *comitatus* pedig a „*virtus coniuncta et consociata*.” Vak a ki nem látja. Az pedig, a ki mint N. azt állítja, hogy ebben: *virtus est optimus comitatus* [213], a *lany* („*subject*”) a *comitatus*, ha nem vak, béhunyja a szemét.

XXII. 84. „*esse non possit t. i. beata*.” [214] — „*ea neglecta t. i. virtute*.” [215] — „*gravis aliquis casus*, valamely súlyos eset,” — „*experiri cogit*, tapasztalásra kényszeríti őket.” Megannyi szájbarágás. Ebben mind a két német comm. ártatlan.

XX. 85. „*in medio cursu*, a közös pálya közepén.” — H. félre értette a *Nauck* jegyzetét, (melyben csak a *cursus* metaphora van világosítva: „*t. i. a közös úton*”) s úgy írta, mintha az „*in medio cursu*” volna lefordítva! „*In m. c.* = haladás kö-közepett,” és *medio* adverbialis jelző. Aztán *cursus* csak úgy tesz „*pályát*”, mint „*hegedülés*” „*hangszer*”-t.

XXIII. 86. „*quanquam* [216] etc. bár némelyek az erényt magát is megvetik,” (nb. szájbarágás), „*mi Laelius* nézete szerint annál helytelenebb, mivel a barátság éppen az erényen alapszik s nélküle nem is képzelhető.” — Itt olyat gondoltat *Laeliussal* a comm. a min ennek itt nem járt az esze s nem is egészen igaz, mert L. a társalom természetes hajlamát („*quod et in bestiis apparet*” etc.) [217] teszi a barátság alapjának. Aztán a *quanquam*-ot csupáncsak az „*a multis virtus ipsa contemnitur*”-ra [218] vonatkoztatja, holott a szerkezet ez: „*Quanquam*” a) „*multi virtutem ipsam contemnunt*... b) „*multi divitias despiciunt*... [219] c) *multi honores contemnunt*... d) [220] „*permulti cetera ... pro nihilo putant*.” És mind ez ellentétben van azzal a mit elől is („*una est amicitia ... de cuius utilitate omnes consentiunt*”), hátul is („*de amicitia omnes ... idem sentiunt*)

¹⁷ Virg. Aen. 9. 173

¹⁸ Ter. Phorm. 3. 3. 28.

megmond. Az ismétlés legkevesebbet sem zavar s a szóbeszéd fesztelenségével igen jól egyezik. Mindezeket megtanulhatta volna H. Lahmeyer-től, a ki a szerkezetet interpunctiojával is kitüntette. T. i. *quanquam*-mal új periodust kezd, s a „*pro nihilo putent*”-tel végzi bé. Véleményem szerint igen helyesen. De H. Nauck után indult, N. pedig a bévett interpunctio után.

ib. „*a multis contemnitur* [221]. Itt főleg az epicureusok értendők, kik a gyönyört tekintették” (olv. tartották, v. állították) „legfőbb jónak, az erényt pedig a gyönyör szolgálójának.” H. — Eltalálta a szarva közt a tögyét! Az epicureusok az erényt másképp értelmezték, de megvetni nem vetették. Meglehet, hogy őket gondolta Laelius, de ráfogni nem szabad.

XXIII. 87. „*nescio quem* [222] arra utal, hogy „Cic. ezen férfit nem ismeri közlebből...” — Itt nem Cicero, hanem Laelius beszél s a *nescio quem* nem tudatlanságot, hanem megvetést jelöl: „Valami Timon nevű ember” vagy „bizonyos Timon.” Kár vala elrontani a N. jegyzetét.

ib. „*omnino* [223] tartozik *eriperet*-hez.” [224] (Olv. *omn. eriperet*-hez tartozik.) — Azonban jól mondva sem igaz, mert „*omnino*” az egész „*adspiciendi potestatem*”-hez [225], mint egy eszméhez tartozik értelmileg.

ib. „*ferreus* [226] — *ferre* [227] — *aufferet* [228]; alliteratio, hangegyen és szójáték.” Nem hiszem; mert ily komoly tárgyban izetlen volna és mivel annyira appropriáltak a kifejezések, hogy külön hangzatu más szókkal bajosan lehetne felcserélni őket. A Tibullusból vett példa nem bizonyít, mert ott világos az intentio: „*ferus et vere ferreus fuit* [229].

XXIII. 88. „*illam e. h. illarum rerum.*” N. H. — Nem való! Mert maga a „bámulás”, — mely rendesen kellemes érzést okoz, — ezúttal „*insuavis*” [230]. Az *illam* sem vonatkozik a *natura mundi* [231] és *pulchritudo siderum*-ra [232], hanem = *talem* i. e. *solitariam*.

XXIV. 88. „*obsurdescimus*, süketek maradunk.” H. — Ha nyelvtant tanítunk, ne hazudtoljuk meg a commentarban, a mit a grammaticában tanítottunk. Ott pedig azt mondtuk neki, hogy a *sco* képzős verbumok „*inchotivum*”-ok. *Obsurdescimus* = bédugjuk a fülünket.

ib. „*ea, quae ab ea monemur* = intéseit.” [233] H. — Azt gondolom Cic. is ki tudta volna kevesebb szóval fejezni, ha úgy akart volna. A német comm.-ok sejtik ezt, és hallgatnak.

ib. „*causae* ... alkalom.” H. — *Causa* = ok.

ib. „*quas* [234] t. i. *suspiciones offensionesque.*” [235] H. — Szájbarágás. N. helyesebben: „*quas* nem vonatkozik a *causae*-ra.” Még ez is igen sok, csupa kérdés elég lett volna.

ib. „*sublevanda est*, lehetőleg eltávolítani kell.” [236] H. — Azután megvallja, hogy biz’ a nem azt teszi s eléadja, hogy némely kiadók *subeunda*-t olvastatnak. Critica disquisitionok nem iskolai kiadványba valók s N. helyesen tett egyfelől, hogy *sublevanda*-t értelmezte a hogy lehetett; Lahmeyer pedig másfelől, hogy hallgatva a *subeunda* olvasatot vette fel. Kétségtelenné egyiket sem tette sem egyik sem másik fél.

XXIV. 89. „*in fraudem impellitur* [ki] az engedés következtében (*obsequio*) a bűnre ösztönöztetik.” H. — *Obsequium* = reáhagyás, biztatás, kedvezés, kényeztetés. *Qui* ... *in fraudem obsequio impellitur* = a kit a kedvezés elámit. N. talpraesett jegyzetét merőben elrontotta a magy. comm.

ib. „*ratio et diligentia* (= *ratio diligens*) szorgalmas megfontolás.” H. — Mi lehet az a szorgalmas megfontolás”, Isten tudja. *Ratione et diligentia* = okkal móddal. De

sem nem „o k o s móddal,” sem nem „m ó d o s okkal.” Meglehet hogy a hendyadis iránt az én ellenszenvem igen nagy; de biz’ a N. és H. előszeretetők sem kicsiny. Lahm. nem tartja annak az idézett szólamot, minthogy *habenda*-nak a kettőhöz való különböző viszonyáról értekezik.

ib. *Terentiano*. Cic. csak azt akarja mondani ’a Terentiustól használt’ kifejezés vagy szó. Ezt félre érti Quintilian, midőn inst. orat. VIII, 3, 35 azt mondja: *Cicero putat a Terentio primum dictum esse obsequium.*” [237] L. és H. — Meglehet! De honnan tudja azt L. jobban mint Quintilianus? És aztán mi baja vele a tanulóknak?

ib. „*cum tyranno* [238]. Ott Laelius nézete szerint helyén van az *assentatio*.” [239] Lael. egy betűvel sem helyesli; Hanem azt mondja a hogy van a dolog: „vivitur.” H. a N. „*mag herrschen*”-ét (ott lássák mit csinálnak) csigázta fel a „helyén van”-ra.

A XXV. 90.-re öt jegyzet van írva, s a hatodik a XXV. 91.-re (*non aspere*): [240] mindnyája szájbarágás. Igaz hogy egyen kívül mind a Nauckéi, de az nem teszi jobbá a dolgot. Vette volna H. inkább figyelembe a Lahmeyer tanulságos jegyzeteit a 90.-re.

XXV. 91. *quamvis multis*: lehető legtöbb...” (olv. minél több).

ib. „*ad voluntatem*” alkalmával ismét var. lectio discussiójába elegyedik H. Ezúttal csak azt mondom hozzá, hogy „*voluptatem*” egyetlen egy neves editioban sincs.

XXV. 93. „*negat quis* [241] nem föltételezőleg” (olv. feltehetőleg v. feltételelesen) „e. h. *si quis negat* [242], hanem igenlőleg: ’Valaki azt mondja: Nem! Én is azt mondom: Nem!’” — Ezt a Nauckféle hallucinációt hogy megérthessük, fel kell mennünk az eredetére. Zumpt a latin nyelvtanában (780. §.) azt állítja, hogy előzményül szolgáló mondatokból „*si*” gyakran kimarad a latinban, mint szinte a németben is.¹⁹ Ezt tagadja N. s azt írja, hogy „előzményben a „*si*” soha se hagyatik ki.” (Szórul szóra.) Az állítás legalább is merész, mert más szókkal azt teszi, hogy a mely mondatban nincs *si*, az nem előzmény. S úgy látszik ezt érti N. is, mert azt rendeli, hogy ebben: „*Negat quis, nego*” [243] „az első mondatot „positive” — (szerencsétlen szó, mert a „hypotheticum” ellentéte nem „positivum”, hanem „categoricum”) — kell enunciólni. Ámde ha *negat quis* nem előzmény, úgy „*nego*” sem következmény, és így a két mondat közt nincs is semmi következési kapcsolat. Laelius tehát félreértette a Terentianus locust, midőn az „*assentiálásra*” hozta fel például! Csak, hogy azt bizony mi együgyűek is úgy értjük, mint Laelius és úgy értette Terentiusnak minden olvasója egész Nauckig s azt hiszem utána is úgy fogja érteni mindenki, Heinrichet kivéve, a ki bogár után indult. Tehát: „Ha valaki tagad (valamit), én is tagadom; ha állít, én is állítom.”

ib. „*postremo*: szóval.” — H. megint németből fordított („*kurz*” N.) nem latinból. Ha a szövegbe tekint, eszébe jut, hogy *postremo* = elvégre.

ib. „*imperavi mihi*: ’törvénytényé tettem magamnak’ stb. Azaz: nekem semmi elvem vagy meggyőződésem nincs.” — Sületlen magyarázat; hiszen már az is „elv” ,ha valaki valamit törvénytényé tesz magának,” és „meggyőződés” az, hogy: „úgy boldogul az ember, ha senkinek, kivált hatalmasabbnak, nem mond ellent.” Aztán, lehet valakink elve, ha szinte nem beszél ki, vagy ellenkezőt nyilvánít. N. jegyzete: „Terentius elvből tagadta meg minden elvet”, ha nem igaz is, legalább elmés.

¹⁹ Hasonló módon fejtegeti Madvig is: §. 442. a. 2. j.

ib. „*adhibere*, igen általános kifejezés.” H. — Ez úttal mentenem kell, hogy nem hibáztatja Cicero latinságát a magy. comm., hanem csak nem azt mondja, a mit akar, t. i. hogy „*adhibere*” széles értelmű és sokképp fordítható szó.

XXV. 94. A „*Multi autem Gnathoni similes*”-re [244] egy rakás szót és nehézkes magyarázatot megtakaríthatott volna N. és H. azzal, hogy: *autem* után *sunt*-at kell érteni. Kihagyta indokolja a mindjárt következő: „*sint*.”

XXV. 95. „*iudicare solet*: meg ’tudja’ itélni.” [245] H. — *Solet*, mi joggal = tudja? N. jegyzete van elrontva benne.

XXV. 96. „*influebat aures*: töltötte el a fülét.” [246] H. — Az „*influebat*” a fülnek tetszőt, jól esőt jelöl; a magy. comm. használta szólam ezt nemcsak nem, hanem éppen az ellenkezőjét teszi.

ib. „*videbatur* [247], az indicativus onnan magyarázandó, hogy *meministis* [248] nem” (a) „vonzó ige, hanem csak indulatszóképpen áll.” — A N. jegyzetbeli „*interiectio*”-t (= *interiecta*, parenthesis) „indulatszó”-nak fordítani, nem a magyar nyelv nem tudása, hanem — tudatlanság, vagy megbocsáthatatlan gondolatlanság.

A XXVI. 97-re és 98-ra megint egy rakás „szájbarágó” jegyzetet, szám szerint tizenhatot, olvasunk.

XXVI. 98. „*Nec parasitorum sat*. [249] Az összefüggés: Ez olyan igaz, hogy a vigjátékokban is csak akkor tudnak nevetni az alávaló hízélgésen, midőn ez nevetséges emberek irányában alkalmaztatik.” N. H. — A paraphrasis ellen azon kívül hogy felesleges, az a kifogásom hogy a tanuló nem értesül belőle arról, a mi e helyt gyakorlott olvasót is megtéveszthetne pillanatnyira, t. i. hogy *essent* nem *praedicatumat* jelölő „*copula*”, hanem önálló értelmű és azt teszi: „léteznének.”

ib. „*magnas* (igen!)” — Nauck: „Ja!” mit H. további gondolkodás nélkül lefordított, holott semmivé teszi vele az egész hely értelmét. Thraso nem azt kérde: „köszönte-é?” (*egitne gratias?*) mire aztán illetett volna az „igen!” hanem hogy „erősen megköszönte-é?” S erre, mint a latinban, az ismétlő „erősen” lett volna az egyszerű felelet, melyet Gnatho nagyit s azt mondja: „*rettenetesen!*” A legszebb a dologban az, hogy maga H. mondja el ezt egy pár sorral előbb más szókkal, s még is alább bakot lő. Mintha nem egy ember írta volna a két jegyzetet.

XXVI. 99. „*Nec enim facillime agnoscitur* (litotes).” [250] N. H. — Nem birom felogni, miben álljon itt a „litotes”. — „*Figurae genus, qua res magna modestiae causa extenuatur verbis*” (Steph. Thes. gr. l. art.) [251] Hol van itt „res magna”? „hol modestia”? Én egyiket se látom, de látok alkalmat századikszor elmondani tanítóinknak, kivált a kik írni is akarnak, a három intést: a) ne higya a németnek; b) ne légy szerfelett tudós; és c) taníts igazságot!

XXVII. 101. „*optandum est*, kívánatos ’volna’” — Miért éppen csak „volna”? F. azért, hogy a német is „wäre”-t irt.

„*Haec habui quae dicerem*” [252], így végzem én is Laelius-sal. Tárgyamat nem merítettem ki, mert csak azokhoz szóltam, a mik H. jegyzetei futólagos átolvasásakor tűntek egyszerre szemembe. De célomra ez is elég.

Hanem most engedelmet kérek még egy pár szóra azokhoz, kik a „Laelius-t ezelőtt három évvel megbírálták, a magyar nyelv ügyében. Azok az urak ugyanis elszörnyűködve emlegetik a H. rosz magyarságát. Én sem dicsérem biz’ azt, és alkalom szerint kiigazitottam egyetmást a feljebbiekben. De — *suum cuique!*

Megválva az „engem kötöttem”-től s a határozott forma olykori elhanyagolástól, H. magyarságát se jobbnak, se rosszabbnak nem lehet mondani, mint a milyen a budapesti ez idő szerint divatozó, irodalmi magyarság. A bíráló urak egy rakás ily hibát mutattak ki igen helyesen a Catora és Laeliusra irt jegyzetekben. De én megtehetném azt a tréfát, hogy elévegyek egy újságlapot s egy számjából irjak minden kitüntetett hibával szembe egy megfelelőt — ha időm volna reá. A helyett közlöm azokat a melyeket a szóban forgó bírálatokban jegyeztem meg olvasás közben. A laistrom ez:

Rendesen együtt bocsátván ki *azokat*.

S 30-nál jelesebb fordítása van egynek.

Oly korban irta *midőn* már érezte *annak terheit*.

A polgári zavaroktól *félrevonult magányban*.

Mindenek fölött első olvasmányul ajánlható az ifjaknak.

Szempont. (Germ „Augenpunkt.”)

Fejezetenként előadja a művek tartalmát (olv. a művek tartalmát adja elő fejezetenként.)

Ha helyesek volnának is *azok*.

Bévezetés s magyarázatnál.

Bírálat alá vétetvén e művek mindenek előtt megütközéssel kell tapasztalnunk.

Nem magyarázta, hanem magyartalanítá.

(Coniunctio coniungit similia verba!)

Nyilvános, *sőt* elbizakodott *önhiúséggel* telt *fellépésére*.

Itt sem következetes még a *hibában* sem.

Nem látott egy hamar (olv. nem egyhamar látott).

És pedig. (Lat. „et quidem.”)

Oly *föladat*, mely *mellett* érdekeltséget soha senki sem fog kelteni.

Miként van az anyanyelv tanárainak oly olvasmányok *kezelésénél*.

Nem érdemli *azt*.

A kikérdezésnél, vizsgálatnál.

Miszerint.

Szemeit a szövegről a jegyzetekre *terelni*.

Mellékjelentménynyel *bíró* ...

Ugyanazon jelentményben ..., melyben azokat venni kell.

Vajjon ... mely jelentményben *kellene* vennie.

Ha a szerző azon céljára alkalmazzuk, miszerint a tanulók előkészülődését könnyítse.

Egyes nehezebb helyek-*nek* értelmét.

Miszerint ... miszerint ... miszerint...

Annak átolvasására.

Elég a magyarból, lássunk egy kis latint s egy kis reale-t is.

Egyik bíráló nem akarja érteni ezt: „*Itaque ex me quaerunt, credo ex hoc item. Scaevola* stb.” Azt írja hogy „Nauch” (mindig így, Nauck helyett) sem érti, meg H. se, és nem értheti és hogy talán sajtóhiba. Minthogy azonban a var. lectiot: „*credo item ex te Scaevola*”, melyben a *hoc* helyett *te*, és az *item* elébb van téve, érti; azt gondolom amazt is éppen úgy érthetné mint ezt, hogy ha az utóbbiból a fejébe nem vette volna, hogy Scaevolához szól Fannius. Igen de a gáncsolt versio szerint Laeliushoz szól s úgy is kell lenni, mert az illető II. fejt. így kezdődik: „*Sunt ista Laeli!*” Ennélfogva a hely világos értelme: „Kérdik tőlem s azt hiszem ettől a Scaevolától is nem különben (v. szintűgy), hogy miképp sat.” A mi a kiadványokat illeti, ezekben hol az első, hol a második olva-

satot lelmi, kéziratban pedig a másodikat, Baiter és Halm szerint, egyben sem, s gyantom, hogy valamelyik criticus emendatiója.

Szintazon bir. következőleg nyilatkozik: „A *detestabile scelus*ra a hazaárulást hozza föl a szerző” (H.). Mai fogalmak szerint, már ez nem olyan detestabilis.” Nem lehet tudni, tréfa (ironia)-é ez, vagy valóság. Ha valóság, csak csodálkoznom lehet, hogy magyar folyóirat lapjain kell ilyest olvasnom!

Igy állván egymással szemben a felek, Heine ismeretes vers-szaka ötlük az ember eszébe:

Welcher Recht hat, weiss ich nicht;
Doch es will mich schier bedünken:
Dass der Rabbi und der Mönch,
Dass sie alle Beide stinken.

TOLDALÉK.

Néhány szükséges szó a latin szöfűzésről.

Igen gyakori eset egy idegen nyelvet tanulónak a pályáján, hogy bizonyos mondatnak minden szavát tudja értelmezni s a mondat jelentésével még se tud boldogulni.

Jó orvos, nyavalyás emberen segíteni akarván, a betegség okait szokta puhatolni. Az imént feltett esetben ez éppen lényeges kérdés, melyre felelnünk kell, mielőtt módokat kereshetnénk és javasolhatnánk a baj elhárítására.

Ámde, de ha nem akarok a bőségbe fulladni.

„Pelagoque volans dare vela patenti”,

fürkészetemmel csak az előttünk levő két nyelvre, a latinra és magyarra, kell szorítkoznom.

A mondat értelme fel nem foghatásának négy főokát, illetőleg akadályát látom. Első az, hogy a szavak nagy, mondhatni legnagyobb, részének többféle jelentései vannak. Ha csak egy ily szó van is az illető mondatban, már baj, mely geometriai arányban növekedik az oly szavak szaporodtával a kérdéses mondatban.

Második akadály a végzetek egyformasága, mi nem csak a casusokat és idő formákat, hanem a kettőt egymással is összevetteti, mihez olykor még adverbium formák is járulnak vétség elemei gyanánt.

Harmadik baj a szólamok különbsége, mi alatt nem csak az idiotismusokat értem; hanem azt az igen gyakori esetet, hogy a latin, csupasz és praepositio casusokat nem fedik megfelelő magyar viszonyragos és utoljárós határozók. Pl. „*in arbore*” nem mindig = „fában”, — „*ad fontem*”, nem mindig = „a forráshoz” sat.

Negyedik köve a botránkozásnak a szórendbeli különbség. Ez nem csak magában nagyon fontos, hanem feladatunkra nézve az különösen. Az első háromra nézve ugyan is nincs semmi tűzetes segédeszköz, hanem egyedül a józan eszére van utasítva a tanuló. Az utolsó bajból való kigázolásra pedig biztos vezérfonalat lehet nyújtani neki, melylyel nem csak e pontban boldogul, hanem a három elsőre nézve is eligazodik számos esetben. E lesz hát a következő utasítás tárgya.

Mielőtt azonban a szórend vizsgálatához fognánk, a mondat szerkezetével kell megismerkednünk. És itt is előbb egy követ kell az útból félretolnunk, melyet ma a nyelvtanárok határkö gyanánt állítanak fel; de a melyet én csak botlás kövének hiszek és vallok.

Ez, a mondat dualismusa, mely szerint azt két hasonértékű részre: a l a n y r a és m o n d o m á n y r a (subjectum — praedicatum) osztják.

Nem kell azt gondolni, hogy én a nyelvészetnek egy idő s kitudja még mi által szentesített dogmáját bolygatom. Dogma biz' a, de a melyet sem idő, sem ész, sem haszonvétel nem szentesített. Nem elég régi arra, hogy meg kelljen tartani ereklýének; de elég ócska arra, hogy mint elviseltet kidobjuk. Eredetét a franczia nyelvtanárok okoskodásából vette, kik azt a hebehurgya átalánosítást csinálák, hogy „minden mondat egy logikai propositio”, és mivel emez, subjectumból, praedicatumból és copulából áll, tehát és szín-

túgy amaz is. Erre őket nyelvök megjegeczesedett szerkezete vitte a mult Százban; mint-hogy a francia mondatban a *sujet* csakugyan oly fontos szerepet játszik, hogy elemzés-
sekor, ha azt kikapjuk, elmondhatjuk:

Dimidium facti, qui bene caepit habet.

Tegyük még hozzá, hogy ők a *sujet*-nek mind értelmezésében, mind alkalmazásában egészen következetesek és a beszédbeli mondat és logikai propositio v. ítélet merész azonosítását egy kis fogással, ha igazolni nem de plausibilissé tenni igenis bírják. A francia nyelvtanár t. i. így okoskodik: „Ez a mondat: én játszom, csak rövidített kifejezés e helyett: én játészó vagyok, melyben alany (= nevező) az: én, mondomány a: játészó, és copula a: vagyok. Így ezek is: én állok, én veretem, ezek helyett: én álló vagyok, én vert vagyok.” És ezzel, szerintök, a mondat lényeges részei kimerítvék; a többiek „egészítvény” név alatt csak járadékok.

Így és ennyiben most más kifogás nincs ellene, csak az, hogy a magyar és latin mondat elemzésében merőben haszontalan és eredménytelen. De úgy, a mint a német Gröndlichkeit elsajátította és — véleménye szerint — kiigazította, nem csak haszontalan, hanem ártalmas is az elemzésben. Nyelvtanáraik ugyan is a subjectumnak egyedül jogosult logikai értelmezését eldobva, szélesebb jelentést adtak neki, mely szerint a nyelvtani alany az volna, a miről mondunk valamit, és a mondomány az, a mit róla mondunk.

„No, hisz’ ez igen természetes és könnyen felfogható értelmezés,” mondják. — A biz’ a; csak-hogy olyan mint a katona-köpeny, a melyet úgy szabnak, hogy a kis termetű legénynek se legyen igen nagy, s a nagynak se igen kicsiny. Kisértse meg valaki és keresse ki egy bővebb magyar vagy latin mondatból az alanyat, meg a mondományt! Csak ne feledje, hogy az „alany” nem mindig a nevező, és hogy „mondomány”-nak egyik grammaticus csak az ígét, már csak az *est*-tel jelölt *attributumot* állítja, egy harmadik pedig mind a kettőt annak nevezi. És ha, mint vak tyúk a szemet, szerencsésen meglelte, kérdezze meg magától, s feleljen őszintén, haladt-e valamit vele a mondat értelme felfogásában?

Én magam ezeken a próbákon lelkiismeretesen keresztül mentem s keresztül vittem különböző kóru és eszü tanítványaimat is, és csak, miután sükertelenségökről meg kellett győződnem, kezdettem czélszerűebb módszerről s a mondat szerkezetének helyesebb felfogásáról gondolkodni. Tanulmányom eredménye egy oly módszer, mely a mondat szerkezete szilárd elvén nyugszik s a melynek alkalmazása biztos eredményeket szül.

A mondat bizonyos cselekvénynek vagy állapotnak egyszerűbb vagy körülményesebb kifejezése szavakban, oly czéllal és móddal, hogy hallója vagy olvasója abból a cselekvény vagy állapot mivoltát megértse.

Ha hát van a szavaknak egy oly neme, mely nem csak hogy minden mondatban benne van, hanem maga egyedül is tehet és tesz egy egész mondatot; és ha a szavak többi nemei közzül ezt egyikről sem állithatni; önként következik, hogy a szavak ama jellemzett nemének a mondatban a többinél nagyobb fontosságot kell tulajdonitnunk. Ezt a szónemet „*igé*”-nek nevezzük. Ennél fogva kimondhatjuk azt az elvet, hogy: A mondatnak legfőbb és lényegesebb alkotó része az *igé*.

Az *igé* mondja ki, érteti meg, viszhangoztatja a hallóban a cselekvényt vagy állapotot; minden más neme a szónak csak a körülményeket rajzolja.

Tanulmányhoz szokott, józanul megfontoló férfiaknak irok; annál fogva nem tartom szükségesnek példákkal bizonyítani, avvagy csak világosítani is a feljebb kimondott

tényállást. A mindennapi beszédből és olvasásból egyaránt meggyőződhetik kiki állításaim szilárd valóságáról. Egyébaránt az ige fontosságát a dualisták sem vonják kétségbe s azok, a kik praedicatumnak egyenesen csak azt nevezik, világos tanúságot szolgáltatnak reá. Menjünk hát tovább.

Közetlen az ige körül csoportosulnak a névmellék (adjectivum) bizonyos névmások, az igehatározó, és az igének úgynevezett határozatlan formái (infinitivus, participium). Ezek kisebb nagyobb határozottsággal a cselekvény vagy állapot körülményeit jelelik. Én ezeket, mindnyájokat befoglaló nevezettel: *határozók*-nak hívom. Velök keletkezik a második elv.

Az **egyszerű mondat** az igéből és közetlen határozóiból áll.

Ezt az elvet minden következetes nyelvtenár vallja, azzal az igen is nevezetes különbséggel, hogy azt a mondatnak széles értelemben mondománynak nevezett második részére alkalmazza, első résznek az alanyat vevén. Itt sarkalatos forduló pont lévén, nem árt egy példával érzéktetni: „Elrejtí a rest a kezét a ruhájában” (Péld. 26, 15.) Ennek a bevett elemzése:

<i>Alany</i>	<i>Mondomány</i>	
A rest	elrejtí	{ kezét (1. vonzat) a ruhájában (2. vonz).
Szerintem:		
<i>Ige</i>	<i>Határozók</i>	
Elrejtí	{	1. a rest 2. kezét 3. a ruhájában.

A két módszer közti különbséget fejezi ki a 3 elv: A *határozók* közt nincsen rangkülönbség.

Jelesen a magyar, latin, görög nyelvekben nincs semmi ok arra, hogy a nevezőt a többiek közzül külön kiválasztva, a *lany* név alatt nagyobb fontosságot tulajdonítsunk neki, mint a többieknek. A francziának szüksége van reá, mivel a nevek alakjait semmi rag sem különböztetvén meg, ő a cselekvő vagy szenvedő személyt vagy dolgot csak az által jelelheti ki, hogy az igén elől helyezi; s jelenléte, olykor minden értelem nélkül is, okvetetlen kellék a mondatban. Kisebb nagyobb mértékben ez áll a román és german nyelvekről átalában. De a magyar nevezőt a ragtalanság, a latint és görögöt saját ragja és végre az igével való concordantiája megkülönböztetik és annál fogva akárhol állhat a mondatban, a tévedésnek vagy félreértésnek minden veszélye nélkül. Azonban, megmondom előre, majd a mondatok elemzése s innen folyó magyarázata alkalmával igen is fogunk bizonyos rendet tartani a *határozók* kikeresésében, mi azonban az imént adott elv érvényét legkevésbé sem csökkenti.

Egy cseppet sem csodálkozhatni azon, hogy a nevezőt oly magas polczra emelték a nyelvtenárok; mert az, mint a cselekvő vagy szenvedő személy vagy dolog nevének egyik alakja, valóban nagy szerepet játszik a mondatban, vagy is a cselekvény, akár állapot körülményes előadásában. De csak egy körülmény biz' a, mint a többi *határozókéi*; s a cselekvő vagy szenvedő személy nem is mindig nevező alakban jelen meg a mondatban, mint az: „*Alcestem fama sub astra ferat*” és „*Alcestis a fama sub astra feratur*” [253] mondatok összehasonlításából legott szembeszököleg kiviláglik. Nem akarom én a

nominativust legkevésbé is devalválni, csak alany név alatti átalánosítását állítom eszme-zavarónak; annál inkább, hogy az igazi alanynak meg van igenis a maga saját szerepe a mondatban. A határozók ugyanis gyakran vannak subjectum és praedicatum viszonyban egymással. Hogyne? Midőn a logikai itélet maga is mondat. De ezen kívül is leljük különböző alakokban ezt a viszonyt és nem csak az *esse* határozói közt. Ime a Georgiconba nyitva: „*te ... orbis auctorem frugum ... accipiat*” (*te* subj., *auct.* praed.) — „*Deus immensi venias maris...*” (*tu* s., *deus* pr.) — „*Semina vidi ... multos medicare serentes*” (*multos* s., *serentes* pr.) — „*Mundus ... ad Scythiam ... arduus consurgit*” (*mundus* s., *arduis* pr.) sat. Ezekhez s számtalan másokhoz csak a subjectum és praedicatum közti viszony nyújt kulcsot s kár volna ezt a subjectum fogalma elmosásával, haszontalanná tenni.

Az egyszerű mondat bővítetté válik, midőn a „határozók” mellé jelzők járulnak. Itt már vert úton vagyunk és sem egy sem más okból nincs miért eltérő ösvényeket keresnünk. Ennél fogva, miután megemlítjük, hogy a jelzőknek megint jelzői, emezeknek ismét jelzői s így tovább — lehetnek²⁰, átmehetünk a gyakorlati alkalmazásra.

A feladat hát az, miképp vegyük értelmét egy előnkbe adott latin mondatnak, melynek külön szavait értelmezni bírjuk?

A felelet igen rövid: „kikeressük legelőbb az igét; aztán a határozóit mind; aztán egyenkint a határozók illető jelzőit; továbbá ezekét (másod, harmad stb. jelzőket) s így kimerítve a mondatot, végre a kikutatott elemeket elrendezzük.” — Az ige kerestekor az az eset fordul elő olykor, hogy sehol se leljük a mondatban. Ekkor hát oda kell pótolnunk. A pótlendő ige vagy (leggyakrabban) a *verbum substantivum*, vagy pedig egy előbbi vagy utóbbi más mondatban rejlik.

„Hisz” ezt mi mind tudjuk és gyakoroljuk”, mondják, — mi szükség van *acta agere*?” [254]

Csinálják biz’ azt, uraim, önök is én is, csakhogy „*duo quum faciunt idem, non est idem*” [255]. Önök mindjárt kezdetben oly nyügöt kötnek az alanyval a lábukra, mely még akkor is, midőn elkészt méltánylással az igehez térnek, zavarja a tájékozódásban és gátolja a haladásban.

Aztán van még kisebb nagyobb fontosságu dolog, a mire figyelni kell:

1) Minden lelt határozóval külön párosítva ki kell mondani az igét, s aztán a megtalálta-
kat együtt véve is. Pl. „*Pelidae tunc ego forti congressum Aeneam nec dis nec viribus
aequis nube cava rapui.*” (Virg. Aen. 5. 808.) „*Rapui, — rapui ego, — rap. Aeneam, — rap.
ego Aen. — rap. nube, rap. ego Aen. nube*” [256] sat. természetesen magyarra fordítva
mindannyiszor. Ennek az a haszna is van, hogy a szó többféle jelentései közül a kellőt
kiválasztani segít, mint hogy némely jelentésekkel esetlenül ütnének ki a kombinációk.

2) A határozók nem csak egy-egy, hanem több szóból is állhatnak, a mennyiben a la-
tinban a praepositiot a regimenjével, a magyarban a nevet a névelőjével, a nevet az utól-
járójával, vagy mind a hármat (pl. „a háboru előtt”) csak egy határozónak vesszük.

3) A megfelelő vagy is nagyjában azon jelentésű határozók többnyire nem fedik egy-
mást. P. o. a latin ablativust, nem mindig fejezhetni ki magyarul val, vel ragos szóval,
a dativust dativussal, az *ad* praepositiot hoz, hez-zel. Ilyenkor hát másokkal kell fel-
cserélnünk.

²⁰ V. ö. „Minden élő lény a földön az egyetlen egy nap sugárai melege hatásának köszönheti életét.”

4) Mind a mellett, hogy a feljebbi 3. elv szerint „nincs rangkülönbség a határozók közt”, még is célszerűebb lesz eljárásunk, ha kiválogatásukban bizonyos rendet tartunk. Tapasztalásom szerint alkalmas rend ez: a) a *nominativus*; azért hogy a *verbum*-mal való concordantiájáról könnyű reáakadni; b) az *infinitivus*; mert ennek is lehetvén oly jelzői, a mily határozói a *verbum finitum*nak, ezt szemmel tartjuk s kikerülhetjük azt a hibát, hogy egyikét a másikénak tulajdonítsuk; c) hasonló okból s meg azért is, hogy a *participium* határozó is jelző is lehet a mondatban, ezt jegyezzük meg, mint határozót, ha van; d) az *accusativus*, mit nem csak akkor keresünk, ha *transitivum* a *verbum*; — ezt azonban nem mindig lehet a magyar jelentéséből megítélni, mert lehet a latinban *transitivum*, a mi a magyarban *neutrum* és megfordítva; d) a *dativus*; e) az *ablativus*; — itt különös ügyelettel kell lenni az önálló *ablativus*-ra, s a *participium*mal járó úgy nevezett *ablativi absoluti*-ra, melyet, ha tetszik, két szóból álló egy határozónak is lehet venni; f) a *praepositio*s határozó; g) az *adverbium*.

Mindezekről lényeges tudnivaló az, hogy mindenikféle határozó (a b) és c) kivételével) lehet több is, de különböző értelemben a mondatban. Így a *nominativus* mint *subjectum* és mint *praedicatum*; az *accusativus* hasonló viszonyban (*rex se clementem praebet*) [257], vagy másképp különbözve (*doceo te literas*), sat. [258]

Az 1)–4) szám alatti utasítás nyomán bármely bonyolt mondatban foglalt egyszerű mondatot, mint egy csontvázát a mondatnak, kiválasztván átmegyünk a jelzők kikeresésére, kiinduló pontunk mindannyiszor az illető határozó levén.

E megint járt út, melyen mutatókul szolgálnak a latin *syntaxis* ismeretes szabályai. Ezzel hát nem töltök helyt, csak két pontot kell megemlítenem, melyeket a tankönyvek nem emelnek ki kellőleg, és még kevésbé hivatkoznak rájuk a magyarázók.

Első az a *constructio*, mely, ámbár egyike a leggyakoribbaknak, még sem kapott nevet a nyelvтанároktól s a melyet én azért „*adverbialis jelző*”-nek nevezek. Egy példa, mint száz; annál is inkább, hogy e könyvecske lapjain is adtam egy-néhányat:

„Qui me *lactentem*, *puerum*, *juvenemque virumque*

Artibus ornasti, quas *didicisse* *juvat*.” (Auson.) [259]

Második a *passivum participium*oknak mint jelzőknek főnévvé változtatása a fordításban, mint: *ante capitolium incensum* = a *capitolium* felgyújtása előtt. Egy, egyébaránt igen jeles nyelvтанár azt írja, hogy ez „néha történik”; holott alig van *idiomaticus* szólam, melylyel gyakrabban találkozónánk, mint ezzel.

Most már fogjunk a szórend vizsgálatához.

Magyar ember előtt kétségkívül legértelmesebb lesz az idegen mondat, ha szavai úgy rendezvők, a mint ő a maga nyelvén szokta hallani és mondani. Ezt az európai új nyelvekkel persze nem lehet tenni — nem kell magyaráznom, miért, — de lehet ám a latin-nal a legnagyobb könnyűséggel. E végre azonban szükséges tudni, hogy micsoda törvény szerint van hát a magyar mondat rendezve s ezt számos nyelv- és mondattanaink daczára is igen kevesen tudják. Elméletileg t. i., mert a gyakorlatban a magyar s magyarok közt növekedett romlatlan száj a legszebb pontossággal és következetességgel alkalmazza. És én ezt a gyakorlatot kísértem meg elméletileg előadni.

A magyar mondat — most csak az egyszerűt tartunk szemünk előtt — rendesen két részből áll: u. m. a bevezetőből és a mondandóból²¹.

²¹ Sokképpen próbáltam már elnevezni a magyar mondatnak e nevezetes két részét, s egyikkel sem vagyok megelégedve. A most használtakat is úgy tekintem, mint Linné, mikor béhozta a

A bévezetőben csak határozók lehetnek, hangsúly nélkül mondva; a mondandó ritkábban igével, jóval gyakrabban az ígét közvetlenül megelőző határozóval²² és minden esetben hangsúlylyal kezdődik. Az ígét megint követhetik határozók, hangsúly nélkül vagy azzal, de gyengébbel, mint az, melylyel a mondandót kezdtük.

A szóló beszédje célja a mondandóban rejlik, t. i. oly cselekvénynek, vagy a cselekvény oly körülményének a közlése, melyről felteszi a szóló, hogy a halló előtt nincs tudva. Ha a cselekvény maga az, a súly az ígére esik; ha a körülmény, az ezt kifejező határozóra, mely közvetlenül előzi meg az ígét. Az első esetben arra a kérdésre felel a mondat: „mi történik (történt vagy fog történni)? A másodikban annyiféle lehet a kérdés, a hányféle határozó van a magyar nyelvben: *ki, mi; kit, mit; kinek, minek; kivel, mivel; kiért, miért; ... miképp, mikor, hol, hogy ...?*

Ebből következik, hogy a bévezetőben a halló előtt tudva levő (vagy olyannak tartott körülményt jelelő határozók foglalnak helyet. Ilyen azonban több is lehet, és gyakran van, egynél. P. o. „A király Gödöllőn a vadászaton **szarvast** lőtt”, melyben három határozó teszi a bévezetőt.

Most már hát az a kérdés, hogy honnan vegyünk az ige után helyzendő határozókat? — Erre megfelel a következő tényállás:

Néha annyira siet a szóló a mondandója közlésével, hogy vagy mindjárt azon kezdi a mondatot, s a bévezető határozók mindnyáját az ige utánra hagyja hátra; vagy csak egyet vagy kettőt tartva bévezetőnek, a többivel hasonlóképp tesz. A feljebbi példa tehát így alakulhat:

Szarvast lőtt a király Gödöllőn a vadászaton.

A király **szarvast** lőtt Gödöllőn a vadászaton.

Gödöllőn a vadászaton **szarvast** lőtt a király.

Mindezekre az a kérdés vezetne: „**Mit** lőtt a király Gödöllőn a vadászaton?

Második eset az, hogy a szóló a cselekvény főköörülményén kívül még egy más körülményt is tesz fel ismeretlennek, s az imezt jelelő határozót az ige hátul helyezvén egy második *k i s e b b s u l y u* accentussal jegyzi. Az elébbi példára vonatkozva, ilyenkor a következő kérdések keletkezhetnének: „**Mit, hol** lőtt a király a vadászaton?” — **Mit, ki** lőtt Gödöllőn a vadászaton?” — **Ki, mit** lőtt Gödöllőn a vadászaton?” sat. Az elsőre így alakul a mondat: „A király a vadászaton **szarvast** lőtt **Gödöllőn**,” s így többiek. Ilyenkor a mondatban két hangsúly van, melyeket én első- és másodrendű accentusnak nevezek²³.

A bővített mondatra nézve elég lesz megmondani azt a főelvet, illetőleg törvényt, hogy a jelző mindig magához vonja a jelzettől az accentust. Pl. A király a vadászaton, **három** szarvast lőtt Gödöllőn. — A törvény alkalmazására nézve jegyezzük meg jól,

trivialis neveket. A két rész fogalma éppen úgy nem függ az elnevezésétől, mint a species diagnosisa a trivialis nevéből.

²² Meg kell itt jegyezni, hogy én az úgynevezett ige kötőket: *meg, el, le, fel, ki, bé* sat. éppen oly igazi, s a többiektől semmi tekintetben sem különböző adverbiumoknak állítom, mint a milyenek ezek: jól, rosszul, szépen, rutul, erősen, gyengén, inkább, kevésbé sat.

²³ Célunkra nézve nélkülözhető, de a teljesség kedviért megjegyzem: 1) hogy egynél több határozó is mehet másodrendű hangsúlylyal az ige után. Pl. **Ki? mit?** mikor? lőtt Gödöllőn a vadászaton?” A feleletet az olvasóra hagyom. — 2) Az is megtörténhetik, hogy a főaccentus az ígére esik s utánna a kiemelt körülmény. Pl. „az egyház iszonyodik a vértől.”

hogy, ha a jelző birtokos, nevezővel is, tulajdonítóval is kifejezhetjük; de csak az első esetben kap hangsúlyt a jelző, mely mindig töszomszédjában és előtte áll a birtoknak; holott a másodikban a birtokot kell hangsúlyozni. Pl. „A házam fedelét javítottam”; és „a házamnak fedelét javítottam.” Az élőbeszéd szeghetetlenül számba veszi ezt a különbséget. A kinek füle van a hallásra, hallja!

Ezen előkészület után kimondhatjuk, hogy a latin szók rende a mondatban bámulatosan egyezik a magyaréval. Annyira, hogy a latin mondatot egyszerűsítve, azaz az igére és határozóira reducálva, úgy a mint az eredetiben van, többnyire biztosan rendezhetni a magyarban. Vegyük például Horatiusból ezt a mondatot: „*Te Jovis impio tutela Saturno refulgens eripuit.*” Egyszerűsítve: „*Te tutela Saturno eripuit.*” Magyarul: „Téged Jupiter tündöklő örökösége a kegyetlen Saturnustól elragadott.” Az eltérés és olykori nehézség abban áll, hogy a magyarban hangsúlylyal mondandó határozó nem foglalja mindig az igéhez legközelebbi helyet a latinban. Így pl. „*Raro scelestum deseruit poena*” mondatban *raro* a hangsúlyos határozó: „Ritkán menekszik meg a bűnös a büntetéstől.” A *raro* és *deseruit* közt ott van az accentustalan *scelestus*. Itt a segít, hogy az adverbium rendszerint accentust igényel. Átalában pedig az illő kérdés feltételével jöhetni tisztába a hangsúlyos határozóra nézve.²⁴

Sokasithatnám a példákat, de részint már is igen hossza nyult a toldalékom; részint olvasóimra bízhatom; tegyenek kisértményeket latin mondatokkal, s maguk győzzék meg magukat állításom igazsága felől. Csak arra intem, hogy példáikat az ó classicus autorokból vegyék.

A latin mondat úgy látszó bonyodalmát csak a bővített mondatbeli jelzőknek a concordantia s a birtokos genetivus által engedett szabadabb helyzete engedte.

Mindezekről a latin nyelvben bármily mélyen buvárkodó, sőt jártas, nyugateuropai nyelvésznek anyanyelve természeténél fogva csak homályos sejtelve lehet. Innen van, hogy a latin szórendről irt általános és részszerinti értekezések mind szerencsétlenek s csak itt ott, egy egy pontban közelítik meg az igazságot. Ez okozza azt is, hogy a latinul író német, bár irálya mind a grammatica részéről, mind a szólamok használata tekintében feddhetetlen, nem egyszer oly csodásan és — hogy saját, lefordíthatatlan kifejezésekkel éljek — widersinnig hányja el a szokat, hogy azt bizony Cicero természetes latinságnak nem ismerné el.

Akárhogy legyen, *τοῦτο προσεύχομαι ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἐνὶ πολλῶν καὶ πολλῶν περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθησῇ, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα.* (Paul. Phil. 1, 10.) [260]

²⁴ Dolgot ád és figyelmet kíván még két körülmény: 1) A latin praefixumok nem mindig oly praegnans adverbiumok, mint a magyar igekötők. 2) A transitivumot nem tudjuk előre, hogy határozott vagy határozatlan formába tegyük-e magyarul.

NYELV ÉS IRODALOM.

Audiatur et alia pars. [1]

Jöjjünk tisztába mindjárt eleinte a dologgal.

Olvasván a *Budapesti Szemle* idei januáriusi számjában *A Nyelvhibák és Teendőink* című cikket, nem egy állításra bökkentem benne, a melyhez szó férhet. Ilyen szavak gyűjteményét vagyok bátor a *Budapesti Szemlé*be fölvétel végett ajánlani. Hozzászólásom egészen tárgyiasan¹ lesz tartva, úgy hogy még színe se mutakozzék benne a polémiának.

Legelsőben is fölakadtam ezen a szón: «nyelvhibák». Eleinte elindúlva ezeken: *disznóláb* = *disznó lába*, *kutyafark* = *kutya farka*, *házfedél* = *ház fedele*, *toronygomb* = *torony gombja*, tudniillik a melyek hamarjában jutottak eszembe, és ezeken, a melyeket a szó-bavett cikkből szedegtettem: *szólásmód* = *szólás módja*, *jutalomtétel* = *jutalom tétele*, *nyelvújítás* = *nyelv újítása*, *nyelvőr* = *nyelv őre*, *honvéd* = *hon véde*, *ügyvéd* = *ügy véde*, *nyelvkins* = *nyelv kincse* stb. — egészen magyarosan így értettem: *a nyelvhibák* = *a nyelv hibái*. Ezt a fölfogást azonban kétséssé teszi az a második szó «Teendőink». Mert tegyük — nem megengedve — hogy vannak hibái a nyelvnek. Nekünk azokkal — anya-nyelvünkével — szemben csak egy, kérdésbe nem hozható, teendőnk van: hogy tisztelttel tekintsük, sőt kövessük, épen mint a rák leánya követte anyja hátrálását. Lám, mit mond Lichtenberg: «Die Sprache gehört der Nation, und mit der darf man nicht umspringen² wie man will». Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy rajtunk kívül még csak egy nemzetet ismerek, a melynél mindennapi dolog a Lichtenberg idves intésének fitymálása. De az, a mely saját anyai nyelvében s ennek tősz, törzsökös szólamaiban hibát léli, az csak a magyar,³ s ha «teendőink» abban állanának, hogy ettől a keblünkben dülástól

¹ Ezek helyett: *házias*, *népies*, *falusias*, *harczas*, *úrias*, nem írjuk: *házilagos*, *népileges*, *falusilagos*, *harczilagos*, *úrilagos*. Bizony hát jobb: *kezdeties* is, mint *kezdetleges* és *tárgyias*, mint *tárgyilagos*, melyeket igazán csak *nyelvérzéktelemségleges* fül szerethet. Nyelvtanilag is hibásak, mert *tárgyilag*, *kezdetleg* derivált (affixumos) ígehatározók s ilyenekből nyelvünk nem szokott mellékeveket szerkeszteni.

² Magyarosan elég jól ki lehetne fejezni így: *a nyelv nem a Csáky szalmája*. Ezt a közmondást a *Magyar nyelv szótárában* nem lelem. Egyébiránt az *umspringen* átvitt értelmét helyesebben magyarázza Ballagi (könnyen bánni vagy elbánni [valamivel]), mint akár Adelung, akár Heinsius, akár Sanders. Pedig egyformán arra a szólamra hivatkoznak, hogy: «Er springt damit um, wie die Katze mit der Maus».

³ Egykor egy nem épen tudós társaságban valamelyikünk nagyon kezdte kritizálni ezeket: *fél-szem*, *félfül*, *félváll*, *félkéz*, *félláb*, *féloldal* stb. Hiába monda neki egy másikunk, hogy miután már egyszer nyelvünk sajátsága, meg kell nyugodnunk rajta, annál inkább, mivel ratio is van benne, miután a magyar a látó szervezetet nem szemeknek, hanem szemnek nevezi. A szervezet fele félszem, valamint a hallóé: *félfül* stb., de biz' ő nem térítette meg a szörszál-hasogatót. Már pedig a *Magyar nyelv szótára* is egyik lucidum momentumában azt írja, hogy «FÉL» 2) a párból,

szokjunk el, úgy meg tudnám egyeztetni vele a «nyelvhiba» természetesen fogott értelmét. De mivel ilyest a cikkben nem lelek, nem ragaszkodom első ötletemhez. Annál inkább nem, mivel a mi kis jártasságom van az összehasonlító nyelvudományban, nem akadtam oly nyelvészre, a ki a «Sprachfehler»-t abban az értelemben használná, mintha az valamely nyelvnek általános hibáját jelölné. Szólhatni egy nyelvnek a másikhoz hasonlítva fogyatkozásairól vagy redundanciáiról, símább vagy darabosabb voltáról, egyszerűbb vagy bonyolultabb szerkezetéről stb. De az ily minőségek egyikét sem nevezik hibának. A pálmafának nem tulajdonítják vétkül, hogy törzsökében nem alakulnak évi karikák, s a görög nyelvet senki sem sajnálja azért, hogy a szanszkrit 8 ejtésével szemben csak 5-tel kellett beérnie. Vannak minden nyelvnek magában véve is analogiabeli következetlenségei. De ezeket sem tulajdonítják hibául, sőt Grimm — a ki igenis emlegeti az «etymologusok» hibáit — imígy nyilatkozik többek közt a nyelv eljárásáról: «In der Ableitung, wie in der Sprachbildung überhaupt ist das Gesetz der Analogie nie vollständig durchzuführen. Die Sprache ergibt sich ihm gleichsam nur kurze strecken, und bricht dann wieder ab, um auf eine neue richtung einzugehn oder ganz einzuhalten». (D. Gr. II. 381. [403.] l.) Szóval, a kérdéses «nyelvhibák», nem a nyelv hibái. Mit jelent hát? Mielőtt felelnék, hadd hivatkozzam Wöhlerre, a ki Pesten ezelőtt harmincz esztendővel azt állítá — akkor nagy bosszúságomra — hogy «két magyar, ha egymást meg akarja érteni, németül kell hogy beszéljen». És íme most kénytelen vagyok, Wöhler utasítását követve, németre fordítani a szót és német szótárban keresni az értelmét. *Nyelvhiba* = *Sprachfehler* (Ballagi) és: «*Sprachfehler*, ein Fehler wider die Regeln der Sprache (Sprachschnitzer)». (Heinsius *Wörterbuch*). Tehát tisztában vagyunk: «Nyelvhiba» = *nyelv elleni hiba*. Azaz: tisztában a ténynek létével, de nem a minőségével. Erre nézve ugyanis nem egy kételyünk támad. Legelsőben is azt kell kérdenünk Anyossal a «nyelvhibá»-ról: «Vajon nem vagy-e te azoknak számából», melyekről azt az ítéletet hozza cikkíró, hogy «a mi csillogás van rajta, ... java része kívülről ... csempészett üres csecsebecse»? — Aligha nem!

Gyanúnkat neveli az a második kérdés: tős, szokásos-e nyelvünkben oly szerkesztmény (compositum⁴), mely két főnévből levén kapcsolva, első tekintetre vagy hallásra,

párosból, kettősből egyik. Csakhogy ezen is lehetne igazítani azzal, hogy: a természetesen, rendszeren együtt járó (párból stb.). Mert az ikrek egyikét nem hívjuk félgyermeknek. Ellenben a felebarát, feleség megfelelnek a föltételnek s az utóbbit nem mondhatni *egyikségnek*. Az okoskodóknak az idézett kritikus-féle faja, úgy látszik, ma sem ritka, mert nem csak fordítóink, hanem eredeti íróink is, majdnem kivétel nélkül, *szemeket*, *füleket*, *poákat*, *vállakat*, *kezeket*, *oldalakat*, *lábakat*, *csizmákat*, (csoda, hogy nem nadrágokat és gatyákat is) írnak. Így vesznek ki rohamosan egymásután nyelvünk sajátságai s nemzeti megkülönböztető jelleme velők. Hát még az *ikes* ragokat üldöző régiebb és újabb Versegheiekről mit mondjak? Ezúttal csak azt, hogy «a ki a sötétben jár, nem tudja, hová megyen». (Ján. Ev. 12., 35.). Avagy meggondolták-e, hogy az *ikes* ragok kiküszöböltével a kül- és belszenvedő alakoknak is ki lesz adva az útlevel? Hogy pedig két veszteség nyereséget tegyen — mint duae negationes affirmationem [2] — azt bajosan hiszi el valaki.

⁴ Nem egy írótlás nyilvánítá, hogy nem helyesli a «szerkesztmény» szót. Én nem védem, csak azt állítom, hogy az «összetétel» nem felel meg a «compositio»-nak (s még kevésbé a «compositum»-nak). És szabadjon ezt az állítást igazolnom. Lássuk az idevágó értelmezéseket:

Σύνθεσις, compositio, structura. (Thes. I. gr.)

Compositio, = *Σύνθεσις* (Gessn. Thes. I. lat)

Composiēio, confectio, structura, compages. (Forcellini.)

nem világos benne a viszony a két szó értelme között? Íme ezekben: disznófül, aranyóra, hordóabroncs, favágás, képviselet⁵), sőt még gőzhajó is, megvan a kívánt föltétel. De ebből: «nyelvhiba» bírná-e kiolvasni vagy kihallani valaki azt hogy: «nyelv elleni hiba»?

De ezeket nem tekintve — *posito non concessio* — kérdehetni harmadszor: helyesen van-e fordítva a «Sprachfehler» nyelvhibának? Kereken feleljük reá, hogy: nincs! A szerkesztmény első szava: *Sprache* nem = γλώσσα, lingua, language stb.; azaz, nem a mit Heinsius így értelméz: «Der Inbegriff von Tönen, sofern sie Zeichen und Ausdruck der Empfindungen sind, besonders der ganze Inbegriff von Wörtern und Ausdrücken, deren sich die Menschen bedienen, ihre Empfindungen und Gedanken einander zu erkennen zu geben, in welchem Sinne jedes Volk seine eigene Sprache hat»; hanem igenis = λόγος, λέξις, vox, locutio, parole (mot), utterance stb., azaz: «die Art und Weise zu sprechen (Heinsius), «ein einzelner Zweig einer Sprache» (Sanders). Ebben az értelemben a «Sprachfehler»-t *szóhibának, szólamhibának* vagy *beszédhibának* lehetne fordítani.

Zusammensetzen . . . durch regelmässige Verbindung mehrerer dazu eingerichteter Theile zu einem Ganzen machen. (Heinsius, *Wörterbuch*.) És: «Etwas aus verbundenen Theilen als ein Ganzes entstehen machen.» (Sanders, *Wörterbuch*.)

Composer, former un tout de différentes parties. (Littré, *Diction*.)

Composition. The act of forming an integral of dissimilar parts. (Walter, *Pron. Dict*.)

Most már hármat kérdek: 1. Van-e a csupasz «összetesz»-nek az élő magyar nyelvben az a jelentése, a miben az idézett értelmezések mind összevágna, vagyis: rejlik-e az «összetétel» szóban az a *l o t á s* eszméje? — 2. Nem foglalja azt magában a «szerkeszt» szó? — 3. A nyelvészetben két szónak úgy szólva *nyers* összeállítását és összeírását jelöli-e? — Ha valaki mindezeket megfontolva, a versenyző két szónál jobbat tud ajánlani, köszönettel veszem s eldobom a magamét.

⁵ Nem egy ismerősöm kérdezte tőlem, mikor a «képviselem», «képviseli» alakokat rosszaltam, hogy hát *képviselő, képviselet* is hibásak-e? — Feleljen helyettem Grimm: «Warum sollte der satz: ich reise zu land, schwärme bei nacht, trinke wein, fliege wie ein adler, nicht zusammengesetzt ausgedrückt werden dürfen: ich land-reise, nacht-schwärme, wein-trinke, adler-fliege? Die praxis unsrer sprache sträubt sich entschieden dawider, so unbedenklich ihr subst. landreise, nacht-schwärmer, nacht-schwärmerci, wein-trinker, adler-flug und dgl. sind . . . höchstens infinitivisch wein-trinken, nacht-schwärmen darf gesagt werden . . . regel scheint mir darnach, dass in unserer sprache eigentliche composita, deren erstes wort nomen, das zweite verbum wäre, unerlaubt sind. Es gibt zwar eine anzahl zusammengesetzter verba, welche die aufgestellten beiden kennzeichen aushalten, z. b. rathschlagen, davon unbedenklich stattfindet: rathschlaget, rathschlagte, gerathschlaget. Allein alle solche Fälle setzen ein bereits eigentlich componirtes nomen als früher vorhanden voraus und sind lediglich daher abgeleitet.» (*Deutsche Grammatik* II. 572. [582] l.) — «Kegyed germanizál», mondhatná valaki, s arra azt felelem, hogy nem csak a németben van meg az idézett szabály, hanem a szanszkritban és görögben is, melyek a németnél alig kisebb mértékben «élnek szabadságokkal». A magyar még szűkebb korlátok közzé van szorítva. Nevezetesen infinitivusokat is csak akkor szerkeszthet, ha a név accusativus viszonyban van az igével; például *favágni* ment, *leány nézni* járt, te csak *ruhaszaggatni* való vagy stb. És még ebben az esetben sem mindig szabad, például *képviselni, szerepviselni, gondviselni* hibásak, mert *kép, szerep, gond* más szavaktól függenek s a jelzőiknek nem bírnak helyet mutatni a szófűzetben. A denominativumokat ellenben széltiben használjuk; például *képviselősködött, megnádbotolva*. (Nem állhatom meg, el kell mondanom, hogy a *Magyar nyelv szótára* czukornádból készített a nádbotot; az arundo donax pedig csak úgy ád czukrot, mint a bikkfa.) Helye volna itt arról a szörnnyetegről is «közvetítő» szólani, de jegyzésnek az eddigi is már elég volt.

Elég lenne már ebből ennyi, ha nem volna, minden lehető félreértés vagy ellenmondás eltávoztatására, megjegyezni szükséges, hogy a «Sprache»-nak, mint szerkesztmény előtagjának itt követelt jelentése ezúttal csak a «Sprachfehlerre» vonatkozik, mert más kapcsolatokban tehet a «Sprach»- általában «nyelv»-et is. De ez a körülmény nem kiséb-bíti, sőt tetőzi a fordítás hibáját, a mennyiben a «nyelv» nálunk nem kétértelmű abban a tekintetben, a miben a «Sprache».⁶

Második fönnakadásom ennél a szónál vala: «teendőink», még pedig két okból. Az első, a csekélyebb az, hogy nem képzelek se magyar, se más szóló szervet, a mely két *e*-t egymás után hallatni bírna másképp mint vagy összeolvastva, vagy mekegéssel, mint például ebben: «lenne eszed»!⁷ A nagyobb ok az, hogy nem tudni, kihez vagy kikhez szól a «teendőink»-be foglalt fölhívás? A találgatás és sötétben tapogatódzás nem kényerem, és így csak az az észrevételem ezúttal, hogy, a mint látszik, a «teendőink»-et részletező szakaszok a hanyatló magyar nyelvérzék élesztését célozzák. Igen dicséretes szándék, adja Isten, hogy sikerüljön s az ajánlott módok elég hatályosak legyenek.

A címről a dologra térve, cikkíró a szórenddel kezdi s különös bővön tárgyalja az ily szólamokat, mint: «E hírünket két lap is *megczáfolni akarta*». A szándék itt is igen jó; végrehajtása módja ellen azonban kifogásaim vannak. Föltűnik mindjárt a fölhordott példák sokasága. Mindnyája azonban annyira hasonló, mind hibás mind igazított alakjában, egymáshoz, hogy a 40—41 sem bizonyít többet, mint egy közölök — *ab uno disce omnes* [3]. Hanem, ha a nagy szám kicsi szolgálatot tesz a cikkírónak, annál többet nekünk a bűvös körön kívül állóknak. A *Budapesti Szemle* szerkesztőjének kritikus szeme azonnal észrevevé, hogy kutya van a kertben s rá is mutata — kissé félénken — e szavakkal: «a mit cikkében a szórendről mond, ahhoz *nem igen* férhet kétség». Én tovább megyek s azt mondom, hogy ahhoz bizony *igen is* férhet kétség s még valamivel több is. A példák egyforma szőre alatt ugyanis különbféle bőr rejlik. Kép nélkül: a hibásoknak állított szólamok nem mind hibások; az igazítások pedig nem mind helyesek és sohasem teljeseek. Megjegyzem azonban, hogy egy szólamnak is a hibássága fölött

⁶ Azt hiszszük, hogy a tisztelt értekező téved. A *nyelv*nek a magyarban is megvan a *beszéd* jelentése. Nem említve az újabb írókat, a minők Vörösmarty, Petőfi és Arany, im e következő példákkal szolgálunk a régibb irodalomból.

1. Ydeghe neepet hoz the read wr ysten mezzünnek, es az feldnek veegeheeról az hamar meenew keselyönek hasonlatossága zerent, kynek *nyelweet* megh nem ertheted. (*Jordanszky Codex* 261.)

2. Ees monda eegh az zolgaak keozoeol: Ew keozoeoleok valo vagh *Nyelwed* ees *awagh zolasod* ees az mutattya hogh ew keozoeoleok valo leegh (nam et *loquela* tua manifestum te facit) *Winkler Codex* 171.

3. Baróthy Szabó Dávidnál (*Magyarság Virági* 321—325. lap). ezek találhatók: «Egytől sem kaphata nyelvet: feleletet, választ. — Nem a böltsek nyelvén szólni. — A nyelv vétkeinek különböző nemei. — Ez volt az ő kedves nyelve (= szava) — járása. — Nyelv. botlás. — Borotva-nyelv.»

4. Kresznericsnél: «Nyelv-ejtés: idiotismus. Nyelvfulánk: calumnia. Nyelvváltság: emenda linguae Molnár Albert.

5. Páriz-Pápainál: «In sermonem incidere: Példabeszédbe esni, mások nyelvére esni. — Elke-rülni az emberek nyelveket».

6. Miskolczynál (*Vad Kert* 603.): «Tsátságó nyelv-pritty emberek». Zvonaricsnál (*Pázm. Pirons.* 74.): «Ez nyeluprýtthy fösetésseddel chak magadra hosztáll gyalázatot». *Szerk.*

⁷ Van egy harmadik is, s ez épen az, a midőn a két magánhangzó közé egy *j*-t csúsztatunk be a kimondásban. Egyébiránt itt a két *e* nem ugyanazon hang, az első közé *e*. *Szerk.*

egészen biztos ítéletet nem mondhatni, mert elszigetelt és connexiójából kivett mondat hibásnak látszhatik, holott a maga helyén talán feddhetetlennek vagy legalább menthetőnek mutatkoznék. Én hát csak az előttem fekvő actákból ítélnék.

Lássuk már az idézett első példát, melyet cikkíró így igazít ki: «meg akarta czáfolni». Ez magában tekintve igen is «jól» van. «Pulchra species» [4], mint a Phædrus rókája mondja, sed rationem non habet [5]. Mert lám, nem a van kiigazítva benne, a mi igazán hiba a szólamban, tudniillik ez az összeállítás a szavaknak: «két lap is meg» ... és ez az igazításban is meg van hagyva. El lehet pedig enyésztetni a hibát így: «E hírünket megczáfolni két lap is akarta». Mind a két hibát tudniillik a mit cikkíró és a mit én tartok annak, egyszerre is el lehetne enyésztetni így: «E hírünket meg akarta két lap is czáfolni». Lehetne még harmadik variáns is, de előbb a más kettővel hozzuk tisztába a dolgot.

Azt hiszem nem találok ellenmondásra olvasóim részéről, ha a szórendre nézve azt állítom föl egyik fölül, hogy *azokat a szavakat és szólamokat férkeztessük lehető közel egymás mellé, a melyeket a legerősebb kötél tart össze, vagy elvontan szólva: a melyek legszorosabb viszonyban vannak egymással*. Nem ereszkedhetem ki e helyt az elvnek sem induálására sem részletes alkalmazására; hiszen ez maga egy egész cikket igényelne. Hanem, azt hiszem, elég plausibilis arra, hogy ideiglenesen elfogadni lehessen.

No már, szorosabb viszony nem lehet mint az ige és igekötője vagy más határozója közt. Azt kérdelem már, mit vetett a szegény infinitivus, hogy az elv beneficiumától megfoszszuk? És más felől: van-e kiváltsága arra, hogy igája vagy nyüge alól fölmentsük? Nem is várok feleletet, hanem kimondom, hogy *megczáfolni, elmenni, legyőzni, fölماغasztalni, részre hajlani, közbeszólni, szépen írni* s teménytelen más, magokban véve bizonyára nem «nyelvhibák». Jegyezzük meg: «magokban véve». Mert mint a *natura brevis vocalis positione longa* lehet; valamint bizonyos tünetény némi zavaró ok hozzájárultával a természetnek rendes körülmények közt reáalkalmazható törvényét meghazudtolni látszik; valamint az erkölcsi világban egymással ellenkező köteleességek állanak szembe; úgy *mutatis mutandis* a beszédben, a nyelvben is. Ezért vagyunk kénytelenek — vagy mondjuk csak tartozunk — a határozóikkal szorosan összeállított infinitivusokat társaiktól igen sokszor elválasztani és közikbe más szót vagy szavakat csúsztatni és így válhatnak a magokban s kellő combinációkban hibátlan «megczáfolni stb.» hibásokká.

Visszatérve a példahalmazra, minthogy legcsekélyebben sem sejteti cikkíró, miért tartja rosszaknak az idézett szólamokat; továbbá mivel semmi más közös vonást nem lelek bennök csak a határozójával szorosan társult infinitivusokat; végre mivel én se ezeket általában, se az idézetek mindenikét hibásnak nem vélem, föl hívva érzem magamat az ellenmondásra és a *Budapesti Szemle* szerkesztője «alig»-jának tetemesen felebb való fokozására. De hogy biztos alapra fektethessem, még egy pár elv számbavételére szólítom föl olvasómat és kérem ki türelmét.

Az első elv az, a melyre réges régóta sürgetem a figyelmet, tudniillik hogy a *magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomatéka*. De bizony fölszólalásom és sürgetéseim «kiáltó szó valának a pusztában» s nem adtak viszhangot. Mikor Mr. Jourdainnek megmondták, készségesen elismerte s elbámúlt rajta, hogy negyven év óta beszéli a prózát s nem tudott semmit róla; de magyar nyelvész pajtásaim még odáig sincsenek és ámbár tapasztalhatták, hogy minden magyar tejet szopott ember műveltségi és vidéki különbség nélkül, mikor természetesen beszél, amaz elvhez alkalmazkodik szavai rendezésében, sőt ők sem cselekesznek különben, még sem akarnak semmit tud-

ni róla és egyetlen egy magyar nyelvtan sem említi a mondataaccentust. Lelkők rajta. Én pedig egy pár világosító részlettel kísérem az elv kimondását, bizonyítgatás helyett minden magyar saját tapasztalására hivatkozva, mert hiszen csak tényeket adok elé.

A mondat hangnyomatéka a mondatot két részre vágja: a második rész a nyomatékos szótaggal — az illető szó első tagjával — kezdődik. Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy az úgynevezett igekötőket az igétől elkülönített önálló határozóknak kell tekintenünk.

A mondat egyfelől a határozott módú igéből, másfelől ennek határozóiból állván, *az ige mindig a második részbe esik, a határozók (casus, adverbium) az első és második részen osztkoznak.*

A mondat hangnyomatéka hol az igére, hol az ige előtti szóra vagy szólamra esik. Az utóbbi eset azonban aránytalanul gyakoribb.

Ímígy alapot vetve, merem állítani, hogy a határozó — ha tetszik jelzős — infinitivus nem csak magában kifogástalan, hanem a mondat nem accentuált helyeit bátran el is foglalhatja. Ezek, a mondat első része, s a második részben a verbum finitum utáni hely. Valakit barátja bizonyos portékával kecsgetet, s ő így felel: *«ingyen kapni nem kívánom, megvenni nincs módom»*. Jobb, szebb, gördülékenyebb, magyarosabb volna-e: *«ingyen nem kívánom kapni, meg nincs módom venni»*? — Az atyjával gyalogló fiú panasolja, hogy elfáradt s az azt mondja neki: *«Leülni megengedem, leheveredni a ló szokott»*. Nem látom javítottnak így: *«Le megengedem ülni, le a ló szokott heveredni»*. — Étekről szólva: *«föltálatni könnyű, jóllakni alig lesz elég»*. Ez is aligha javul a szólamok elválasztásával.

Ellenben, accentuált helyen, tudniillik a verbum finitum előtt, nagyobbára esetlen a jelzős infinitivus és jobb csak a jelzőt hagyni a fő-ige előtt, magát az infinitivust utána helyezni, úgy mint cikkíró tett minden igazításában, s egyszersmind fölmentett az alól, hogy példát csináljak vagy keressek e második pontra. Hanem itt is van megfontolni való. Mert mivel a szétválasztáskor a complex infinitivus jelzője a verbum finitumhoz szegődik, ügyelni kell, ne hogy azzal még kevésbé tűrhető esetlenség támadjon. Így ezt: *megczáfolni akarta*, helyesen igazítá cikkíró mert *meg* és *akarta* nem idegenkednek egymástól, sőt *megakarom, megakarod* minden lépten-nyomon előfordúlnak a közbeszédben. De nem úgy ám a következő. *Földre rántani iparkodott* igenis az incriminált rovatba tartozik, de egyszerűbb és helyesebb így javítani: *iparkodott földre rántani*, mert cikkíró igazításában: *«földre iparkodott rántani»* a *földre iparkodott* igazán esetlen combinatio, valamint ez is: szét kívánja. Holott ezek: ki kérheti, meg: vissza készül, kifogástalanok. A többi példa hasonló jellemzését olvasóimra sőt cikkíróra magára bízhatom s így ezzel a tárggyal végeztünk volna. Lássuk a viszonyítókat.

körül — Az igaz, hogy sokszor helytelenül használják, de biz' én nem mernék a fölhordott példák mindenike fölött pálcát törni s cikkíró némely igazítását csak synonym szólamoknak nézem. *«Mit csinál anyád?»* — *«Az étel körül forgolódik (vagy szorgalmaskodik)»*. Azért, hogy valamely magyar postpositiót lefordíthatunk német praepositióra, nem következik okvetetlenül, hogy az ebből legyen fordítva. Nagyobb hiba van ennél az idézett első mondatban, melyben a szavak helyes rendje e volna: *«Most nyílik alkalom előadni sérelmeinket a közös ügyek körül.»* (Itt a német nem *umot*, hanem *übert* használta.) — A *«fölött»*-et sem kárhoznátám oly nagyon és — hogy ne szaporítsak szót — hivatkozom a *Magyar nyelv szótárára*. Ellenben teljesen egyetértek cikkíróval az *«által»* korholásában és igazításában. Csak azon csodálko-

zom, hogy nem kelt ki cikkíró a szenvedő igék mellett oly sűrűen használt *által* ellen. Si exemplum quæris, circumspecte.⁸ [6] Ezt az undokságot kérlelhetetlenül kell üldözni, annál inkább, hogy éppen semmi szükség sincs rá, mert minden szenvedő igéjű mondatot, melyben a cselekvő személy vagy dolog ki van fejezve, ki lehet cselekvőleg mondani. «Csak a babért nem üti meg a menykő»;⁹ ezt miért írják így: «csak a *babér* nem üttetik meg a menykő *által*.» ?)

Ne feledjük azonban, hogy a szenvedőből cselekvőre való átvitel csak a mondattal — mint a melyben verbum finitum van — történhetik. Igen, de a cselekvő ige múlt-részesülőjének is, nálunk szintúgy, mint előttem ismeretes minden más nyelvben lényegesen szenvedő az értelme (*rakott székér, rántott csirke, főtt étel, hallott szó* stb.): hát már ha ilyes participiumok mellett a cselekvő-t is ki kellene fejeznünk, például ha ezt; *laurus fulmine icta*, akarnók magyarul kifejezni, mi lenne a helyes eljárás?

A felelet nem könnyű, hanem kerüljük meg. Elsőben is azt merem állítani, hogy *ebadta* (gazembere!), *ebszülte* (kölyke!), *ellenségdulta* (föld), *féregrágta* (torma), *hidegvette* («atyafiak,» Fal. F.), *hidegcsipte* (láb), *Istenadta* («kis barnája»), *Istenhozta* (szerencse), *Istenverte* (ország), *jégverte* (szőlő), *magamültette* (fa), *napsütötte* (arcz), *ördögharapta* (fü, Scabiosa prat.), *ördöglakta* (pusztaház), *penészfogta* (könyv), *sörhizlalta* (német), *tetűtette* (koldus), *szakácsfőzte* (ebéd), *szélhordta* (homokbuczka), *szűette* (gerenda), *tűzokozta* (kár), *villámsujtotta* (babér), *vízmosta* (part) stb. stb. minden ember értette s alkalmilag használta szavak és hogy kár volna helyettök ilyeket mondani és írni, mint: *eb által adott, féreg által rágott, Isten által vert, ördög által harapott* stb. valamennyi. Ezzel azonban nincs eligazítva a dolog, mert az ajánlott szólamokban, mint látható, se a névnek jelzője, se a részesülőnek határozója vagy igekötője nincs, és ezek meg is rontanák benne az idiotismust. Ilyenkor tehát nincs más mód, hanem vonatkozó (relatív) mellékmondattá kell alakítani a szerkesztett jelzőt.

Az *után* kritikájában azt állítja cikkíró, hogy: «a magyar b o r r a szomjazik». Tamás vagyok benne; mert *szomjazom*-nak *ihatnám* a teljes synonymája és: *vízre, borra*, vagy *pálinkára* nem *ihatnék* senki, hanem *vizet, bort* vagy *pálinkát*. A fölhozott mondatban a «szomjúzik» csak átvitt értelemben = *vágyik* van használva, s így mondhatni «dicsőségre, d. *után*» («utánad folynak könyeim, Csok.) d. *hez*. («Te hozzád én Istenem, szomjúhozik én lelkem.» Moln. A.)

Az *irigyel* valakit, igen helyesen van megróva, és *szolgálhatom* melléje még *ezt* is: *kínál valakinek valamit*. Egyik nagynevű írónk tollából olvassuk, hogy *neki hivatali kínáltak*. Nálunk a házi asszony a vendégét kínálja meg kalácscsal. Most veszem észre, hogy nekem is így kell vala írnom: *szolgálhatok ... ezzel*; de hiába! az ember néha elvétí, néha el akarja vétí.

Tárgyalja továbbat cikkíró az oly mellékneveket, melyek főnév- és melléknévből szerkesztvék vagy szerinte «a főnév-melléknévi összetételeket. Nem tartom szükségesnek pontról pontra kísérni tárgyalását — sunt bona mixta malis [7] — mert, nem levén

⁸ Egy hirlap hányt-vetett darabja akadván a napokban kezembe, olvasám benne: «a Mijatynovics ... *által* a Comptoir ... konzorciziummal kötött egyezséget jóváhagyja». — Megint: «A vasúti tarifák ügyében a kormány *által* mára egybehítt enquet» (sic). — Nem szükség elemezni!

⁹ Nem bírom megfogni, miért írja a *Magyar nyelv szótára* így: «mennykő», mikor annak bizony semmi köze a *menyek*nek országával. Szint' azt mondhatni a *menyvezetről* is. Más ezeknek az etymológiája.

még tisztába hozva nyelvészetünkben a szószerkesztés ügye, igen messze vinne, hanem beérem egy pár oda mellékelhető észrevétellel.

A szóba vett szerkesztvényeket először két rovatra, úgymint 1. a melyekben az utószó verbale adjectivum, 2. a melyekben nem az. Az 1. rovatbeliekben, ha a melléknév kiható ige jelenrészessülője, mint ezekben: *álomlátó, favágó, képviselő, leánynéző, szalmarágó*, feddhetetlen a szerkesztés. A nyelvszokásnak ugyanis tetszett kihagyni az accusativus-ragot. De másnak a kihagyására nem hatalmaz föl. *Pestről jövő* helyett nem mondhatni *Pestjövő*, *hasából beszélő* h. *hasabeszélő*, *farbarúgó* h. *farrúgó*. Szintoly kevésbé maradhatnak ki a ragok a végett, hogy 2. rovatbeli szerkesztvényeket alkossunk. Tehát *szelleműs* e helyett: *szellemben dűs*, *borteli* e. h. *borral teli*, *vízmentes* e. h. *víztől mentes*, *szolgálatkész*, e. h. *szolgálatra kész* stb. hibások. És ezért nem helyeselhetem ezt is: *elmebeteg* e. h. *elméjében beteg*.¹⁰ De még kirivóbbak azok a szerkesztvények, a melyek igazolására hasonlósághoz folyamodnak, például *koromfekete* (fekete mint a korom), *méregkeserű* (keserű mint a méreg), *csigalassú* (lassú mint a csiga), *tündérszép* (szép mint egy tündér), *nádegyenes* (egyenes mint nád) és egynéhány czikkíró idézte példa. Az ilyeket ugyan szélitiben használja a német, de nyelvészei neki is magyarázni tartják szükségesnek. *Grasgrün, himmelblau* (wie das gras, wie der himmel).¹¹ Legiszonyatosabbak volnának az ilyenek: *szemkancsal*, *lábsánta*, *lábcsőmpás*, *orrtaknyos*, *hajborzos*, *lábfejős*, és a czikkben idézett: *orrfitos*, *hátpúpós* stb. Nem csak ocsmányok ezek, hanem merőben szükségtelenek is, mert mindnyájuk csak megfordításai az eminenter specialis magyarszólamoknak: *kancsalszemű*, *sántalábú*, *taknyosorrú*, *borzoshajú*, *fájóslábú*, *fitosorrú*, *púposhátú* stb.

Mit helyeslünk hát, ha annyit eldobunk? kérdik. Véleményem szerint kétfélét a 2. rovatból, melyeknek nyelvtani magyarázata analóg, jöllehet bizonyos tekintetben ellenkező. Első rendbeliek azok az idevágó szerkesztvények, a melyeknek előszavai adjectivum értelmet váltanak, és a melyeknek, úgyszólván, typusa a két főnévből szerkesztett *aranyláncz*. Ilyenek a czikkíró idézte példák: *kutyahideg*, *disznómeleg*, *menyőnagy*, *csodaszép* (csodálatos, bámulatos szép), *tengersok* (rengeteg sok), *méregdrága* (ölő, pusztító emésztő drága). Ezeket pleonasticus, akár superlatív, szerkesztvényeknek nevezhetni. Összeesik ez az alrovat a czikkíró, hasonlóképp magyarázott 2. osztályával. Második rendbeliek, a melyekben az utószó, az adjectivum, vált substantivum értelmet, a melynek a czikkíró 3. osztályabeli: *országnagy*, *várnagy*, *hadnagy*, melyekhez ezeket is: *osztályrészes*, *birtokrészes*.¹² Mindezeket, mint czikkíró a magáéit, birtokviszonynyal magyarázhatjuk.

Még van egy kis hozzászólásom a *teendőink*hez. Ezeket röviden és czélszerűen ez egy prægnaans szóval: «szövetkezzünk» foglalja végül össze czikkíró. Én is azt mondom, csak szabadjon eszébe juttatnom az illető szövetkezés természetes föltételeit, vagy legalább a főbbeket, úgymint. 1. Jöjünk tisztába az elvekkel s egyezzünk meg bennök. 2. Legyünk következetesek alkalmazásaikban. 3. Járjunk el «sine ira et studio» [8].

¹⁰ Czikkíró azért tartja hibásnak az «elmebeteg»-et, mivel, amint írja: «magyaros észjárás szerint beteg csak maga az ember lehet ... de egyes tagja soha se.» Nem írnék föltétlenül alája, mert, hogy egyebet elhallgassak, a *Kopffieber* bizony «fejbetegség», a himlő, skarlát, rüh, orbáncz «bőrbetegségek», de azért se «fejbeteg»-et se «bőrbeteg»-et nem helyeselnék részemről.

¹¹ Grimm *Deutsche Grammatik* 536. (549.) l.

¹² Az utóbbiakat azonban származtatással is magyarázhatni.

Az első ponthoz nincs ezúttal további észrevételem, de van ám a másodikhoz épen a tárgyalt cikk alkalmából.

A cikknek mindjárt elején olvassuk ezt a szót: *képzett*. Íme mit mond a *Nyelvőr* (s föltehetem, hogy cikkíró is szintúgy mint én egyetért vele): «Általában hibás minden olyan újabb keltű szó, a melynek megvonta akár jelentés, akár alak tekintetében egésze vagy csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható». E szerint *képez* ama sűrűn sőt kirekesztőleg használt értelemben minden bizonynyal «hibás szó,» még pedig kétkép, úgymint «egésze» és «egyk tagjára nézve». Egésze-re, mert a korábbi közbeszédben «képezem» csupán megrövidített vagy koptatott alakja volt ennek «képelem», mi «világosan» nem jelöli azt, a mit a mai divatú «képezem». «Egyik tagja» pedig, tudniillik a «kép» «a nyelvből» semmi más jelentésben nem «igazolható», mint a miben: *imago*. És lássuk mit tesz *imago*? «IMAGO. (εἰχὼν εἶδωλον) *Simulacrum, species, exemplar, et alicuius rei repraesentatio*.¹³» [9] Gessn. Thes. s. v. És még: «*imago*. (imitago, nach *Porph. Hor. carm. I. 12, 4. cl. Paul ... Diac p. 112.* jedenfalls mit dem Stamme IM in imitari, sibilirt¹⁴ in similis, zusammenhängend.) d. Nachbildung, das Abbild e(ines) Gegenstandes». Klotz. *Handwört. d. lat. Spr.* — No már a *Nachbildung*, *Abbild* a gyakori használatra nehézkesek levén, röviden csak *Bildet* mond és ír helyettök. De a *Bild* nem «eindeutig», mint a magyar «kép» és épen más jelentései nyomán van belőle származtatva többnyire a *bilden*, melynek értelmezései: (Sanders s. v.) «1. Bestimmte Form oder Gestalt haben oder annehmen: *Die Sterne der Kassiopeja bilden ein W*; die Strassen der Stadt bilden *einen Stern*; die *Gesellschaft bildet zu diesem Spiel einen Kreis*.» — Mindenik példa után oda lehetne tenni az *ab* praeifixumot s azért bátran fordíthatni «képez»-zel. De lássuk tovább: «2. sich als etwas darstellen und es so sein,¹⁵ namentl. auch von Bestandtheilen in Bezug auf das Ganze, das sie ausmachen: der Rhein bildet die Westgrenze Deutschlands stb. stb. — 3. einen Stoff formen, in bestimmte Gestalt bringen und dadurch einen Gegenstand schaffen (halljuk!) erzeugen, oft sinnverwandt machen. — 4. Einen schon in einer Gestalt vorhandenen Gegenstand bildend¹⁶ umgestalten. — 5. einen Gegenstand nach den in ihm liegenden Anlagen fort- und ausbilden, entwickeln etc.» A *bil* gyök további jelentéseire nézve utasítom olvasómat a Grimm német szótárához. Általában pedig világos, hogy a divatos értelemben használt «képez»-t az idézett elvvel nem lehet összeegyeztetni. És így arra, a ki a «képez»-t ezek után is védi, a következtetlenség vádját bizvást kimondhatni. Ugyanazokat kellene ismételtem a «képes»-re nézve is, tehát nem pazarlok se helyet, se időt reá.

Olvasom a cikkben ezeket is: «század, évtized», és midőn megfontolom, hogy minden grammaticus és nem grammaticus egy szívvel lélekkel vallja, hogy az *ad, ed* affixum sorszámot jelöl; másfelől meg azt, hogy nyelvünkben nincs példa reá — mert a helyne-

¹³ *Stulte, quid est somnus gelidae nisi mortis imago*. Ovid. Amor. II., 9., 41. [10] Tehát nem a halál maga, hanem csak «ejus repraesentatio». [11]

¹⁴ Verstecktes Prefix, Melzl ÖIL. 1884.

¹⁵ Egyezik-e ez, és a továbbat következő *ausmachen* a «repraesentatioval»?

¹⁶ *Quandoque bonus dormitat Homerus*. [12] A nyelvész Sandersnek nem sugta meg a logicus Sanders, hogy: definitum ne ingrediatur definitionem. — «Eine richtige Definiton darf nicht das zu Definirende unmittelbar oder mittelbar wiederholen.» Brockhaus, *Conv. Lex.* I. 944. I. Mennyivel szabatosabb a latin szabály!

veket: Arad, Enyed, Hadad, Nyüved, Sarkad, Szeged, Várad stb. csak nem veszik annak — hogy *ad, ed* collectiv neveket jelöljenek, a lehető legkiáltóbb következetlenségnek kell a «század», «tized» pártolását bélyegeznem. Túltesz a híres: «credo quia absurdum»-on [13]. Nem helyeselhetem továbbá az «aggóskodást» és «tudákoskodást» sem. Amazt azért nem, mivel *aggós* nem létező, derivatuma sem lehet. Emezt meg azért nem, mivel «tudákos» már maga «tudóskodó»-t tevén, egy másik *kod* hozzáragasztását fölöslegesnek ítélem. Még csak egyet.

Alig hiszem, hogy helyeselné az ajánlott szószerkezet valamelyik léendő tagja ilyes mondatot: «Egyikünk *könyvhangosan olvasva* mulattatá a társaságot», vagy «Izsó már-ványszobor *kifaragva* lett híressé». De meg vagyok győződve, hogy az a tag ezt sem szeretné jobban: «a nyelvhibák *szemlesütve* léptek a nyilvánosság elé». Régebben, mikor a nyelvérzék erősebb volt, a *sámkivetés* szemét lesütve bújt el az alig jobb, de mégis valamicskével jobb «száműzés» elől, és menekült — a *Magyar nyelv szótárába*.

Végre nem következetlenség-e, midőn a népnyelv tekintélyére hivatkozunk egyfelől, azonban nyilván tőle kölcsönzött szavakat önkényesen — stat pro ratione voluntas [14] — más, eredeti jelentéseiktől különböző, olykor ellenkező értelmekben használunk. Így járt a már szellőztetett «képzem». Így a «szigorú», mely a (vidéki) nép nyelvén = vékony (ad normam: «vékony ebéd; synonymája szilimán, sovány), hitvány, silány és az irodalomban = kemény, hajthatatlan, sanyarú. Így az «agyafűrt» = együgyű, értetlen, balgag, mely a papíron: = ravasz, makacs. (Hogy férhet meg a kettő együtt?) Így a «száll», a mely, mint a «szállás» kétségtelenül bizonyítja a haladás megszüntét és megszakadtát és így a *nyugvást* jelöli és minden írónk épen az ellenkező értelemben használja és menést, repülést, általában haladást jelöl vele; holott a «száll» szintűgy sibilálása az «áll»-nak mint *sim* gyök a latinban az *imnek*.¹⁷

Nem fűzöm tovább, hanem átmegegyek a 3. pontra.

A vasutat nem mindig vihetni egészen lapályon, menedékes vagy lankás egyenes völgy hosszában, hanem dombnak, hegynek, másszor hirtelen mélyedésnek kell neki-menni vele. Az egyik bajon átvágással és alagúttal segítnek, a másikon áthidalással, viaducttal. Így bökken akadályokra a «szövetkezés» is és szintűgy van legyőzésökre negatív és pozitív módszer. Az «átvágást» eléggé kijelöltem az illető pontban, az áthidalás módját hadd mondja meg az ismert nevű Zöllner (szabadjon eredetiben idézni):

«Die bewusste Continuität in der Geistesarbeit und die damit verbundene Entwicklung eines starken wissenschaftlichen Gewissens¹⁸ ist der Lebensnerv für jede Blüthe und jeden Fortschritt der Wissenschaft. Ist dieser Nerv einmal verletzt oder gar zerschnitten, so treibt der stolze Bau vergangener Zeiten gleich einem Schiff ohne Steuer, haltlos auf dem Meere herum. Von den Wellen geschaukelt, bald hoch emporsteigend und dann widersinkend zeigt es uns im Glanze der niedersinkenden Sonne bald diese bald jene Seite.» (*Ueber die Natur der Cometen*. LVI. I.)

Át van-e vágva vagy legalább dolgoznak-e átvágásán annak a hegynek, melynek két legerősb sziklája az *ira* és a *studium*, magyarosan: ellenszenv és pajtáskodás, és a mely nem csak útban áll, hanem el is választja egymástól az azonagy ügy híveit és munkása-

¹⁷ Új példája a «versteckter Präfix»-nek.

¹⁸ Nem bírom egészen megegyeztetni a tudományos lelkiismeretesség követelményeivel azt, hogy azok hosszú sorában, a kik a nyelvrontások ellen hadat izentek, mind a Gyergyai F. neve, mind az enyim hallgatással van mellőzve.

it; az azonagy czélra törekvők csoportait? Meg van-e az az erélyes építőmester, a «tudományos lelkiismeret», melynek vezérlete alatt az *áthidalás* megtörténjék?

Mikor mind a két kérdésre igennel felelhetünk, akkor biztosítva lesz a szövetkezés és sikere!

Addig pedig a Babelianismus, Brahmanismus és Hobbesianismus árnyéka fog lebegni irodalmunk tohubohuján.

Az elsőnek legfényesebb szülötte a macaroni-styl prosában és versben.

A «bellum omnium contra omnes»-t [15] Hobbes se adta ki Utopiának.

A varna-különböztetésnek pedig maradványait se fogja erősen sokáig túrni a kárpátalji betyár nép.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOMENA. [1]

A MIT NEM MONDTAK S A MIT ROSZUL MONDTAK A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA¹.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. febr. 3-án tartott ülésén.)

A classicus írók bajos helyeit oldozó jegyzetek vagy formálok, vagy reálok. Ezek archaeologiai, erkölcsi vagy aesthetikai jelleműek; amazok nyelvészeti tárgyúak, és nem különben háromfélék: szorosan grammatikaiak, lexicologiaiak és syntactikaiak.

Ha már bizonyos jegyzeteket bíráló modorban akarunk tárgyalni, elismert, és olykor *elismerendő* elvekre kell támaszkodnunk, ama logikai maximánál fogva, hogy: *contra principia negantem non est disputandum*. [2]

Az elismert elvek s a velők járó kifejezések széltiben tudását avatott társaságban, a milyenben nekem is szerencsém van ezennel megjelenni, bizvást feltehetem: amazokra minden hosszas teketória nélkül hivatkozhatom, ezeket pedig szabatosan használhatom. De az elismerendőket, akár kérdés alattiak, akár merőben újak legyenek, elébb magokat kell erős alapra helyeznem, hogy aztán bátran támaszkodhassam reájok. Ez az esetben az elősorolt hat rovat közül főképp az utolsóra, tehát a syntaxisra hivatkozó jegyzetekre nézve áll be. De itt be is áll ám, kényszerítő szükséggel. Itt kell hát elvet, melyet már más helyen megalapítottam, most emlékezetbe hoznom, hogy aztán világosíthassam s igazolhassam vele észrevételeimet. Igenis, a syntaxis irodalmában, hol nem lelünk semmi vezérelvet, hol olyan kínálkodik, mint egy bicsak, mely mikor bogot vágnánk vele, vagy »megbicsaklik,« vagy éppen belé török.

A legrégebbi syntaxis írója, Apollonius² *nem* jutott el ide, az európai műveltség szélére. De »fidus interpret«-étől Priscianustól, a ki valamennyi ó latin grammatikus közt *egyedül irt syntaxis*³, annyit tanulunk, hogy: »ordinationem (dictionum), quae solet fieri ad constructionem orationis perfectae, ... admodum necessariam ad auctorum expositionem omnium diligentissime debemus inquirere⁴; meg azt, hogy »sicut apta ordinatione perfecta redditur oratio, sic ordinatione apta traditae sunt a doctissimis *artium*

¹ Észrevételeim a következő magyar kiadásokra vonatkoznak:

P. Vergili Maronis A n idos L. II-dus. Iskolák számára magyarázta P. Th wrewk Emil. Pest, 1863. 8r.

P. Vergilius Maro Aeneisének I. és II. könyve. Gymnasiumok számára magyarázta Szénássy Sándor. Pest, 1869. 8r.

Vergilius Aeneise. Magyarázta Veress Ignác. Első füz. I.—III. könyv. Pest, 1870. 8r.

Külföldi commentatorok és kiadók: Servius és az ó grammaticusok, Heinsius, Cerda, Burmann, Ruaeus, Heyne, Wunderlich, Wagner, Forbiger, Peerlkamp, Ladewig, Weidner, Conington.

² *Apollonius Dyscolus* Alexaudrinus de constructione gr. Editio princeps. Venetiis, ap. Aldum, 1495 fol. — Ujabb kiadása: *Apollonii* Alexandrini de constructione orationis libri IV. — Ed. J. Bekkerus. Berolini. 1817. 8vo.

³ *Prisciani* institutionum grammaticarum LL. XVII. és XVIII. — Tehát nyelvtani egész művének egy kilenczede.

⁴ Instit. gramm. XVII. 2.

scriptoribus partes orationis, cum primo loco nomen, secundo verbum posuerunt, quippe cum nulla oratio sine iis completur, quod licet ostendere a constructione⁵, quae continet paene omnes partes orationis, a qua si tollas nomen, aut verbum, imperfecta fit oratio; sin autem cetera subtrahas omnia, non necesse est orationem deficere⁶» [3] Ez, mostani nyelvre fordítva, azt teszi, hogy az »egyszerű mondat nomenből és verbumból áll; s a beszéd többi részei csak bővítő, részletező járulékok.«

Priscianus kora, körülbelül a VI. század első fele, óta kicsinyt haladt a világ ez ügyben. Más mozzanat felől nem tudok azon az egy lépten kívül, hogy a renaissance utáni grammatikákban a szabályokat »*syntaxis concordantiae*« és »*syntaxis regiminis*« rovatok közt osztották meg. Ellenben az új kor dualismusában, mely a mondat magvát a logikai ítéletben keresi, a subiectum és praedicatum alól bizony megint csak a Priscianus »nomen et verbum«-a kandikál ki, »mutató nomine.« E dualismus kritikáját s az ellenében tett unitarismus megalapítását végrehajtottam »Magyar mondat« című akad. értekezésem I. része 6. 7. és 8. §-eiben⁷. Sem egyiknek, sem másiknak nem vala szerencséje »*principibus placuisse viris*«⁸ De az nem döntő érv; mert hiszen Lavoisier halála után még 10 évvel is volt Európában phlogisticus és nem kis nevű chemicus; és Biot, korának

⁵ A példa, melyre hivatkozik Priscianus, ez: »Idem homo lapsus heu hodie concidit.« Ezt a feljebb idézett Apolloniustól kölcsönözte Pr. Az eredeti ez: *ὁ αὐτὸς ἀνθρώπος ὀλισθήσας σήμερον κατέπεσεν.*

⁶ Jegyezzük meg, hogy a »Priscianus oratio«-ja — mondat: u. m. a német »Satz«, a franczia »phrase.«

⁷ M. Akad. Értesítő. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. I. k. 1860. 324—334. I. Itt persze hogy a szövegembeli első és főelv van csakis egyedül megvitatva.

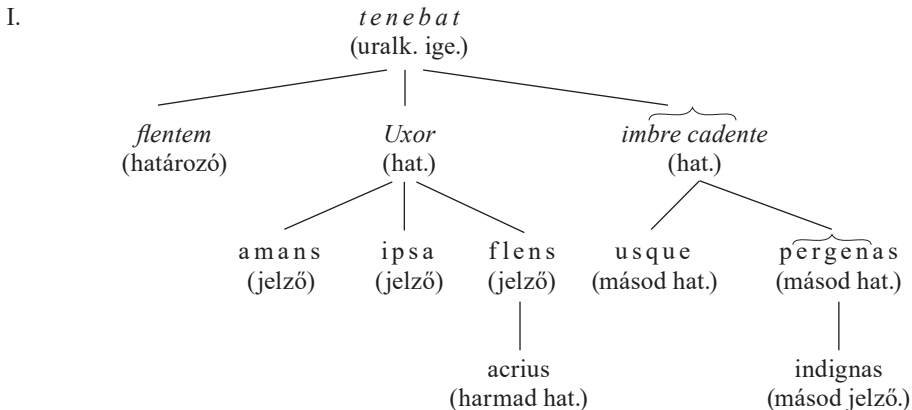
⁸ Nem tudni a paralogismus-e a jellemzőbb, vagy a fitymáló modor abban az ítéletben, melylyel egy, mint rengeteg tudományú és páratlan jártasságú nyelvész, méltán tisztelt német tanár akarta elméletem előrajzát a tudományból kiküszöbölni. »Die Nullität des Dualismus,« írja, »sollen verschiedene Beispiele darthun; wir unseren Theils haben nichts Anderes daraus gelernt, als dass unser Verfasser« — már mint én, — an das ‚Subject‘ Ansprüche macht, die für grammatische Zerlegung des Satzes keinen Werth haben.« (Magaz. für die Litt. des Ausl. 1862. 17. sz. 199. l.) — A valóság az, hogy én épen maga a »subiectum« eszméjéről mutattam ki, mily csekély értéke s haszna van a »Satz grammatikai elemzésére nézve.« És ezt bizony megtanulhatta volna a tudós kritikus nem csak az idézett példából, hanem az ügynek elméleti megvitatásából is. Hanem a »Sylbenklauberei«, melyből a nyelvészek igen ritka kivétellel birnak kivergődni, nagyon hiányos és gyarló iskolája a nyelv philosophiájának. A mi a »subiectum« iránti »követeléseket« illeti, én csak azt kívántam, hogy a philologus, midőn értelmez, oly diagnosist adjon, melynél fogva az illető dologra biztosan reá leheszen ismerni. A nyelvtani alanynak pedig ilyen definitióját, — »earum rerum, quae sunt eius rei *propriae*, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio,« (Cic.) — még eddig látnom vagy hallanom nem sikerült. — A másik tekintély ítéletét olvashatni a »Magyar mondat« I. része bírálatában. Az ítélet, valamint az egész bírálat gúny és értetlenség szövedéke, melyre tökélyesen illik egy reviewer jellemzése: »He delivers his misjudgments with that air of supercilious authority which, whilst it sometimes disfigures the style of an able critic, is always observable in the utterances of a pretender in the critical art. (Athenaeum. N. 2319. 430. II.) Tüzetes czáfolása, ha halad is, de el nem marad. Addig csak egy vonását hozom fel mutatóványul. Következő vallomásmomat: »Nekem az az elfogultságom van, hogy a nyelvet csak az emberrel s emberiséggel kapcsolatban bírom vizsgálatra érdemesnek tartani«, nem csak nevetségessé akarja ferdíteni a bíráló, hanem merőben hiunak és tarthatatlannak is nyilvánítja a beléfoglalt állítást. Sapienti sat.

első rangu physica, az interferentia feltalálása után 65, a Fresnel-féle elmélet megjelentése után 50 évig sem bírta elvetni az emanatiót s meggyőződni a világhullámok elmélete helyességéről. Míg hát ezzel vigasztalom magamat, jelen célomhoz képest eléadom röviden szófüzési elméletem főelvét, mely ahhoz a subjectum-praedicatumos hypothesiszhoz úgy aránylik, mint a Copernicus-féle rendszer a Tychoéhoz. Szerintem t. i. abban a rendszerben, a mit »mondat«-nak (Satz, phrase) neveznek, a nap — az uralkodó középpont, az ige. Ez vonzza a körülte keringő s forgó planétákat, melyeket a nyelvtanok Subject, Atribut, Object, Umstandswort, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s a melyeket mindnyájukat én a »határozó« rovatfogalom alá húzok. És méltán, mert syntactikai tekintetből épen semmi különbség sincs köztük. Egy igazán szabatos mondatban egyikök sem előbbvaló, egyikök sem lényegesebb, egyikök sem nélkülözhetlenebb, mint akármelyik másik⁹. A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül *jelzők* képében, melyek megint különbféle alakokban jelennek meg; de azért, mint határozók határzói, syntactice mind egyneműek. A mondat szerkezet azonban ennél tovább is mehet; mert a jelzőknek magoknak is lehetnek határzói, sőt még imezeknek is, míg el nem vész a mondat *be- és átlátszhatósága*. A mondat bonyolultatát növelheti még az, hogy egy alakú első, második- vagy akár hányad rendű határozók ket-tejével hármával sat. léteznek benne. *Nincs* az az eset, melyben ez az elv a szolgálatát megtagadná s alkalmazása példáját a jegyzésbe utasítva¹⁰, átmegegyek egy tőle függő másodikra.

⁹ Azt vélné az ember, hogy tisztábban megkülönböztetett két fogalom alig lehet, mint a melyeket a *subiectum* és *obiectum* nevek jelelnek. De döntse el már valaki, hogy a tökélyesen egy értelmű két mondatban: »Filius amator a patre,« és Pater amat filium,« melyek az alanyok, és melyek a tárgyak. De úgy döntse ám, hogy sem magával, sem tudományával, sem az egyszerű józan észszel ellenkezésbe ne jöjjen.

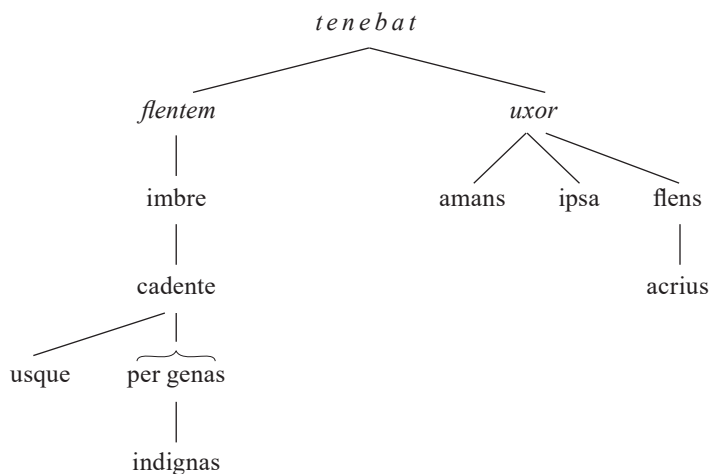
¹⁰ Eléveszek vaktába egy könyvet s reá nyitok szintoly szándéktalanul a Tristium L. I. Eleg. 3-ra. Az egész lapon legbajosabbnak látszó phrasis ez:

Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat Imbre per indignas usque cadente genas. Ezt ahhoz képest, hogy az *imbre* ablativust vagy az igehez, vagy valamelyik részesülőhöz gondoljuk határozónak, háromkép elemezhetni:

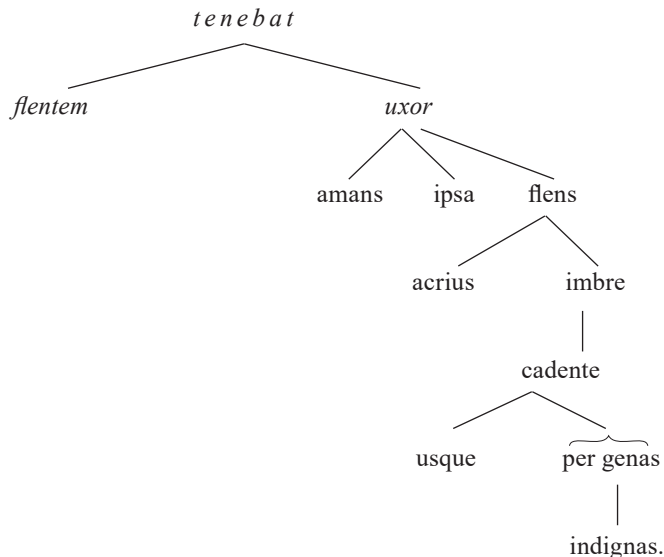

Az ige és határozói, valamint az ezek és *közzet* határozói között létező viszonyokon kívül, melyeket a syntaxis szabályai tárgyalnak, léteznek nem ritkán a különböző határozók, még a nem egyrendűek között is, mellék viszonyok és (ottan-ottan kölcsönös) vonatkozások¹¹, melyekre sem a syntaxis-íróknak, sem a commentátoroknak nem — legalább annyira, a mennyire a dolog fontossága kívánna, nem — terjedt ki a figyelmök. Az én második elvem

II.

III.

A schemákbeli viz-szintes sorokat (mint I. »*flentem, uxor, imbre, cadente*«) a mondat színvonalainak nevezve, megjegyezhetjük, hogy ha az igével kezdve bármelyik színvonalnál megállunk, az addig olvasott rész úgy szólva, teljes értelmű. Ez egyszersmind próbája annak, hogy helyesen elemeztük az illető mondatot.

¹¹ Az imént elemzett mondatban ily mellékviszonyban a van p. o. *acrius* a *flentem*-mel. Mintha így volna: *me flente acrius (flens.)*

tehát az, hogy a mondat elemzésében ezeket a viszonyokat is gondosan számba kell venni s kijelölni. Más hasznai közül csak azt az egyet említem, hogy sokszor segít arra a kérdésre felelni, miért teszen az auctor bizonyos határozókat oly alakba, a milyenbe nem vártuk, és, ha az illető mondatot magunk szerkesztjük; nem is tettük volna¹².

Ezeket előre bocsátva, észrevételeimben majd reájok fogok hivatkozni, szintúgy mint a commentatorok szokták idézni rövidség okáért Zumpt, Krüger, Madvig stb. syntaxisainak illető §-eit.

És most a dologra.

II. 1. *Conticuere omnes intentique ora tenebant*. [4] Alig hiszi az ember, hogy ebben az oly kristály tisztaságú versben nehézség, még pedig nem csak egy, hanem kettő is lehessen. De biz' azzal úgy tettek a commentatorok, mint »Mátyás a jéggel: ha nem találta, csináltak.« Avagy nem csinált nehézség-e felakadni azon, hogy perfectumot imperfectum kísér coni. copulatívával kapcsolva? E tény az igaz; de hát magyarázni kell-e mindenényt, bármily közönséges legyen? Már pedig nincs a latin irányban közönségebb tény mint a *perfectumnak az imperfectummal* — tegyük egyuttal hozzá: és a *praesenssel* — való váltakozása az elbeszélésben. A ki tán nem figyelt volna tüzetesen reá, nyisson ki sorban valamennyi római historicus író, olvasson el mindenikből egy lapot s fényesen fogja igazolva látni észrevételemet.

Mi hát az oka, hogy e mindennapi tényben nehézséget leltek? Egy helyett kettőt mondok: egy generalist és egy speciálist. Az első az, hogy Németországban a tudomány, jelesen a philologia, nemcsak szenvedély tárgya, hanem kenyérkereső üzlet is. Innen van, hogy minden tíz év alatt meg kell jelenni bizonyos auctorokról új magyarázó jegyzeteknek, melyeket valami újság ingerével szükség kapósabbá tenni. A speciális ok az, hogy a németeknek csak egy historicum praeterituma van, mely a latin imperfectum és perfectum historicum jelentéseit egyesíti; holott az ő perfectumok a latin perfectum második használatának (perf. absolutum) felel meg¹³. Ezt a német nyelvész igen jól tudja — *theoretice*; de a nyelvszokás olykor erősebb a tudománynál, — *naturam expelles furca*, tamen usque recurrit [5] — s azért megesik rajta az a hallucinatio, hogy anyai nyelve imperfectumát a latinéval azonosítja, s a perf. historicumról elfelejtkezik. Ilyes tévedése lehetett

¹² Példa erre az idézett mondatban az *ipsa*, melyet magyarosan az *acriussal* construálnánk még értelemben: »még erősebben sirva.« Latinul pedig az *uxor* jelzője oly viszonyban, melyet a nyelv-tanok appositionak neveznek. Elég rosszul, mert ilyes, úgy szólva, máshonnan kölcsönzött jelző lehet appositio is, rendes jelző is. Ellenben az appositionalis jelző minden más viszonytól független lehet, sőt többször az mint nem. Jobb hát ezt a jelzőt is csak ama különösöknek tetsző esetek rovátába venni fel, melyet legyen szabad Priscianustól kölcsönzött kifejezéssel *ἀλλοιότης*-nek neveznem. Ezt a műszót nem egyszer lesz alkalmam használni. Az adverbium értelmű jelzőnek, (az *ἀλλοιότης* egyik specialis esetének) »adverbialis jelző« lesz nálam a neve.

¹³ A tempusokban gazdag francia nyelv legkészebb mértéket ad az egybehasonlításhoz:

Latin:	imperfectum, (videbam)	praet. perfectum. (vidi)
Francia	imparfait, (je voyais)	prét. défini, pr. indéf. (je vis) (j'ai vu)
Német:	Imperfect, (ich sah)	Perfekt. (ich habe gesehen.)

Ladewignek, midőn commentárja első kiadásában az idézett versre ezt írta: »Das Imperf. steht, *ungeachtet* das Perfect. vorhergeht, weil der zweite Satz die Folge der ersten ausdrückt und ihm also logisch untergeordnet ist.« Lapok kellenének az eszmezavar és implicite valótlanság kiderítésére, mely e kis jegyzetben halmozva van. Nem fárasztom olvasóimat vele; nem is igen bámulok, hogy leirta az, a ki gondolta; de igen azon, hogy mikép adhatott neki árfolyamot a magyar commentator (Thew.), imigy szerkesztve: tenebant, praesens in praeterito, multban való jelen: tartják vala¹⁴. Áll pedig azért, mivel ez a mondat az előbbinek következményét adván, logikailag alá(ja) van rendelve. Szénássy hibáztatja elődjét — Weidner nyomán, a ki magát Ladewiget is megtérítette. Utolsó kiadásában ugyanis L. a fenn idézett jegyzetet a következőre változtatta: »Das perf. dient zur Fortsetzung der Erzählung, das imperf. zur Angabe der andauernden Situation, unter welchem Aen. s. Erzählung beginnt.« Ez egyébiránt felesleges, rosz paraphrasisa az ó szabálynak: »Perfecto procedit, Imperfecto insistit oratio.« [6]

A második nehézséget az »intenti« constructiojában lelték. Servius egyszerűen így magyarázza: »intenti tenebant, habebant, ut sit figura: et intelligamus, ora intenta habebant.« Nem ellenkezik azzal a Heyne jegyzete is: »ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam.« [7] Hallgatva beléegyeznek Wunderlich és Wagner is; de nem ám Forbiger, a ki, mint szokta, felhasználván H. jegyzetét, ezt veti utánna: »Noli tamen intenti ora tenebant cum Servio dictum putare pro intenta ora tenebant; immo quia ipsi intenti erant in rem, etiam ora in Aeneam conversa tenebant« [8]. Legyen; de hát egyebet tesz-e ez, mint a Servius magyarázata? Ellenben nem könnyebb fogás-e ennek a figurája, — Priscianus *αλλοιότης*-nek nevezi — mint a Forbiger paraphrasisa: (animo) »intenti ora« (ad Aen. conversa) »tenebant?« Hát még a »quia« mit világosít a constructioiban? Talán azt, a mit Thewrewk — elég szerencsétlenül — »állítmányi nominativus«-nak nevez, és adverbiummal magyaráz? Azt nem bírja, s nincs is szükség reá, mert az már meg van más módon világosítva. De legjobban megczáfolja magamagát F., midőn Aen. VIII. 520-ból hozza fel parallelus locusnak ezt: *defixique ora tenebant* [9]; mert ezt bizony csak is Serviussal kell értenünk így: »*defixique ora tenebant*;« valamint még szembeszökőbben ezt: »*Conversique oculos inter se atque ora tenebant*«, így: »*Conversos oculos atque ora*« sat. [10]

Mindezeket s száz meg száz ily eseteket legtermészetesben, könnyebben megmagyaráz a bevezetésemben vázolt második elv, melyet most alkalmazva világosban rajzolhatok imigy: Midőn a mondatban bizonyos körülményt jelentő határozóbeli eszme egy más határozóbelivel viszonyban van, az elébbi határozó kivetkőzik az alakjából és ez utóbbihoz szegődik jelzőnek. A jelen esetben a mostani nyelvszokás így mondatná: »Omnes *intente* tenebant ora.« De mivel az *intente*-beli feszültség eszméje akár az »omnes«-re, akár az *ora*«-ra vonatkozhatik, ott hagyja az adverbium alakot, s jelző képében vagy az egyikhez, vagy a másikhoz áll. Tehát vagy: »omnes *intenti* tenebant ora«; vagy »Omnes tenebant *intenta* ora.« [11] S ez az *alloiotes* (különbség) annyira meg rögzött szokása a latin constructionnak, hogy épen másod természetévé vált, és Servius nem hitte volna, hogy latinul beszél, ha a feljebb irt — (Omnes *intente* tenebant ora) — formában fejezte volna ki interpretatioját. A »Trojae qui primus ab oris Italiam venit«-et [12] senki se interpretálta úgy, hogy »qui *primum* venit Italiam« [13], holott a magyar fordító »leg-

¹⁴ Nagyon sajnálom, hogy bogár után indulva Thewrewk annak az Ilosvai-féle »tartják vala« alaknak felkapását kívánta eszközölni egészben jeles jegyzeteiben.

előbb«-el s a német »einst«-al fejezi ki a »primus«-t, valamint Th. is »figyelmesen«-nel az *intenti*-t. És általában mi, *nem* latinok, szélitiben interpretálhatjuk a magunk nyelvén adverbiumokkal az olyas jelzőket; de nem mindig, minthogy nemcsak adverbium, hanem másnemű és rendű határozó is ölthet jelző képet magára. Ebben a versben: »Non alius flectere equam *sciens* aeque conspicitur gramine Martio, nec quisquam *citus* aeque Tusco denatat alveo«, »*sciens*« és »*citus*« két jelzőt kétkép is kell elemezni. Az első relatív mellékmondatot képez: »Nem látni, *a ki* úgy *tudja* a lovát forgatni.« A másik ezt az adverbiumot helyettesíti: »*gyorsan*.« — Más elemzések példái még (Madvigból): »Legati *inanes* (üres kézzel) ad regem revertuntur.« [14] — »Cato *senex* (vén korában) scribere historiam instituit.« [15] — »Consules in provincias *diversi* (külön válva) abiere.« [16] — »Maximum argumentum est, naturam ipsam de immortalitate *tacitam* (ámbár hallgat) iudicare« [17] — »Hunc quemadmodum *victorem* (ha győzni talál) feremus, quem ne *victum* (midőn le van győzve) quidem ferre possumus.« [18] — »Quae mens est hodie, cur eadem non *puero* (mikor fiatal voltam) fuit?« [19] etc. etc. — Ime mely különböző viszonyokban bírja képzelni a latin azt a jelzőt, melyet praedicativumnak (»állítmányi« Th.) nevezni annyi mint eszméket zavarni; appositionak mondani pedig szükségtelen; mert hiszen az »appositio« maga is csak jelző¹⁵. Nem is volna tulajdonképen szabad azt a kifejezést adjectivumokról vagy participiumokról használni; mert appositumok igazában csak substantivumok lehetnek. A jelzők itt tárgyalt neme a többiektől, úgy szólva, csak praegnans, önállóbb voltával különbözik, a miért a kimondásban rendszerint ki is emeljük.

Nem hagyhatok szó nélkül még egy methodikai s egy aesthetikai hibát, mely a Th. kiadásában van elkövetve. Elsőbb jegyzetében ugyanis helyesen úgy interpretál Th., hogy os = facies. Csaknem közetlen utána az »ora tenebant«-ra irt más jegyzetben az »os = száj« lesz, midőn »e magyar kifejezéssel: valamire rátítani a száját,« hasonlítottja össze. Már melyiket higye a tanítvány? E hát ellenmondás és methodika elleni hiba. De nemcsak az idézett kifejezéssel, hanem, és még találóbban, ezekkel is: »befogta a száját; — »fogd be a szádat!« lehetne összevetni a »száj« érteményt, megengedve az »ora tenebant« szólamot. Így pedig oly, mondhatni, aljas kifejezés, melyet nem tesz az eposhoz és költőjéhez méltóbbá az, hogy »plastikai naivsággal fest«. Ariostonál tán megjárna ez a reflexio; az Aeneisnek csak parodiáját illusztrálja. Jobb lesz vala a »facies«-sel maradni, s így aesthetikai bakot nem löni.

2. v. »toro. Az asztal mellett pamlagon szoktak volt heverni. De Homernál még nem. Ott széken ülnek« — írja Th. És Veress J. jól teszi vala, ha előbb végére jár, vajon igaz-e, s nem toldja meg azzal a meglepő felfedezéssel, hogy *τὸ κατακλίειν* [20] általában »nem« volt »görög szokás.« Egy kis körületekintés Plato symposiumában meggyőzhetette volna az ellenkezőről. A Homerusnál való »széken ülés«-nek sem lelem más alapját, mint azt, hogy ha *ἔδρα*-t székek fordítjuk, s a »szék«-nek a nálunk szokott értelmét tulajdonítjuk¹⁶.

¹⁵ Hogy az appositiook rovatába sorolt jelző rendszerint függetlenebbnek, úgy szólva önállóbbnak látszik, tagadhatatlan. De az átmenet oly apró fokozatu, hogy a megengedett jellemvonás nem mindig bír megkülönböztetésre szolgálni. A hol biztosan alkalmazhatni, jobbnak találom a Servius műszavát: »epexegesis« (ad Aen. 6, 7.) az »appositio«-nál.

¹⁶ Az ülést a görögöknek, a »fekvést« (helyesben heverést vagy dülést) a rómaiaknak kirekesztőleg tulajdonítani maga Virgilius tiltja (Aen. 7, 175. sq.): »Hic ariete caeso Perpetuis soliti patres considere mensis; mire Servius ezt jegyzi: »maiores nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt.

3. v. »*Infandum*, qui tantus est, ut verbis exprimi non possit.« Forb. — Kár volt jegyzetbe írni azt, a mit minden Lexiconban — s éppen oly rosszszul — megleglünk. Rosszszul mondom, mert F. definitioja az »ineffabilis«-re [21] talál, s ezt »infandus« [22] nem teheti, hacsak van valami ereje s határozott jelleme a szóképzőknek. Lelünk azonban néhol jobbat is; jelesen Forcellini nagyjára helyesen értelmez imigy: »In f a n d u s . . . ἀρρητος, inenarrabilis, nefandus, execrandus: is, de quo quis fari non debet, vel non potest.« [23] Hagyjuk ki ebből ezt a két vonást: »inenarrabilis« és »non potest,« azonnal feddhetetlen lesz az eszme körrajza. »Oly borzasztó — azt mondja Aeneas, — hogy jobb lenne hallgatni róla;« Forbiger pedig azt mondatja vele, hogy »nem bírja szavaival festeni.«

Továbbá azt írja egy másik (Weidner, Szénássy tolmáclása szerint), hogy: »*dolor*, [24] itt a kiállott kínra való fájdalmas visszaemlékezés.« Épen mintha azt mondaná, hogy »a gólya nem gólya, hanem a gólya képe.« Sőt ellenben a »renovare dolorem« egyenesen azt teszi, hogy az elbeszélés által — mi persze hogy »visszaemlékezés« nélkül nem történhetik meg — m a g a a f á j d a l o m újul meg Aeneas szívében.

Szintoly hibásan írja Weidner után Sz. a 4. versre: »*opes — lamentabile*: Fájdalmas ellentét: a mily fényes vala Trója hatalma, éppen oly siralmas az ország elveszte.« — Az ellentét csak a commentator fejében vagy legfeljebb a kiragadott és helytelenül összeállított szókban van meg; a gondolatban: »Trojanas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danaï;« [25] bizony árnyéka sincs. Elemzés helyett egy példát hozok fel. (Cic. de Leg. II. 25.) »Posteaquam sumtuosa fieri funera et lamentabilia coepissent ect.« [26] Vajon jutott-e valakinek eszébe ellentétet keresni itt a *sumtuosa* és *lamentabilia* — a temetés fényes pompája s a siratott halott — közt? O nem, sőt azon dolog két jellemvonását látták benne, mert így szól hozzája Cicero: »Nostrae quidem legis interpretes, quo capite iuventur s u m t u s a c l u c t u m remove a deorum manium iure, hoc intelligunt, imprimis sepulcrorum magnificentiam esse removendam.« Aztán, *lamentabile* nem vonatkozik az *eruerant*-ra; honnan kapta hát fel W. a »klägliches Untergang des Reiches-t«? Ellenben Trója és fejedelmi családja sorsa végpusztulása előtt is elég keserves volt, és megérdemelte a *lamentabile* — valódi és nem appositionalis — jelzőt.

Hanem másfelől igazságot kell szolgáltatnunk Weidnernek és megdicsérnünk azért, hogy Hackermann interpunctioját, mely szerint »*dolorem*« után punctumot kellene tenni; ellenben a »fui« után valót commává változtatni, s azáltal az »ut eruerint«-et a »*fando*«-hoz függeszteni, — szerencsésen expungálta. »Gründlich« polemiáját hosszas volta tiltja ismételnem; az idézett helyen megolvashatja a kinek tetszik; de alig is szükség, mert a Vulgata pontozata első tekintetre, s mélyebb megfontolásra is, oly természetes értelmet és gondolatmenetet ad, hogy csodálkozhatni Ribbecken, miként vehette fel editioiba a H. javasolta interpunctiot. Szénássyn az a gyarlóság történt, hogy szövege a Ribbecké, jegyzetével pedig (»*quae miserrima . . .* szavak még mindig *renovare* alaktól függenek,«) Weidnerhez szít. Kissé mély szunyókálás.

5. v. »*quaeque a m m e n n y i t* is.« Thewrewk. Hisz' ennek nincs értelme. *Quaeque* = és a miket.

6. v. »*Quorum pars magna fui*« [27] ἀλλοιότης e helyett: *pars m. mihi fuit*. Kissé mérész, de elég parallelus locussal van megerősítve és szép. Gronovius Senecának egy helyét¹⁷ idézve, azt gyanítja, hogy *pars* itt »szerep« értelmében van véve.

¹⁷ De consol. ad Polybium. — Magnam tibi partem hominum consensus imposuit.

U. o. »*Fando*; attende rariorem Gerundii usum: quis quum talia fatur temp. a lacr.« [28] Forb. Azaz: csináljunk rossz szabályt, hogy aztán kivételeket állíthassunk. A rossz szabály az, hogy a gerundium ablativusa = abl. instrumenti. A valóság az, hogy nem »ritkábban,« hanem éppen annyiszor = abl. circumstantiae; (»bezeichnet die Art und Weise; indem sat. Madvig, ki egyébaránt maga is a kivételek közé sorolja ezt az esetet.) Magyarok a kétféle értelem egybeolvadása igen természetes, mert mindenik esetben *va*, *ve* képzővel tolmácsolhatja a ger. ablativusát. *Docendo discimus* = tanítva tanulunk; — *Ridendo dicere verum* = Nevetve mondani igazat. Sőt a szabályosnak állított esetben is, ha névvel fordítjuk a ger. ablativusát, *val* v. *ban* ragokat használunk. Caesar *dando*, *sublevando*, *ignoscendo*. Cato nihil *largiundo* gloriam adeptus est; (adással stb.) [29] — Volscus *stando* fessus erat = (A volscus) az állásban fáradt el. Mind a két ragban benne van az egykorúság, tehát a »temporalitas« eszméje, melylyel a kivételesnek követelt esetet jellemzik a német grammatikusok, kiket kár volt követni Thewrewknek: »fando temperettel egy-idejű ténnyel fejez ki.« Hiszen az eszköz is csak körülmény, és minden körülmény, hacsak világosan nincs ellenkezője mondva, egyidejű azzal a cselekvénnyel, a melyre vonatkozik. Számos esetben el sem lehetne dönteni, legalább vita tárgya lenne, vajon instrumenti vagy szorosán vett circumstantiae abl.-e a ger. ablativusa. En legalább nem bírnám eldönteni Cic. ime locusában: »Non conditio, non sponsio, non denique ulla intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne *fando* quidem audita.« Or. p. Quint. 22, 71. [30] — Legfurább a Veress jegyzete: *fando* a jelen részesülő helyett idői jelentéssel költői.« Maradjon, mint curiosum, elemzés és észrevétel nélkül.

8. v. »*nox humida praecipitat*.« — Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy valamennyi commentator Serviusától Weidnerig, mind hamisan interpretálta a kitűzött szavakat. A szegény éjt ültetik szekérbe, útaztatják ki nyugotról keletre, ki ellenkezőleg keletről nyugatra, s a végén lebuktatják az Océánba, vagy ki tudja hová. No hiszen mindez a költők képzelemlámpájában megtörténik, s elhiszem parallel helyek idézése nélkül is a commentatoroknak. Az is meglehet, ámbár már arra nyomtaték¹⁸ kell, hogy »praecipitat,« ez a nem csak activum, hanem éppen transitivum verbum, belszenvedő értelmet váltson. Otiosus jelző is fordul elé a költőknél; a jobbagnál minél kevesebb. Végre megengedem azt is, hogy »nox coelo praecipitat,« az éjnek végefelé jártát jelenthetné. De biz' ez a sok bökkenő mind meg van egyszerre, s ha talál lenni oly interpretatio, mely rögtön mindnyájokat elhárítsa, azt kár volna figyelembe nem venni. Ilyennek mutatkozik az értelmezése a kérdéses helynek, hogy: »az éj már veri le (buktatja) a *harmatot*.« Nem támogatom hosszasan. Hogy »*humida*« *harmatot* tehet, éppen úgy mint általában nyirkot vagy éppen specialiter tengert, azt parallel helyek nélkül is könnyen megengedhetni; hogy a *harmatot* az iskolátlan ész és Wells előtt még a természettudós is, éppen mint az esőt, az égről hullottnak képzele, nem vonhatni kétségbe; hogy a *harmat* az éj hanyatlásával

¹⁸ A nyomtatékok nagyobb része gondos és lelkiismeretes elemzés után sokat vesztené a súlyából. Nincs szükségünk ezuttal rá; de hogy mennyire nincsenek tisztában a nyelvészek a *praecipito* intransitiv értelmével, arra fel kell hoznom egy példát. Gessner Thesaurusában olvassuk: »Hiems praecipitat Caes. Bell. Civ. 3, 25. i. e. *ad finem vergit*.« Erre azt jegyzem meg, először: hogy az idézet nem pontos, mert l. c. »hiems iam praecipitaverat« áll; másodszor azt, hogy így sem teheti a »végre járó telet«, midőn »multi iam menses transierant«, Görögországban pedig a tél nem szokott »sok hónapig« tartani.

arányosan szaporodik s gyakran épen csak viradta felé keletkezik, tagadhatatlan tény. Mindezek nem kívánnak az eddigi interpretációhoz szokott észtól egyebet, csakhogy a »humida«-t ne nézze a *nox* jelzőjének, hanem határozónak, azaz: a »*praecipitat*« verbumtól regált accusativusnak.

12. v. »*animus meminisse horret luctuque refugit*.« — Itt ismét nehézséget csinálnak abból, hogy *que* praesens (horret) és perfectumot (refugit) kapcsol össze. »Praesens és perfectum logicum,« írja Th. Ladewig után¹⁹; csakhogy mi legyen aztán az a »perfectum logicum,« azt csupán ők ketten tudják. Weidner ellenben, s az ő tekintélyére Sz. azt állítja, hogy »*horret* csak látszik praesens nek, valóban pedig *horrescit*-nek a perfectuma.« Mi épen annyi, mintha azt állítnók, hogy »fél« bevégzett multja az »i je d«-nek! Ezek az ellenkező irányba mért csapások azt gyaníttatják, hogy a bog, melynek elvágására számvák, tán nem is létezik. A bog, mondom, t. i. a nehézség. Mert hiszen a tény, a praesens és perfectum coordinációja, a kérdéses szólamban igen is létezik s Servius azt mondja róla, hogy »*propter metrum pro praesenti praeteritum posuit*.« [31] Én semmi mentséget nem tartok szükségesnek, mert a perfectumnak praesenssel való váltakozása nemhogy hallatlan volna, hanem épen gyakorta előforduló tény, milyre, háromszor nyitva Caesar Commentariusába, háromra bukkantam. — »*Dum haec in colloquiis geruntur, Caesari nuntiatum est*« ... (Bell. Gall. 1, 46.) [32] A »*dum*« koordinál annyira mint a »*que*«, nemde? — »*Ariovistus legatos ad Caesarem mittit* *Colloqui Caesari causa visa non est*.« (Ib. 1, 47.) [33] — »*Milites equitesque naves conscendere iubet; at Dumnorix ... discedere caepit*.« (Ib. 5. 7.) [34] — Lássuk csak magyarul, ha valaki megbízás végrehajtásáról imígy számolna: »*eligazitottam* s itt *vagyok!*« akár így: »itt *vagyok* s *eligazitottam!*« lenne-e szólamában hibáztatni való? Avvagy soloecismus lett volna-e, ha Caesar a helyett: »*vení, vidí, vici!*« azt mondja: »*adsum, vidí, vici!*«? [35] Aeneas azt mondja, hogy »*borzad* az emlékezetére (meminisse casus), és jószántából *nem* is *mondta* volna el — v. ö. »*infandum iubes*,« — azt a *gyászos* történetet, ha a királyné nem parancsolja, midőn ő még emlékezni sem *akart* reá.« Így minden a legszebben összevág s Virgilius a perfectumot a tulajdonképi teljes értelmében tüzetesen és intentionál irhatta²⁰; nem pedig »*metro*« iubente²¹, sem nem más tempus helyett²². Az egész hosszadalmas okoskodás a logicum, gnosticum, s ki tudja még miféle perfectumokról hát csak

¹⁹ Veress plane praesensben kívánja hogy fordítsuk!

²⁰ Valamint szándékosan írta más gondolatmenettel a praesensben Seneca (Agam. 416, 419.) »*refugit loqui mens*,« és »*clades scire qui refugit suas*.«

²¹ Nagy költővel szemben bizony nagyon silány és majdnem becsmérő feltevés. Peerlkamp szerint irhatta volna Virgilius: »*refugitque dolore*,« vagy: »*luctu refugitque*.« Erre a Zsigmond császár adomája, ki egy nyelvtani hibára levén figyeltetve, nagy garral azt felelő, hogy »*maior ego, quam grammatici*.« Nem bírom elhítni magammal, hogy se jobb latin, se ügyesebb költő legyen a hollandi criticus, mint az, a kinek ilyen — tanácsokat ad.

²² Meg valóban a feljebbiek írva, midőn belétekinték Forbigerbe s ezt olvasám: »*Etiam in eiusmodi locis perfectum non pro praesente, sed de re hoc ipso temporis momento iam praeterita usurpari, in promptu est; animus enim, quo tempore Aeneas incipit narrare, iam redierit*« (legalább annyira, hogy az iszonyodást már legyőzte) »*necesse est*.« Szolgáljon tekintély gyanánt és csatoljuk hozzá Heyne nyilatkozatát is: »*refugit* . . . etsi vulgari usu praesens frequentetur« (ezt bebizonyítani csak metricus példából, a quantitasnál fogva lehetne; a prózára nézve csak reáfogás), »*praeteritum tamen non minus locum habet*.« Helyes biz' a még praesens társaságában is; mert »*duo tempora saepe iungit Virgilius*.« (Burm. ad Georg — 1, 330, Aen. 3, 446.) [36]

»szűnyogszűrés« (Mát. 23, 24), s szeretném hozzá tenni, hogy »tevenyelés« a *luctu* ablativus elhallgatásával, melyet én legalább nem bírok jó móddal konstruálni sem *horet*-tel [37], sem *refugit*-tal. [38] Csaknem hajlandó volnék — ha más hasonló feltevések ellen gyakran nem tiltakoznám — így olvasni a kérdéses helyet: »*luctu' que refugit.*« Aedituus ó költő verseiből idézi Gellius (N. Att. 19, 9.): »Aut imber coelo *candidu'* praecipitans.« [39] — »Sed satis habeo« (hogy Peerlkamp szavaival éljek) »*difficultatem ostendisse et felicioribus fortasse expediendam reliquisse*²³).« [40]

14. v. »*labentibus* (nem *lapis*) *annis*, évek lefolyása alatt.« Veress. — Hiszen világos hogy nem »*lapis*;« honnan is jutott eszébe ez a szerencsétlen alak? Azt kell gondolnom, hogy a »*labentibus annis*«-t az »*aedificant*«-tal konstruálta helytelenül V. J., holott az a »*fatis repulsi*« határzója. Szövege pontozása oda mutat, s félő hogy nem egyedül evez abban a hajóban a magyar comm. Hiszen Weidner a »*repulsi*«-nak oly értelmet ad, mely lehetetlenné teszi a »*labentibus*« hozzátartozását. »*Fatisque repulsi*: Nem a trójaiak, hanem az oraculum kényszerítette őket Trója ostromával felhagyni« írja W. Szén. ford. szerint. Ebből okvetetlen vagy a következnek, hogy a *labentibus* alatt csakugyan *lapis*-t kell érteni, mi ellen méltán tiltakozik Wagner (Quaest. Virg. XXIX. 1.): »*Si labentibus pro lapsis dictum putes, vereor ut penitus perspectam habeas vim huius sententiae.*« [41] Vagy az, hogy az *aedificant*-ra vonatkozzék a »*tot iam labentibus annis,*« mi azt tenné, hogy a görögök a tiz év lefolyta alatt mind a fa-ló építésével nebelegtek, quod absurdum est. *Repulsi* tehát azt, hogy »felhagytak« vagy »felhagyni kénytelenek voltak,« nem teheti, nem is teszi; hanem igenis azt, hogy (annyi évek folytán) *akadályozva* voltak (Trója megvételeiben).« T. i. *repulsi* alakja daczára *labentibus*-sal egyidejű folytonos, tartós, huzamos cselekvényt jelent. A latin passivumnak ugyanis part. praesense nem lévén, a praet. alaknak kell gyakran szolgálni az olyan cselekvény kifejezésére. Példa számtalan reá, csak belé kell markolni. »*Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent.*« — »*Te mihi non animo fixum immotumque sederet.*« — »*Anna refert o luce magis dilecta sorori.*« (Aen. IV. 9. 15. 31.) [42]

18. v. »*delecta virum corpora*. A körülírás azt jeleli, hogy a ló hasában levő hősök ez uttal fegyvertelenek (jetzt werlos) voltak.« Weidner. Minél fogva jelelje, nem bírom megfogni. Azt sem engedem meg, hogy a további »*armato milite*«-vel való netaláni ellentét kívánná, hogy úgy értsük; »mert különben a tautologia türethetetlen és *complere* ige s *penitus* ige hat. jelentéktelenek lennének« W. szerint. Az ellentét igen is meg van, de nem az *armato* és *corpore*, hanem a *delecti* és *complent* szavakban. T. i. néhányat különös testi ügyességök tekintetéből válogattak s a többi helyet pedig fegyveres néppel töltötték ki. Az elsőknél a soha el nem maradó fegyver csak mellékes, és külön emlegetni szükségtelen körülmény; az utóbbiaknak a fegyver adta az erőt. Szénássy, a ki W. magyarázatát elfogadja, maga meggyengíti az erejét azzal a hozzáadással, hogy: »*delecta virum corpora* a tisztikart, a *miles armatus* [43] a legénységet képezte.«

Ugyan ott a »*furtim*«-at kikapja Servius a kapcsolatból s azt kérdi hozzá: »num a plebe?« [44] A dolog valósága az, hogy a *furtim includunt* együtt = abscondunt [45]. Th. jegyzése tehát: »*furtim* a magyar »lopva« felesleges, sőt félrevezető.«

²³ Van egy var. lectio: »*Luctumque, secund. Moreti Parrhas. et Edit. Venet, et probat Catroens . . . nec male*« Burm. — »... mireris Burmannum probasse,« Heyne. Én pedig azon csodálkozom, hogy Heyne csodálkozik.

20. v. »ingentis. A másalhangzón vagy i-n végződő tők többes számu nominativusa eredetileg eis-en végződött. Ebben az E I utóbb csak egy hangot jelentett, melyről azt mondja Quintilian I. 4, 8.: neque E plane neque I auditor. «Th. — Ezekben három hiba van. Elsőben is, én nem tudok latin név-tőt (azaz: törzsököt.), a mely i-n végződnek. Ellenben valamennyi 3 declinatiojű törzsök, mind másalhangzón végződik. Ez a jel tehát a következőknek alapul nem szolgálhat. Másodszor, bizonyos szavaknak, (t. i. a melyeknek plur. gen. *ium*-mal végződik), nem a több. »nominativus«-uk, hanem *accusativusuk* végződött régiesen *eis*-ben, mit a legújabb kiadásokba is -nek írnak. Hogy Ribbek editiojában miért maradt »postes,« annak a jó isten s tán Szénássy a megmondhatója. Weidner és Wagner »portis«-t írnak következetesen. Harmadszor, Quintilianus az E I-ről egy betűt sem ír, hanem *Here*-ben mondja, hogy sem E, sem I nem hallik. Negyedik hibául vehetném, hogy »490. és 493. postes, accusativusok.« A 493. versbeli p. nominativus. Th. Madviggal a kezében irta jegyzeteit; hogy nem tekintett belé ez alkalommal is?

23. v. »male fida.« [46] —Ideje volna már valahára véget vetni annak a Servius óta szájról szájra, tollról tollra menő balvéleménynek, mintha *male*, mint adiectivumok jelzője azt tenné, a mit *non multum, non satis, parum, minus*; [47] azaz: általában »szelidített negatio« volna. Egyetlenegy megállapított locus vagy kétségtelen constructio²⁴ sem igazolja azt a ráfogást. Éppen annyi az, mintha azt mondanók, hogy *missfallen* szelidített kifejezése a *nicht gefallen*-nek, holott éppen ellenkezőleg áll a dolog. Így a latinban is, csakhogy többnyire bizonyos más árnyalattal. *Male* t. i. a *csalás, ámtítás, reászedés eszméjét* rejtegeti. Világos ez a Horatius »male pertinax digitus«-ában, midőn a »puella« csak tettetésből szorítja össze az ujját, mint Virg. nymhája, »quae fugit in salices sed se cupit ante videri.« »Male firma cicatrix« [48] (Ov. Rem. 623), a mely csak látszott behegedettnek; valamint »male sobrius« (Fast. 6, 785.) az, a ki józannak képzei magát, de beszédéből kitetszik, hogy »potus« [49] (ib. 689.) »Male fortia fila« (Prud. in Simm. 2, 453), i. e. Parcae, erősnek látszó, de könnyen szakadó fonal. »Male sana« (Dido; Aen. 4, 8), egészségesnek látszó, de sebzett keblű (»vulnus alit venis l. v. és »coeco carpitur igni,« 2. v.) »Nationes male quietae« (Suet. Aug. 21.) = alattomban forrongó népek. »Male fidae provinciae« (Tac. hist. 1, 52), látszólag hű, de Galba ellen feltámadni kész tartományok. »Numen male amicum« (Aen. 2, 735.) gonoszul pártoló. »Male obrutum incendium« (Flor. 3, 21.) hamu alatt lappangó tűz, quod obrutum credebatur. [50] »Male parvus« (Hor. Sat. 1, 3, 45.), [51] a ki törpe, s csak *látszik* gyermeknek. »Rebus male fidus acerbis« (Ov. Trist. 1. 6, 13.); Burm. szerint; »in rebus meis acerbis, quibus fides ejus debebat se ostendere, infidus«. Így végre a szóbanforgó »statio male fida«, biztosnak látszó, de veszélyes állomást teszen. Hogy a magyar commentatorok mind ama »gyengítő, szelidítő«-féle felfogás mellett állanak, önkint érthető. Veres J. megis toldja egy vonással, azt állítván, hogy *male fida* költői, és »a folyó beszédben: parum fida.« Ismét a maga eszén járt.

²⁴ Helytelenül construalják p. o. Hor. Od. 1, 17, 25 a »male dispar«-t; mert e két szó nem tartozik együvé, hanem *male* az *iniiciat* határhoza: *ne, dispari, male iniiciat incontinentes manus*. [52] Valamint kimutatta Gronovius, hogy »male deorum« a constructio elhibázásából keletkezett monstrum. Ugyanis ebben: »Quis male Deorum Tantalo vivas domos Ostendit iterum« (Sen. Thyest. 3.), *male* az *ostendit* határhoza. Ilyes baklövés az »ante malorum« szófűzés is (Aen. 1, 198.), melyből graecismust (τὰ πρὶν κατὰ) akartak faragni. Bővebben mutogattam másutt, hogy: »non ignari sumus ante« (adv.) = *novimns ante*.

24. v. »huc tartozik provecti-hez.« Th. — Kissé igen németes: jobb lesz vala: »huc, provecti-hez tartozik.« Egyébiránt nem vagyok bizonyos felőle, vajon *huc* és *in deserto litore* nem mind a kettő a *condunt* határzói-e? Magyarul: »Eltávozván, ide rejtőztek (buvtak) el a pusztá parton.«

25. v. »Abiisse rati t. i. eos.« [53] Az infinitivus accusativusa kimaradásából nagy hűhót csináltak a német commentatorok. Forbiger egész hosszú sorát idézi az ide vágó tárgyalatoknak, a honnan minden tanuság az, hogy Cicero ritkábban hagyja ki, mint a historicusok, s a latinok általában mint a görögök. Ez a statistikai adat, mely a nyelv természetébe még csak egy kacsintást sem tétet, bizony nem érdemlett annyi tinta folyást. Annál kevésbbé, minthogy itt és megfelelő helyeken az »eos« nem mint accusativus infinitivi maradt ki, hanem csak mint igazi pronomen, (helyettes), és tudjuk, hogy a helyetteseknek a latin és görög nyelvben szintugy nincs helyök, mint a magyarban. Ezt magyar commentatorainknak észre kell — és könnyen lehet — vala venniök; de nem csak azt, hanem a másik ellipsist — *rati*-nál a *sumus* hiányát — sem vették észre, mig Weidner nem figyeltette az utolsót (Szénássy-t) reá.

A 25-ik vers után hézagot jelöl ki Ribbek a crit. editioban. Th. is, őt követve. De a criticus maga eláll tőle, imigy nyilatkozván: »poenitet fere quod post v. 25. lacunam indicavi motus trium sententiarum singulis versibus (v. 24—26) coactarum abrupta quadam brevitate: sed ad rerum integritatem nihil desideratur.« (Proleg. p. 69.) [54]

27. v. »*Dorica castra*.« [55] — A *ca ca* reduplicatiót Servius mint kellemetlent — »plerumque cacephaton, et hoc loco« — hibáztatja. Pontanus ellenben »genus leporis et venustatis« [56] névvel tiszteli meg. Cerda is helyesli, s összegyűjtven egy rakás efféle példát, azzal végzi, hogy »csattogása jól esik a fülnek.« Scinditur in contraria! [57] — Weidner kiírja — forrását nem emlitve — Cerda jegyzetét. Vele meg Sz. tesz épen úgy. Vicem pro vice. [58] A példák *fama malum*, *date tela*, *oceanus nox*, *flamma manu*, *ipsa satis*, *glauca canentia*, *stirpe pedes*, *te teneo*, *siliqua quassante*, *adverso sole*.

30. v. »*Classibus*.« — Nem említettem volna meg a tudós Weidner pöffedt jegyzetét²⁵, ha pedissequusa Sz. nálunk is nem hozta volna folyamatba imigy: »Az egységfogalomnak nagyságát a költői phantasia részeire osztja szét; a hajóhad oly nagy, hogy mint több egyes hajóhad tűnt fel.« A lap alján közlött, eredeti jegyzettel való összehasonlításból kitűnik, hogy a fordítás nem javított, hanem rontott; már csak azért is, hogy »ein Einheitsbegriff« (bizonyos egységes fogalom) nem »az egységfogalom.« Ez ugyanis németül: der Begriff der Einheit. De nagyobb hiba még az, hogy Szén. Weidner jegyzetének elhagyja azt a részét, a hol a német comment. magához tér s hiu psychologizálását ő maga feleslegessé teszi. »De hiszen ez úgy is volt«, folytatja W. »mert az (a hajóhad) sok contingensből állott.« Én meg azt teszem hozzá, hogy mindenik »contingens« egy-egy hajóhad (classis) volt, a mint erről egy bepillantás az úgynevezett catalogus naviumba [59] (II. II. 494—759.) mindenkit meggyőzhet. A mint futólag számba vettem, 25 continenst számlál elé a catalogus, egyre-egyre pedig közép számban 50 hajó jut. Hajó és nem ladik, mert némelyiknél megmondja a legénység számát is a költő, u. m. 50—120. Az 1350 hajót hát bizony minden költői phantasia nélkül is lehetett »classes«-nek nevezni.

²⁵ Sz. éretlen fordítása szükségessé teszi, hogy eredetiben idézzük: »Das Grosse und Immense eines Einheitsbegriffes zerlegt die dichterische Phantasie in seine Theile; die Flotte war so gross, das sie wie viele einzelne Flotten erschien.«

34. v. »Troiae sic fata ferebant = monebant.« [60] Így W. után Sz. De miképen következék aztán abból: »Tehát ezen kitételben a kényszer fogalma rejlik,« nem bírom megérteni. A kényszer fogalma a *fatum* szóban rejlik, melyet a *ferebant* (hozták magukkal) csökkenetlen hagy, a nem tudom honnan kapott *monebant* [61] pedig gyengit. Nem bizonyít ellenkezőt a W. idézete (Ter. Andr. 550.) »Immo ita volo, itaque postulo, ut fiat Chremes, neque postulem abs te, ni ipsa res moneat;« mert az intés, követelés közt egyfelől, és a kényszer közt másfelől nagy, de nagy köz van. Hanem legalább megérteti velünk az idézet a W. azután következő »tehát«-ját; holott a Szénássyé csak amúgy függ a levegőben.

35. v. »Subiectisque urere flammis.« — Itt megtörtént a commentatorokon a Wieland észrevétele, hogy a »fa miatt nem látták az erdőt.« Sőt gonoszabb, mert a h á r o m miatt nem látták a k e t t ő t. T. i. a 36—38. versekben három koordinált javaslatot láttak, s aztán csodálkoztak rajta, hogy kettőjük *aut*-tal, a harmadik *que*-vel van »disiungálva.« Igenis »összekötő conjunctional elválásztva«; mi nem baj, azt mondják, mert »aliae pro aliis partibus accipiuntur« [62] (Priscian); »posuit Vergilius copulativam pro disiunctiva . . . ista licentia auctorum est, nec tibi mirum sit, ut altera pars pro altera posita sit« [63] (Pompeius): minthogy az egymás ellenébe állított némikép összeállítottnak is gondolható, gyakran *que* és *et* áll, hol különben *ve*-t várnánk« (Ladewig után Thewr.). Így tanítják a fiatalságot helyes gondolkozásra régi és új idők Schulmeisterei! Még pedig ok nélkül, és jelesen a félreértett költő vétkén kívül. Virgilius arra a kérdésre: mi történjék a fa-lóval? kétféle javaslatot különböztet meg, *aut* — *aut*-tal. Egyik az, hogy meg kell semmisíteni; a másik, hogy ki kell kémlelni a belsejét. Az elsőre kétkép nyilatkozik az illetők véleménye: a z t i s mondják (iubent), hogy »tengerbe kell feldarabolva hányni«; a z t i s, hogy »meg kell égetni«²⁶. Az *is*-t tehát, mely nem a cselekvényekre, hanem az enunciativokra vonatkozik, rectissime fejezhette és fejezte ki az író copulativa *que*-vel. Cselekvény ugyanis *vagy* csak az egyik *vagy* csak a másik történhetett meg, de a javaslatok egyszerre hallatszhattak²⁷.

²⁶ Csaknem tökéletesen hasonló példát lelek a Rhet. ad Her. írójánál (4, 1): »Etenim necesse est *aut* se omnibus anteponant, *et* sua maxime probent; *aut* negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumta sint.« A különbség csak az, hogy az utóbbi »aut« sat. is kétfelé szakad. De a »sua maxime prebent« és »se omnibus anteponant« cselekvényeket egymást éppen úgy kirekesztőknek nyilvánítja az idézett autor a következő soraiban, mint a hogy elkülönülnek a »tengerbe dobás« és »elégetés« a Virg. elbeszélésében. A magyar fordítás világosan kimutatja a *que* helyes használatát: »kiabálják egy felől azt, hogy a tengerbe kell dobni, és (másfelől azt, hogy el kell égetni)«

²⁷ Erősítse meg véleményemet a Wagneré, melyre későbbre bukkantam (Quaest. Virg. XXXIV. 1): »Salva mihi videtur sententia, retenta copulativa; duplex enim quum consilium proponatur, ut *aut* deleatur *aut* terebretur equus ille ligneus, prior quidem sententia in duas solvitur, ut hic existat sensus: *aut* abolendam machinam, aliis quidem in mare praecipitari, aliis comburi iubentibus, *aut* terebrandam censent.« Tökélyesebb összhangzást álmodni se lehetne, mint a milyenben találkozunk ez az egymástól független két vélemény. Tessék már egybehasonlítani velők a Weidner jegyzetét, melyet nem akarok fordítással halványítani: »Homer so wie Arktinos kennen nur d r e i Vorschläge ή κατακρημνίσαι ή καταφλέγειν ή ίερον αναθεϊναι, nur mit dem Unterschied, dass Homer das καταφλέγειν nicht kennt, und dafür wie Vergil das διαπλήττει hat. Vergil fand also in der Ueberlieferung eine Dreitheilung der Ansichten und doch wieder im Ganzen vier Ansichten vor. Er suchte nun eine Ausgleichung. Diese erreichte er dadurch, dass er die zwei Ansichten mit

40. és 41. v. »*Primus . . . ab arce.*« [64] — A kákán bogot keresés szenvedélye e két versben is lelt tapogatni és rágsálni valót. Mit tesz: *ante omnes?* [65] kérdi Servius, és meg is felel reá: »Aut Perissologia est, quia dixit PRIMUS. Aut *ante omnes*, id est videntibus omnibus.« [66] A második gyanítást szó nélkül hagyhatni. Az első pedig nem jutott volna sem Serviusnak, sem másnak eszébe, ha *primus omnium* [67], vagy *primus inter omnes* [68] lett volna a szövegben. Már pedig az *ante omnes* azok helyett, csakhogy erősebben van mondva; nincs is több redundantia benne, mint a Voss fordításában: Jetzo vor allen zuerst« —, melyen egy német olvasó sem akad fel; sőt Hand (ad Tursell.) azt, a ki nem így fogja fel, »a poetica vi alienissimus«-nak nyilvánítja. Én ugyan azt oly élesen, mint ő állítja Burmann ellenébe, nem állítanám; mert lehet a *primus* (αλλοιότης-sel [69]) mint adverbialis nominativust az »ante omnia«-tól függetlenül is gondolni, mintegy ily formán: »Ekkor történt elsőben (vagy *csak* ekkor történt), hogy Laocoon egy rakás emberrel, mindnyájokat megelőzve nyargalt« stb. A német fordítás ez esetben így ütne ki szabatosan: Jetzt erst rennt Laocoon vor allen sat. Így még természetesen elenyészik minden »Perissologia.« De eléáll helyette más nehézség, melyet Weidner kutatott fel. Nem elégedve meg *ardens*-nek soha kétségbe nem hozott értelmezésével (»primum iram et commotionem animi quae vultu ostenditur, dedit [poeta]« Serv.) [70], W. e szóra ezt hozza: »Quintus Smyrn. beszéli, hogy Athena Laocoont rögtön örütségbe ejtette, hogy a Trójaiakat az ő tanácsától elvonja.« Ebből a roszul stylizált jegyzetből még roszabbul és toldással azt fordította Sz., hogy »Athena Laocoont épen mikor így²⁸ akart beszélni örültté tette, hogy a Trójaiak javaslatát annál inkább el ne fogad hassák²⁹. S ebből indulva megváltoztatván az *ardens*-nek elébb adott — nagy hévvel — értelmezését, most már így tolmácsolja: »örjöngve, magánkívül.« Sokkal inkább bízom olvasóim józan értelmében, mintsem szükségesnek tartanám ennek a reáfogott allusionnak ineptiáját mutogatni.

42. v. »*et procul:* [71] a heves izgatottság és szenvedély nem engedi a verbum dicendi [72] kitételét« (W. után Sz.). Igen de a »verbum dicendit nem Laocoon hagyta ki, hanem Virgilius. Vagy hát a költő volt »heves izgatottságban (ardens)«? Mi együgyűek eddigelé azt gondoltuk, hogy Laocoon volt; — Per purum tonantes egit equos [73], — Weidnerus. A magyar comment. pedig — bogár után indult.

45. v. Ribbek ezt a verset gyanúsnak tartja, s azért mind crit. mind isk. kiadásában uncusok közé teszi. Priscianus (Inst. XVII. 7.) idézete is arra mutat, hogy az ő példányában nem volt meg. Weidner másfél lapon át vesződik ezzel az ügygyel, s utoljára is csak oda megy ki, hogy a kérdéses vers kihagyásával, a Laocoon döfésének (50—53. v.) *alig* volna értelme.« Az »*alig*«-ban foglalt restrictio³⁰ lényeges, mert — mint W. maga is

que verband, welche mit einander übereinstimmend die Sache als prodigium behandelten, während der Vorschlag des διαπληξαι einfach eine Aeusserung der Klugheit und Vorsicht, der des Thymoetes ein Akt der Religion war.

Um nun z w e i Species zu e i n e m Genus zu verbinden gebraucht er q u e, wo wir nach unserer Anschauung vel, oder aut erwarten,« — Itélje meg az olvasó, én csak annyit jegyzek meg, hogy e még Szénássynak, W. hú kísérlőjének sem kellett.

²⁸ Ez az »így« nincs mire vonatkozzék az előbbieken másra, mint a »nagy hévvel«-re. Helyettesítve a lesz, hogy »Atb. Laocoont, épen mikor nagy hévvel akart beszélni, örültté tette sat.«

²⁹ Helyes renddel: »hogy a Trójaiak annál inkább ne fogad hassák el a javaslatát.« A mint fordítva van, németül ezt tenné: »Dass man d e m Rath der Trojaner um so weniger folgen könne.«

³⁰ Sz. a fordításában ide gyengíti a megszorítást: »ha a 45. verset kihagyjuk, akkor az 50—53. vers tartalmának nincs t e l j e s értelme.« A »teljes« nem csak ferdít, hanem roszul is van, mind

érinti — az »aliquis latet error« [74] elég okot szolgáltat arra, hogy az »ardens« [75] Laocoon a dárdájával »auscultáljon.« [76] Én nem tartom valószínűnek, hogy első feltevésében oly közel járt volna az igazsághoz; holott a netaláni interpolatornak az igen is könnyű dolog volt. Végre pedig a három *aut* inkább rhetori, mint költői, és sehogy sem akar egyezni az »ardor«-ral. Egészen kihagyni minden KI. tekintélye ellen persze nem lehet; de ez csak azt bizonyítja, hogy az interpolatio nagyon korai lehetett.

49. v. »*et dona ferentes*.« Az *et* használatát *adeo* vagy *vel* értelmében megtámadták a nyelvészek. Weidner csak Cicéronál nem leli³¹; Sz. meg csak ezt jegyzi: »még ha ajándékokat hoznak is, tehát *et* = *etiam*.« Igaz, csakhogy roszul van mondva. Helyesebben: mivel *et* gyakran = *etiam*, tehát: »a görög, ha ajándékot hoz is, félelmes.« *Ferentes* adverbialis accusativus: = *quum ferunt*.)

51. v. »*curva compagibus alvus*, a (deszkák) kapcsai által görbitett has, azaz a görbitett has.« Igy stylizál és magyaráz Veress J. *Compages* nem teszen »kapcsot« és a »deszkák kapcsai,« nonsens. — Th. az »*in latus atque alvom*« [77] magyarázatában Ladewig régiebb jegyzetét követi; Sz. az újabb kiadásbelit fordítja, melyet L. Wagner s Weidner után javított. Már Servius és későbbre Cerda is vesződtek vele.

54. v. »*si fata deum si mens non laeva fuisset*.« [78] Ebben Wagner és utána Ladewig a *non*-t a *laeva*-hoz kapcsolják (si fata voluissent mens non laeva fuisset); Weidner a hangsúlyból okoskodva, nem akar itt ellentétet ismerni, és »*non fuisset*«-et construál: *si fata — si mens laeva — non fuisset* s e n t. Én nem tudok igazat tenni köztök. Csak annyit jegyzek meg, hogy az előbbi véleménynek csak az alábbi 433. versbeli »*si fata fuissent*«, az egyedüli támasza. Th. a *non fuisset* mellé, még a *laeva*-t is odahuzza közös praedicationnak. De az egy kissé erős »anaphora« volna. A következő versben az *impulerat* mellől kimaradt *nos*-ról nem emlékeznek az interpresek. Burm. »Troianos«-sal egészíti ki, de az aztán nem volna ellipsis. Magára az »*impulerat*«-ra vonatkozólag szörnyűkép iparkodnak a nyelvészek meghatározni elméletileg, mikor lehessen vagy kelljen a *coni. plusquamperf.* helyett *indic.* formával élni, mint a jelen helyen is él Virgilius. De biz' én nem sok sikerét látom az iparkodásnak. Nem is várom, midőn tapasztalom, mily nehéz, vagy talán lehetetlen is kielégítő elméletet szerkeszteni arról, hogy a mi magyar élő nyelvünkben minő esetben használjuk a *látok vala*, és minőben a *láttam volna* alakot. Meglehetősen meddő vizsgálódás is, kivált holt nyelvre nézve, melyet hová tovább kevesebben s kevesebbet használnak írói nyelvnek. A »*praecipiendi summa difficultas*« [79] megvan itt; de a »*rei magna utilitas*« [80] bizony hiányzik. (L. Cic. Inv. 1, 30, 50.)

57. v. Ujítás vagy tudósság, vagy nem tudom mi viszketegének, minden esetre *spurius appetitus*nak [81] kell tulajdoditnom azt a tényt, hogy Ribbek a »*post terga*« [82]

választva, mind alkalmazva. Az 50—53. vv. értelméről semmi esetben sem mondhatni, hogy »nem teljes.« Mert tartalmuk csak az, hogy L. a fa-ló hasába döfte a dsidáját, s elég teljes és világos értelmű, akár legyen, akár ne legyen motiválva az elébbiekben a cselekvény. Weidner kifejezése: »das . . . die Handlungsweise des L. kaum einen Sinn hat.« világos és azt teszi, hogy a 45. vers nélkül nem tudná az ember, miért dőfött a lónak Laocoon.

³¹ »*Et dona ferentis*« = *etiam*, vel *dona ferentis*. Für diesen Gebrauch des *e t* findet man bei Cicero kein sicheres Beispiel, denn . . . Tusc. 1. §. 4. correspondirt *e t* Epaminondas dem folgenden Themistoclesque.« (Weidn.) Nem ismerem ama pongyola írónak Cicerot, a ki csak úgy bolondjába szórja ide s tova a *coniunctio*it. A valóság az, hogy az idézett helyeken a költőnél és szónoknál azon egyet teszi az »*et*«, t. i. »még . . . is.« (Még ha ajándékoznak is; — még Epaminondas is.) Látnivaló, hogy *et* ebben a használatában többet tesz a pusztá *etiam*-nál.

helyett »*pos terga*«-t nyomtatott a crit. editiojában, és hogy ezt Weidner nemcsak helyesli, hanem azzal is megtoldja, hogy: »Caesar b. g. VII. 84. u. 88 ist pos tergum beglaubigt.« No szeretném én látni azt a hitelesítő okmányt, mely egy szembetűnő íráshibát törvényes érvényre juttatna. Hány százszor adják a crit. kiadók egy vagy több betű kimaradtának azt az okát, hogy egy más hasonló betű vagy betűcsoport volt a kéziratban mellette vagy felette, vagy alatta! S ha netalán mégis létezne afféle hiteles okmány, akár kétségtelen elv, az oly természetű lenne, hogy erejénél fogva nemcsak Aen. II. 57. s Caes. Gall. VII. 84 és 88., hanem mindenütt, a hol *post* után t kezdetű szó következik, el kellene hagynunk a vég t-ét, s így írunk: *pos*. — Th., ki ezt az írásmódot elfogadja, leírja regényesen, mikép »kallódott« lassankint a »*postid*« »*pos*«-sá.

59. v. »*Hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis*.« [83] Mint locus communis [84] tökélyesen igaz az, a mit Weidner ír e versre adott jegyzetében, csak az a bökkenő, hogy éppen oda nem talál. Igen is: »Virgil« s még más latin író is »szeret átalánost, és alája tartozó különöst *que*-vel kapcsolni; holott, mi a különöst az általános világosítója gyanánt vesszük.« De ebből a világerő sem következik, hogy a »*hoc ipsum struere*« azt tegye általánosan, a mit »Troiam aperire Achivis«, különösen. És azt állítani, hogy: »lehetetlen, hogy egyebet tegyen,« éppen vakmerőség. Méltatlanul hibáztatja tehát Szénássy Ladewiget³², s vele együtt Thewrewköt, »kik így magyarázzák: *hoc ipsum ut strueret*, t. i. *ut adduceretur ad regem*. [85] Volna csak Weidnernek csak annyi kis támaszocskája, mint amazoknak a »*hoc ipsum*«-ban! Egyébaránt nem Ladewignél kezdődik az a magyarázás, hanem, a mennyire kutatni bírom, Heynenál, probante Wagnero.

62. v. »*Versare dolos*« [86] = folyamatba, forgalomba indítani a cselelt. Oly természetes szólam, hogy még a boglesők sem akadtak volna belé, ha Servius egy szerencsétlen v. lectiot, »*dolo*«, nem emleget vala. Mert itt aztán a hiányzó objectummal ki kellett egészíteni a transitivum »*versare*«-t, ahhoz pedig sok szó fért. A vulg. lectiot erősebben kezdték rostálni, a varians helyett emendatiók keletkeztek, minő a Peerlkampé: »*superare dolo*,« [87] s a Weidneré: »*versare domos*.« [88] Ezt a gyarló javítást még Szénássy sem helyesli, ámbár Weidnernek arra készítők okoskodását nagy részben átveszi. »Itt minden esetre határozott ellentétnek kell lenni:« (írja Sz.) »*s i k e r* vagy *h a l á l*.« Szeretném én látni, hol van az a törvény, hogy *alternativák* közt szükségkép *ellentét*-nek kelljen lenni? Még nem akadt kritikus, a ki emendálni akarta volna Plautus Pseudolusában ezt; »*Nam necesse hodie Sicyoni me esse, aut cras mortem exequi*,« azért hogy *S i c y o n b a* létel és *h a l á l* közt nincs ellentét! Nincs miért hát követelni e helyen több ellentétet, mint a mennyi van, s a melynél több, és jelesen ez, hogy: »*s i k e r* vagy *h a l á l*,« ott nemcsak nem kell, de nem is lehet. Finomabb ízlése volt a mi költőnknek, mintsem oly nevétségést mondjon, hogy »*Sinon kész volt a s i k e r r e*.« Erre bizony kész minden ember, s csak ahhoz menne, a mit az egykori pap prédikált, hogy valamikor t a l á n ő is meghal. Tehát, »*in utrumque paratus*« azt teszi, hogy *Sinon* »*el* volt készülve fortélyok, cselek szövésére is, a halálra is«; más szóval, hogy ő ügyes is, bátor is volt. Ladewig egészen helyesen magyarázza annál fogva imígy: »*Sinonnak el kellett készülve lenni, hogy vagy rögtön megölik (mint görögöt), vagy alkalma (tegyük hozzá: és ideje) »lesz fortélyát végrehajtani (seine List spielen zu lassen).*« Sz. ezt veti ellene: »Határozott ellentét e magyarázatban sincs, mert honnan tudhatta *Sinon*, hogy ha őt meg nem ölik, terve sikerülni fog.« Honnan?

³² Korábbi kiadásában. Az utolsóban (1871) már Weidnerrel fog kezdet: »die nähere Erkläerung gibt der folgende mit *que* angereihte Satz.«

Hát a »fidens animi« mit vétett? Ha csak a kell az ellentét megállapítására, hadd feleljen Szénássynak Plautus Pseudolusa: »Nam ego in meo pectore prius ita *paravi* copias duplicis, triplicis dolos, perfidias: ut ubicunque cum hostibus congregiar, malorum meorum *fretus virtute* dicam, mea industria et malitia, fraudulentia, facile ut *vincam*, facile ut spoliem meos perduelles meis perfidiis.« (Act. 2. Sc. 1. v. 4—8.)

65—66. v. »*Crimine ab uno disce omnes*.« () Ellenmondás nélkül el van fogadva már ma, hogy: »*ab uno crimine* [89] = *ab unius crimine* [90]. Ha megengedném is, de bizony nem bírnám elismerni Weidner állítását, miszerint »római fül az elsőből az utóbbit hallaná hangzani«; jöllehet a latin nyelv hajlama *concretre* és személyesítésre tagadhatatlan. Annak sem írnék alája, hogy amaz ennél »*exquisitius*« (Heyne) vagy költői-bben (Szén.) volna mondva. De az se állapítja meg ám az »*unius crimen*« [91] magyarázatot, hogy különben »*de negotio ad personam*,« [92] (a *crimine ad omnes Danaos*) [93], »*vitiosus transitus* [94] lenne« (Servius), mert hiszen »*omnis*« nem a »*Danaus*«-okra, és így nem »*personara*, hanem »*negotium*«-ra, az *insidias*-ra [95] vonatkozik. »*Ab uno crimine*« akar fogalmat adni Aeneas a görögök megszámlálhatatlan cseleiről. Personalis értelemben vett »*omnis*«-sal nem is talál a »*disce*,« [96] s a *disce Danaos*« minden bizonynyal szokatlanul, sőt kelletlenül érintené a »római fül«-et, mit hogy egy commentator sem vett észre, csodálkoznom kell rajta. *Disco*-t személy obiectummal csak egy szólamban tudok: »*Me peritus discet* iber Rhodanique poter.« (Hor. Od. 2, 20, 20.) [97], és alig hiszem, hogy lehessen többet felhajhászni. Ebben is pedig a *discet* nem megismerést teszen, hanem hogy megtudja a létezését a költőnek. A végmagyarázat tehát: »egy gaztettből tudd, ismerd meg minden (álnokságát a Danausoknak).« Bizony, a Heyne explicatiojától: »*ex uno exemplo cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint*,« [98] az enyimig: »*cognosce omnem perfidiam Danaum*,« [99] csak egy kis lépés.

De annál nagyobb különbség van az aesthetikai ítéletek, jelesen ez úttal a Weidneré és Thewrewké közt. Ez a csonka (66.) versben végzetlen, úgy szólva, csak vázolt munkát lát; amaz ellenben ugyan abban jellemző vonást, művészi fogást bámul³³. Inkább bírnám lélektanilag magyarázni meg magamnak ítéleteiket, mint osztó igazságot szolgáltatni tárgyiasan nekik, mire különben mindjárt ismét alkalmam lenne, mert a 68. versnél a sanyaru kritikus Th., és a kedélyes aesthetikus W. szerepet cserélnek. Amazt elkapja a bámulás, és azt mondatja vele, hogy a »két spondeussal végződő hexameter nehéz rhythmusa ünnepélyes méltóság kifejezésére szolgál³⁴.« W. ellenben semmiféle méltóságot nem lát benne, hanem, állítása szerint, az »*oculis Phrygia agmina circumspexit*« [100] azt jelöli, hogy a Sinon zavarodása (*turbatus*) csak színlett. Mert az igazán megrémült ember nem mer félnézni s körültekinteni. Szén. a Wagner tekintélyének hódolva, emancipálja magát ezúttal Weidnertől. A »*Sckulausgabe*«-kból dolgozó Veress J. pedig, nem lelvén mit írni ki, hallgat a dologról, a miért különben egy cseppet sem hibáztatom.

³³ »Wie passend gerade hier die Unterbrechung der Erzählung durch den Halbvers ist, um die Spannung für die bereits sich entwickelnde Katastrophe zu erhöhen, bedarf kaum der Bemerkung.« Mily furcsán hangzik ezzel szembe: »Csonka vers számos találatatik az Aeneisben, mert Virgilius közbejött halála miatt költeményei h i á n y a i t nem pótolhatta ki.« A szegény tanítvány aztán hogy igazodjék el?

³⁴ Ovidiusnak e versében (Met. 6, 169.): »*Constitit* (Niobe), *atque oculos circumtulit alta superbos*,« [101] kétségtelenül több »ünnepélyes méltóság« van mint a kérdéses sorban, s nem kellett hozzája »*hexametrus spondaicus*.«

Én általában haszontalanságnak tartom, a vers technikai, hang- és hangsúly-alakjai és értelmi színezete közt való viszonyok keresgélését vagy kitüntetését. Főképp és leginkább azért, hogy a valóság nem felel meg neki. Egy eset ellen, melyben meg van az a viszony, százakat tehetni, a hol nincs meg, vagy csak elfogult elme bírja felfedezni. Sőt nem egyszer van ropogós verssel nagyon mindennapi és színetlen gondolat, s megfordítva nehézkes hangzattal játszi ötlet kifejezve. S a találó esetekben is legtöbbszörre kérdés tárgya: vajon a történetnek tulajdonítsuk-e az öszhangzást, vagy a költő intentiójának? Szóval az a követelt öszhangzás nemhogy szabály, de ajánlandó kellék gyanánt sem foglal helyt a poetikában, és méltatlanul, pazarul igényel ürt és időt a commentariusokban, hol azonegy esetről gyakran a legsztégazóbb, nem egyszer állólag ellenkező véleményeket olvasunk.

Szintűgy nem látom sem szükségét, sem hasznát (kivált iskolák számára irt commentariusokban) annak, hogy minden, kisebb-nagyobb mértékben jeles kifejezés alkalmával hajtó vadászatot tartanak más költők munkáiban lelhető parallel helyekre³⁵. A tanítványban utoljára annak a meggyőződésnek kell keletkezni, hogy p. o. Virgilius oly servilis imitator volt, hogy egy jelentékeny szólamot, egy élénk képet, egy találó hasonlatot sem birt maga erején költeni, hanem Enniusához, Naeviusához, Homeroshoz, Euripideshez, sőt a cyclicus költőkhöz kellett folyamodni gondolatot és kifejezést kölcsönözni meddő képzelődése termékenyítése végett. Macrobius Saturnaliájába igen is jól illhettek az ily disquisitiók, de commentariusokban, ismétlem, nem látom helyét.

70. v. »quid: nem iam, hanem *denique* tartozik hozzá: Mi sors várakozik rám . . . tulajdonképen. (Szén.) Weidner után értetlenül irt jegyzet. W. azt mondja, hogy *denique*-t nem iam-mal, hanem *quid*-del kell construálni.« És még hosszasan okoskodik, hogy *denique*-ből »tulajdonkép« értelmet hozhasson ki. Hiú okoskodás, mert *denique* (= utoljára) iam-mal együtt mindketten a *restat* határzói, s egymást nem zárják ki, mert iam a multa, *denique* a jövőre vonatkozik; »mi áll már utoljára előttem?« — »Si qua metu demto casta est, ea *denique* casta est.« Magyarul: *Utoljára* is az az erényes, a ki nem féltében erényes. Mit keressen itt az »eigentlich«? Igaz, hogy W. megkapta benne; de én nem látok az ő szemüvegével.

71. v. *cui* = *nam mihi*. Ezen mondat ugyanis az állítás okadatolását tartalmazza, hogy t. i. számára már sehol sincs hely. Az egész rhetorikailag is elé lehet adni: Quo me miser conferam? [102] etc. etc.« (W. Sz.) A »domos« emendatio javaslojának, ezzel az igazán »okadatolatlan« szószaporításával³⁶, kár volt helyet foglalni egy iskolai commentariusban. Bőven elég lett volna annyi hogy: »*cui* = mint a kinek« mert a 71—72. v. nem »Begründung« (az alapot nem utólagosan szokták vetni), hanem — ha már tudóskodni akarunk — epexegeisise a »quid misero mihi restat«-nak.

72. v. »poenas cum sanguine poscunt, büntetést s egyszersmind véremet követelik.« Ladewig után Veress. Hasonlóképp, csak hogy több haszontalan szóval, Weidner után Sz.

³⁵ Sokszor kétséges, sokszor igazságtalan is a commentált költőre nézve a lelmi vélt parallelismus. Példa mindjárt az, a mi legközelebbiről ada alkalmat a szövegbeli észrevételekre (70. v.): »quid iam . . . restat?« melyre Lad. Odyss. 5,299. versét idézi s Veress Ignác hűségesen utána írja. Weidner igazítása következtében kitörli Lad. utolsó kiadásában az idézetet.

³⁶ Weidner úgy látszik, nem régiben tette vala le kezéből a »Rhetoricorum ad Herennium«-ot és exercitiotit kísértett meg a »subiectio«-ra, akár a divisiora (Her. 4, 23. sq.) — Sed nunc non erat his locus. [103]

— Egyszerűbben: *poena cum sanguine* = véres bosszu. *Poena c. sangu.*, h. e. poenam cruentam. Forbiger. Th. is ide vág, és helyesen idézi Madwigot (Lat. Spr. §. 298. 6. 2.)

A 76. verset itt ismételni szükségtelen, de elégséges okokból, kitörli Ribbeck³⁷. Az anteacta közül csak azt említem, hogy Peerlkamp a 75. vers utóbbi felét is: »memoret . . . capto,« tarthatatlannak nyilvánítja. Okai, jelesen hogy az interpresek elakadnak a magyarázatán, nem megvetendők; csakhogy kéziratok nem hatalmaznak fel ennek — úgy mint a 76-nak — a kihagyására. Veress igaz, hogy neki vágat és megmagyarázza nagy bölcsen: »mibe bizva mert ő fogságba jőni,« mintha biz' a trójaiak már tudták volna, hogy Sinon önkéntesen fogatta el magát! O lepidum caput!³⁸. [104] A 76. verset is magas pártfogása alá veszi: »Ezen vers található III. 612. is.« Hisz' épen az a baj, hogy ott is található. De nem baj Veressnek, mert — írja — »Homerós óta a hőskölteményeket jellemző bőbeszédűség hozta magával, hogy a szereplő hősök csak a költő által bevezetve szólnak; innen nálok a gyakori ismétlések.« Ipse dixit! [105] Itt már egészen a maga eszén jár Veress, mint a 78. versnél is ebben: »negabo, a. m. mondom, hogy nem.« Sőt inkább »nem mondom, hogy nem (vagyok görög).«

81. v. »fando. A gerundium olykor látszólag szenvedő értelmű.« Th. — Nem birom érteni, mi az a »látszólag szenvedő«, de tudom azt, hogy olykor nagyon furcsák a nyelvészek. A feljebbi 6. versnél a gerundium ablativusának *nem szenvedő* értelmét állították ritkának; itt meg hogy a *szenvedő* az, s még az is csak »látszólag.« — A valóságot megmondta már Bach (Ad. Ov. Met. 15, 497), t. i. a gerundium — nem olykor, hanem igen gyakran — »substantivum verbale abstractum, in quo, per se spectato, nec agendi, nec patiendi notio inest.« [106] *Fando* = *fama* [107] vagy *rumore* [108] és ablativus instr.; holott a 6. versbeli nem az. Ellenben a 84. versbeli *infando* tökélyesen egyértelmű a 3. versbeli *infandum*-mal, s azt teszi, a mit nem *kellett volna mondani*. Csak arra szolgál, hogy az *indicium*-ot *delatio*-nak jellemezze; de azért *infandumot* magára sem »aljas«-nak (Sz.), sem »gyalázatos«-nak, sem »kimondhatatlan«-nak (Th.) nem fordíthatjuk.

Megjegyzem ezúttal, hogy itt, a hol a Palamedes dolga csak indirecte fordul elé, gyermekes vesződségnek tartom azon vitatkozni, vajon bosszúból-e, vagy magasabb politikai okokból ázott vermet Ulysses Palamedes alá. Weidner másfél lapot tölt be ezzel a haszontalansággal, s Szén. megfeddi Thewrewköt, hogy az előbbi s nem az utóbbi véleményyt pártolja. Egyébiránt elbeszélgeti Hyginussal a Palamedes historiáját maga is Sz., kinek én szeretném megsugni, hogy a Weidner idézetbeli »*Hygin*«-t nem Hyginusnak kellett volna kiegészíteni. Eleinte nyomdahibának véltem; de miután kétszer is úgy láttam különböző helyen, meg kellett győződnöm, hogy Virg. commentatora Weidner idézetéből vette az első tudomást arról, hogy valami »*Hygin*«-féle auctor is létezett.

85. v. »*demisere Neci*.« [109] Forbiger összeszedett egy rakás példát a *demitto*-nak dativussal való constructiojára. Hadd toldjam meg én is egygyel: »Habentque Tartara Panthoiden iterum *Orco demissum*.« (Hor. Od. 1, 28, 9—11.) [110]

³⁷ Lásd a Heyne — Wagner féle editioban a var. lectioakat ad h. locum.

³⁸ Igaz hogy Burmann is ilyest talál mondani, de ő legalább okát — ha rossz okát is — adja a 71. versbeli *fidens animi*-ban. A kettőnek egymással semmi köze a *fid* gyökön kívül nincs. — Másfelől Ribbeck emendatioval — szerinte »restitutioval« — segít a dolgon s a 75. verset így nyomatja: »quive fuat, memores quae sit fiducia capto.« Ha coniecturat alkalmas volta elfogadhatóvá tehet, ez valóban számbavétel érdemel; bármily fitymálva szóljon is róla Weidner, kinek hódolva Sz. említésre se tartja méltónak. Megalapítását l. Ribb. Proleg. p. 164 sq.

81—87. v. »*Fando ab annis.*« Az ismeretes ötlet szerint, a beszéd azért volna adva az embernek, hogy a gondolatát eltakarja vele. Némely magyarázat igazán csak arra való, hogy a világosítani való tárgyat még nagyobb homályba burkolja. Ilyen a Weidner szerkesztette s Szénássy tolmácsolta jegyzet, mely a 81—85. és 86—87. versbeli két tag viszonyát akarná tisztába hozni. A két tag röviden ez: »Ha hallottad a hírét Palamedesnek; én annak az apródja voltam.« Nemde világos, értelmes a viszony? nemde tisztán elő- és utótagot képez a két mondat? Nem de számtalanszor fordul elé ilyen pár a közbeszédben? Szoros nyelvtanilag véve, van ugyan némi anacoluthia benne, mert a »ha«-nak megfelelő »úgy« nincs kifejezve. De a legiskolátlanabb elme is legott kipótolja: »Volt, ha hallottad, bizonyos Palamedes.« Vagy ezt érthetni: »Felteszem, hogy hallottad Palamedes hírét; én annak« stb. Vagy kérdés alakba is öltöztethetni a feltételt: »Ha hallottad hírét Palamedesnek? Én annak« sat.

Lássuk már hogy bonyolítja össze Weidner: »*illi me comitem*: Ezen utómondat logikailag nem lehet a megelőző mondatnak (*si pervenit* etc.) főmondata, hanem úgy kell felfogni; mint egy kimaradt főmondattól vonzott mellékmondatot, tehát: tudd meg, hogy a t y á m e n g e m stb.« Homályossága mellett hamis is. Épen logikailag tisztán utó- és főmondat az *illi* etc, és csak nyelvtanilag nem látszik annak. Ámde a »tudd meg« épen úgy nem felel meg nyelvtanilag a »ha hallottad«-nak, mint a »me misit pater comitem« [111]; Ladewig annyira bizonyos a »tudd meg« természetes és szükséges voltáról, hogy nem is mondja, csak kérdi: »szorosan véve micsoda igének kellene ezt az utómondatot bevezetni?« Feljebbi elemzéséből kitűnik, hogy nem jó helyt kereskedik Ladewig³⁹.

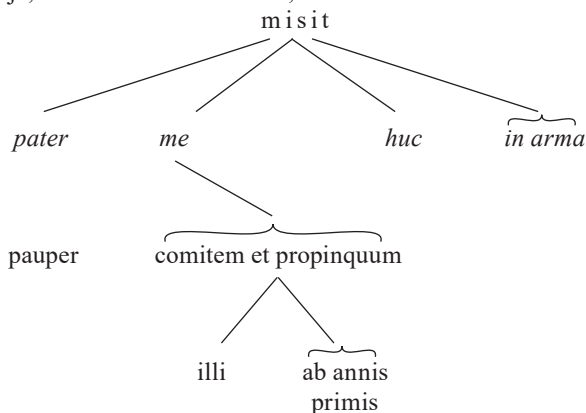
81. v. »*primis ab annis.*« Acriter disputatum est a viris doctis [112], vajon a Sinon fiatal, úgy szólva gyermek korát, vagy a trójai háború kezdetét érti-e a költő az idézett kifejezés alatt? Az első, persze, szintúgy kínálkodik, és semmi sem is állotta útját egy szóval, lélekkel való elfogadásának, csak a 138. vers, melyben otthon hagyott gyermekeit emlegeti Sinon, A bogot Peerlkamp emendatiója: »*Pauper in arva pater primis haec misit in armis*« csak kettévágná, — t. i. ha elég jó éle volna hozzá, mi nincs — holott a Weidner interpretatioja a legszebben megoldja. Figyelmeztet ugyanis, hogy »*a primis annis*« [113] nem *misit* határozója, hanem *comitem* jelzője. Feddhetetlen constructio, mely sokkal természetesen magyaráz, mint ha Ladewiggel a *misit*-nek oly »*praegnans* értelmet tulajdonitnánk, melyben »(társul) a d o t t,« és »(aztán későbbre) el k ü l d ö t t,« össze legyenek foglalva. Ilyes expediensnek csak végszorultságban vehetnők hasznát, mit W. szerencsés ötlete ezúttal eltávolított. Ötlete mondom, mert balkeze megint elveszi, a mit jobb keze adott, s ő maga nyújtja Ladewignek azt a *praegnans*-féle theoriát. Erre pedig, mint mondtam, nincs szükség; mert maga a *comitem*, valamint a *propinquum* is adverbialis, vagy ha tetszik, »*appositionalis*« jelzője a *me*-nek: »engem, fiatal korom óta társát és rokonát küldött« sat. Úgy hogy a *misit*-nek az eddigelé neki tulajdonított határozók

³⁹ Veress furcsa jegyzete: 86. »Itt kezdődik utómondatja a v. 81. bevezetett utómondatnak« a kiadásában nyüsgő nyomda- vagy íráshibában leli magyarázatát.

közül csak a *me* marad⁴⁰. Végre meg kell említnünk, hogy Veress semmi ellenkezést nem lát a Sinon »adolescentiája« és »két gyermeke« közt. Th. sem és azt írja 138 v.-nél: »Tudnivaló, hogy a pueritia és adolescentianak részben nagy kiterjedése volt a rómaiaknál.« Kétkem, hogy oly kaucsuk-féle lett volna, mint ez a jegyzet.

88—89. v. »*Stabat regno . . . vigebat concilio.*« állt Wagner nem akar itt sem homályt, sem nehézséget látni; de biz' én — másokkal együtt — méltánylom Heyne jegyzetét: »Obscurior versus in quo haesisse quoque acutum iudicem Jo. Schraderum e schedis intelligo,« és az a rövid elbánás, mely szerint az újabbak így értelmezik: »Ezen szavak (*stabat regno*) Palamedesnek saját népe fölött való királyi hatalmára, a *regum vigebat conciliis* pedig a több fejedelmek vagy vezérek közti tekintélyére vonatkoznak,« (Ladewig után Szén.⁴¹), ha helyes volna is, nem magyarázná ki, mikép jön ki ama szavakból ez az értemény. Már pedig éppen ez a bökkenő, és én azt állítom, hogy »Prius pariet locusta lucam bovem. (Enn.)« [114] Bizonyára nem jön, és nem kell érteni azt, a mit irnak; hanem azt, hogy »míg Palamedes rendetlen gyámola volt az országnak s kész szolgálatára állott a fejedelmek tanácsának.« Mert elsőbben: *regno* dativus, minden commentator⁴² és lexicographus⁴³ daczára és »*stare alicui rei*« azt teszi: — »valami mellett

⁴⁰ A mondat schemája, ami módunkon elmezve, ez:

Ordo est: Pauper pater illi a primis annis comitem et propinquum me misit huc in arma.

⁴¹ Furcsa azonban, hogy mind Th. mind Sz. dativusnak vallják a regno-t, holott azok, a kiknek jegyzeteit követik, ablativusra alapítják a magyarázataikat. Nem értem, de annyi igaz, hogy az idézeteknél, a »dativus« csupa szó alkalmazás nélkül.

⁴² T. i. a kérdéses helyre vonatkozólag. De biz' itt is csak eszébe juthatott volna valamelyiköknek a dativus.

⁴³ Vegyük elé csak a meglehetősen teljes *Klotz*-ot, art. s t o . . . f) aliqua re: — Caesarem stare conditionibus (Cic. Att. 7, 15.) — Stare conventis (Id. Off. 3, 25, 95.) — Promissis standum non esse (Id. ib. 1, 10, 32.) — Omnia ad suum arbitrium referre: suis stare iudiciis (Id. Tusc. 5, 28, 81.) — Meo iudicio multo stare malo, quam omnium reliquorum (Id. Att. 12, 21.) — Per quem populum fiet, si legibus non stetur (Liv. 9. 5.) (— Mind ezekben a követelt ablativusokat, dativusoknak tartom és hozzájuk ragasztom a következőket: — Obsides . . . qui capite luerent, si pacto non staretur (Liv. 9, 5). Tuo tamen potius stabam iudicio, quam meo (Cic. Att. 8, 4.) mit Gess. így interpretál: »nitebar iudicio tuo et illud tenebam.« — Eius (multitudinis) iudicio stare nolim (Cic. Tusc. 2, 26, 63.) — Si qui aut privatus aut publicus eorum (Druidum) decreto non stetit, sacrificiis

keményen állani, valamihez szorosan tartani magát, ragaszkodni.« És, minthogy a ki valamihez ragaszkodik, mind t á m a s z k o d i k , mind pedig t á m a s z t , tehát: »valaminek gyámolának lenni.« Másodszor: *conciliis* nem különben dativus, épen oly dativus commodi, mint ebben: »Tu, cui iam curae vigent, animique viriles« (Val. Fl. Arg. 1, 55). Ez, haszinte ἀπαζ λεγόμενον [115] volna is, de inoffensus locus [116] és a *conciliis* dativusságának a l e h e t s é g é t bizonyítja; szükségességét pedig az, hogy ablativusban gondolva erőltetéssel sem lehet kielégítő hozni ki az illető szólamból. Így igazítva a dolgot, Peerlkamp emendatiojára (*rerum pro regno*) sincs semmi szükség.

Megjegyzem még, hogy Ribbeck iskolai kiadásában a 87. versben *annis* után nincs pontozat, holott másutt mindenütt pont van. Reménylem, csak nyomdahiba; de jó tudni, mert az iskolákban ez a kiadás van legesleginkább elterjedve. A pontnak ott kell lenni.

94. v. »et me« szavakra Th. egy szabályt állít Madwig nyomán, mely szerint: »ha tagadó mondathoz állító járul, mely ugyan azt a gondolatot fejezi ki vagy folytatja, a latinban *que* vagy *ac* áll, hol a magyarban »hanem« használtatik.« Szénássy hasonlót tesz, és szintoly hebehurgyán; pedig az ily szabályok állításában nagyon óvatosnak és tartózkodónak kellene lenni az ifúság tanítóinak. Aztán hiszen ez nem is syntaxisi szabály, hanem comparativa grammatikába tartozó észrevétel, mely a latin és netalán mai nyelvek közti különbségnek egy jellemvonását tünteti elé, s a melyet Hand szerényebben és minden tekintetben jobban így fejez ki (Turs. II. p. 494.): »Latini in opponendis verbis contrariis saepius utuntur simplici copula, ubi nos Germani adversativam particulam usurpare solemus.« [117] A teljes határozatlanságu *saepius* ez és ily esetekben biztosabb, mint a kalauznak ígérkező s tiz közül kilencszer cserben hagyó: »azont mondás« vagy »tovább fűzés⁴⁴«. Lám, Madwig három példát hoz fel a szabályára, melyek közül csak az

interdicunt (Caes. Gall. 6, 13.) — Regnum avitum paternum puero stetit (Liv. 1, 3). [118] — Pacto statum (Ov. Fast. 4, 817. sq.) [119] — Nunc famae rerum standum est (Liv. 6, 7). (Itt más editiókban *fama* áll, minek megvitatása itt elmaradhat.

Most már azt vethetnék ellenem, hogy »a felhozott példákban az illető szók mind ablativusok is lehetnek.« Személyökben igen is, de állatokban bizony nem. Az ellenvető nem bizonyíthatna egyébbel, mint más példákkal, melyekben kétségtelen ablativusokkal van a s t o kapcsolatban. De ezt a gyenge érvet megczáfolják ismét más példák, melyekben szintoly kétségtelen dativus alakok vannak. Ilyeket mutatok fel, haszinte későbbi időkből is, de oly helyekről vettek, melyek természetöknél fogva a legnagyobb szabadságot követelik az irányban. Ime: Rei iudicatae stabilitur (Carlistr. Dig. 42, 1, 32.) — Patris statum voluntati (Ulp. ib. 26, 7, 3.) — Voluntati defuncti statum iri (Id. ib. 36, 3, 6.) — Nihil aliud est arbitri sententiae stare, quam id agere, ut arbitri sententiae pareatur (Id. ib. 4, 8, 23, §. 2.) — Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare (Afric. ib. 2, 1, 18.) — Stari enim religioni debet (Ulp. ib. 4, 3, 11.) — Ut aut statum emptioni, aut discedatur (Ulp. ib. 19, 1, 13 §. 27). Gondolom mennyiségileg és minőségileg elég s az utóbbi tekintetben meg kell fontolni, hogy az illető szólamokban a dativus lényeges, jellemző határozó, az ablativus inkább csak körülményt jelel. Ezzel szemben a dativussal konstruált s t o cselekvő tevékeny értelmű; az ablativussal párosítva pedig állapotot jelel. E vonásoknál fogva az alak miatt kétes esetekben a határozó ejtését mindig biztosan eldönthetni a tárgyalt szólamokban.

⁴⁴ Ez a kifejezés: »állító mondat, mely azon gondolatot fejezi ki, a mit a tagadó,« mikép szolgálhasson akár értelmezésül akár diagnosisúl, holott maga is értelmezés nélkül szűkölködik? Azok a Madwig jellemzette gondolatok, contrariumok-e vagy nem? Ha contrariumok, hogy lehetnek azonosok? Ha nem contrariumok, mi joggal tehetni adversaria coniunctiot közikbe? Ha minden szabály így lenne a hires Madwig syntaxisában szerkesztve, nem gratulálnék a tanítványainak. De bizony Th.-nek. sem gratulálok, hogy átvette kritika nélkül azt a hamis szabályt. Kisértette

elsőre lelem alkalmazhatónak — úgy a hogy. A más kettővel (egyik az, a melyet Th. is felhoz), a német nem tudom mit csinálna, de tudom azt, hogy kétszer is meggondolkoznám, mielőtt »hanem«-et írnék fordításomban az »és« helyett.

94. v. »siqua tulisset, azaz: siqua latura esset. Költőknél s olykor a prózában is előfordul a kötmódu plusquamperfectumnak ily használata. V. ö. 136.« Thewr. — Eredeti egy gondolat, annyiban, hogy egy német commentatorban sem lelem. És még sem egészen, mert tőlük tanulhatta Th., hogy Virgiliust s más auctorokat latinul írni tanítsa. Eredetiség és utánzás nagyon szerencsétlenül ütött ki; mert a coni. plusqu. mind itt, mind idézett 136. versben tökélyesen a maga helyén van, s a »latura esset« a »remeaturus essem,« s a »vela daturi essent« ineptissimum [120] lenne. A feltett körülménynek ugyanis elébb kellett megtörténni, mint az attól függő cselekvénynek. Sinonnak elébb kellett hogy »kedvezzen a sors« és hogy »haza mehessen« és csak azután »hajthatta végre bosszuját.« A 136. v. szerint ismét elébb kellett, hogy »eltávozzanak« a görögök, s csak azután »jöhetett ki« Sinon a rejtekéből. A multban megelőző cselekvény ideje pedig a plusquamperfectum. Vegyük csak számba, minő finom érzékkel van megkülönböztetve a »darent« és »dedissent« a 136. versben, hol az az imperfectum a várt távozást, a plusqu. a gondolatban már a megtörténtet jeleli. Magyarul vagy más mai nyelven lehetne-e utánozni, nem tudom; nem is hiszem. De abból nem következik, hogy latinban hiba a vagy csak licentia poetica [121] is volna⁴⁵.

A 95. v. alkalmával »torokhangú n-et emleget Th. Részemről ilyen n-et nem ismerek. A dolog megvan; csakhogy nálunk nem úgy hívják, hanem *nasalis* (orrozó v. orrhangu) n-nek.

97. v. »*Hinc prima mali labes*: innen a kezdete az engem fenyegető (des über mich hereinbrechenden) veszélynek. Just. 17, 1, 5. *Haec prima mali labes, hoc initium independentis ruinae fuit*,« Weidner — Szénássy. Hogy nem szörnnyűködtek el maguk magukon, ha leirt jegyzetüket elolvasták? Avvagy lehetséges-e, legalább valószínű-e, hogy az író maga magát commentálja? És épen az epitomator [122] — *sit venia verbo* [123] — Justinus, kinek bőbeszédűséget különben sem vethetni szemére, bizony nem irt azonegyet jelentő két mondatot egymás végtében⁴⁶! Tehát a kérdéses helyet sem commentálhatjuk

volna meg az idézett példára alkalmazni s azonnal átlátta volna, hogy ez: »nem fogok elcsüggedni és tovább üzöm, a mit elkezdtem,« egyarányit sem nyer semmi tekintetben azzal, ha az »és« helyett »hanem«-et írunk. A fordítási hűséggel pedig épen ellenkeznék, mert némileg más árnyalatot adna Cicero gondolatának. Így van a dolog ezzel is: »nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt« (Caes. Gall. 4, 35). — Teljes lehetetlen pedig »hanem«-et tenni az »és« helyett ebben: »*neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia, non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dis-sentimus*« (Cic. de Inv. 1, 5, 6) [124]. Pedig itt ugyancsak megvan a Madwig criteriuma.

⁴⁵ Szokása szerint itt is profunduskodik Weidner, és azt állítja, hogy a két mondat: *fors si qua tulisset* és *si remeassem* nem koordináltak, hanem subordináltak — »nach unserer deutschen Auffassung.« — Jaj! uram! ha minden két mondatot, mely grammaticae coordinálnak látszik, apróra vennénk, kevés pár ütné meg a valódi és teljes coordinatio kaptáját! A logika pedig nem ismer nemzeti különbséget.

⁴⁶ Az első azt teszi: »e volt az első szerencsétlen esemény« a mi Lysimachussal történt.« A második paraphrastique azt, hogy: »ezt többek is követték egymásután az ő végbukásáig.« A mondat accentus ugyanis az initiumra esik s a *hoc* önálló kezdő vagy — ha úgy tetszik, — subiectum. Szó szerint tehát: »ez kezdete volt a robanófélben való romlásnak.«

ugy mint szokták Cerda óta. Heyne jegyzete: »*Prima mali labes* elegantius quam origo vel causa« semmit sem ér; mert az »eredet«-et vagy »ok«-ot a *hinc* jelöli, mi a Sinon meggondolatlan (demens) beszédére s az »*odia aspera*«-ra vonatkozik. Onnan származott a »*prima mali labes*« = az első menykőcsapás. Labes = bukás, de itt nem a Sinoné, hanem a baleset bukása, mint azé a darab kőé, melytől Pyrrhus (Just. 25, 5), »de muris ictus, occiditur« [125], meg az a névtelen (Caes. B. Civ. 3, 20) »ictus ex muro, periit«⁴⁷.« [126]

A 99. versbeli »*consci*us«-sal is sokat vesződnek az interpresek. Ugy látszik az egész vétké csak abból áll, hogy egy kissé igen hátra esett a *hinc* után. Mert hiszen Sinon sehol sem említi másutt azt a lényeges körülményt, hogy Ulysses »megtudta« az ő fecsegését. Úgy is csak a volna a jelentése, ha — a mit nem ajánlok — elfogadnók a Weidner emendatioját »quaerere conscius *ansam*« a »qu. c. *arma*« helyett⁴⁸ *Arma*, specificie »*fraudes*«-t »*dolos*«-t, igaza van Weidnernek, nem tehet; azokat nem is kellett hogy »keresse«, a »*πολύματος*«, »*πολύτροπος*« [127] Ulysses, de ártó esz közt átalánosan igen is tehet és teszen is számtalanszor, mi hogy e helyen senkinek sem jutott eszébe, csodálkozom⁴⁹. De azon is ám, másra térve, hogy a 100. versbeli *enim*-et magyaráztatják ide, oda. Miképp lehet egy félbeszakasztott mondat particuláiról okoskodni? Nem tudjuk *mit* akart mondani Sinon, s azt fürkészszük, *miképp* akarta! Alig elébbvaló a döglött hal történeténél.

103. v. »*Id audire sat est*.« [128] Ezt a multum vexatus locust [129] tökéletesen felvilágosítja *audire* = *appellari* [130]. Szén. átvevén a W. hosszú lére eresztett jegyzetét, feddi Thewrewköt, hogy az »*audire*«-t a trójaiak részére *active* veszi. Meglehet, hogy Ladewig nyomán úgy is értette Th.; de jegyzeteit nem érheti ez a szemrehányás, mert az, »hogy valaki görög,« teheti erőltetés nélkül azt is: »hogy valakit görögnek hívnak«⁵⁰. De már most én hibáztatom Thewrewköt azért, hogy az *n*-et »nyelvhang«-nak nevezi, miután tudtomra csak 3 *n*-et szoktak megkülönböztetni a nyelvészek, u. m. a *dentalist*, *cerebralis*-t és *nasalis*-t; »*lingualis*«-ról hallgat az írás. Méltán is, mert mindeniket a

⁴⁷ *Labes*-ről azt írja Peerlkamp: »originem bene perspexit Heynius.« [131] Lássuk miképp perspicíálta a szövegben közlött jegyzete folytán: »sive ut labes serpentis, ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit.« Ez annyi mint a szónak tulajdonképi jelentését farba rugva, az átvittbe kapaszkodni, miben nem látok sok dicsérni valót. Inkább maradok Serviussal, a ki egyszerűen azt írja: »*Labes* ruina significat, a lapsu.« [132]

⁴⁸ Az így változtatott kifejezés azt tenné, hogy Ulysses »valami fogant y u t keresett,« melynél fogva Sinonba beléakadhaszon. De semmi ilyes fogantnyuról a részletezésben nincs szó; mert sem az alattomos rágalmat, sem a Calchas javasolta ember-áldozatot fogantnyunak mondani nem lehet; tehát javításnak sem az »*ansa*«-t.

⁴⁹ Commentatornak egy sem. A lexicographusok között csak az egy Forcellininél találok: »*Trans-late arma* dicuntur ea omnia, quibus utimur vel ad muniendum vel ad *laedendum*.«

⁵⁰ Ezt az interpretatit: »Troianis satis est Graecum nomen audire,« úgy érteni, hogy »a trójaiak szeretik a görög nevet hallani,« arra igazán sajtáságos weidnerisch-deutsche Anschauung« kell, s csodálkozom, hogy ezt a nézetet a magyar comm. is magáévá tette. Aztán nem az *audire* activ v. passiv értelme teszi a fő különbséget a W. és Lad. véleményei közt, hanem az *id* jelentése. Az utóbbi szerint *id* = das Erzählte; W. szerint: *id* = Graecus. De hogy ez: Troianis satis est Graecus audire, helyes constructio legyen, nem bírom elhitétni magammal. Lad. az utolsó kiadásában, megtartva az *audire* activ értelmét, az *id* pronoment, épen mint Th., a görög (név)re vonatkoztatja: »i. e. Wenn ihr den blossen Namen, Griechen zu hören braucht.

nyelv eszközli; aztán meg más betűket is az *n*-en kívül. — Még ezen versben van »*sumere poenas*« [133] is, melyet miért akar költőivé bélyegezni Th., nem lehet tudni. Hisz' ő maga idézi Ciceroból (Inv. Rh. 2, 36, 108.) a »*poenam sumi*«-t; mihez még ragaszthatni a »*supplicium sumptum*«-ot (Cic. Inv. 2, 28, 83). Több az, hogy Ernesti az index latin. Cic.-ban így interpretal: »*Persequi poenas dicitur qui sumit poenas ab aliquo ulciscendi causa*.« [134] Lexicont nem szoktak »költői« styllal írni.

104. v. »*Ithacus*«-ról azt írja Th. Ladew. után, hogy »költői alaku név. Sz. már óvatosan: »költői mellék-alak.« Csak annyiban költői, hogy náluk fordul elé; de ez nem jogsit arra az általános ítéletre. Hisz' ugy *Ithacensis* is költői alaku volna, mert ezt is csak náluk leljük: teste Th.

105. v. »*Tum vero akkor bizony*« Th. — Ha már, úgy szólva parasztosan akarta fordítani, legalább tette volna így: »akkor bezzeg!« A »bizony« úgy elüt a hely értelmétől, mint *ὅπαρ* [135] az *ὅναρ*-tól [136]. (*Vere* [137] és *vero* [138] csak hangban rokonok.

107. v. »*Prosequitur absolute használva: tovább szól.* V. ö. Phaedr. 3, 5, 3—4. ... sic *prosecutus*: Plus non habeo [139], etc. Így sehol sem fordul elő többé« (Th.) Dehogyan nem! dehogyan nem! Elsőben posito, non concessio, hogy absolute legyen használva ott, a hol az accusativus nincs kitéve tüzetesen mellette, arra is vannak példáink »*Longius prosequi veritus*, eodem die ad Ciceronem pervenit« (Caes. Gall. 5, 52.) — »*Cum Diana exportaretur ex oppido ... ture odoribusque incensis usque ad agri fines prosecutus esse*« (Cic. Verr. 2, 4, 35, 37.) [140] — »*Latius, quae cuiusque affectus natura sit, prosequamur*« (Quinct. 5, 8.) — »*Nocte vir includet: lacrymis ego moestus obortis, qua licet ad saevas prosequar usque fores*« (Ov. Am. 2, 4, 61—62.) — »*Rem breviter narrare poterimus si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur*« (Cic. Her. 1, 9.) »Hisz' ezekben mindenikben kipótolhatni pronomennel a hiányzó accusativust; tehát a *prosequor* nincs absolute használva bennök,« veti ellenem Th. — Én mondom azt! barátom uram, azzal a toldással, hogy az accusativust egy vagy más formában minden esetben oda gondolhatni. Így a jelenben mind Virgilius, mind Phaedrus idézett helyén: *orationem*« és Ciceronál (Famil. 13, 62.) »*deinde impudentia prosequor, negotium*«. Következésképpen *prosequor* sehol sincs »absolute használva.«

109. v. »*fugam moliri futást indítani azaz megfutamodni.*« [141] Th. — »*Futást indítani*« nincs magyarul mondva, nem is lehet érteni, nem is teszi azt, hogy *fugam moliri*; valamint ez sem teszi azt, hogy: megfutamodni »*Moliri*« synonymái egyfelől *parare*, másfelől *niti*.

A 108—112. versek szerkezetét így ismerteti Weidner: »*saepe illos* [142] etc. nincs logikai kapcsolatban a *fecissent utinam*« [143]. De minthogy az indulás óhajtását és lehetetlenségét fejezi ki, tehát e fogalmunknak: de fájdalom (leider) meggátolta őket, valahányszor akartak (*saepe—saepe*) sat. felel meg.« Egyszerű interiecta exclamatio [144], milyenre száz meg száz példa van, nemcsak versben, hanem prózában és közbeszédben is. De sem erről, sem más interiectioról nem lehet józanul mondani, hogy »logikai« kapcsolatban ne volna azokkal a gondolatokkal, melyekkel össze van fűzve. Hiszen maga W. megczáfolja magát, midőn *aber leider*-nek fordítva épen a logikai kapcsolatot akarja kimutatni⁵¹. Hogy az »*utinam fecissent*« mondat grammatikai kapcsol-

⁵¹ »*Akarja,« mondom, de rosszul mutatja, mert a Sinon alanyias reflexióját tárgyiason viszi át a görögökre. Aztán az »ohajtást« látom ugyan kifejezve az »utinam fecissent«-ben; de a »lehetetlenséget« — perspicacioribus relinquo [145].*

latban nincs a »saepe cupiere« [146] és »saepe interclusit« [147] mondatokkal, az igaz, de vak, a ki nem látja, figyeltetés nélkül is; hiszen minden interiecta ilyen természetű. Szóval az egész, pedant jegyzés, melyet Sz. zavaros fordítása nem tett jobbá, elmaradhatott volna.

111. v. »euntes« és 114. »scitantes« egyszerű adverbialis accusativusok. (V. ö. a bevezetésben vázolt 2. elvvel. Nincs miért keresni időcserét, mintha partic. futurum helyett volnának. A part. praesensnek tulajdonképpen nincs ideje. A kinek pedig ez paradoxonnak látszanék, hihetőleg meg fog nyugodni azon, a mit Wagner mond: »Jegyezzük meg mindenek előtt azt, hogy a part. praesens folyton tartó, még be nem végzett cselekvényt fejez ki; aztán azt, hogy a part. fut. act. használata a jövődönék és a szándékolt fogatnak élesebb megkülönböztetése (Normirung) végett csak Cicero után ülepedett meg és fejlődött ki a latinban.« Ezt Wagner a »scitantes« alkalmával beszéli; kár, hogy nem jutott eszébe még az »euntis«-nál. Ante se percussisse debebat. Sz. pedig jobban teszi vala, ha ehhez tartja magát, mintsem hogy a Weidner hosszas litaniáját ismételve, mit a feljebbiek után szükségtelennek tartok elemezni. A magyar comm. azonban forrásának a 115. versbeli *mittimus*-ra [148] jegyzett következő körmönfont okoskodását is átveszi, (melyet saját fordításom szerint közlök, mert a Szénássyé hűtelen és csonka) »De miért mondja itt Sinon *mittimus*, és nem azt, hogy *mittunt* [149], holott csak előbb harmadik személyben szóla a Danausokról? Miért foglalja magát is belé? Épen abban áll a sors mostohasága, hogy az ember maga is kénytelen saját szerencsétlenségére dolgozni. Vagy csak azt akarja vele tanúsítani, hogy mily békés indulatú ő, mily erősen vágyik hazájába?« Mégis csak szép dolog, mikor nemcsak philologus, hanem philosophus is! Már úgy a maga módja szerint. Servius, ha reflectálni akart volna, csak azt írta volna: »Variat verbi modos,« [150] mint a 112. versbeli *acernisre*, hogy »variati ligni genera.« [151] De sem ő, sem más comm. egész Weidnerig nem sejtette, hogy a *mittimus*-ban valami rejlenék. Nevetséges ez a psychologizálás különösen azért, hogy hiszen Sinon, csak hazud. Hasonló ineptia a Szénássy jegyzetében is (ad v. 121.) »Apolló tehát csak azt akarja, kit a végzet arra kárhoztat.« Ebben Weidner ártatlan, ámbár az ő szavaiból van csavarva.

117. v. »Iphigenia fölládoztatása előbb történt, hogysen Trójába jöttek; de e szavak »cum — oras« csak általános időhatározással szolgálnak s mind a két esemény egy időszakba esőnek van tekintve.« Th. Ez a jegyzet ferdített, csonkitott, hibás kivonata Wagner jegyzetének, mely egészében így van: »Mera est temporis notatio, ex qua, utrum ante profectionem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Neque in re nota opus erat notatione accuratione.« [152] Elég helyesen, csak hogy a »temporis« helyett actus-t írnék s hozzá teszem világosítólag, hogy »venisti« nem historicum perfectum, hanem az a mit az I. versre irt észrevételeimben »absolutum«-nak neveztem. A »venisti«-n való rágódásnak egyik oka a lehet, hogy a német interpretsek a csupa »jövés« kommen helyett érkezést (ankommen) értettek.

121. v. »Cui fata parent.« — A világosan hiányzó accusativust Servius így pótolja ki: Cui responsa praeparent mortem [153]. Ezen valamennyi commentator (a magyarok is persze) diserte megnyugodt, a mennyire tudhatom Peerlkampon és Weidneren kívül. Előtte sincs tisztában a dolog. Mert a felhordott parallelus locusok közül egy sem talál ide, a mennyiben a hiányzó accusativust mindenikben könnyen és erőltetés nélkül kipótolhatni egy vagy más formában⁵². De itt akár a *mortem* (Serv.), akár *ut litetur* (Heyne),

⁵² A locusok — teljesebben mint akárhol — ezek: Uxor tibi ducenda est Pamphile, hodie, inquit: para. (Ter. Andr. 1, 5, 20.) — Animo virili praesentique ut sis, para. (Id. Phorm. 5, 9, 64.) — Quid

akár *hoc* [ut mactetur] (Heyne); mindezek valóban csinált tárgyak. Ezért Peerlkamp coniecturája: »*quid fata parent*« nem megvetendő, és sokkal jobbnak tartom, mint a Weidnerét: »*cum fata parent, quem poscat Apollo*.« [154] Csakhogy a coniecturák, »*suspecta dona Minervae*,« [155] s kivált falat ontani értők, nem tanácsos. Maradjon hát, *sed cum dubio* [156], a »*cui parent*.«

112. v. — »Ha valamely mondatban két subst. ugyancsak két adj.-mal fordul elé, akkor a költői nyelv elválasztja a jelzőket tárgyneveiktől, úgy hogy ezek vagy anaphorát (mint itt), vagy chiasmust képeznek. Ha már a substantivumokat A. és B.-vel, az illető adiectivumokat pedig *a* és *b*-vel jelöljük meg, úgy eléáll következő formula: (a) (b) : (A) (B). Mi a prózában így lenne: (Aa) : (bB).« — Erre pazarolja a drága helyet Weidner — Szénássy. A dologból csak annyi áll, hogy a latin a jelzöt (nemcsak az »adiectivumot«) a jelzettől gyakran elválasztja: a költő, természetesen, gyakrabban mint a prózairó. A mi az utolsó formulát illeti, tessék megolvasni, a mit erről irtam a M. Nyelvörben.

123. v. »*Quae sint ea numina divom?*« [157] — Itt megint szeget üt az ember fejébe Peerlkamp coniecturája: »*Quem signent numina divom?*« [158] Hiszen Ladewig szerint az ős szöveg szavai éppen azt teszik — euphemistice. Nem tudom, mikép állíthatni ilyest a Peerlkamp szavai után: »*Equidem valde dubito, an Latinus poeta significaturus quatenam sit oraculi sententia vel voluntas deorum, hoc unquam esset expressurus, quae sint ea numina deorum*.« [159] Könnyű volna megmutatni, mily sánta ez az okoskodás, melylyel Heyne s valamennyien utána a Servius interpretatioját: »*Numina divom. Pro oraculis posuit* [160], etc.« igazolni törekszenek; hanem ezt a műtételt az olvasóra hagyom. Mert hát hiába! ama plausibilis emendatio [161] minden kézirati segély hiányzik.

124—125. v. Az interpresek a *canebant* [162] és *taciti* [163] közt ellenmondást látván, mindenképp ki akarják egyenlítani s Burm. elégnek látja a *tacitus colloquitur* (Just.), *tacitus edocet* (Id.), *tacitum dicere* (Mart.), *tacitus quaeras* (Id.) helyeket hozni fel bizonyosságul, hogy ama két szót lehet együtt és egyszerre használni. Csakhogy ezek a miénkkel nem parallel helyek, mert a *taciti*-nek a *canebant*-tal semmi köze. Kár volt Servium corrigálni, mert interpretatioja: »*Multi, bis intelligendum, id est, multi videbant taciti, multi etiam dicebant; ne sit contrarium tacite dicebant*,« [164] egészen helyes. De nem helyes ám a mivel Burm. hibáját tetézi H., s utána a többiek, hogy »*canebant* = vaticinabantur, divinabant« [165] s még helytelenebb, a mit Forb. hoz fel érv gyanánt: »*quia vates vincta non soluta oratione utebantur*.« [166] Hiszen, nem »jóslók«-ról szól Sinon, hanem a tömegről, a népről, a közönségről; nem is jóslatokat »csináltat« Sinon, hanem »artificis scelus« [167] : mintha »mondolgtatná neki, hogy Ulysses mesterkedik valamiben.« Mert hogy *canere* és frequentativuma *cantare* sok, többek közt a csupa mondogatást jeleli, mégpedig a »rejtélyes«-nek, »intő«-nek, »jósló«-nak minden legkisebb árnyalata nélkül, bizonyítja egyenesen a Klotz idézte hely: »*Quod quidem genus (similitudinum) a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum est, nam et falsis*

tererem, cui pararem interrogavit. (Quinct. Decl. 17, 4.) — Quaesivit quid tererem, cui pararem. (Id. ib. 17, 5.) At Romani festinare, parare, alius alium hortari. (Sall. Cat. 6.) [168] — Contra haec oppidani festinare, parare. (Id. Jug. 76.) — Pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis (Id. ib. 60.) — Dum Romani parant, consultantque (Liv. 21, 7. Némely editio, szerint: »*Dum ea Romani etc.*«) — Tantum iussis ad iter parare (Liv. 42, 53.) — Mindezekben természetesebbnek látom, hogy ki h a g y o t t accusativusokat vegyünk fel, mintsem azt, hogy *paro* azt is tegye: k é s z i t e k , meg azt is: k é s z ü l ö k v. k é s z ü l ö d ö m .

utuntur: nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant, quorum utrumque in iis est, quae me juvent ubique cantari solebant, *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt. et, Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*» (Quint. 8, 3). Hosszszon kellett idéznem, hogy egészen tisztába hozzassam a dolgot, német és magyar commentatorokkal szemben.

126. v. »tectus = álnokul.« Ver. O nem! csak titkolódzva. — »bis quinos: két hétig, mivel *quinque dies* a rómaiaknál általában egy hetet tett.« Sz., ki jól tette volna, ha, mielőtt átveszi Weidnertől, utána jár, vajon igaz-e? A rómaiaknál hét (Woche) nem lévén, nem is állhatott 5 napból. Litterae patientissimae sunt.

130. v. »timebat: itt a plusquamperfectumnak kellene állani, ámde a költők kerültek ezen alakot nehézkessége miatt.« Weidn. — Szén. Csak olyan igaz ez, mint a római »hét.« A maguk féltése még akkor is tartott, mikor elnézték, hogy elüssék a port Sinon-on.

131. v. »conversa tulere = patiebantur.« [169] (W. — Sz.⁵³). Dum vitant vitia, in contraria currunt [170]. Csaknem oly rossz ez, mint a többinél az, hogy: *conversa tulere = converterunt* [171]. Mind a két igének megvan saját jelentősége, és bámulok rajta, hogy Veressen kívül egy comm. sem véteti észre a 130—131. versben oly világosan kifejezett szép gondolatot, valódi *sententiát*: »Mindnyájoknak kő esett le a szivéről (*tulere*), midőn (látták, hogy) a baj, melytől mindenik magát féltette, egy szerencsétlennek háramlott a nyakába.«

134. v. »vincula rumpere: elszökni, elillanni.« Sz.—Tanítvány vagy oly tanító is, a ki netalán elégnék tartaná Sz. kiadását használni forrásnak, bámulni fog, miért magyarázzák azt neki, a mit ő úgy is tud. Ezeknek szükséges megmondani, hogy Servius itt bogot kötött. »Atqui solutae sunt hostiae: — írja — nam piaculum est, in sacrificio aliquid esse religatum [172]. « Azonban ő maga — vagy más valaki, a ki az ő jegyzetét megtoldotta — megoldja ezzel: »consuetudo illa ... erat in ipso tempore sacrificiorum: ante enim ligari et Juvenalis XII. 5. docet.« [173] Cerdá pedig figyelget: »Ne puta, Sinonem fuisse iam cinctum vittis; tantum dixit, eas parari, sicut et molam Igitur rupit vincula, quibus ligatus erat in custodia.« [174] Ladewig csak a bogot tartja szembe előtt, s a továbbiakra nem ügyelve mondja, hogy *vincula rupi* szavakat nem kell tulajdonképpeni jelentésökben venni, hanem együtt teszik csak azt, hogy: »elszöktem. v. elillantam.« Látnivaló, hogy ez a végkövetkezmény az itt adott előzmények nélkül értetlen. Weidner jegyzetéből nem lehet kivenni, hogy melyik véleményt tartja; azért ragaszkodik Sz. Ladewighez.

136. v. »Delitui dum vela darent, si forte dedissent.« [175] E vers constructioját már szellőztettem a 94. v. alkalmával; mindazáltal itt is szükség hozzája, vagy inkább Weidnerhez, szólnunk. Ő ugyanis azt állítja, hogy így kell pontozni Heyneval: »*Delitui dum vela, darent si forte, dedissent.*« »Mert különben«, írja, »az a ,merkwürdig‘ gondolat jőne ki belőle, hogy Sinon, ha a görögök eltalálnak menni, várakozik míg elmennek. És ez, ,Unsinn‘ lenne.« A biz’ a, de nem a jön ki belőle, mint az idézett helyen, azt hiszem, elég világosan kimutattam. Itt csak annyit, hogy Wagner a vers rhytmusát féltette, (»Mutata ab Heynio distinctione id. efficitur, ut numeros habeamus non satis elegantes«) [176] min

⁵³ Jegyzete folytában az idézetet (Ov. Met. 13, 460): »scilicet aut ulli servire Polyxena ferrem.« [177] úgy fordítja Szén., hogy nem tudni az eredeti értette-e félre, vagy a Weidn. német fordítmányát: »müsste mich zum Selavendienste verstehen.« Sz. így adja: »hogy rabszolgai munkálegyen, nem bánám.« Az ember alig hisz a szemének, mikor olvassa!

azonban sem Peerlkamp, sem Weidner nem akadnak fel; holott én azt állítom, hogy nem versben, de prózában is kiállhatatlan darabosságot idézne elé. Füle válogatja persze. Weidner csak észszel igazítja a dolgot, s imígy accentuálva:

— 〰〰〰 — | — 〰〰 || 〰 〰 — 〰 〰 | 〰 〰 〰, gyönyörködik benne, milyen szép! Sz. csak rövid és indokolatlan kivonatát adja W. jegyzetének.

140. v. *Quod te per superos* etc. — A *quod* particulát a nyelvészek, (grammaticusok, lexicographusok és commentatorok egyaránt), coniunctio causalisnak állítják. Pedig közelebről vizsgálva kiderül, hogy nemcsak *causalis*-nak általában nem tarthatni: de nem is coniunctio tulajdonképpen, hanem olykor coniunctio szerepét játszó valódi pronomen relativum⁵⁴. A különbség fontos, mert oly helyek magyarázata, melyekben *quod* van, ahhoz képest üt ki egy vagy másképpen. Jelesen az e versbeli *quod*-ot Servius óta minden commentator »propter *quod*«-dal interpretálja. Közönyösebb sőt hidegebb módon nem változtathatná elbeszélését Sinon kérelemmé, mint éppen az »azért«-tal⁵⁵. Azért hát biz' én nem is hiszem, hogy azt jelentse, hogy, kivált itt, caus. coni. legyen a *quod*. Ebből következik, hogy mint relativumot, természetesen, a correlativumával *id*-del vagy *illud*-dal (*quod te oro, [illud est] miserere* etc.) kell kiegészíteni, nem pedig az egészen idegen és önkényesen kapott *propter*-rel. »A mire kérek, uram, (az), könyörülj rajtam« sat. A felhozott és hozható parallel helyekben, mindenütt kulcsot ad az *id*-del való egészítés a helyes értelmezésre, a mi bizony nem az »a miért« vagy azért. Lehet azonban a *quod*-nak ez az értelme is, és nevezetes az, hogy az ily, de kétségtelen, esetekben a *quod*-dal viszonyban álló ige: *esse*. Szolgáljanak tanuságul a Klotz példái: Ne causae quid sit, *quod te quisquam quaerit* (Plaut. Aul. 1, 2, 14.) — *Quod te, Aesculapi, ne quid sit huius, oro* (Ter. Hec. 3, 3, 3). — *Nihil est, quod moveremur diutius* (Ter. Heaut. 4, 3, 6.) — *Tibi est quod gratuler* (Cic. Att. 16, 5). — *In viam, quod te des hoc tempore, nihil est* (Cic. Fam. 14, 12.) — *Hoc est, quod ad vos venio* (Plaut. Stich. 1, 2, 70.) — *Non est quod multa loquamur* (Hor. Epp 2, 1, 30.) — *Est quod referam ad consilium* (Liv. 30, 31.) [178]

142. sq. v. »*Per siqua est, fides* [179]: attractio inversa, e h. per fidem si qua est«, írja Sz. Ladewig után, valamint a más két magyar comm. is. Nem tudom mi az az inversa attractio; mi több, nem látok semmi attractiót⁵⁶. Ennek a görög idiotismusnak szabatos értelmezése az, hogy az antecedens nem regens verbumához, hanem a relativumához szabja magát casusára nézve, mint: »*urbem, quam statuo, vestra est*«, e helyett: »*urbs, quam statuo, vestra, est*.« [180] De itt nincs relativum, tehát »attractio« sincs. A kérdéses

⁵⁴ Mikép szolgálhat pronomen coniunctio gyanánt, könnyű megérteni, ha meggondoljuk, hogy a pronomen relativum tüzetes működése éppen a mondatok kapcsolása. V. ö. p. o. »Gyakran adtam neked jó tanácsot,

melyet nem követtél.

de nem követted.

Ime a kettő közt csak egy kis árnyalati különbség van. Még a mutató névmás is tesz coniunctioi szolgálatot, mint a magyarázó: »azaz« tanúsítja.

⁵⁵ Cerda nagyon jól festi a helyzet változását: »Convertens (Sinon) se ad Priamum, excitat maiores affectus: *oro te, inquit, per superos, per Numina veri conscia* etc.« Lehetetlen, hogy Cerda »propter«-rel egészítette volna ki a *quod*-ot.

⁵⁶ Vagy tán azért nevezik »inversa«-nak, mivel n i n c s? Ugyde, mikor n i n c s megle, ezt az állapotot nem hívják »visszás meglenek« »Visszás (inversa) attractio« a lenne, ha a relativum szabná magát az antecedense casusához, mint lenne p. o. ebben: »*urbs, quae statuo, vestra est*.« De erre nincs példa a classica literatúrában.

constructio-t kétképp magyarázhatni. Vagy úgy, hogy a *per accusativusa* képét mond a t viselje: *per (siqua est fides) oro te*; vagy úgy, hogy pronomennel pótoljuk a hiányzó accusativust, és a »siqua est etc.« interjectának vesszük: *per, — siqua est fides — illam oro te*. Az első mód oly nehézkes, hogy pártolóra alig fog akadni⁵⁷. A másik pedig természetesebb, nem is jár annyi assumtioval és helyéből való kiforgatással, mint a fellebb idézett Forbiger — Ladewig — Szénássyféle. Másfelől ebben is szintugy mint az enyimben, interjectának kell lenni, mi több, pronomennel pótolni a feltételt, hogy értelmes legyen: *per fidem — siqua talis v. illa est etc. — oro te*.

145. v. »His lacrimis abl. könnyeinek következtében.« Th. — Sz. megleckézi érte: »h. lacrimis csak dativus lehet és semmi esetre ablativus, mint ezt Ladewig után Th. is hiszi. Sinon ugyan is életét csak színelt könnyeinek köszönheti. Méltán, de hibásan. Elsőben, mert Ladewig ebben a dologban ártatlan, és Heyne interpretálja így: »propter has lacrimas. Quod vulgare esset ipsi cum lacrimis haec narranti.« Amit Másodszor, a Sz. (igazabban Weidner) »ugyanis«-sa nem ér egy fakóvát. Mert hiszen úgy is »könynyeinek köszönhetne volna életét« Sinon, ha »könynei következtében« adták volna neki a trójaiak. Az hát nem érv a dativus mellett. Hanem érv ám az, hogy a *damus* imperiose követel dativust; meg az, hogy *lacrimis* csak instr. abl. lehetne, s ez esetben azt tenné, hogy a trójaiak *könyezve* adták meg az életet az árulónak. Th. nem értette Heynét, a ki egy szóval sem állítja, hogy *his lacrimis* ablativus.

Azon versben az *ultra* felett kétfelé ágaznak a vélemények. Servius és utána Weidner »azon felül«, »és még ... is« értelemben veszik; Heyne pedig »libenter promptoque animo« [181] jelentést ad neki. De mi joggal? Azzal, azt mondja Wagner, hogy: »a ki ingyen tesz valamit, az nem kérve és kényszerítve tesz; tehát önkint tesz; a ki önkint tesz, az szívesen tesz; tehát *ultra* = szívesen« (Qnaest. Virg. XXVII). Olyan mint: »A sódor-evés okozza az ivást, az ivás eloltja a szomjuságot; tehát a sódor-evés eloltja a szomjuságot.« A mely ügyet így védnek, el kell hogy vesszen⁵⁸. Ladewig eleinte mellette volt; de Weidnertől kalauzolja, megtért. Th. és Sz. Serviussal tartanak; Veress az ő Ladewiggel. Igazi jelentését a 193. vers alkalmával fogom kifejtani, midőn jobban elkészíthetem reá olvasómat.

A 146. versben *atque* helyett *utque* van nyomva a Th. kiadásában. Nem az ő hibája; de az övé az, a mit a *primus*-ről jegyzetében mond, t. i. »magyarban is első.« De ákos magyarsággal, igen is!

147. v. »amicis: jó indulatu, leereszkedő.« Sz. Nem biz a, hanem *szíves, nyájas*, vagy éppen szó szerint *barátságos*. A »vincta« hosszas tanakodásra ad alkalmat Weidnernek, »vajon miféle kötelek vagy vasak lehettek azok, a melyekben Sinont hozták a király elé a pásztorok? vajon a görög fogságból maradtak-e rajta, vagy a pásztorok kötözték

⁵⁷ Részemről azt, hogy Ribbeck a commákat kihagyva, így adja: »per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam intemera a fides« nem tudom más okból vagy felfogásból magyarázni magamnak.

⁵⁸ Nem torzítottam. Bizonyossággal itt az eredeti: »*Ultra* quum est i. q. περιούθεν proprie dictum a veterimis videtur de hoste ex ulteriore loco veniente et bellum inferente; hinc *ultra* *petere* *aliquem* ... et similia Hinc omnino *ultra* de eo, qui non lacessitus, non provocatus, non rogatus aliquid facit Heynius explicat *libenter, facili promptoque animo*; recte ni fallor, sed quacritur, quomodo *ultra* in hanc significationem abire potuit? Nempe quod hic Troiani faciunt, faciunt lacrimis Sinonis commoti; at *ultra* quod facimus, facimus non commoti, non impulsu ab alio. Sed quod non impulsu, non rogati facimus, id sane facimus libenter fortasse promptoque animo.«

meg?» A nagy tudomány nem hagyja észrevenni a jámbor tanárnak, hogy ez a kérdés reánk nézve (»woher wissen wir?«) teljességgel nem is támadhat; mivel »mi tudjuk,« hogy a Sinon fogsága a görögöknél csak hazugság volt. Szénássynak ez úttal több esze volt, mint mesterének s elhallgatja az egész dolgot. Vajha többször tette volna: jelesen mindjárt az alább következő 156. v. alkalmával.

148. v. »Hinc, posthac.« Th. — »ezentúl« Ver. — »innenről fogva« Sz. — »Mostantól fogva,« ez az igazi.

149. v. »Noster eris, hisz' a miénk lesz el.« Th. Az a »hisz« fület és érzéket bánt. Nem is »okadó,« nincs is szükség az okadásra.

155. v. »ensis költői szó.« Azt állítják Forcellini és Tkewrewk. Hát Quintilianus mit állít? F. »Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarant, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis* et *gladius*.« Qu. rhetoricat, nem poeticat irt. Tanítsunk igazságot! És ezt is, ha lehet, olyat, a melyet a »magna utilitas« és nem csupán a »summa difficultas« ajánl. Ha ezt meggondolja Weidner, nem nyűgölődik azzal, hogy a 156. versbeli *gessi* perfectumot igazolja. Sinon t. i. a ki a 134. versben a fogságból megszökött, és így az áldozó oltárhoz vive nem volt, itt már *viseli* (*gessit*) a *vitta*-kat, melyeket csak az oltár előtt szoktak az áldozat feje körül kötni. »*Gessi*«, írja W. mert: »a mi valakinek bizonyosan szánva van, azt lehet úgy jelelni, mintha már némiképp megtörtént volna.« Igen biz' azt, ha egy a veszélyből igazán menekült ember első rémüléséből még jól ki nem ocsudva mondaná. De midőn ezt a hazug Sinon teszi, a ki látva, hogy elébbi ámitásaival eláltatta, most már vérszemre kapva, egy merész rhetorikai figurát kockáztat, melylyel elérzékenyült hallgatóit még inkább elbolondítsa, akkor nem vállalkozunk arra, hogy újabb ámitását s ennek kifejezését nyelvtanilag helyesnek bizonyítsuk. A commentatort éppen úgy elragadta képzelődése, mint a trójaiakat; de ezt a szegény tanítvány nem tudja s ama hamis elemzést merő igazságnak fogja tartani. És jegyezzük meg, azon Weidner miveli ezt, a ki feljebb a »si forte dedissent«-et oly kéréletlenül kárhoztatja. Mindezeket Sz. nem veszi észre, és hiven követi mesterét hallucinatioiban, valamint idézi utána *parallelus locus*nak a Sallust. Jugurthájából (31, 1.) ezt: »*Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet*;« mi, a mint világosan látni, »illi causae maxime est alienum.« [182]

160. v. »promissis (abl.) maneat A rendes kitétel *stare promissis*, szavát állani.« Th. — A 88—89 versre a feljebb mondottakra hivatkozva, itt is azt állítom, hogy *promissis* akár *maneo*-val, akár *sto*-val dativus. A magyar is mondja: »szaván áll,« miről a M. Ny. Szótára úgy nyilatkozik, hogy: »*latinos*;« tehát *dictis stare*-ban [183] a *dictis*-t dativusnak tartották a szótárírók. Görögül is dativust használnak: *ἐμπνεῖν τοῖς ἐιρηνηνοῖς*; mi persze semmit sem bizonyít. Ablativus ellenben *auxiliis*⁵⁹ a 163. versben,

⁵⁹ A *sto*-tól közvetlenül származó *stabilis*-t is hol dativus, hol ablativus határozó kíséri. Dat. ebben: »*Ut locus sine portu n a v i b u s non potest esse t u t u s : sic animus sine fide s t a b i l i s a m i c i s non potest esse*,« (Cic. Inv. 1, 30, 47.) [184] Abl. ellenben a következőben: »*Excidere etiam saevientes quidam (elephant) in flumen; sed p o n d e r e i p s o s t a b i l e s , deiectionis rectoribus, quaerendis pedetentim vadibus, in terram evasere*.« (Liv. 21. 28.) [185] A két példa összevetéséből kitetszik, mily kényes dolog a parall. locusokkal való bizonyítás. Hiszen világos, hogy *amicis* dativus voltából nem következik, hogy *pondere* is tán dativusban kellene hogy legyen. De biz' ennek az ablativusából sem állíthatni, hogy hát *amicis* is ablativus. — A szövegbeli *auxilio stare* szözlárról helytelenül állítja Th. hogy költői, mire Heyne szavai: »*stetit pro vulgari posita fuit in*,« adtak alkalmat. Az *aux. stare* szintoly prózai, mint az *opinione, civili exercitu, fama, foedere* sat. *stare*.

csakhogy nem abban az értelemben, a miképp Heyne igazítja, kétszeresen, a Virgilius latinságát: »*auxiliis stetit* = in auxilio posita fuit«; hanem abban, hogy a »görögök reménye s bizalma a Pallas segélyével állott« (vagy hanyatlott); mint a »civilis standum exercitu esse« [186] Liv. 7.25., és »nunc fama rerum standum est« = ez úttal a *hagyománynyal* kell maradnunk, *annál meg* kell állanunk, (mert tovább nem mehetünk az igazat fürkésző úton.«) Id. 7, 6.

164. v. »sed. enim A coniunctio adversativa a fő gondolatot vezeti, a causalis a mellék gondolatot, vagy is *sed* tartozik a főmondathoz, *enim* a mellékmondathoz. Értelme ugyanis ez: *sed* lapsa est spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Minervam offenderant.« [187] Ezt a körmönfont elemzést, melyben Th. és Ver. Ladewiget (és ez Forbiger) követik, megczáfoltam már az Aen. 1, 19. v. alkalmával Veress ellenében. Azont teszi Weidner is, a ki itt hosszszason mutogatja, hogy *sed enim* particulákat nem kell egymástól elválasztani⁶⁰; holott az 1, 19. versbelit éppen úgy construálja, mint Ladewig. Sz. mind a két alkalommal »iurat in verba magistri«⁶¹ [188].

172. v. »*arsere* [189]: az ilyen asyndeton [190] a prózában nem használtatik, hanem mindig *cum* és indicativus, vagy *et, ac, atque* szokott állani.« Sz. — Weidner jegyzete ez, rosszul és érthetetlenül fordítva. Az ember nem tudja minő esetben van vagy nincs asyndeton, és *vix*-ben keresi az okát. Az eredeti tisztább valamivel: »Das neue Ereigniss wird immer mit *cum* etc eingeführt.« A tanusító példákban azonban nincs semmi nyoma a »*vix*«-nek. A nélkül pedig az egész dolog szófia beszéd. Mert: »Ita solus potitur imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata« (Liv. 1, 7, 3) [191]. Első nyitásra. Az infinitivus historicusok pedig rendszerint copula nélkül következnek egymás után.

178. v. »*numenque reducant*.« [192] Mondhatnám, hogy — könnyen érthető metapforával szólva — »plus quam in acie sanguinis ac caedis factum« a »numen« ügyében. És mind csak azért, hogy némely commentator szörnyen iszonyodik a *numen*-nek concret, személy jelentő értelmétől, s minden alkalmat felhasznál, hogy abstract (=hatalom) jelentését érvényesítse. Ezért kész az »isteni a k a r a t o t (a mint nevezik) hajóra ültetni, Argosba vinni s onnan ismét Trójába visszahajókáztatni«, mint Ladewig s utána Th. tesznek. Hisz' ez a nonsens elég volna a ferde felfogás megczáfolására s nem volt miért oly nehézkes apparatussal szállani síkra, a milyennel Weidner küzd, s a melyet Sz. magyar színekkel látott el. A csatát megsemmélyelhetni az illető helyeken — kíváncsiságból⁶².

Még nagyobb hiba az *in*-t oda tolni bitangul, mert a praepositio a csupasz ablativusnak más értelem-szinezetet ad. V. ö. »eo stabitur *consilio*« (Liv. 7, 35.) és »stetit *in eadem sententia*« (Id. 44.). Az utóbbi határozót dativussal felcserélhetni, de ablativussal nem.

⁶⁰ »Die Partikeln *sed enim* gehören zusammen und können von einander nicht getrennt werden Es wäre unerhört, wollte man *sed* mit dem Haupt- und einem mit dem Nebensatze verbinden = *sed fluxit spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Dianam offenderat*.« Rendes hogy ez I. 19-re hivatkozik; ott pedig egyebet beszél Weidner.

⁶¹ Oly fidus Achatese Sz. a mestereinek, hogy eshetőleg a jegyzeteikbeli nyomdahibákat is lemásolja. Ilyes gyarlóság történt a Livius II. könyve kiadásában. T. i. Frey eredeti jegyzetében ugyanis *ferula* helyett *feruca* állván, ezt a pesti kiadásban is éppen úgy olvassuk. Vagy Dr. Ring szerint: »a pesti szedő is ugyanazon hibát ejtette, mely Frey magyarázatában is előfordul.« — Szegény szedő!

⁶² Egy mozdulatot még is meg kell említenem belőle. Weidner azt mondja, hogy »azt az isteni akarat hajózása féle absurdumot csak úgy lehetne elenyésztetni, ha a 179. verset a mostani helyé-

Az »isten« vagy »isten képe« értelem ugyanis nyélbeüti az egész dolgot, és a Sinon rögtönzött hazugságaiban nem kell annyi következetességet keresni, mint Cicerónak egy asztalnál írt oratiojában. Elég, ha nem mondott valami oly bolondot, mi még a már elámitott trójaiak gyanuját is felkelthette volna.

179. v. »*quod* *avexere* [193], Sinon állítása, azért a jelentő mód.« Ver. A jegyzet merőben szükségtelen s rosszul van kifejezve. Magyar úgy olvassa, hogy »Sinonra« veti az accentust, s úgy a jegyzet azt teszi, hogy azért van *avexere* indicativusban, mivel nem más, hanem éppen Sinon mondja. Helyesebben: »Sinon *directe* beszéli az eseményt, azért a jelentő mód.« Nem való ellenben, a mit a 180. versre jegyez Ver. t. i. »*quod* = hogyha.« Rosz és nem teszi jobba az a pótlék, melylyel a következő mondatot akarja bevezettetni: »ez azért történt, hogy, sat.« Ez az erőltetett magyarázat a Ladewigé, a ki, ha igen okos nem akar lenni, tudhatja vala, hogy »*quod*« egyszerű relativuma a »*nunc*«-nak. Nem is rejlik semmi causalitas benne, és a következővel *nunc* eszközli a kapcsolatot. Értelem csak ez: »és most, *miután* haza mentek, abban járnak, hogy új erővel visszajőjenek sat.« Weidner és Sz. is utána a Ladewig hamis nyomán járnak. Nem ismételtem érveimet ellenök, csak azt jegyzem meg, hogy a náluk idézett példa: »*Quod vero securi percussisset filium, privasse se etiam videtur multis voluptatibus*« (Cic. Fin. 1, 23.) nem vág ide. Elsőben hamisan van idézve, mert az eredeti így van: »*quod vero securi filium percusserit, privasse sat.*« Indicativus vagy coniunctivus, nagy különbség! Másodszor, más az elbeszélés, mint Virgiliusnál; más az okoskodás, mint Cicerónál. Harmadszor, itt nincs *quod*-nak correlativuma, mint amott, hanem magának kell eszközölni a kapcsolatot; causalis ereje van, és így kell fordítani: »a z z a l, hogy megölette a fiát, magát is megfosztotta sat.« Ha Virg. helyét így kezdenők fordítani: »és most a z z a l, hogy haza mentek sat.« világos nonsens lenne.

182. v. »*digerit omina* = beosztja az előjeleket azaz megmondja az omina által parancsolt rendet, mely szerint minden történendő.« Th. Ladew. nyomán. »Dehogy, azt nem teszi,« szól ellene Weidner, hanem »*digerit* = *auslegen, deuten*« (*interpretari, augurari*, fejtegetni, értelmezni Sz.) Aztán czáfolatát azon kezdi, hogy maga magát hozza galibába, midőn Ov. Met. 12, 21. versében a *digerit*-et úgy értelmezi, hogy interpretando singulis annis singulas aves adsignat.« [194] Ha ez nem beosztás, mi legyen az? »Jaj, de Virgilnél nincs részletezve a beosztás« veti ellenbe W., »tehát ott nem is teszi azt a *digerit*.« Csak oly eszelősködés az ilyen, mintha az Aen. 1, 194. és 197. verseibeli »partitur«-ról és »dividit«-ről azt állítnók, hogy nem tesznek o s z t á s - t, mert nem részletezi a költő, melyik hajó legénységének melyik szarvast és hány csatlós bort juttatott hozzája!

185. v. »*Hanc tamen = et eam tamen immensam.*« [195] — Weidner után Sz. megcsonkítva. És éppen azt hagyta ki belőle, a mi számot ad, hogy miért írta W. ezt a jegyzetet, mely mint látnivaló, semmit sem magyaráz, sem nem világosít. A dolog így áll. Peerlkamp megbotránkozik a két »*hanc*«-on, a 183. és 185. versben. »*Non pulchre repetitur*« [196], írja, és: »*Virgilius hoc variis modis evitare potuisset.*« [197] W. hát védel-

ről áttennők a 183. és 184. vers közzé. Erre, »köszönöm zsidó hogy megtanítottál« gondolja magában a megleckézett Ladewig és korábbi véleményével maradva, újabb kiadásában átköltözteti az ajánlott helyre a kérdéses verset, így verik meg saját fegyverével inprovidus ellenséget. Hanem hogy csupa taktikai okok elégségesek-e a bevett szövegen való erőszak-tételre, az más kérdés, mire a józan kritika »nem«-mel fog felelni.

mére kél a költőnek, s az idézett »annyi mint«-tal azt akarja kimutatni, hogy a második *hanc* »lényegesen különbözik a 183. versbelitől, s ez a különbség az ismétlést legalább tűrhetővé teszi.« A jegyzetet hát vagy egészen kellett volna adni, vagy, helyesebben, éppen nem. Mert egy az, hogy a P. »non pulchre«-ja csak egyéni izlés dolga, más aestheticus sem előtte, sem utána nem vette számba⁶³. Más az, hogy, ha volna is némi különbség a két *hanc* (constructioja) közt, az az ismétlés követelt kellemetlenségét, mi csak a *h a n g b a n* lehetne, tűrhetőbbé nem teszi. De nincs is ott egy mákszemnyi különbség is; mert hiszen egy *hanc* sincs, a melyet »eam«-mal ne lehetne magyarázni, ha úgy tetszenék. Végre, a constructio magyarázatát merőben el is vétette W. A vers értelme ez: »*Hanc molem (quamvis) immensam attollere iussit Calchas* [198]. Az »*immensam*« t. i. appositionalis jelző s a »*tamen*« az »attollere«-hez tartozik, nem pedig »quidem« képiben W. szerint a »*hanc*«-hoz. Így jár az ember, ha mindent utána ír derűre borura, bármely tekintélynek is.

A 189. versbeli plusquamperfectum: »*voluissent*« és a 192. v.-beli *ascendisset*« tökéletes hasonmásai a 94. és 136. versben megtámadtaknak. Ezeket is éppen úgy meg lehetne: mert hiszen mikor Sinon beszéli, még egyik cselekvény sem történt meg. Sed nugae haec [199], ott mint itt.

190. v. »di. A latinnyelv az ő jó korában aligha ismerte az ii, iis, dii, diis alakokat, hanem csak ezeket: ei, eis, dei, deis, vagy a két i-nek egybeolvadásából származottakat: ī, īs, dī, dīs.« Th. Ehhez a nagyon is problematicus állításhoz sok szó férne. De minthogy messze vinne, legyen elég jelen célunkhoz képest — annyit mondani, hogy tanítványra nézve merőben szükségtelen. Jobb lett volna a helyett közölni a Ladew. jegyzetét: »A régiek azt hitték, hogy elhárítják magukról a rossz omeneket az által, hogy az ellenfél fejére kívánják.«

A 193. versbeli »*ultro*«-val ismét bajban vannak a commentatorok. Hogy itt az »önkint« nem járja, abban mindnyájan megegyeznek; de hogy a másik jelentését a »túl«-t miképp alkalmazzák, az iránt nagyon elágaznak a vélemények. Megérthették volna Servius egyszerű interpretációjával: — »*ultro* = statim, mox.« De a »mox« elragadta a képzelődéseket, s egyik a rómaiak (mint a trójaiak *u n o k á i*: Ladew.) macedoniai háboruján, a másik a persák támadásain (Weidner — Szén.) jártatja az esztét. Csak a nem jutott eszökbe, hogy számos esetben *ultro* = vicissim, vice versa, (franciául *à son, leur* sat. *tour*). Pedig erre az »*ultro citroque*« szólam könnyen reávihette volna⁶⁴. Elég, hogy e

⁶³ Vajon megbotránkozott-e valaha valaki Homerus hasonló ismétlésein? Pl. ott van mindjárt (II. 1, 610. sq.):

ενθα πάρος ποσάθ' ὅτε μιν γλυχὺς ὕπνος ἰχάνοι
ενθα καθεδ' αναβάς παρά δέ, χρυσόθρονος Ἡρη

De lehet ám a ki szereti. A mi a Virg. helyet illeti, a két *hanc* ha — posito — nem szép is, de jellemző lehet. »Rogaverat Priamus *quo molem hanc statuere?* his nunc satisfacit« [200] (Cerde). T. i. Sinon, hogy szolgálatra annál készebbnek mutatkozzék, egy helyett kettőt is felel a királynak.

⁶⁴ Csak Forcellininél van egy kis reámutatás. Nincs ellenben se itt, se Klotznál nyoma a negyedik jelentésének: *h i á b a*, *h a s z t a l a n*, melyre jeles példa a Liv. 21, 28-beli: »Galli, postquam ultro vim facere conati, pellebantur etc.« [201] És így mindent összevéve négy jelentését nyomozhatni az *ultro*-nak: a) azontul, azon feljül; b) részemről én sat.; c) önkint, ingyen; d) hiába, hasztalan. Most már a felj. 145. versre visszatekintve, megmondhatom, hogy az ottani *ultro* a második (b) rovatba tartozik. *Miserescimur ultro* = *m a g u n k i s* megsajnáljuk. Hisz' ez mindennapi kifejezés oly esetben, midőn valaki valakit bánt vagy büntet s im ennek elkeseredése utoljára részvét-

szóban forgó helyen éppen az az értelme. Nincs ellenben semmi az »át«-nak: »ultro át« Th. — »ultro, eredeti helyi értelmében »át.« Veress.

199.—233. v. »Az itt leírt prodigium allegorikai jelentése ez sat.« Szén. A többi elengedem mind neki, mind Weidnernek, mert biz, az allegóriás magyarázatokban, megval-lom, nem gyönyörködöm. Csak azt jegyzem meg, hogy most már tudja Sz., hogy Hygi-nust nem hítták »Hyginus«-nak. — Ezuttal ugyanis Weidnernél, honnan az idézetet másolta Sz., egészen ki van írva.

200. v. »inprovida accusativus praedicativus; inprovida turbat-ot egyetlen ,megijeszt' szavunkkal fordíthatjuk.« Th. — Nem devalválám annyira az »inprovida«-t. Éppen mivel nem rendes, hanem appositionalis (jobb mint »praedicativus«) jelző, a k a r vele valamit mondani a költő. Nekem a »si mens non laeva fuisset«-et juttatja eszembe, annál inkább, mivel »turbat« nem »i j e s z t é s «-t, hanem z a v a r b a h o z á s -t jelent.

207. v. »superant, fölmerednek. Th. »Megmered« tudom mit tesz, de »fölme-red«-nek mi legyen az értelme, titok előttem. Hogy *superat*-ot [202] nem teszen, az bi-zonyos; hogy rút szó, azt se tagadhatni.

A 207.—8. versekre emendatiokat javasol Peerlkamp. Meg sem említém, ha ezzel a példával is nem akarnám támogatni azt az intésemet, hogy szoros kritika nélkül ne hó-doljunk senki tekintélyének. Elsőbben megjegyzem, hogy Peerlk. a kéziratok segélyére igen ritkán szorul, mert az ő emendatioi rendszerint aesthetikai alapon nyugsznak. No már tisztelet, becsület az aesthetikának, magam is akárhányszor veszem igénybe a szol-gálatát; de mint alap, bizony nem egyszer hasonlít a homokhoz, — tellus patiens vomeris [203], Virgiliusként. Nevezetesen midőn azt akarjuk tanusítani, hogy ez s ez autor így vagy amúgy irt valamit, arra nem elegendő érv magában csak az, hogy így vagy amúgy szebb lett volna. A felvett tárgyban: »*superant*« (neutraliter), azt mondja editorunk, »elegantius dictum, quam *superant undas*.« Továbbá *fluctus* mellett »felesleges az *undas*.« Végre: *volumine* mellé igaz, hogy kell valami jelző, de a kigyók leírásában már egyszer meg volt (204. v.) az *immensis (orbibus)*. Tehát szokat és pontozatot változtatva imígy javasolja a helyet:

»Pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque sanguineae *superant*; *undans* pars cetera pontum pone legit, sinuatque *in mille volumina* terga.«

Hogy Virgilius — a »mille volumina« kivételével, mely ellen, ha így látja, maga P. kikelt volna, azt hiszem — hát hogy a költő így ne írhatta volna, nem mondom; de hogy irta volna, csak úgy hinném el, ha realisabb érvek támogatnák.

»*Sinuat* = hullámoztatja.« Sz. Tán inkább kanyargatja.

212. v. »exangues« [204] Th., Sz., Ribbeck. Másutt: »*exsangues*.« Mi indíthatta Rib-becket az s kihagyására, nem tudom, mert az ed. critica nincs most a kezemenél. De a mi kiadóink előtt egy kísértő elv lebeg: a tudomány színvonalán állani. Magában szép és dicséretes eszme; csakhogy alkalmazásában ahhoz a nőhöz hasonlítanak, a ki azt véli, hogy izléssel öltözni annyit tesz, mint mindig az utolsó divathoz alkalmazkodni. A ki nem olyan, ne vegye magát.

re bírja a bántó felet, s a részvét miatt a könyörülő is szerencsétlennek érzi magát. Mondja el ezt jobban Cicero (Inv. I, 55, 106.): »(conquestione) demittitur animus hominum, et ad misericor-diam comparatur; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.« [205] A szóban forgó *miserescimus* a Sinon »*miserio mihi*«-jének (70. v.) felel meg és *miserescor* ex vi vocis a *miser sum* inchoativuma.

Ugyanott: »agmine certo = biztos vonulóban sat. Th. és utal vissza a 68. vershez adott jegyzetére: »agmen tulajdonképp csak a vonuló, utban levő csapat. V. ö. Georg. 3, 423. agmina caudae. Aen. 5, 90. agmine longo.« [206] — Olyan értelmezés, mint például ez volna: »ignis tulajdonképp csak indulat, vagy különösen szerelem. V. ö. Hor. Od. 1, 13, 8. Quam lentis penitus macerer ignibus [207]. Virg. Aen. 4, 2. coeco carpitur igni.« Agmen tulajdonképp haladást, nyomulást, rohamot jelent, s átvitt érteleme a nyomuló sereg. Éppen mint a magyarban tojás (ovi partus) és tojás (ovum). A 212. vers: agmine certo = biztos nyomulással, biztosan (egyenesen) haladva, nyomulva.

223. v. »qualis mugitus.« — Ladewig a feljebbi 178. v. alkalmával, mikor igaza volt Weidnernek, nem adta meg magát; itt pedig, a hol ez utóbbi hallucinál, kivette amazt a szép eszéből. Ama szókat kétségen kívül *tollit*-tal kell kiegészíteni: *Qualis mugitus taurus* (tollit), *cum saucius fugit* etc. [208] Milyen erőltetlenül pótlódik itt az elébbi mondatból ismételt »*tollit*«, és mily kasziba beszéd az, hogy ezen esetben »itt is Laokoonnak kelle-ne az alanynak lenni,« mint Sz. állítja Weidnerrel V. ö. az övékkel: »*qualis mugitus* (est), *cum taurus fugit* etc.⁶⁵ [209].

225. v. »*Effugiunt*« helyett Ladewig a Cod. Med. nyomán *diffugiunt*-ot vett fel. Ámde nincs oly példája az utóbbi compositumnak, mely a szétfutást, elszéledést, eloszlást vagy világosan vagy beléggondolhatólag ne jelentse; (Ladewig példái: *omnis campis diffugit arator*. Aen. 10, 804. — *Diffugere nives*. Hor. Od. 4, 7, 1. az utóbbi esetben vannak) [210] — holott a két kigyó együtt tartott a Pallas templomának. Ennyi elég lett volna a bevett olvasat megvédésére. De Weidner tovább és hinárba ment.

Azt írja ugyanis, Sz. tolmáclása szerint, hogy »az idézett példákban valamely helyről való eltávozás foglaltatik, míg itten egy *locus ad quem*-ről van szó, mely felé a két kigyó siet.« E csak rontja az ügyet, mert a távozás eszméje *fugio*-ban magában és minden compositumában benne foglaltatik. Másfelől *diffugiunt* mellett is lehet a feljebbi értelmezés minden csorbitása nélkül *locus ad quem*. Pl. *Spiritus diffugit in auras*. Lucr. 3, 223. — (Frumentarii) repentino malo perterriti, *diffugiunt ad sua praesidia*. Caes. Call. 8, 35. — Galli trepidi ... in vicos suos passim *diffugiunt*. Liv. 21, 28. [211] — Celtiberi ... in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Id. 28, 2. — Elég az hozzá, hogy W. — Sz. optimam causam pessime defendebant.

229. v. »*insinuat* visszahatólag, »megszállja«,« Veress. Reflexiv nem »visszahatólag« és »megszállja« transitiv, nem reflexiv. Az ilyes több mint következetlenség, s a tanítványt nem kell bolondítani.

228—9. v. »*novus pavor*.« [212] — Nem leltem commentatort, a ki figyelembe vette volna e szavakat. Cerda egyedül mond annyit, hogy: »ad rem nunquam visam necessario sequitur *pavor*, et hic *novus* ad novum spectaculum.« [213] Csakhogy a rémülés (*pavor*) kissé későn következik (sequitur) akkor, midőn mint a »tum vero« tanúsítja, az esemény egészen lefolyt, s a cselekvő személyzet el is távozott a színpadról. A »spectaculum« hát már »novum« nem volt s a *pavor* a jelzőjét onnan nem vehette. Annál kevésbbé, mivel a Laokoon-jelenés okozta rémület már egyszer rajzolva volt: »*aliud multo magis tremendum pectora turbat*« (199. sq.) [214]. Mi okozhatta hát a »*novus pavor*«-t? A képzelődés, mely akkor kezdte szomorú játékát űzni, mikor a valódi eseménynek már vége volt. Midőn t. i. látják a trójaiak, hogy a kigyók Pallasnál huzódnak meg, akkor jut

⁶⁵ Tisztán explicalta már Cerda: »Laocoon tulit clamores horrendos, ac tales, quales mugitus taurus, quum aras saucius fugit, excussa securi a cervice.« [215]

eszökbe, hogy »hisz' azok isteni bosszu eszközei voltak.« De eszökbe ötlött az is a képzelődés egész hatalmával, hogy ha csak azért, a miért megillette dárdájával »donum Minervae«-t, már oly borzasztóan lakolt Laokoon, mi történt volna rajtok mindnyájokon, ha összerombolják vala a szerencsétlen pap biztatására az egész alkotmányt? Tessék csak az így vetett világnál elolvasni még egyszer a 229—31. verset: »tum vero . . . interserit hastam«! Bizonyosan bámulni fogják azt a mély pszichológiai és magas költői vonást, mely ama pár sorban rejlik.

234. v. »moenia: a falak mögött fekvő legközelebbi része a városnak.« Ladew. s utána Th. és Ver. Nagyon tudósan van mondva⁶⁶. — »Tenendum est . . . moenia esse locum ad muros.« (Heyne ad Aen. 9, 196, V. L.) [216]. Még tudósabban lenne Wagner szerint úgy adni elé, hogy »moenia a falak mögött a várost és épületeit, előttök erődítvényt jelent«⁶⁷. Kevesebb eruditóval, de több megfontolással azt hozhatjuk ki, hogy *moenia* általában szilárd épületeket, vulgo: házakat jelent, a melyek a lakóknak fegyveres ellenség ellen való védelmére alkalmasok. Akár állandó, akár ideiglenes helyen egy ily épület; akár rendes lakhely⁶⁸, akár alkalmilag népesített; végre akár tüzetesen háborus célokra alkotott erősség, akár védelemre szükség idején alkalmas ház: mindezek semmi különbséget nem tettek a *moenia* nevezetre nézve, mely oly épületek többes számát, és annál fogva átvitt értelemben, mint *arces* is, magát a várost jeleli nem egyszer. Így mindjárt az alábbi 252. versben: »fusi per moenia Teucris« = *f. per urbem T.* Jelen alkalommal sem teszi hát a város kerítését (»Umfriedung« Weidn., »erőd« Szén.), mely miből álljon a falakon belül, nehéz képzelni, hanem csak a város épületeit. Nem különben elsikamlott a W. esze, midőn *dividimus*-nak lerombolás értelmet ad, s azért szükségesnek tartja magyarázni, hogy a falnak csak egy részét ontották le.« A murus-sal kapcsolatban igen is kapja ezt a jelentést, de csak úgy, hogy: *dividimus muros* = rést ontunk a falakon. Jobb ez, mint a hogy Sz. igazítja: »á[t]törjük.«

235. v. »Rotarum lapsus egregie pro simplici, rotas, quae labentes dicuntur poetis, quando volvuntur.« [217] Heyne. Helyesebben, mint Weidner és Ladewig is másod ízben: *Rotarum lapsus* = *rotas labentes* [218]. Nem »egregium« ez, hanem a latin nyelvben, versben és prózában gyakori ἀλλοιότης. — Mint magyarul: futó lovak = lófuttatás.

237. v. »intendunt. Inligant.« Serv.⁶⁹. Így utána valamenynyi commentator. Heyne még azzal is toldja, hogy: »exquisitus, quam illigant, innectunt.« [219] Mintha bizony volna valami exquisitum abban, ha egy szónak kitekerik a nyakát! Azért nagyon örvendettem,

⁶⁶ Livius nem tudta ezt a műszót; különben nem élt volna azzal a körülírással, hogy: »caede in proxima urbis facta« (2, 33.) [220]; hanem egyszerűen írja így; caede in *moenia* facta.« Hiába! ha nem volt német philologus, a ki megtanitsa reá.

⁶⁷ *Moenia*, ubi post muros commemorantur, videntur ipsam urbem cum aedificiis, ... ubi ante muros, munimenta significare.« (Ad. Aen. 9, 186. V. L.) [221] — Kérhetnők, mit jelent hát akkor, mikor »in muris« emlegetik, mint: »cum paene aedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur« (Caes. Civ. 2, 18.)

⁶⁸ Köztudomású dolog, hogy a középkorban a hatalmas családok házai, városon és vidéken, mennyi erődítvények (kastélyok) voltak.

⁶⁹ Parallel helynek Aen. 4, 596. v. idézi a scholiasta: *intenditque locum sertis*« = beaggatja a helyet viráglánczokkal. A parallelismus úgy lenne találó, ha ez állana: »intendunt locis sertis.« És még így se lenne az intendunt = kötöz, mert viráglánczot, mint bokrétát is, lehet kötözni, de vele nem lehet. Hanem hát a felaggatott guirlande-ok igenis megfeszülnek s a felfeszítés és akasztás rokonos eszmék. A lánczvid lánczáról egyaránt mondhatni, hogy fel van feszítve v. akasztva.

midőn láttam, hogy Ladew. az új kiadásában jobb útra tért. »Intendere«, írja, »tulajdonképi értelmében: meghúzni, megfeszíteni, van véve. *Collo* (abl.) nem a fa ló nyakára, hanem a vonczoló trójaiakra vonatkozik.« Az egyes szám nem baj, mert ott van mindjárt, 239. v. a *manu*. Attól sem lehet félni, hogy megfojlódjanak a trójaiak; mert a tarisznnyát »nyakba vetik⁷⁰«, még se fojtott meg senkit. Így a hámot is, melylyel a gyalogszekeret vagy a hajót húzzák.

240. v. *minans* [222] simpl. ad altitudinem ref. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur.« [223] Heyne rosszul indokolt paraphrasisa a Serv jegyzetének: »*Minans*. Vel eminens.« [224] Rosz, mert »*minans urbi mediae*« [225] constructiora van alapítva, melyet maga H. repudial: melius iungitur: *illabitur urbi mediae, minans*; quam *minans mediae urbi* quod tenuius.« [226] Én is az elsővel tartok, de ez nem gátolja hogy a *minans*-ban praegnansabb értelmet ne leljek, mint *eminens*, és a melyet Serv. is megemlít második alternatívájában: vel, minitans, eventum aliquem malum ominans.« [227] Kár volt ezt számba nem venni az interpreseknek.

244. v. »*Immemores* nem ügyelvén t. i. az omenre.« Th., V., Sz. Ki kellett volna mutatni, mikép tegyen *immemor*, »nem ügyelő«-t. Nem is tesz' biz' a; hanem igen is jeleníti *memini* nemcsak azt, hogy »emlékezem«, hanem azt is, hogy »eszembe jut.« *Memento mori* = jusson eszedbe, hogy meg fogsz halni. A szóba vett hely értelme tehát: »eszünkbe sem jutva,« (hogy az a botlás [substitutit] valami omen lenne.) So klappt alles, mint a német mondja. Erre nem gondolt egy commentator is, valamint arra sem, hogy *substitutit*-nek [228] a »sonitum arma dedere« [229] adja az elakadás, botlás értelmét, a mi neki különben nem volna. — Végre: *coeci furore* = vakon neki böszülve. *Immemores* és *coeci* adverb. nominativusok. (»Appositionalis« Madw. »Adiectiva relativa absolute ponuntur.« Forbiger.)

246. v. »*fatis futuris*, tulajdonító« (dativus.) Ver., Weidn., Sz. E szerint: »Cassandra kitértette a száját, hogy a jóslat, (vagy Sz. szerint: a végzet), mint a restekébe a sült galamb, belérepüljön.« Ily képet nemhogy az epicus Virgilius, de Terentius se rajzolt volna. Ovidiusnak idézni szokott parallel helye (Met. 15. 73. sq.): »*primus quoque talibus ora, docta quidem, solvit, sed non et credita, verbis*«, mutatja, hogy *fatis*, mely itt nem »*végzet*«-et, hanem, e vi vocis (fata = quae fata sunt) [230] sententiát, vaticiniumot [231] teszen, ablativusban van. Azt se merném oly biztosan állítani, mint Th., hogy »*credita* orához való⁷¹; hanem Serviussal tartok: »*Dubium an foemininum singulare sit participium, an neutrum plurale*.« [232] Thiele (Forbigernél) azt tartja⁷², hogy *credita* »*Cassandra*«-hoz tartozik.

⁷⁰ Ezt a szót nem említi a M. Ny. Sz. Pedig ezek: »nyakbaöltő« és »nyakba vető« megvannak benne. Hiányzik ott az alábbi »gyalogszeker« is.

⁷¹ Ver. I. is azt állítja imígy szerkesztett jegyzetében: »*credita* orara vonatkozva, mint bennható ige a görögök példájára szenvedője személyes.« Próbáltam construálni, próbáltam nyomdahibából magyarázni. Nem sikerült.

⁷² Nem tudom Thiele lötte-e, vagy Forbiger a bakot a jegyzet ily szerkesztésében: »Thiel. comparat Ovid. Met. XV, 74, ubi eadem Cassandra ora docta quidem solvit sed non est credita.« Ott bizony Pythagoras szólal meg, nem Cassandra, a ki az egész »Metamorphoseon«-ban nem jelenik meg. Aztán a versben is nem »est«, hanem *et* van. Azt véltem, hogy csak a mi kiadóink szokása a külföldi commentatorok idézeteit vaktában utánírni, de itt látom, hogy Forbiger is hasonlóképp cselekedett.

248. v. »*quibus ultimus esset*: kikre nézve utolsó kellett hogy legyen.« Sz. Helyesen, mert a coni. imperf. itt is, mint számtalanszor, futurum in praeterito. A francziának erre egy külön tempusa van, de a melyről a nyelvtanok hallgatnak: *qui allait être*, v. *qui devait être*. Az elsőnek jutott egy kis zug a Dict. de l' Académie-ben; a másodiknak az sem. — A Ver. jegyzete: »a kötmód okadatolja a megelőző miseri-t«, czáfolatot sem érdemel.

250. v. »*ruit Oceano nox* [233]. Az éj az egen a nap útját futja, csak megfordított arányban, nyugoton kelvén fel az Oceanból.« Ver. Erősen sajnálom, hogy ezt a, lehető legkimélőbb, szóval nevezve, ferde eszmét épen a sok érdemű Heynera⁷³ kell hátra nyomoznom, és bámulom, hogy Weidner — persze Sz. is utána — még 1869-ben is követi a példáját; holott Wakefield még a mult százban megírta: »in Heynii enarratione, si voces converteris, et *oriente* ponas pro *occidente*, vicissimque *occidentem* pro *orientem*, omnia se rectissime habebunt.« [234] De megczáfolja maga a költő a commentatorát (Aen. 10, 256. sq.): »interea revoluta rubebat matura iam luce *dies noctemque fugarat*.« Mert hiszen a ki velünk szembe jön, azt »nem kergetjük«! Virgiliusról pedig inkább nem hiszem, hogy el-lent mond maga magának, mint commentatorairól, kik egyszer azt írják (Aen. 2. 8.), hogy »*praecipitat* = abít, discedit« [235] ; másszor megint (Aen. 2, 250.), hogy: »*ruit* = venit.« [236] »Verum est illud,« azt írja Quintilianus, »quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse oportere.« [237] — Még egyet nem hagyhatok szó nélkül: »*Ruit* exquisite pro venit, surgit.« (H.) Ha azt mondaná: »*Ruit* exquisite pro festinat« [238], érteném; de amúgy még nagyobb zavarban vagyok, mit ért H. az »exquisite« alatt, mint feljebb, mikor azt nyilvánítá, hogy: »*intendunt* exquisitius quam illigant.« Vagy tán exquisite = gesucht, nála?

Weidner a 253. és köv. v. közt hézagot érez, s azt gyanítja, hogy ott egy vers kimaradt. Minthogy más senki se gyanítja, s még Sz. sem osztozik véleményében, elemzés nélkül hagyom okoskodását magam is.

254—259. v. »*et iam Argiva phalanx*. Merito viri docti hanc temporum consecutionem *ibat*, *quum extulerat* et *laxet* reprehendunt.« Peerlkamp [239]. Csakhogy tudnók tisztán, mi ott az ócsárolni való. Az, hogy egy mondat imperfectuma után mindjárt más mondatban plusquamperf. következze, nem hallatlan, nem is szokatlan, s mindjárt itt egy példa rá: »*iam fragor tectorum audiebatur*, *pulvisque . . . omnia impleverat*« (Liv. 1, 29, 5.) [240]. Majd ismét a plusquamperfectumra látunk praesent következni, mint: »*Trigemini, sicut convenerat, arma capiunt*« (Id. 1, 25, 1.) [241], és »*praeterquam quod viribus creverat exercitus, ex occulto etiam additur dolus*« (Id. 1, 37, 1) [242]. Vagy tán az imperfectum után, bár nem közvetlen, következő praesens ad okot a hibáztatásra? Ime ismét kezesnek áll Livius (1. 49, 8—9.) »*Latinorum sibi maxime gentem conciliabat . . neque hospitium modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque iungebat*. Octavio Mamilius Tuscus . . . filium nuptum *dat*« [243]. A reprehendált három tempus hát minden lehető combinatióban következhetik szétiben egymás után kettenként, és nem látom e szerint, miért ne következhetnék mind a három is. Ez okból mind a Wagner rendezését: »*Et iam Argiva phalanx, flammas cum regia puppis — extulerat, tacitae per amica silentia lunae — litora nota petens, instructis navibus ibat — a Tenedo*,« [244] mind pedig Peerlkamp emendálását: »*extulit: at*« *extulerat* helyett, merőben szükségtelennek és megengedhetetlennek tartom⁷⁴. És általában minden — ismétlem — minden kísértmény,

⁷³ »*Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium coelum ab occidente in orientem facto*.«

⁷⁴ Gyanakszom, hogy az interpresek elméjében oly forma történt, mint a mit Helvetius — más-nemű tárgyban — »*méprise du sentiment*«-nak nevez. T. i. hátha a plusqu. mellett álló *cum* ütött

mely szerint elméletileg akarják meghatározni, miképen következzenek a tempusok a papíroson egymás után, haszontalan elmefuttatás. Ebben a dolog és az író felfogása, meg intentionja határoz. A cselekvények sora és minősége szabhatja meg vele az alakokat s viszont ezekből következtet az olvasó amazokra. Nem szabad elhallgatnom, hogy Weidner is felmenti Virgiliust a consec. temp. elleni vétség hibája alól.

A tárgyalt versekben van még egy nehézség: a »lunae« (255. v.) Ezzel az a baj, hogy a feljebbi: »nox involvens umbra magna terramque polumque — Myrmidonumque dolos« [245] szavakban rajzolt képpel és kifejezett gondolattal sehogy sem akar egyezni a »holdvilág.« Hozzájárul még, hogy a *tacita* jelző [246], meg a *silentium* [247] birtoknév nem szoktak egy fedél alatt lakni a »luna«-val; sőt a »silens luna« [248] plane a holdfogytát, következőleg a holdvilág nem létét jeleli (Plin. H. N. 16, 74 Bip.). Minden esetre a »silencia noctis« [249], mint költőknél sőt prózáíróknál is szokott szólam, jobban hangzanék, mint a »silencia lunae.« Ámde egy tekintet a mondákra, melyekben a holdvilág nagy szerepet játszik, főkép a holdnak ismételt és indokolt említése alább a 340. versben arról győz meg, hogy csakugyan »lunae«-t írhatott a költő a 255. versben, bárha a commentatorok inkább szeretnék is a »noctis«-t⁷⁵. A bogot nem oldja meg sem az, hogy Heyneként: »*silencia Lunae* per se possunt recte dici pro *nocte*, sive Luna fulgeat sive lateat« [250], mit Weidner hallgatva átvesz, és úgy kiczifrázza, hogy alig lehet reá ismer-ni⁷⁶; sem az, hogy *Lunae* csak metaphorája volna az éjnek (*silentia ad Lunam transtulit*,

szeget a fejökbe, s nem tudták honnan van a fájdalom. És a *cum*, ha szoros, korlátolt értelmében vesszük, valóban nem is illik a plusquamperfectumhoz. Ámde a *cum* jelelte egyidejűség szélesebbre, az a *quo*-tól a *postquam*-ig terjed s az utóbbi határt el is éri. Vessük össze csak: »*Cum venit* (perf.) *calamitas*, tum detrimentum accipitur« (Cic. L. Man. 6, 15.) — »*Multi anni sunt cum ille in aere meo est*« (Id. Fam. 15, 14.). — »*Triennium est, cum virtuti nuncium remisisti*« (Id. ib. 15, 16.) — »*Illi quidem haud sane diu est, cum dentes exciderunt*« (Plaut. Merc. 1, 3, 44.). Egyenes példát, melyben *cum* közvetlen kapcsolatban volna a plusquamperfectummal, nem bírok adni, de szoros viszonyban van vele a következőkben: »*Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur*« (Cic. Cluent. 9, 28.) [251] — »*Una nox intercesserat, cum iste Dorotheum sic diligebat, ut*« (Id. Verr. 2, 2, 36, 89.) [252] — »*Dimidium fere spatium confecerat, cum allata, est suspicio*« (Nep. Ecom. 9, 1) — »*Dormiat et tecum, qui cum modo Caecuba miscet, Convivas roseo torserat ore puer*« (Martial. 11, 56.). Végre ebben: »*Tum abfuerat, cum primi dati sunt iudices*« (Cic. Verr. 4, 23), ha *cum* maga nem is, de correlativuma egyenesen vonatkozik a plusquamperfectumra. Mindezeknél fogva azt tartom, nem erőltetjük meg a dolgot, ha a 256. v. utolsó felét így egészítjük ki: »*flammas cum* (iam) *regia puppis extulerat*, a mivel aztán minden aggodalom el lesz enyésztetve.

⁷⁵ »In carmine 15. Paullini, hic versus reperitur: *tacitae per amica silentia noctis*. Eum sic in Virgilio legisse diceret. Et hoc erat melius quam *Lunae*.« Peerlkamp. Nem irok alája az ítéletének.

⁷⁶ Esetlenebb fecsegést nem könnyű látni, mint a Weidneré; tessék olvasni: »Die Nacht bleibt Nacht und dem Tage gegenüber dunkel und finster, wenn auch der Mond scheint, ja selbst wenn er hell scheint, eben so wie der Mond vor dem Sonnenblicke erblasst, abgesehen davon, dass der Mond auf und untergeht, also nicht durch die ganze Nacht hindurch scheint. Auch bei uns sagt das Volk unbedenklich ‚der Mond scheint, der Mond scheint nicht sehr hell, die Lampe brennt dunkel‘, ja ich glaube gehört zu haben, ‚der Mond ist heute dunkel‘, ohne dass damit der Neumond bezeichnet war. Endlich bedenke man doch, dass der Mondschein seine volle Wirkung erst im freien Felde erlangt, weniger innerhalb der dunkeln Mauern einer Stadt. Hier wird man einen Bekannten, der uns zufällig aufstösst, mag auch der Mond noch so hell scheinen, doch nur mit einiger Mühe erkennen können. Andererseits braucht der Mond nicht allzuhell zu scheinen, und

quod magis etiam poeticum« Heyne⁷⁷) [253]. E szerint hát csak kettő áll előttünk, t. i. vagy az, hogy *quandoque etiam dormitat bonus Virgilius* [254]; vagy az, hogy egy igazán költői vonást bámuljunk a vitatott helyen. A hold ugyanis ott volt, és fényesen sütve, jól látta a görög hadat, de nem árulta el közeledtét a trójaiaknak. Ebben állott a »*tacitae Lunae amicum silentium*⁷⁸«, [255] és a pleonastice halmozottnak látszott jelzők megnyerik egész jelentőségüket előttünk. Az *amica silentia* hasonmása a »*fatis defensus Sinon*«-nak.

257. v. »*fatis iniquis* = *fatis urgentibus urbem Troianam.*« [256] Sz. »*Urgueo*«, *urgeo* helyett megint a »szinvonalon állás« viszketege eredménye. Interpretationak is jobb lett volna akár a Serviusé: »*Voluntate numinum: nam illis propitia, sed in nos iniqua*«; vagy a Heyneé: »*iniqua i. e. Troianis infesta.*« [257] — Az »oxymoron«-nak otromba fordításáról (»éles balga« Ver.) már szólottam másutt.

260. v. »*equus*. A Q után álló V u hangzó csatlakozván hozzá, avval egyszerű u-vá olvad össze, péld. itt *equus-ban.*« Th. Ha összeolvadtak volna hosszú (ū) hangzó lett volna belőlök. — Már pedig *equus eqūs*. Th. is szeret színvonatra kapaszkodni.

263. v. »*primus*, az első egyike, az első közt, vonatkozással nagy tekintélyére, melyben Machaon mint orvos a görögök előtt állott.« Ver. Minthogy a névszerint elszámolt 10 csikó-hősnek nyolczadikánál van *primus*, nem akarták hinni a magyarázók, hogy tulajdonképi teljes értelmében legyen véve. Azon mindnyájan megnyugodtak, hogy »*primus* = *inter primos.*« De azon, hogy a *primos* az első leszállókat tegye-e, vagy »*principes*«, az iránt megoszlottak a vélemények. Veress mind a kettőt összezavarja a rosszul szerkesztett jegyzetben; én pedig mind a kettőt mellőzhetőnek tartom. Gondoljuk csak a »*primus*«-hoz azt a solennis formulát: »a kit kell vala neveznem«, s legott visszanyeri *primus* az elvesztett hitelét, s a sorszámtól függetlenné lesz. Tehát: »*Neoptolemus et quem primum meminisse debbam Machaon.*« [258]

267. v. »*conscia*« = összebeszélt. Nincs okom megbánni a 99. versbeli »*conscius*«-ra irt véleményemet. De a jelen alkalommal egy azzal versenyző gondolat ötlék eszembe: hátha ott is a »*conscius*« összebeszélőt, összeesküvőt, czimborát teszen, s *quaerere conscius arma* = terve végrehajtására eszközöket s egyetértő társat keres.

271. v. »*Visus* már nem tartozik a következő vershez.« Th. Nem lehet érteni: nem is kísértem meg a magyarázatát. Elég grammaticai és aestheticai nehézséget csináltak ok nélkül az interpresek az egész locussal (270—70. v.): az Aeneas álmával. Pedig *constructio* oly tiszta, a milyen csak egy *periodus* lehet, a melynek megleljük a »*verbum finitum*«-át. Ez itt a »*visus*«-hoz gondolandó *est*; aztán a többi könnyű igazítani, s a magyarázók mendemondáit elemzés nélkül hagyhatom, csak annyit említvén jellem-

er ist doch im Freien dem Wanderer ein guter Führer in der Dunkelheit. Dies und nicht mehr besagt V. 255. *per amica silentia Lunae.*« Ha csak ennyi akart a költő, ugyan jól tette, hogy nem mondta ennyi szóval! Kimutatom a szövegben hogy többet is akart.

⁷⁷ »*Luna sine dubio saepe pro nocte ponitur, ea tamen nocte, qua luna lucet.*« Peerlk.

⁷⁸ *Suum cuique.* Peerlkamp igenis nagyon figyelmes a *tacita* és *silentia* szavakra, annyira, hogy még túl is hajtja a sulykot, midőn az *amica*-t *muta*-ra szeretné emendálni. De éppen e miatt biccent ki a jó utból, melyre engemet az *amica* kalauzolt. Közelebb jár hozzá Henry (*Notes on a voyage of discovery in the first six books of the Aeneis*), a ki ezt jegyzi meg: »Hallgatónak nevezi a holdat, mivel nem fecseg, nem pletykál, semmit sem szól arról a mit lát. V. ö. Tib. 1, 6, 6.« De ennél tovább ő sem megy.

zésökre, hogy egy álmot s elbeszélését oly formán vetettek történelmi rostába, mintha valóban megtörtént eseményről volna szó⁷⁹. Ily ferde nézetből indulva, akadékoskodnak, hogy Hectort nem Trója, hanem Patroclus sirja körül hurczolta Achilles, hogy ő emennek »exuvijá«-t nem ez alkalommal viselte, hogy az álomban látott sebei korábban kapattak, tehát most csak forradások voltak, hogy »holt tagok bántalmazás következtében nem dagadnak meg« s tehát Virg. azt a mondát követi, mely szerint Hectort élve hurczolta Achilles« (Ladew. és Th.) — Elég »lárma semmi felett«!

275. v. »Hectore a görög 'Extroo' tőtől képezve. A latin nyelv hazájában meg h o n o s í t t ő Hector.« Th. A »Hectore«-ról kimaradt rövidítő jel (̃) hiánya miatt alig érthetni. Több az, hogy épen az ellenkező igaz. T. i. a görög törzsök (nem »tő« mi nem Stamm, másutt csak a Hunfalvy P. magyarságában⁸⁰): „Extwo, a latinoknál: Hectör. Ha kézikönyvébe, Madwigba, betekintett volna Th., nem irta volna azt a valótlan ságot. Zumpt pedig tüzetesen mondja: ».... die auf or, z. B. Hector, Nestor, sind im Lat. kurz, obgleich sie im Griechischen wo haben.« (Lat. Gr. 27.*) — »Redit«-tel is vesződnek, praesens-e, vagy perfectum? Mintha itt nem mind egy volna!

277. v. »squalentem qualis erit.« Ver. Nyomdahiba, »erat« helyett.

279. v. »Ultró.« Itt megint a 64. számú jegyzetemben említett második (6) értelemben van véve ez a vitatott szó: »magam is,« minthogy a »flens« [259] a 271. versbeli »effundere fletus«-nak [260] felel meg. — Weidner is úgy érti ezúttal, s utána Sz.—Ladew. (s követői Th. és Ver.) *compellare*-val [261] csatoltatják, s »non compellatus«-sal interpretálják. Nihil ad hanc rem. [262]

A 280. v. »moestus«-t: »szomoru«-nak fordítja Sz. A »szomoru« nem alkalmas, nem is elég; »bús« v. »keserves« az igazi.

283. v. »expectate. Attractio következtében Hectorhoz tartozik, a helyett hogy helyesebben az ige alanyával volna megegyeztetve.« Th. Nincs itt egy mustármagnyi attractio is, és nem kell Virgiliust latinra tanítani. Aztán: »turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.« Avvagy nem hozza-e magát latinul nem-tudás gyanújába az, a ki szabálynak állítja a kivételt és megfordítva? — A szabály az, hogy a megszólított személy nevével kell egyezni a jelzőjének genusban, numerusban, casusban⁸¹. Ez törvény, nem pedig a latinban nem is létező »attractio«-tól⁸² koldult engedély. Tökéletesen helyesen van hát

⁷⁹ Mintha bizony az álomlátásnak bizonyos incohaerentia saját, lényeges vonása és azt imitálni a művész feladata nem volna! Nem gondolta ezt meg az aestheticus Peerlkamp, midőn a szóban forgó versek nyomán történetet, species facti-t szerkeszt. »Sed hoc ex vulgato ordine versuum effici non potest« [263] s azért egészen más rendben rakja össze, olykor szavakat is változtatva. A versek így következnek nála: 271, 274, 275, 276, 277, 278, 272, 273, 279. — Igazi licentia critica.

⁸⁰ E szerint: Stammbaum, Stammeltern, Stammgast, Stammvermächtniss = tőfa, tőszülők, tővendég, tőhagyomány lennének. Ellenben: tőszomszéd = Stammnachbar! A tő és törzsök közti különbséget már csak ez a szólam is: »tős-törzsökös« tanúsítja.

⁸¹ Ezt a szabályt láthatja vala Th. Madwignál: »Zu dem im Vocativ stehenden Worte können nach den gewöhnlichen Regeln Bestimmungen gefügt werden.« (§. 299. b.). A mi pedig a szokott szabály szerint történik, az csak helyes, úgy-e? A mit ellenben Th. állít helyesebbnek, arról saját idézete szerint azt mondja Madwig: »Selten findet man zu einem Vocativ eine Apposition in Nominativ beigefügt.« Maga a magyar comm. vágta le hát a fát maga alatt. Az igazi tudomány »nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria,« írja Quintilian. (Inst. 2, 17.)

⁸² Utána járván a dolognak, ráakadtam a Th. jegyzete forrására. Wagner t. i. a Schulausgabejében azt írja, hogy »némelyek (Andere) az expectate-t a mondat praedicatumának nyilvánítták, görög

mondva »expectate Hector!« [264] épen mint: *mi Aeschine! o mi germane! mi homines! mi spectatores!* (Plaut.) *docte Moecenas! dilecte Maecenas!* (Hor.) *Natalis, multos celebrande per annos!* (Tib.) *Reverende domine! care amice!* [265] (Közbesz.) Kivétel pedig az, hogy az adverbialis jelzőt⁸³ vocativus mellett is nominativusba teszik, mire igen jellemző példát hoz fel Zumpt: »salve *primus* omnium parens patriae *appellate, primus* in toga triumphum linguaeque lauream *merite!*« (Plin. Hist. 7, 31.) Jellemző főképp azért, hogy mind concordált, mind nem concordált jelzője van a megszólított *tu*-nak. Vagy tán Plinius sem tudott latinul, mint Virgilius? Az egyezés vagy nem egyezés a jelzőnek a mondathoz való viszonyától függ; de ezt a viszonyt csak az író kifejezéséből tudhatja meg az olvasó, és sem ez, sem a commentator bizonyos intentiót nem octroyálhat az autorra. »Monendus ne mo-neat.« [266] azt mondja Simia. Aztán meg micsoda kietlen beszéd az a Th. idézett jegyzetében, midőn azt kívánja, hogy *expectate* »az ige alanyával« egyezzen meg! Hiszen tán »Hector« az alanya »venis«-nek? Az igaz, hogy közetlen alanya a 2. szem. igének *tu*; de itt »Hector« épen a *tu* helyett áll vagy legalább azonegy személy a *tu*-val. E szerint hát a mit kíván Th. már meg is van; csak hogy ő nem vette észre. Megint egy kis tanúság arra, mily határozatlan és legtöbbnyire hasztalan fogalom az »alany« a grammatikában.

Azon versbeli *ut* szót ki egygyel, ki mással construálja. Servius: »*ut fessi aspicimus*, id est; quasi fessi,« [267] minek, megvallom. se constructióját, se értelmét kivenni nem bírom. A Heynéé sem tisztább: »*ut te d. ὥς*, h. e. quomodo: *defessi* cladibus.« [268] Még is Wunderlich és Wagner reálátják, hogy H. »*ut adspicimus*«-t construál, s ellene polemizálva állítják meg az »*ut defessi*« combinatiót, melyhez Weidner is ragaszkodik, de úgy, mintha ő találta volna fel először. — Okot ugyan nem mond reá, hanem csak parallel helyekkel⁸⁴ bizonyít. Wagner, Wunderlich és a hozzájuk csatlakozó Forbiger ellenben onnan indulnak ki, hogy ha *ut te adspicimus*-t combinálunk, s azzal a következőkre hivatkozunk, úgy a »*post multa* *defessi* henyén állanak ott. Erre azt mondhatni, hogy az *ut defessi* constructio mellett a *te aspicimus* állana henyén; mert »*ut te defessi aspicimus*« sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint a mit: *ut defessi sumus* [269], és ez a gondolat foglalná el a főhelyet, mi bajosan volt a költő intentiója. A szóba vett hely ugyan is világos, hogy a Hector állapotára vonatkozik. Másfelől a Ladewig pártolta *ut te aspicimus* sem teszi azt, hogy »*qualem*« vagy »*ut adfectum te aspicimus*,« sőt kétkem, hogy ebben az értelemben jól lenne mondva latinul⁸⁵, holott az *ut defessi* ellen ilyes kifogás

divatu attractio módjára, mintha nominativus volna (*expectatus venis*.) Ez egészen más, és Th. vagy nem vagy félreértette a W. jegyzetét. A dologra nézve különben azt mondom, hogy így sem attractio biz' az, hanem egyszerű *ἁλλοιότης* volna, ha volna.

⁸³ »Adverbialis jelző,« mint bevezetésemben láthatni, az a mi a Th. »állitmányi« (praedicativus) és a Madwig »appositionalis« jelzője.

⁸⁴ A helyek ezek: »*ut te fortissime Teucrum, accipio, agnoscoque libens*« (Aen. 8, 154. sq.) és: »*Epig-nome mi, ut ego te nunc conspicio lubens*« (Plaut. Stich. 3, 2, 12.). De ezek csakis annyit bizonyítanak, hogy az *ut libens, ut lubens* constructiok az igaziak bennök; a lehet az *ut defessi* is a kérdéses helyen. S még ezt a gyenge ágat is kirugja maga alól Weidner, midőn nem érvén meg az iménti idézettel Plautusból, hozzája csatolja még a következő verset is: »*ut prae laetitia lacrumae praesiliunt mihi*,« és nem sejti, hogy itt az igével kell okvetetlenül construálni az *ut*-ot; minthogy mással nem lehet. Innen aztán nagy valószínűség háramlik az *ut accipio, ut conspicio* kapcsolatokra is.

⁸⁵ Ezzel nem esem én abba a hibába, a melyet másokban megróvok, t. i. hogy latin költőt latinra akarnak tanítani. A mit mondok, csak annyit tesz, hogy nem hihetek Virgiliusénak oly constructiót, mely egy nem született latinnak is sérti a nyelvérzékét.

nincs. A dilemmából csak úgy menekszünk ki, ha *ut*-nak oly értelmet adunk, hogy *aspicimus*-sal ellenvetés nélkül construálhassuk, t. i. ezt: csak hogy! Mindenkinek azonnal eszébe fog ötleni, mihelyt *demum*-ot gondol a mondatba: *ut te aspicimus* (*demum*) = csak hogy látunk (valahára!) Mily természetesen következik az *expectate Hector* után, s mily jól összehangzik a *post multa . . . defessi*-vel, mi így már bezzeg nem »otiosum.« Az, úgy szólva, erkölcsi érveken kívül, parallel helyekkel is szolgálhatok (Hor. Sat. 2, 2, 82. sq.): *Asper et attentus quaesitis, ut tamen acrem solveret hospitii animum* = fukar létére, csak hogy megmeneküljön a vendégszeretet kötelezettsége alól (megvendégelte sat.) — Ib. eod. v. 53.): *Ut tu semper eris derisor* = csak hogy ne szednél réá! — (Caes. Gall. 1, 31, 12.) Ariovistum . . . *ut semel Gallorum copias praelio vicerit . . . superbe et crudeliter imperare* = hogy Ariovistus, csakhogy megverhette a Gallok sergét . . . kegyetlenül kezdett uralkodni. — (Cic. Cluent. 13, 36.): *Ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit* = csak hogy befurhatta magát az Asinius barátságába sat. — (Id. r. p. 6, 15,) *ego, ut primum fletu represso loqui posse caepi: quaeso, inquam* etc. = csak hogy szóhoz juthattam a sírástól sat. — Tudom én, hogy az utóbbi példákban a csak hogy helyett ezt is lehetne tenni: *mihelyt*; de csak azért, mivel mellékmondatokat vezet be az *ut*. Aztán nekem elég, ha oda illik a »csakhogy.« Ajánlom hát ezt a jelentését az *ut*-nak a lexicographusok figyelmébe: annál inkább bátran, mert ha jól veszem ki az explicatióból, Cerda is oly formán fogta fel: »Capió hic *ut* pro, qui; *ut* dicat leniter obiurgans, qui te aspicimus!« Sapiénti satis.

287. v. »nec — moratur [270] az ille nihil-féle mondat közelebbi meghatározása.« Th. Jobb lett volna megmondani az értelmét: »nem is ügyel haszontalan kérdéseimre,« és figyeltetni a tanítványt az *ἁλλοιοτήτης*-re: *me quaerentem* = *meas quaestiones* [271]. Weidner szöszaporító jegyzetét kivonatban közli Sz., miből a német comm. főcélját a *moror* természete ismertetését nem lehet kivenni; a többit pedig ott hagyhatta volna kár nélkül, a hol volt.

292. v. »etiam nem hac hoz, hanem az egész mondathoz való: ,meg is lett volna' sat.« Th. Megjegyzem elsöben, hogy *etiam* = is, sem latinul, sem magyarul »egész mondat-hoz« mint ilyenhez nem tartozik soha; hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához. Jelesen, vonatkozhatik az ígére, határozóra, sőt olykor ennek csupán a jelzőjére is: de mindig egy, határozott eszmére. Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki, a melynek aztán a következő mondatban megfeleljen az *etiam*-mal párosult tag. E helyt azt mondja Hector az elébbi mondatban: *Si pergama (aliqua) dextra defendi possent*; és itt a kimaradt »aliqua« a mérvadó szó, melynek megfelel a következőben a »hac«: t. i. *etiam hac* (dextra) defensa fuissent. Ugyhogy itt a fennebb irt esetek közzül az utolsó van meg. — Lássuk csak: »Ha Tróját kéz menthette volna meg,« azaz, »ha v a l a m e l y i k kéz a világon;« ugy »ez (a kéz) is megmenthette volna,« vagy »itt az én kezem és csak e z is elég lett volna megmentésére«⁸⁶. »Az is -nek t. i. háromféle szerepe van, u; m. hasonlító, szaporító és cseké-

⁸⁶ Vonatkozhatik az »is« a jelző s jelzett alkotta egy eszmére egészében, mely esetben a jelzethez járul. P. o. »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy van fekete hattyu is. Ha a jelzett mind a két helyt azon egy, nem ismételjük, s ilyenkor a jelzőhöz tartja magát az »is.« P. o. az iménti mondatokat így módosítva: »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy zöld is van.« Erre az esetre tartozik a vitatott hely.

lyitő. És még ha úgy is vennők, hogy *etiam* ne tartozzék a *hac*-hoz, abban az esetben sem vonatkoznék az »egész mondatra,« hanem csak az igéjére. *Si ... defendi possent, ... etiam defensa essent*⁸⁷. Ámde ez esetben a »*dextra*« és még inkább a »*hac*« elvesztenék minden nyomatékosságukat, otiosum-ok lennének. Azért hát az »*etiam hac*«-kal maradunk. Egy comm. sem is bántotta ezt⁸⁸.

293. v. »*sacra suosque penatis* [272], a helyett *sacra sua suosque penatis*.« Th. Megleczkézi érette Weidner nyomán Sz., azt állítván; hogy *sacra*-t absolute kell venni, mert — »*sacra* ereszkedő, *suosque* és *penatis* emelkedő rythmusban állanak.« Az értelemre nézve mindegy, akár így, akár úgy; de az ellen, hogy a *constructiora* nézve a rythmusnak általában *votuma* és csak *caeteris paribus* is döntő *votuma volna*, fennnyen tiltakozom. Ladewigot sem győzte meg ezúttal a W. rythmusos érve, s újabban is sürgeti a *sua*-val való kiegészítést. — Azon versre irt második jegyzetében Th. ezt olvastatja: »*penatesei*.« Ad normam: »*equitesek, avarések, alpesek, Fliegende Blätterek*.« A francziák ezt úgy hívják: *double emploi*. Igen sok a jóból. Szintoly feleslegesen emlegeti Th. »Hogy Aeneas Itáliába vándorolt, merő mese.« Az ítélet igaz lehet, hanem: *nunc non erat his locus*. [273] S minthogy már reá jár a rud, említsük meg azt is, hogy az, a mit a 296. vers alkalmával állit: »Homernál a gócz nem szent hely« és nála »nincs Hestia istennő,« merőben valótlan. És végre, hogy (298. v.) »*miscentur*« sem itt, sem másutt nem »= implentur.« Itt és más parallel helyeken: *miscet* = háborít, zaklat, zavar. A comm. és lexicographusok szerint: *confundit*, turbat.

301. v. »*clarescunt sonitus*: a hangok« [hová tovább] »kivehetőbbek lesznek. Csakhamar megkülönbözteti Aeneas a *sonitus* közt« [a *sonitusban*] »a fegyverzajt.« Weidner után rosszul: Sz. Ha jól is, igen sok a jóból.

302. v. »*excutor somno*. Minket is a zaj, fölver az álmunkból.« Th. Honnan jöttek ide a többes alakok.« [274] — *Summi fastigia tecti* a ház legfetejének színtét. (Th. Sic!)

303. v. »*ascensu supero meghágo m*« és: »*aures arrigere*, fülét hegyezni.« Hogy Th. latin idiomákat magyar szólamokkal interpretál, azt csak dicsérhetni. De hogy a végre oly, legkímélőbben mondom, trivialisokat használ, milyenek ezek és feljebb (1. v.) a »száját tántni,« az, ilyes helyt, izlés ellen való vétek.

⁸⁷ Magyarul itt sem járulna az igéhez az »is,« hanem a határozójához a *me g*-hez. Azért erre az esetre helyesen fordította Th.: »*me g* is lett volna oltalmazva. T. i. az egészséges érzék feljül kapott nála a nyavalyás elméleten.

⁸⁸ Azt a hamis felfogást, mintha »*etiam* egy egész mondatához tartoznék, úgy látszik, hogy Hunfalvy Pálnak köszönheti Th. Tisztelt nyelvészünk ugyan — tudomra — sehol se tette közzé az is-re vonatkozó elméletét: de *ἐξ ἐργων νόμον τὸ πνεῦμα*.« »Utazásában a Balti tenger vidékein« ezeket olvassuk: »István király azonkívül a *liv-alkotmányt* is megváltoztatta.« Ezt ő úgy akarja értetni, hogy István más cselekvényein kívül, még azt is elkövette, hogy a *liv-alkotmányt* megváltoztatta, miszerint az »is« az aláhúzott mondatra, mint egy egészre vonatkoznék. De egészséges magyar ész a *coniunctiot* csak a *liv-alkotmány*-ra, viszi, s azt érti, hogy István más államok *alkotmányain* kívül a *livekét* is megváltoztatta. A böngészett többi példát nem elemzem, ítéljen róluk csak füle után a magyar olvasó: »Könyvek helyesírása nem fejezi jól ki azt a kiejtést, sőt avval ellenkezik is.« (Akarja mondani: »sőt ellenkezik is vele.«) — »Van-e elemi eszt iskola is?« — »Kettős mássalhangzót ír, ha azt nem szabad *is* kettősen kiejteni. «..... melyet politikának neveznek, ámbár nem *is* érdemes e névre.« — »Kocsim oly sebességgel halad *is* a milyennel magyar paraszt *is* szokott hajtani.« — »Mintha nem *is* ember ülne megetté, úgy hajt előre a kocsis.«

304. v. »veluti cum. A tertium comparationis insciusban fekszik, t. i. inscius causae« Th. Ladewig után csonkán, a mi hiba, mert épen az elhagyott rész tehetné, hogy a tanítvány érthessen valamit a jegyzetből, s annálfogva a 304—308. versekbeli viszonyokból. Valamit, mondom, mert honnan tudja ő, mi az a »tertium comparationis,« mit — szégyen nem szégyen — megvallom, hogy magam se tudok⁸⁹. El is hagyhatták volna azt a tudós pöffendezést mind a német comm., mind magyar utánzói s megérhették volna a jegyzet többi részével, mely a dolog valóságát sejteti. Ez abban áll, hogy az a con amore festett képe a természeti katastróphának nem »similitudo,« hanem ennek csak — valljuk be — »purpureus pannus«-a [275], mit csak a ment ki, hogy a bámulatok tárgyai közt is megvan a hasonlóság. Úgyde ezt főtekintetbe venni tiltja az »inscius« [276]; tehát a tűzetes hasonlítás a ház tetején álló Aeneas és a kőszirt tetején álló pásztor közt van annyiban, hogy mind a kettő csodálkozik (stupet.) A szók rendje annálfogva ez: »Summi fastigia..... adsto« (stupens) »veluti stupet de alto vertice saxi inscius pastor, cum flamma f. a. incidit in segetem, aut rapidus..... trahit silvas.« [277] Ime világos, hogy a »veluti« egyedül csak a »stupet«-hez tartozik, és sem az ég és sel, sem a víz ár-ral semmi köze. De az Aeneas kezelői, copisták és kiadók, azt vélték, hogy van s a *veluti* egyenesen a *cum*-ra látszik vonatkozni, nem lévén pontozattal elválasztva. Elöl hátul commákat kell melléje tenni, hogy az összeírás nyűgéből szabadulva, meglehesse igazi követő társát a »stupet«-et⁹⁰.

310. v. »dedit ruinam, romba dönt.« Th. A »dedit« és »dönt« közt metaphoricus nagy hézag van, melyet át kellett volna hidalni a tanítvány számára. P. o. mintegy ily formán: *ruinae* (conspectum) *dedit*; vagy: *dedit* = *exhibuit*. Igaz hogy a commentatorok nem tanítanak erre, mert felteszik, hogy Virgilius olvasója tudja már, hogy a do »latissimae notionis« [278] (Gesn.) és »infiniti usus« (Forcell.) est [279], és a tanítványról, hogy megleli a lexiconban az »edere, offerre, ostendere, darbieten« jelentéseit; szóval, mindent a mi kell, csak ezt nem: »döntni.« — A német comm. hallgatása megmagyarázza a Veressét és Szénássyét is.

311. v. »ardet Ucalegon, azaz Ucalegon háza.« Th. Ennyi elég lett volna s helyes. De már a következőre: — »Csak is költőknél található metonymia,« azt kérdem: vajon metonymia-e? És akár az, akár nem az, épen olyan ez is: »Huc Caesar magnis itineribus contendit«; mert oda kell érteni, hogy: *Caesaris exercitus*. Pedig prózairónál (Caes. Gall. 1, 38.) találjuk, valamint ezt is: »Jugurtha ... turres extruit« (Sall. Jug. 23.) és számtalan másokat⁹¹ [280].

⁸⁹ Ugy látszik *Veres* sem tudja, midőn Ladewignek egész jegyzetét röviden így tolmácsolja: »A hasonlítás harmada a meglepetésben (inscius) rejlik, melyet a vész terjedelme mindkettőben okoz.« Elég idézni.

⁹⁰ Th. is ad egy rendezett paraphrasist, mely sem az ő előbbi jegyzetével sem a dolog valóságával nem egyezik. Helyes felfogást csak Cerdánál lelek, a ki miután a természeti és hadi katasztrófa közti, — úgy szólva, mellékes — hasonlóságra figyeltetett, imigy végzi explicatioját: »Referenda haec ad Aeneam: sicuti pastor e monte audiens sonantis fluvii strepitum, stupet; sic Aeneas ad diversos luctus, clamoresque horrendos, praesertim ignarus causae.« Látnivaló először, hogy Cerda *stupet*-tel konstruálta »veluti«-t; másodsor, hogy Ladewig tőle kölcsönözte a jegyzete értelmét pedant homályos stylbe öltöztetve — eredetiség kedvéért. Az újabb német commentatorok átalában sokat csentek Cerdától.

⁹¹ »Rem domus ad personam transtulit.« Servius. Igen de a metonymia nem »rei« hanem »nominis translatio« [281] (transnominatio: Diomed. Donat.) — Sz. is utána mondja Th.-nek ama több mint kétes állítását.

312. v. »Ucalegon trójai gerón.« Th. »Gerón« nem létezik másutt, csak Th. jegyzetében, mely e szerint nem magyaráz, hanem rejtvényt ad fel.

313. v. »*clangor tubarum* [282]: A hőskorban tuba nem volt; a költő azonban az őskor hasonnemű situációját az ő kora fogalmainak beszövésével igyekszik olvasóinak közelébe vonni.« Weidner után Sz. így szépitgeti azt, a mit ha újabbkori költő tesz, »anachronismus«-nak neveznek kérlelhetlenül. W. nem tudja, a mire Bendavidot intette a nagybátyja: »Nagy társaságban soh'se koppants gyertyát öcsém!« valamint Virgiliusnak nem jutott a »*clangor tubarum*« írásakor eszébe, hogy a m a g a s z t o s-nak lényeges vonása az egyszerű.

314. v. *nec sat rationis in armis*, de nem elég (okos, csak) fegyverhez nyulni« Ver. Biz' én se vagyok elég okos ennek a magyarázat(lanság)nak az értésére. Utasítom az olvasót a Szénássyéra (eredetileg Weidnerére), mely megint csak szószaporító paraphrasisa a Heyne egyszerű interpretációjának: »*Nec sat rationis*, h. e. *parum consilii, in armis*, in armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captae iam et incensae urbi.« [283], — Servius is csaknem azt írja; nem különben Cerdá⁹². — A mi az *arma amens*-beli alliterációt illeti, az ilyesekről már megírtam általában a véleményemet. — Hanem hogy »*audiatur et altera pars*« is [284], halljuk Cerdát: »*Laudabat Jovianus collocationem hanc hiulcam, arma amens, hoc loco opportunam ad signandos Aeneae terrores, et vagos errores mentis: eandem laudat Caesar Scaliger; nam explicatur Aeneae anhelitus in iterata vocalis vastitate.*« [285] Ezt is eltulajdonította Weidner, de nem követte Cerdát a suum cuique lelkiismeretes számbavevésében. Egyébiránt meg is toldotta azzal a fontos felfedezéssel, hogy *am* (*amens*-ben) a megfordított *ma* (az *arma*-ban). Sz. csak ezt tartotta tolmácsolásra méltónak!

323. v. »*quo res summa loco? . . . quam prendimus arcem.*« [286] Ez ismét a sokat vitatott helyek közzül való. A vélemények ezek: »*Quores summa loco, Panthu? Respublica, id est universus status quo loco positus: et bene civis utilis, de repub. primum sollicitus est.*« Serviusnak ezt az explicációját, mint látszik, egy más kéz, (folytatólag) azonnal megczáfolja: »*sed hoc totum admirantis est, non interrogantis: et Panthu vocativus est*«⁹³. Mind a mellett hol hallgatva, hol ismételve vagy variálva elfogadták Burmann⁹⁴, Heyne, Forbiger⁹⁵, Wagner és utoljára Ladewig az ő apródjaival⁹⁶. — »Thielius« (Forbigernél) »*haec verba de arce interpretatur, quae nunc Trojanis res summa, i. e. gravissima esse debebant.*« [287] Ez a véleménye Weidnernek is, egy szokás szerint mindent magának tulajdonító és bőbeszédű jegyzetben, melynek velejét imígy közli Sz.: »itt *summa res* helyre vonatkozó (localis) értelemben van véve = a legmagasabb dolog, azaz: a dolog a magasságban, azaz, a várban.« Valódi proteusi átalakulások; hanem

⁹² Donatus a *nec sat rationis-t erat*-tal, vagy *habui*-val kívánja kiegészíttetni.

⁹³ Ezt a discrepantiát a scholionban egy commentator sem jegyezte meg. Minden m i é r t-nek van a z é r t-ja, azt mondja a német.

⁹⁴ Burm. úgy látszik, hogy parallel helyek gyanánt idézi: »*Nam si istuc ius est, senecta aetate scortari senes, Ubi loci res summa est nostra publica* (Plaut.) Nem látom a parallelismust.

⁹⁵ »*Res summa; salus reipublicae, ut saepissime.*« Forb.

⁹⁶ »*Quo res summa loco? azaz, hová jutott az állam sorsa.*« Ebben Th. a Plautus imént idézett locusát s nem a Virgilius szavait tolmácsolja. Gyöngyösi János versét: »Házasodol látom, m i d o l o g? Gombási barátom! juttatja eszembe. — »*Res summa*, mint *res publica*, az állam ügye.« Ver. J. Magyarázza meg hát ebből a Plautus idézett helyét!

lássuk már az én szerény véleményemet. Láttuk a 314. s köv. versekben, hogy Aeneas a legnagyobb izgatottságban, felbőszülve, sőt eszeveszett dühvel készül életre-halálra rohanni a csatába, — mint Decius előképe: »in medios se immittere hostes.« [288] Mi természetesebb tehát, semminthogy a csatából e pillanatban érkezőtől azt kérdeje: »hol legnagyobb a baj? hol legderekasabb az ütközet? hol legválságosabb a dolog állása?« Ezzel összehasonlítva mily balgáknak, gyermekeseknek tünnek fel a feljebb eléadott értelmezések, meg fogja olvasóm itélni. Ugyde a »quo res summa loco« a kérdésnek feltettem három alakja közül nemcsak akármelyiket teheti, hanem mindeniknek megkülönböztető vonását, a *summa* és *res* szavak tág értelmeinél fogva, magában foglalhatja. Tanúsítsa az elsőre külön, s aztán a kettőre is együtt vonatkozó példa. »Sub. tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari« (Caes. Gall. 8, 6. Gesn. szerint i. e. quo summa rerum in discrimen venit). — »Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt.« (Caes. Civ. 2, 42.) — »Summum in cruciatum se venturos viderent.« (Id. Gall. 1, 31.) — »... ut modo hi, modo illi, in summo essent aut fastigio, aut periculo.« (Nep. Att. 10.) — »Summus timor.« (Id. ib.) — »Summum scelus« (Sall. Cat. 12.) — »Summus labor, summum ius, summa controversia, summa religio, summa salus, summum reipublicae tempus«: mind Cicero szólamai, melyekről így ítél Ernesti: »inprimis eleganter iungitur summus substantivis ita, ut significetur id, a quo tota res quae substantivo indicatur, pendet.« — »Significamus summam illam controversiam, in qua causa vertitur. Quint. 3, 11, 1. — Elég volt e szó »élire állított, legszélső, válságos« értelmeinek bizonyítására; lássuk már a »summa rei«-t. — Quod quidem erat magnum de summa re dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere.« (Cic. Phil. 2, 15, 38.) — »Imminebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus, cum quibus ei de summis rebus erat dimicandum« (Nep. Eum. 10.) — »Mene igitur socium summis adiungere rebus Nise fugis?« (Aen. 9, 199.) — Ime mely szépen értelmezi itt maga a költő a kérdéses szólamot: midőn mindkét helyen a körülmények majdnem teljesen egyeznek. De az interpresek talán féltek, hogy elkergeti a tücsküket ez a vers, és egyikök se idézi. Kisért-sük meg elúzni a másikat, a melylyel ezen versben vesződnek. Mit tehet a »quam prendimus arcem?« kérdik, s a hányan, annyiféle feleletet adnak⁹⁷. Feleleteikkel nem untatom

⁹⁷ Hadd resumálja nekünk Peerlkamp a tudósok hallucinatioit: »Burm. coniicit: qua prendimus arcem? Id est, qua ratione ad arcem pervenire possumus? — Schrader: qua tendimus arcem? — Servius interpretatur: quam prendimus arcem, cum tu eam relinquas. Non enim plures erant arces. Heynius arcem pro perfugio accipit. Quod minus huc convenit, quia modo legimus Pant-hum fuisse sacerdotem arcis, ubi cum arx proprie accipiatur, hic non figurate poni potest.« (Mint-ha biz' azon egy lapon nem fordulhatna elé azon egy szó egyszer »proprie,« másszor »figurate.« Kivált pedig itt! Hisz' az első arx-at Aeneas Karthagoban mondja Didonak s meg kell neki magyaráznia, ki volt az a Pantheus; a másikat évekkel az előtt mondta Pantheusnak, a ki nem fogta őt félre érteni s minket sem kényszerít semmi, hogy azon egy tárgyra vigyük a különbözőleg mondott, bár hangban egyező két szót. Nem azért nem teszen hát perfugium-ot az arx, hanem mivel világos, hogy a »csatába rohanó Aeneas nem hogy beszélhetne, de nem is gondolkodhatik m e n h e l y «-ről.) — »Wagnerus« (folytatja Peerlk.) explicat: quomodo prendimus arcem? Non recte intelligo, cur Aeneas hoc sacerdotem roget etc.« (Még hosszasan czáfolja P. a czáfolatra sem méltó interpretatit s aztán eléáll a magáéval:) »Scribendum puto: quin prendimus arcem?« Tehát ismét emendatio, s annak is elég sületlen, feltéve, hogy prendimus alatt a várnak visszafoglalását érti P.; mert biz' a nem volt olyan könnyű dolog, hogy oly hideg vérrel lehessen projektálni. Már pedig ebben az értelemben vették Weickert (ap. Forb.), Ladewig és Weidner is, kik Cerda expli-

itt az olvasót, hanem inkább azt kutatom, mi húzott hályogot a szemökre? F. az, hogy mind »prendo«-nak, mind »arx«-nak felettébb megszűkitették az értelmét: jelesen az igéet tetties (actualis) fogásra vagy legalább illetésre, a névét erődítményre, vagy éppen csak »acropolis«-ra. Már pedig a *prendo* szint oly széles értelmű, mint a magyar fogók; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy synonymák. Hanem állítom ám, hogy sem ebben: »cum simul ventis properante remo — *prenderint altum fugiente litus*« (Sen. Troad. 1048—9); sem ebben: »iam tandem Italiae fugientis *prendimus ora*« (Aen. 6, 61.), a *prendo* actualis oda érkezést (»erreichen« Klotz. »gewinnen Voss.) nem jelent; hanem azt, a mit a magyarban értünk ime szólamokban: *útba fogni; útnak fogni; helységnek, hegynek v. erdőnek fogni* (irányába menni, indulni, közelgetni)⁹⁸. Megint ha *arces*, mint *moenia*, várost, illetőleg a város épületeit teheti, miért ne tegyen *arx* épületet? Mindezekből önként következik, hogy: *quam prendimus arcem?*« = melyik háznak vegyük útunkat? akár: melyik részére induljunk a városnak? Mi az elébbi kérdésre: »hol a legnagyobb baj?« önként következik. Et sic omnia aptissime cohaerent⁹⁹ [289].

324. v. »*summa dies*: „a temetés napja” = supremus dies.« Weidner nyomán Sz. Ismét csak tudósi viszketegség; mert »*summa dies*« tulajdonképpeni értelmében = végnap; s Panthus nem volt oly rózsaszínű kedviben, hogy metaphorákat hajhászson, mikor keze ügyében volt a mindennapi: »végünk van!« Aztán úgy látszik, mintha volna a feljebbi (322. v.) *summa* és e közt némi viszony: mely szerint a »quo loco *summa* res«-re Panth. azt feleli (*reddi*): »Venit *summa* dies.« A világért sem mondom, hogy szójátékból; — ámbár kétségeesett embertől ez is kitelik, mint a harag legmagasabb fokán a nevetés; — hanem csak eszmetársulat következtében, melyet az a temetés-metaphora, elrontana.

330. v. »*Portis bipatentibus*.« — Ezt következő ékes magyarsággal fordítja T.: »a két szárnyuk nyitott kapuknál.« Alább a 333. versnél pedig: »stat stricta, k i r á n t - v a áll.« Német csakugyan nem irt volna »gezücktes Schwert« helyett »entblösstes Schwert«-et. Igen, mert ott még tudják becsülni a nyelvet.

catioját: »quam arcem ad defensionem habemus? nullam credo cum tu inde fugias, Panthu,« tették magukévá. *Prendere* szerintők = capere, occupare. Én az ira amens« Aeneasra gondolva, a kinek csak a pulchrum mori succurrit,« nem birom képzelni, hogy ő e pillanatban hadi terveket készítgetett volna Panthussal.

⁹⁸ A M. Ny. Szótára kifelelte ezt a szólamot; holott megvan benne: »(közelítő ragu névvel) *mun-kához fogni* *dologba fogni* . . .« Igen de a *nak* is közelítő rag nem egyszer; p. o. *falnak men-ni*, *Pestnek tartani* sat.

⁹⁹ Elég hosszas valék e tárgyban, de egy kis megjegyzésre végül mégis engedelmet kell kérnem. Német kritikus megneheztelne, ha egy órában merném előttem emlegetni Drydent és Vossot, mint Virgilius fordítóit. »Hogy merek én,« mondaná, »összehasonlítani egy vízenyős paraphrasist egy nagyszerű műfordítással?« És ime, az angol költő paraphrasisában:

What hope, O Panthus? Whither can we ran?

Where make a stand? And what may yet be done?

elfogulatlanul tekintve, mennyivel több méltóság van, mint a Voss szabatos sorában:

Panthus, wie steht gegründet das Heil? wo schutzet ein Hort uns?

Az a »wie steht« nem sokat különbözik a Gyöngyösi (l. 96. j.) »mi dolog?«-jától. És meg kell gondolni, hogy mindenik előtt csak a commentatorok magyarázatai lebeghettek. De Dryden nemesítette őket, holott a német költő pedantul szabta a versét hozzájuk. Képzeli csak az Eugenia császárné szájába azt a verset, a mint egy Sedanból menekült katona megviszi neki a kastrófa hírét! (V. ö. »Quid agitur?« Pl. Ter.)

331. v. Az újabb comm. merőben hallgatnak erről a versről, mintha minden tisztában volna vele. Pedig, egyszer, hiányzik a »quot«-hoz egy *tot*, a miért is Servius anacolutonnak nevezi, s elmésen menti azzal, hogy »vel augendi gratia, vel perturbatus dixit« (Panthus) [290]. Aztán meg ha kipótoljuk is, a »*tot milia*«-nak nem lesz igéje, s az anomalia még is megmarad. A bajon Wagner úgy akar segíteni, hogy nem *tot*, hanem *eorum* egészítőt használ, s így construál: *Quot milia unquam Mycenis venere, eorum alii portis adstant, alii angusta viarum obsedere* [291]. — Jutott az is eszembe, hát ha az *alii alii* megkülönböztetést *partim partim* [292] helyett mondta a »perturbatus« pap. Tehát: *Milia, (quot unquam venere), partim ... adsunt, partim obsident*. De hajlandó vagyok inkább a Wagner ellipsisét fogadni el. Mindenesetre figyeltetni kell a tanítványt, hogy a 331. v. az *egészet*, az előtte s utána valók *ennek részét* képezik.

335. v. »coceo Marte, vak harcban, eszeveszetten harczolva.« Th. Ő, a ki, és helyesen, szeret magyarázólag fordítani, itt a *coeco*-t nyersen tolmácsolja vaknak. Másod ízben igaz, hogy magyarázza; de abban nincs köszönet. — »Eszeveszett harczolás« alatt megátalkodott, tüzes harczot ért a magyar. Ezt pedig azokról, kik »*vix temptant praelia*,« mondani nem lehet¹⁰⁰ [293]. Éjszaka is volt, meg is lepte az ellenség, tehát »vak tában« védték magukat, (»resistunt«) úgy a hogy lehetett.

341. v. »*lateri adglomerant nostro*: t. n. *latera*. Ladewig után Th. *se*-vel egészíti ki a 339. versből.« Sz. — Megjegyzem, először: hogy a *t. n.* betűket nem tudom kiegészíteni, s gyanitom, hogy a könyvet használni akaró tanítvány se. Másodszor, hogy Sz. a Weidner jegyzetét csonkán és hibásan tolmácsolja. W. ugyan is két esetet különböztet meg. Vagy intransitive kell venni (Servius) az ígét, mint egy farka más transitivumot, melyeknek Virgiliusból, ezen az egyen kívül, teljes listáját adja Ribbeck (Proleg. p. 65.); vagy ki kell egészíteni illő accusativussal; még pedig vagy *se*-vel, mint nemcsak Ladewig, hanem előtte már Heyne és Peerlkamp is; vagy *latera*-val, mint tudomra egyedül Weidner. — Továbbá, színvonal nem színvonal, de én szeretném tudni, minő elven vagy elveken alapulhat az az orthographia, mely egyfelől (285. v.) »*aspicimus*«-t, másfelől »*adglomerant*«-at, majd »*opstupuit*«-ot és ismét »*adspirat*«-ot ad?

345. v. »*qui* h o g y « Th. Nem hibáztatom egészen; de szükségtelen a változtatás, miután úgy is jó értelme van: »az a szerencsétlen, a ki nem hallgatott mátkája szavára.« Sőt még jobb, mert a »hogy«-gyal magyarban nehézkes interiectává lesz az *infelix*. Vagy pedig *qui*-vel ezt is, mint adverb. nominativust (*Coroebus venerat infelix*) erre kell változtatni: szerencsétlenségére. Minden esetre okát kell vala adni a változtatásnak.

348—54. v. Aeneas szónoklatát Serviuson kezdve minden interpres bonyolodottnak — némelyike úgy a hogy áll, plane inextricabilisnak¹⁰¹ [294] — tartja és nyilvánítja. Ki

¹⁰⁰ Ladewig pedig épen azt mondja jegyzetében, melyet Ver. így tolmácsol: »coceo Marte nem a sötét éjjeli harczot jelenti,« (persze hogy nem!) »mert holdtölte és a tűz fénye is világított« (a hold tölte miképvilágithat? nem tudom) »hanem a szenvedélytől vakított sikertelen harczolást.« A »harczolás«-t miképvakíthassa a szenvedély, nem foghatni meg. A harczosokat igenis; de hát volt-e idejük a meglepett, tán el is szunnyadt öröknek, hogy kifejlődhessék bennök a vakító szenvedély?

¹⁰¹ »In vulgato ordine apta connexio desideratur, et, ne de Burmanno et aliis dicam, dubito an Heynius et Wagnerus invenerint.« Peerlk. Nem tudom, hozzája állott-e Ladewig vagy Weidnerhez szegődött tacite; mert újabb kiadásában az egész dologról hallgat.

egy, ki másképp akar segíteni a dolgon; de mindenik az utána jövők ítélete szerint szerencsétlenül. Kisértményeiket nem sorolom elé, a mennyit Sz. Weidnerből kiir, untiglan elég. A helyett megmondom s el is háritom a baj okait. Az első az, hogy Servius s utána mások egész Thewrewkig a 348. versbeli *frustra*-t [295] a *succuritis*-hez [296] húzták, miből aztán a következnek, hogy a szavak jelen rendében, a schol. szerint: »synchesis, id est, hyperbati longa confusio« lenne. De arra nincs szükség, mert a »*frustra fortis*« mellett, ha *exacte parallelus locus*-t nem is bírok felhozni, de ellene sem lehet semmit mondani. Igaz, és ez a második baj, hogy aztán a magára maradt *succuritis urbi incensae*« [297] után első tekintetre furcsán következik a »*moriatur*«,« t. i. »segítségre jöttök; tehát haljunk meg!« De tegyük csak a mondat accentusát, ne a *succurit*-ra, hanem az *incensae*-re, vagy nyelvtanilag szólva, jusson eszünkbe, hogy ez a jelző adverbialis dativus, legott megszűnik az *ατοπον* [298], s a mondat értelme ez: »akkor jöttök, mikor a város már ég,« azaz: miután már megszállotta az ellenség, s nem lehet megmenteni. Azért még is — (visszatekintve az elébb mondottira: *si vobis cupido (est me) sequi*) — induljunk, bárha csak a halál áll előttünk,« sat.

Valaki azt mondhatná, hogy »hisz' ez nem újság, mert Sz. jegyzetében csaknem szóról szóra úgy olvashatni.« Én nem mondom, hogy újság a paraphrasisom, s még arra sem kopogtatok, hogy a kettő közt van némi különbség; hanem bizony a Weidneré (melyből fordította Sz.) sem újság, mert a Ruæus (in us. Delph.) paraphrasisában, csakhogy rövidebben szerkesztve, mint a miénk, épen azt olvashatni. Mondom ellenben, hogy a mi kirekesztőleg az enyim, az a magyarázatnak nyelvtani deductioja. Ladewig ugyan is logikait ad, Weidner a psychológiába és rhetorikába ül belé oly mélyen, hogy alig bir kivergődni. Grammatikáról se egyiknél, sem másiknál e tárgyban egy szó sincs.

Hanem van a *his* felett vita, melyet Ladewig (et Comp.) dativusnak, Weidner és követője ablativusnak tartanak. Az utóbbi vélemény eredetileg a Serviusé. Ismét az auctorra volna szükségünk, hogy megmondja: kinek van igaza. Egy harmadik vélemény a Heyneé: »*super his* = post haec, inde.« De mind a mennyien reá támadnak, s én nem védem. Szint' oly kevésé védem Ladewiget, a ki Weidnernek helyes megjegyzése daczára, azt állítja — tudós ügyetlenséggel —, hogy az »*infinitivus, sequi* (350. v.) parancsoló mód helyett áll, Homerusi módon.« Szeretném látni mikép construálja belé akár latinul, akár más nyelvre fordítva a parancsoló módot a »*si vobis audendi certa cupido*«-ba, melyet »*quae sit rebus fortuna videtis*« követ? És bámulok, mikép nem látta, vagy inkább érezte, hogy a (*me*) *extrema audentem* regens verbumot követel? Ladewig igaz, hogy német, s a kutyájának infinitivus modusban parancsol; de hiszen a német is a parancsoló infinitivust rendszerint csak elszigetelve szokta használni.

355. v. »*lupi ceu raptores*: mint ragadozó farkasok.« Sz. Ennyi elég lett volna. A következő nyakatekert magyarázat — (»tehát raptor tulajdonság névileg áll«) — helyett pedig vagy semmi, vagy egyszerű rendezés.

356. v. »*improba*, gonosz, mert telhetetlen.« Ver. Saját esze után.

357. v. »*coecos*: vakokká minden veszély irányába.« — Sz. mikor Lad., Weidner jegyzetét — »Blind gegen jede Gefahr« — fordította, nem pillantott a szövegbe, s nem vette észre, hogy ott *exegit s nem reddidit* levén, így construálni: »vakokká üzte,« nem lehet. De ha lehetne is, az értelmzés nem igaz. *Caecos* adverbialis accusativus és = (németül) *blindings*: azaz a sűrű ködben (*atra in nebula*) v a k t á b a n, azaz határozott irány és terv nélkül indult kóborolni a farkas, mint egy veszett kutya. De a »*rabies*«-nek a »*coecos*«-sal éppen annyi köze van, mint a 335. versbeli *coeco*-nak a szenvedélylél.

360. v. »*cava umbra*, quatenus ipsi ea circundantur, quasi tecti.« [299] Heyne. *Ca-* *va*-nak ez a követelt (burkoló) jelentése kivétel nélkül minden commentariuson áthúzódik H. óta. Lehozatalát azonban csak Veress és Weidner kísértették meg, elmondom mi módon; mert szükséges a papiros türelmes voltának bebizonyítására. Veress deductioja: »*cava umbra*, hasonlóan mint *cava nubes* (l. 16). A mit a felhők, melyek olykor-olykor a hold fényét elborítják, okoznak, az az okozatról van mondva.« Ebből már tudjuk! A Weidnerét, nem itt, hanem I. 81. v.-nél kell keresni, hol ezt leljük: »A hegy *cavus*, mert hajlékaul szolgál a szeleknek. De ha az öblösnek külszine valamennyire el [van] fedve, elfedő, rejtegető, burkoló jelentéshez jut a *cavus*.« És Weidner, ha kalapot tesz fel, „Kalapos« névhez jut, mondhatnám én is. A valóság az, hogy a *cavus*-nak, — a magyarban is rokonos — két jelentése van: üreges (öblös, homorú) és üres. A többi mind szófia beszéd, s Heyne jobb lesz, ha alszik, a helyett, hogy azt a ferde fogalmat bocsátja világga.

364.—5. v. »*inertia corpora*, gyámolatlanok. Körülírás inertes helyett.« Th. »Wehrlose« L.¹⁰² Így a többiek is, mind, és mindnyájan hamisan és sületlenül. *Inertia corpora* = heverő testek és *sternuntur inertia corpora* [300], αλλοιότης e helyett: *corpora strata iacent*¹⁰³ [301]. — Bővebb elemzésre, úgy vélem, nincs szükség. — *Inertia corpora* nem körülírás, és ha ilyet akarnánk keresni, reá igazít Cerda: »*nota elegantem periphrasim cadaverum. Quid enim est cadaver, nisi corpus iners, et iam stratum.*« [302] Csakhogy így aztán a *sternuntur* quasi praesens historicum lenne, mi csupa leíráshoz nem illik jó móddal.

373. v. »*nam quae azaz quae nam.*« Th., és hivatkozik Serviusra, a ki azt állítja, hogy a *nam*-ot régente elébe tették a *quae*-nek. Hasznosabb lett volna figyeltetni a tanítványt, hogy a *quis?* etc. után tenni szokott *nam* különbözik a coniunctio *nam*-tól, melynek mert a jelentése, holott a kérdéses *nam* = csoda, féle. *Quidnam* = micsoda, miféle? *Quidnam id est?* (Plaut. Trin. 5, 2, 45.) = Micsoda az? Szoktuk ezt utórag helyett »ugyan« előtételével is kifejezni: Ugyan mi az? Lényeges a *nam*-nak e használatában az, hogy a *quisnam* sat. nemcsak kérdőszócska, hanem éppen fő- és sarkalatos szava a kérdő mondatnak, s azért az accentus reá esik. — De nem mindig kérdő ám a *quisnam*, *quae nam*, *quidnam*, hanem egyszerű, úgy nevezett határozatlan névmás, és ha kérdő mondatban van is, nem kap accentust, vagy ha kap is, a mondatnak nem a főaccentusát, hanem egy gyengébbet, másodrendűt. Így ebben: »Num *quidnam* de oratore *restat?*« (Cic. Past. 7, 26.) = Vajon (v. Hát aztán maradj-e meg valami a szónokból magából? Látni való, hogy a kérdés fő és accentuált szava a »*restat.*« Ilyen ez is: »Quid? quae sine arte appellatur *ecquonam* modo, *ecquonam* loco arte *indigent?*« (Cic. Part. Or. 14, 48.) Hogyan? azokra, a melyeket mesterség nélkülieknek hívnak kell-e valami mesterség? Ezekből s hasonlókból azt tanuljuk, hogy a *nam* egy természetű a *quam*,

¹⁰² Ezt a fordítást Heyne szerencsétlen gondolata magyarázza ki »*sternuntur inertia corpora, inertium hominum, malim accipere de imbellibus, senum, infantum, feminarum.*« — Csak azt mondom reá, hogy *longe petítum*, mihez az utat Servius interpretatioja: »*inertium* = non repugnantium« mutatta.

¹⁰³ A *iacent*-hez a *passim* igen jól illik, holott a Heyne képzelte mészárlással, mi csak a házakban, nem az utcákon — hiszen az »imbellis« lakosság már le volt feküve, — történetelt, nem fér jó móddal össze. Aztán a fegyvertelen népet (»non repugnantia«) rabszjira fűzni, nem leöldönsi, volt szokás. Igaz hogy a szövegben »perque domos« is ott van, de ez azt teszi: »még a házakban is« és eléadott nézetemet legkevésbé sem gyengíti.

piam, dam, libet utóragokkal. Vessük össze csak a feljebbi első példával ezt: „Num *quisquam* praeterea« (*est*)? (Cic. Rosc. Am. 37, 107.) = Vajon van-e még *valaki*? Magyarban rendszerint vala előtételével különböztetjük meg és fejezzük ki az ilyes *quisnam*-ot; jóllehet a csoda is megmarad olykor, p. o. ebben a szólamban: »Van-e tollad?) — Van a kicsoda s!« Jegyezzük meg továbbá, hogy a kérdő *quisnam*-ban az utórag, úgy szólva, fokozó, erősítő, nagyobb kíváncsiságot, bámulatot fejez ki, mit Cicero diserte is jelel ebben: ».... secum admirantem, *quidnam* contra dici possit?« (Hasonló erejű a magyar *csoda* és *féle* is; holott az angolnak egész szólám kell: »I wonder.) A nem kérdő, határozatlan *quisnam*-ban ellenben elveszti a *nam* ezt az erejét és inkább gyengítő, kicsinyítő tulajdonságot ölt.

Térjünk már vissza az elől tett *nam*-hoz. Ennek is van, nem causalis értelme, melyet egy esetben így fejez ki Hand (Turs. 4, p. 6.): »Parenthesis, quae explicandi causa interponitur, propriam habet particulam *nam*.« [303] Magyarban is épen így van, s a szócska is a »mert«¹⁰⁴. Ehhez én még azt teszem, hogy nemcsak parenthesiseket, hanem ex abrupto más mondatokat is kezd ez a *nam*, mely szintűgy elvesztette a causalis értelmét, mint p. o. »*Nam* cur me miseram verberas?« (Plaut. Aulul. 1, 1, 3.) Ez az első szava az illető személynek a játékban, és ismételve: »*Nam* qua me nunc causa extrusisti ex aedibus?« (Ib. v. 5.) — *Nam* is postquam excessit ex ephebis, Sosia, Libere vivendi fuit potestas« (Ter. Andr. 1, 1, 24.) — *Nam* quid ego de actione plura dicam?« (Cic. Orat. 5, 18.) [304] Ily helyen a magyarban már ritkán »m e r t,« hanem legtöbbsnyire »h á t« felel meg a »nam«-nak¹⁰⁵. A *nam*-on kívül van még hasonló használatban a *quid?* is. *Quid?* orationis quot sunt partes?« (Cic. Part. Or. 1, 4.) [305] — *Quid?* quaestio quasnam habet partes? (Id. ib.) [306] — »*Quid?* definitionis quae ratio est et quae via?«

Elemzésünkéből kiviláglik, hogy a hátuljáró *nam* sem egyik, sem másik értelmében nem azonos az (utóbb jellemzett) elül helyezett, sem egyik, sem másik jelentésében. A hasonlóság is csak abban az egy negatív jellemvonásban áll, hogy egyik sem okadó coniunctio (foglalo). Se a kérdéses locusban tehát, se az idézni szokott parallel helyeken p. o. (Georg. 4, 445.) »*Nam quis* te, iuvenum confidentissime, nostras iussit adire domos?« — (Aen. 12, 637.) »*Nam quid?*« — (Terent. Phorm. 5, 1, 5.) »*Nam quae* est haec anus? a *nam* quae e helyett: *quaenam* s a *nam quis* e h. *quisnam*, *nam quid*, e h. *quidnam*, nincs téve. Servius állítását tehát az elmélet megdönti; tények pedig nem igazolják, mivel mind régiebb, mind későbbkori auctorok használják a *nam*-ot mind a két helyzetben, és mindig a maga helyén és értelmében. Nyelvérzékök sugta azt meg nekik biztosan, nekünk pedig fáradtságos elemzéssel s elmélettel kell küzdenünk mellette az eszmezavarás és hamis állítások ellen. A *nam quae tam sera moratur segnities*-ben? [307] a hátul tett *nam* a *quae?* értelmét fokozva, azt a szint adná, mintha Androgeus főkép a *segnities* minő voltán tünődnék, holott a főszme az, hogy késésökért korholja vélt pajtásait, és a *nam* csupa expletiva particula¹⁰⁶, s feljebbi elemzésünk utolsó (ötödik) rovatába tartozik.

¹⁰⁴ Ezt is, persze hasztalan keressük a M. Ny. Szótárában; holott az egész hasábot töltő, szószármaztató fürkészések helyett jobb lett volna a »MERT« különbféle használatát fejtegetni és példákkal világosítani.

¹⁰⁵ »Eridj ecsém vágj fát!« mondja egyik székely a másiknak. »M e t t én nem!« felel reá másik (T. i. m e r t én nem. — Vagy lehet ez is a felelet: »H á t én nem!«

¹⁰⁶ Priscianus a *nam*-nak csak két értelmét különbözteti meg, u. m. a causalist és a nem causalist, mely utóbbi »completiva« név alatt a mi utolsó négy rovatunkat mind magába foglalja: »Comp-

A *sera segnities* is több figyelmet igényel, mint a menyinyit Th. fordít reá, ki azt mondja, hogy »csak a három i es végzetű alak szokottabb a megfelelő i a végzetűnél: canities effigies, pauperies.« Még ha érthetőbben s igazabban¹⁰⁷ volna is mondvá, nagyon feleslegesen foglalná helyét a *sera segnities* constructioja magyarázatának. — »Sera, quae seros facit«, írja Servius; tehát kés ő = késleltető. Derekas jelzőnek erőltetett igazolás lenne, de adverbialisnak (*tam sera*, a helyett, hogy: *tam in serum* v. *adeo in serum*) megjárja *Quae segnities tam seros* i. e. *tardos facit*.« (Forb.¹⁰⁸) — Hasonlóképp felesleges fáradsággal törekszik Th. megmutatni, hogy egy »várost feldulni« tűrhető kifejezés. Mert hiszen »*rapiunt feruntque*« csakis dúlást jelelő solemnis szólam.

375. v. »itis, venit is.« Th. Ebből megint azt tanulja a tanítvány, hogy Virg. csak amúgy önkényesen csúri-csavarja a szavakat a metrum exigentiájára! Inkább azt tanulja meg, hogy *ire*-nek egy tágabb és egy szűkebb értelme van. Az utóbbiban *venire*-nek az ellenkezője; a tágabban mind a kettőt magában foglalja, mint járás a magyarban.

Wagner és Forbiger hasonló hibát követnek el azon versre vonatkozó jegyzeteikben: *nunc primum*, id est, *nunc demum*.« A comm. egyebet mondat a költővel, mint a mit mond. *Nunc primum* = csak most, még most¹⁰⁹; *nunc demum* = valahára. Világos, hogy az utóbbi nem ide való. »Mások már dülják a várost és ti csak most jöttök?« Azért a Cerda acumenjére sincs szükség: »Acumen est in verbis; primum ire dicuntur, qui postremi sunt.« [308] *Primum* nem *itis*-hez, hanem csak *nunc*-hoz tartozik.

377. v. »sensit medios delapsus in hostis, sensit se delapsus esse.« Th. És így valamennyi comm. Serviuson kezdve, a ki röviden mondja: nominativum pro accusativo posuit. — A régi grammaticusok sokat vesződnek vele: Charisius egyenesen soloecismusnak deklarálja; Priscianusnak pedig annyira a máján fekszik, hogy őt izben veszi elé s mindig más-más görög szólamokhoz hasonlítja. Rajtuk nem csudálkozom; de igen a mai »subiectum praedicatum«-os nyelvészeken, kik nem tudják, hogy a praedicatumnak

letivae sunt: vero, autem, quidem, equidem, quoque, nam, namque, et fere quaecumque coniunctiones ornatus causa vel metri nulla significationis necessitate ponuntur, hoc nomine nuncupantur.« (Pr. Inst. 16, 13.) — És ismét: »... nam est quando γὰρ, est quando ὅτι Graecam coniunctionem completivam vel affirmativam significat.« (Id. ib. 16, 15.) — Végre: »... ,nam, enim, ergo' non solum causales vel rationales, sed etiam completivae et confirmativae inveniuntur et praepositivae et subiunctivae, quomodo ὅτι apud Graecos.« (Id. ib. 18, 173.)

¹⁰⁷ T. i. *effigies*-nek és *pauperies*-nek nincs megfelelő *ia* végű alakja. Van ellenben a szint oly »szokott« *congeries*-nek, *mollities*-nek, *planities*-nek, *puerities*-nek. Ismét más nem különben »szokott« alakok: *calvities*, *alluvies*, *diluvies* sat. *ium* végű társaknak örvendenek. Mit is akart hát tulajdonképp magyarázni Th.?

¹⁰⁸ Forb. a Val. Flaccus »serus amnis«-át (Arg. 4, 705.) idézi parallel helynek. Én nem vagyok hajlandó elismerni a parallelismust. Nem hiszem t. i. hogy ebben:

»serum ut veniamus ad amnem

Phasidis et mites, inquit, dent vellera Colchi;

Unde per hos iterum montes fuga?«

a *serum* adverbialis jelző volna. Világos, hogy a másik tagbeli derekas jelzőnek, a *mites*-nek felel meg, és költői synonymái a *placidus*, *quietus*, *torpidus*, *taciturnus*. *Serus amnis*-ra ha ez értelemben (lassu folyam) nem is lelünk más helyet, az nem oly nagy baj, mint a lenne, hogy ha így construálnók: *sero veniamus ad amnem*, mint Forb. kívánja.

¹⁰⁹ Csudálom hogy nem jutott eszébe a két comm.-nak német létére a *jetzt erst*, vagy Voss szerint a *nun erst*. *Nunc demum* = nun zuletzt: hogy tetszik?

legtermészetesb alakja *esse* mellett a nominativus, és hogy »*ego nolo Caesar esse*« (Flor.) »*vir bonus ait esse paratus*« (Hor.), »*Aelius stoicus esse voluit*« (Cic) [309], és »*liberatur Milo non eo consilio profectus esse*« (Id.), nem soloecismusok. De biz' ők mind azt feledik, és azt a szabályt, hogy a praedicatum *esse*-hez, midőn ennek az alanya éppen az, a mi a regens verbumé, éppen azon alakban is járuljon, kivételnek, graecismusnak, attractionak, poetica licentiának s t. eff. állítják¹¹⁰. A szóban forgó hely egyszerű elemzése tehát: »*Androgeus ... in medios hostes delapsus esse, sensit*« [310].

378. v. »*retroque repressit*, retro-nak ily pleonasticus használata több helyt fordul elő.« Th. — Előbb azt kell eldönteni: vajon itt pleonastice van-e használva a *retro*? Már pedig abból semmi sincs. Még abban az esetben sincs, ha megengednők, hogy *re*-előrag mindig azt teszi: »*viszsa*«. Mert a *viszsa* értelme csak az, hogy »az előbb volt állapotba.« A láb rendes állapotja a földdel való érintkezés, az hát, a ki a földről felemelte, legott »*reprimál*«-ja, mihelyt arra ismét leteszi; tehát visszateszi. Úgyde ebből még semmit sem tudunk arról, hogy minő irányba teszi *viszsa*, p. o. előre-e vagy hátra felé. A *retro* pedig éppen azt mondja meg. Magyarul kimondhatjuk, az igaz, két szóval: meg-hőköl, a mire a latinnak három kell; de csak azért, mert a hőköl magára már azt teszi: »*pedem retro premit*« [311], s csak a *re* kifejezésére kell a meg.

380. v. »*nitens lépven*« Th. — »*humi nitens pressit* = mezitláb menve rálépett.« Weidner—Szén. *Niti* azt, hogy »*lépni*« soha és semmi esetben nem teszi; az erőlködés lényegesen kirekeszti a haladást, mivel oly állapot az, mely nem bír ezzé válni. De bizony *meztláb*-ot sem tesz. Oly világos képtelenség az, hogy nem szólnék hozzá, ha érve nem volna Weidnernek még furcsább, mint interpretatioja. Azért kell t. i. *nitens*-nek »*meztláb*«-ot tenni, mivel Juvenalis egy hasonló jelenet leírásában »*palleat, ut nudis qui pressit calcibus anguem*« szavakkal él! De biz' a Th. parallel helye sem erősebb bizonyíték, habár nem oly nevetséges is, mint az iménti. »*Crocodili*« (idézi) »*fluvialesque testudines quaedamque serpentes ortae extra aquam, simulac primum niti possunt aquam prosequuntur*.« (Cic. Nat. D. 2, 48, 124.) [312] Ámde az ide vonatkozó szavak csak azt teszik, hogy: mihelyt erőre kapnak, vagy bírják a testöket, vagy meg tudják feszíteni tagjaikat. S még ekkor sem mondja Cicero, hogy »*lépnek*«, hanem csak annyit, hogy; a vízre *törekednek*. « Aztán a *serpens*-nek kissé bajos lenne »*lépni*«. Forbiger elébb jól megmondja, hogy: »*humi nitens, pedem figens*«; de aztán kiesik a sodrából: »i. e. gressibus incedens firmis et dure impressis terrae torquet anguem.« Szószaporítás; de csak a legügyetlenebb félreértés hozhatná ki belőle, hogy *nitens* = gressibus incedens. Sőt inkább a »*firmis*« »*duris*« és »*torquet*« szavakkal akarja Forbiger jellemezni a *nitens* értelmét.

381. v. »*iras*, azaz: mérges fejét.« Ver. Ily otromba metaphorát egy Virgilius nem irhatott, és erről meggyőződhetik vala Ver., ha a Ladewig idézte verset (Georg. 3, 421.) megnézi, s nem írja vaktában utána az idézetet. A Sz. jegyzete is egy húron pendül a Veressével. — »*Attollere iras*« = haragra gerjedni. »*Colla tumentem*« pedig epexegetice = felfújja a torkát (mérgeiben.)

382. v. »*haut secus* nem másképp azaz éppen úgy.« Th. Szükségtelen magyarázat. Egyébiránt a szokott szólam: nem különben.

¹¹⁰ Látnivaló, hogy a szabály úgy van szerkesztve, hogy ezt a locust is: »*atqui licet esse beatiss*« szárnya alá vegye. Igenis, mert *vobis* a *licet* alanya, éppen úgy, mint németre fordítva (ihr dürft) *ihr* a *dürft*-é.

383. v. »densis armis mind inruimushoz, mind circumfundimus-hoz való, csak ... hogy az első dativust, a második ablativust kíván maga mellé.« Th. Ha a cautusság kitűnő jellemvonás volna Th. jegyzeteiben, azt hinném, hogy a »mind« alatt »akár«-t is kíván értetni. És valóban ennyi is az, a mi kétségtelen. Mert biz' a, hogy egy határozót különböző két casusban gondoljunk két igéhez, erős feladat. Nem is lehet másképp teljesíteni mint úgy, hogy a második ige mellé névmás alakjában és k i h a g y o t t n a k gondoljuk azt a határozót. Úgyde imennek abban az esetben az első ige mellett kellene állani; holott itt az utóbbihoz van csatolva. Ezután nevezendő határozónak előre, proleptice, tenni a névmását, lehet és fordul elé; de csak semmiből vagy legfeljebb az ige erejénél fogva gondolni oda egy oly szócskát, melynek csupán a vonatkozás ad értelmet, és csak majd lesz, a mire vonatkozzék, e nagyon bajos. »Közikbe rohanunk s körülvetetünk sűrű fegyverekkel«, nem igen dicséretes constructio, — úgy hogy a »közikbe« a »fegyverekre vonatkozzék — hanem valahogy csak felfoghatni. De ha ott nem volna a »közikbe,« szeretném látni ki birná előre oda gondolni vagy képzelni; utólagosan pedig már késő. Ellenben ebből »az ellenség közzé rohanunk és körülvetetünk tőle«, bátran kihagyhatni a névmást, mert könnyen s önkintesen kiegészíti a gondolat. No már, a magyarázandó helyen a szók rendje amaz első feltételnek felel meg, s e szerint nem igazolja — mint ő véli — a Th. állítását. Ladewig hát jól teszi, hogy a *densis armis*-t csak a *circumfundimur*-ral construáltatja. De hogy aztán ez a constructio »dativussal« mit teszen, azt ő egyedül tudja, s abból, hogy: »*densis armis* dativust a medium verbumként gondolt circumfundimurral kell összekötni,« meg sem is érthetni. Sőt új nehézség lebben fel: t. i. mikép lehessen egy tüzetes passivumot deponensnek gondolni? Továbbá még azt is kívánja L., hogy a *densis armis* alatt »*confertis hostibus*«-t értsünk. Hanem itt aztán az a reális nehézség bukkan elé, t. i. hogy egynehány trójai, már megismerve ellenségnek, mikép »foghatta körül« az Androgeussal — (»erős csatarendben« Weidn. — Sz.) — jött »*magna caterva*«-t, azt képzelje, a ki birja! Megtehetette azt, az igaz, a házak közt elszéledve, mint »*loci ignarus*«-okkal; de ennek a felvételnek ellene áll egyfelől az »*irruimus*«, másfelől az, hogy az Aeneással kalandozó kis csapat, a következők szerint, együtt maradt. Nincs hát egyéb hátra, hanem az *irruimus*-t absolute, a *circumfundimur*-t természetes passiv értelmében s a hasonlóan tulajdonképi jelentésében mondott *densis armis*-t ablativusnak kell vennünk. Így persze hozzá kell gondolnunk, hogy a trójaiak maroknyi csapatja a »*magna caterva*«-t szétugrasztotta, mit ha világosan nem mond is a költő, de az »*irruimus*«-sal s a »*formidine captos*«-sal eléggé elkészít reája, s így a következőkkel (384—6. v.) sem jövünk ellenkezésbe, valamint nem lesz nehéz egy kis leplezett kérdést a »*sum pius*« Aeneas jellemével megegyeztetni¹¹¹. E szerint a vers értelme e lesz: »Berohanunk és sűrű fegyverekkel körülvetetünk,« azaz: berohanunk a fegyveres tömegbe¹¹². Nincs szükségünk hát sem a Th. erőltetett constructiójára, sem a L. dativusára és mediumára, sem a Weidner—Szénássy érthetetlen magyarázatára, sem végre a kiküszöbölt »*circumfundimus*« olvasatra; mely utóbbit nagyon helytelenül vett fel Sz. a szövegbe.

383. v. Weidner philosophiai apparatussal s diagrammokkal iparkodik megértetni, hogy a *primus labor* [313] és *summus mons* [314] azt is tehetik, hogy: *primitiae laboris*

¹¹¹ V. ö. alább a 401. versre tett észrevételeimet.

¹¹² Mint látom, Veress I. egyedül szól okosan a dologhoz, ha jól értem a jegyzetét: »*circumfundimur*« következménye a berohanásnak.«

[315] és *summitas montis* [316]. A ki Virgilius olvasásáig jutott, s még se tanulta volna meg azt a legközöségesb *αλλοιοτή*-t, a birtokviszonyok jelzős kapcsolattal való felcserélését, azt a W. körmönfont okoskodása sem fogja capacitálni.

390. v. Weidner az ő Buddeusi ártatlanságában elszörnyűködik ennek a maximának: »*dolus an virtus, quis in hoste requirat?*« [317] erkölcstelenségén, s azzal akarja szépíteni, hogy a jelelt cselhez csak a végszükségben folyamodott a kis csapat, s csak e feltételben tartotta megengedhetőnek a *pius Aeneas* [318]. Ez értelemben szerkeszt periphrasist, melynek átvételével megérte Sz. Jól is tette; de ugy is csak szófia beszéd: mert a »hadi fortély« szintoly ősz eszme, mint maga a háboru.

393. v. »accomodat illeszti.« Th. A latin szóban az egy *m* kétségtelenül nyomdai hiba, de megemlítem azért, hogy a színvonalas orthographiával megzavart tanuló nem fogja tudni: a szövegnek higgyen-e vagy a jegyzetnek.

396. v. »*Haud numine nostro.*« [319] Történék pedig itt is sok lárma semmiért. A lármat *Dietsch* ütötte, a ki a Servius óta divó explicatiót: »*haud numine nostro ... diis contrariis. Hoc est haud nostro non nobis utili*« (Serv.) hallatlan nak nyilvánította¹¹³. Ez elég volt Weidnernek arra, hogy hosszú és a dolgot még sem tisztázó jegyzetet írjon, melyet Sz. tökélytelen s részint ferdítő reproducálása még zavarosabbá tett. Maradjunk meg utoljára Ladewiggel a régi mellett.

397. v. »*proelia conserimus, manus conserere* után készült kitétel, melylyel Livius és más prózairók is élnek.« Th. Nem lehet tudni az elsőbb szölamra vonatkozik-e a »melylyel,« vagy az utóbbira. Ha az utóbbira, hamis állítmányt foglal magában, mert az elsővel szintugy élnek a prózairók, mint az utóbbival. Ha az első érti, csak szöszaporítás. A mi a tüzetes állítmányt illeti, merészség volna elhatározni akarni, melyik az eredeti kitétel a kettő közül. Magunk nyelvére fordítva: »harczba keveredni« természetesen látszik, mint »kezeket összetűzni.«

398. v. »*demittimus Orco*, v. ö. Hom. II. I, 3.« Ver. A tanítvány azon kezdi, hogy nem »veti össze;« s ha megtenné, semmit se tanulna belőle. Sőt félre is vezethetné a hasonlítás; mert Aidi *ποοίαψεν* = pokolba kergette; *demisit Orco*, = pokolra buktatta.

399 v. »*alii ... pars, részint ... részint.*« Th. Jól van, és ennyi elég is lett volna. Legfeljebb ha megemlíti a comm., hogy a második *alii* helyett *pars*, akár az első *pars* helyett *alii* van, költői változtatással. De nem! hanem általános definitióval folytatja: »az alanynak részletező értelmezvénye,« mi még úgy is nevetséges volna, ha most olvasna először a tanítvány Virgiliusban felosztást. Úgyde csak az imént olvasá (330—32. v.): *alii adsunt, alii obsedere*,« [320] hol nem találta szükségesnek sem Th., sem más comm. a metafizikálást. E nem elég; mert a mi következik: »ezért *pars* után is az ige többes számban,« a lehető legrosszabbul van elmondva. A tanítvány ugyanis azt gondolja, hogy a z é r t a többes szám, mivel *pars* az »alanynak részletező értelmezvénye;« holott Th. azt érti, hogy mivel az alany (*caterva*) collectiv-név, tehát *pars* is az. Úgyde járatlan ember ezt a csupa »is«-ből nem bírja következtetni.

399—400. v. »*litura fida*: biztos helylyel kínálkodó tengerpart.« Sz. — »*fida*, die sichere Zuflucht gewähren.« Wagner. — »... tuta, quibus confidi potest.« [321] Forbiger. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *fidus*-nak »biztos« v. (emberről szólva) »bizodalmas« jelentését csak kivételesnek tartják a latin tudósok. Ebből pedig semmi

¹¹³ Dietsch ellenvetésének csak a *numen* személytelenítése az alapja. Ezt persze, czáfóloi nem vették észre, mert ők is nyakig ülnek abban a hinárban.

sincs; mert annak minden jelentése csak az, és az erkölcsi eszmével párosuló: hű = fidelis. Az összehasonlítást bő szótár segélyével mindenki megteheti; csak annyit mondom, hogy *fidus Achates* nem hű, hanem biztos, megbízható Achates.

400—1. v. »*pars in alvo.*« — Heyne s mások megbotránkoztak a ló hasába búvó görögök képén. »*Nimis portentosum hoc et abhorrens a fama virtutis Achivorum,*« és »*sensum meum offendit in heroico carmine,*« [322] így nyilatkozik Virgilius legderekasabb commentatora. Peerlkamp kezét fog vele s ámbár azt mondja mentségére, hogy a görögöknek csak egy csapatáról szól Aeneas, még is az egésznek csaknem nevetséges nagyításnak tartja. Segíteni is akar a dolgon s a *scandunt* és *conduntur* igéket coniunctivusokká emendálja: »felmásznak és bebúznak a ló hasába ha lehetne« értelemmel. Weidnernek csak az a hiú ellenvetése van, hogy »aztán diffugiunt«-ot is coniunctivusba kellene tenni,« minek nem látom szükségét és fentartom azt az állítást, hogy csupán aesthetikai alapon emendálni nem szabad. Tovább megyek s azt mondom, nincs is mit emendálni. Virgiliusnak figyelmes és elfogulatlan olvasója csakhamar sejteti fog műveiben egy kis adag Ariostoi humort, mely ép oly kevésbé sérti az epos méltóságát, mint a Schakspere-é a tragédia műzsáját. De hiszen Homerosban, költőnk előképében, sem hiányoznak a humoros vonások: a főkülönbség az, hogy itt a főjellemei rajzaiban legkevésbé mutatkoznak, holott Virgilius abban leli kedvét, hogy hőse képét illusztrálja velük¹¹⁴. Leginkább kiülő vonás az Aeneás kérkedékenysége, mely bizony elég leplezetlenül nyilatkozik mindjárt eleinte (az I. k. 377—9. v.) »*Sum pius Aeneas fama super aethera notus.*« Felhívám az olvasó figyelmét reá a 383. s köv. versek alkalmazásával is, és már csak ezek után sem lesz nehéz a megijesztett görögök bujkálása erős színezetét megint azon palette-re nyomozni vissza. Egyébiránt a mit »nimium«-nak mond és kiválólag hihetetlennek tart Peerlkamp, t. i. hogy a megriadt görögök »felbirtak mászni a lóba, mely oly magas volt, hogy a benne rejlő vitézeket kötéllel kellett leeregetni,« nem épen oly nagy dolog, mint első tekintetre látszik. Egy az, hogy a faló bármily magas volt, lábakon állott, melyeken fel lehetett kapaszkodni; sőt a leereszkedést eszközölő kötelek is még ott fityeghettek. Másfelől régi és új hadjáratok történetei mutatják és e nemzedék tapasztalása is ad képzetet, minő erőfeszítésre bírja a »*panicus terror*« az embert. Mondanék többet is, de »*exempla sunt odiosa.*« [323]

405—6. v. — Sok szót pazaroltak és bőségesen fitogtatták tudományukat e versek alkalmazásával. Felakadtak a *tendere lumina* szólamon, mintha bizony ez, vagy a másutt (Aen. 5, 108.) irt *tetendit oculos* keményebb metaphora volna, mint »*attollere*« vagy »*defigere oculos.*« Sőt *oculos tendere* alig is metaphora, és az utóbbi idézetben elég természetesen van mondva, hogy »megfeszítette egyszerre szemét és ívét.« A 405. versbeli *tendens* nem »feszítés,« hanem az átvitt irányzás értelmében van véve, hogy

¹¹⁴ Delille sejtette, de nem méltányolta a humoros elemet az Aeneisben, mint a (I. 11). *tantaene animis coelestibus irae*«-re irt jegyzete tanusítja:

»Ce trait mérite une observation particulière. Quelqu' intention qu'ait eue Virg. d'imiter la simplicité d' Homère, on découvre dans un petit nombre de vers quelque teintes philosophiques de son siècle. Le bon Homère se serait gardé de faire une pareille question; il trouvait tout simple que les dieux eussent des passions, et il en avait besoin pour la marche de son poëme. Des dieux impassibles ne sont point épiques; ils peuvent être imposants, mais non intéressants: ce n'est qu' en les rabaissant jusqu' à lui que l' homme s'élève vers eux. Les prophètes mêmes donnent au vrai Dieu la colère et la vengeance. Peut-être Virg. aurait-il dû profiter dea avantages de ce merveilleux, sans en faire sentir la ridicule et l'inconséquence.

megfeleljen a köv. versben jelölt, kéz i r á n y z á s á n a k, s alkalmat adjon arra az ötletre, mely Peerlkampot »könnyekre indítja,« Heynének pedig léhaság¹¹⁵.

407. v. »non tulit, nem állotta.« Th. Nyelvészet és aesthetika egyaránt tiltakoznak a comm. választotta aljas kifejezés ellen, melynek legmagasb rendű alkalmazását ebben a szólamban leltem; »némely ló nem állja a vakarást¹¹⁶.« A 409. versbeli *incurrimus*-ra is kaphatott volna Th. valamicskével nemesebb kifejezést, mint a minő a »be lé ke r ü l ü n k, v e t ő d ü n k, melynek még az is a hibája, hogy e helyt merőben hamis. *Incurrimus* t. i. szántsándékos cselekvényt jelöl; holott ama magyar szavak az önkénytelenség, történetesség eszméjét foglalják lényegesen magukba.

413. v. *gemitu atque... ira*.« Itt ismét fellelik az interpresek az ő kedvencz hendiadys-söket. »Mit laudem Wuthgeheul,« Ladew. »dühös ordítással« Th. és Sz. Ennek a kedveért meghamisítják a *gemitus* értelmét s azt állítják, hogy »a fájdalom minden nyilatkozatát jelöli a csendes sohajtól kezdve a hangos ordításig;« holott biz' a soha sem jelent egyebet, csak nyögést és morgást, és legtökélyesebb synonymája az angol: *groan*. És jelesen e helyt nem tesz többet, mint a magyar: e n n y e n o! vagy: »e még is csak sok,« és minthogy ebben még nincs befoglalva a h a r a g vagy éppen »düh« eszméje, majdnem szükségkép kellett hozzájárulni az »ira«-nak. A Cassandra-rablóknak t. i. két dolog esett rosszul. Egyik az, hogy elvették a zsákmányukat, másik az, hogy véleményök szerint társaik, egy más görög csapat vette el. Hogy e két körülmény megfordított rendben áll a versben, azt ép' oly kevésbé lehet hibáztatni, mint azt hogy *gemitus* és *ira* közös oka, az *erepta virgo*, grammaticae csak az utóbbival van construálva¹¹⁷. Mindezekből kiviláglik, hogy a »év δὴ δ'οιρ« alkalmazására semmi legkisebb szükség sincs.

416. v. »rupto turbine, előtörvén, támadván a nemere. (Erdélyi szó. A magyarországi ember »forgószél'-nek mondja.)« Th. A *turbo*-t biz' az erdélyi ember is csak »forgószél'-nek mondja. »Nemere« hegy neve Csíkszékben, s a róla nevezett »nemere szele« ép' oly nomen proprium, mint a chamsin, harmattan, samum, solano, scirocco, bora vagy *Föhn*, és Erdélynek délkeleti részében olykor-olykor beálló iszonyú erős és hideg északi szelet jelent. Jobb lett volna e helyett *rupto*-t magyarázni, mely itt absolut értelmű participium, és elé ro ha n ó-t tesz. »Rupto = prorupto« Forb.

418. v. »tridens főnév gyanánt használva annyi mint fuscina.« [324] Th. »Ismeri ön Bakóházit? — »Nem ismerem.« — »Hát Csekeházit?« — »Akkor még is inkább ismerem Bakóházit.« Virgilius olvasója minden bizonyynal előbb tudja *tridens*, mint *fuscina* jelentését. Nem lehetett volna mindjárt egyenesen szigonynak mondani? — Sz. meg azon akad fel, hogy miért adja a költő Nereus kezébe a háromágú szigonyt? Igaz, hogy

¹¹⁵ »Heynius putabat versum epica gravitate paulo leviozem et nimis ingeniosum Equidem haec admiror, tanquam ex ipsa naturae veritate petita et ad commovendam misericordiam aptissima. Velit Cassandra quidem manus tollere, non poterat, erant ligatae. Sustulit oculos.« Peerlk. — Igen, ha ily egyszerűen volna elmondva. De a »lumina ismétlése, az a grammaticusok »epanaphora«-ja, mesterkélt képbe öltözteti az egészet, a »naturae veritas«-hoz egy kis kacérság járul; minél fogva Heyneval kell hogy tartsunk. Az ő »nimis ingeniosum«-a = az olasz kritikusok műnyelvén: *concetti*.

¹¹⁶ Állja, ebben az értelemben: t ü r i, t ü r h e t i, kikerülte a M. Ny. Szótára szerkesztői figyelmét.

¹¹⁷ Egy commentator azt kérdi nagy bölcsen: »Gemitu. An Cassandreae, an occisorum Gracorum a Troianis?« [325] Mire Peerlkamp nem csekélyebb bölcseséggel azt feleli: »Gemitu Cassandreae excitati, credo, ad eum locum concurrunt, et irati virginem sibi esse ereptam« (latinul: *ob virginem sibi ereptam irati*), »undique invadunt.« Dignus nodo vindex! [326]

egy rakáson vesződtek vele; de kár vala helyet tölteni ezzel az otiosus kérdéssel, s azon feljül eléállani azzal az aaptalan állítással, hogy a »rómaiaknál Neptunus tisztelete soha sem honosulhatott meg¹¹⁸.«

421. v. »*insidiis* = görög fegyverzet segítségével.« Veress. Et meminisset est. [327]

422. v. »*mentita*, ha mi s.« Th. Tehát szenvedő értelemben veszi Ladewiggel. Igende: a »hamis fegyver« (az álfegyver) nem fegyver, épen mint a hamis pénz nem pénz. *Mentita* tela = ha z u d o t t fegyver is a volna, a mit fegyvernek adnak ki, de nem az: valamint a Potemkin hazudott városai nem voltak városok. Tehát *mentita* nem lehet passiv, hanem fegyverek ha z u d t a k a görögöknek, hogy az Aeneas csapata közülük való. Servius is szóról szóra ezt mondja, s Heynén, a ki vele tart, csodálkozom, hogy még is *falsa*-val explicálja a »*mentita*«-t. Ennek a lehet az oka, hogy a *falsus*-t csak »trügerisch« értelmében vette az érdemes commentator. Nem lehet ellenben semmivel menteni Veressét, a ki *mentita*-t passivumnak nyilvánítja, s azonban cselekvő értelemben magyarázza¹¹⁹. Még is azt mondják, hogy goromba vagyok, mikor ezt és ilyeket a tanítvány bolondításának nevezem.

Ribbeck pedig mind mást bolondít, mind magát elámitotta, midőn a 422. versben »*primi*« [328] helyett ezt emendálta »*Priami*.« [329] Ha az ember az így »emendalt« szöveget az előbbiekkal egy folytában olvassa, épenségesen az új kapura bámuló borjú állapotában érzi magát. Kis vizsgálat azonban kimutatja, hogy R. érvei, melyekre emendatioját alapítja, igazán mentitumok, s imént említett eredményöket tekintve, kétszeresen azok. A két érv egyike elméleti, a másika palaeographiai¹²⁰, »Nincs commentator,« írja R. (Proleg. pag. 310.) »a ki megtudta volna mondani, kik azok az első k, a kik a csaló fegyverekre reá ismertek, és ő (R.) nem tudja: azok-e, a kiket előbb szalasztottak meg a trójaiak (399), vagy pedig Ajax és a többiek (414 sq.)?« Ezt kétkép is meglehet érőtelmenteni. Egyszer t. i. azt mondhatnók, hogy a *primi* értelme nem függ a feltett kérdés eldöntésétől. *Primi* ugyanis adverbialis jelző, és csak látszólag (nyelvtanilag) vonatkozik a mondat alanyára. Logikai helyére s mivoltára visszavive tehát azt tenné, hogy *primum* = először. De nem arra, a kérdésre felel meg, hogy »kik először?« hanem arra hogy »mikor először?« Tehát akár Ajax és társai, akár a korábban megszasztottak, »*instauratis animis*« megtérve, *nunc primum* = most először, vagy csak most ismernek az eltulajdonított fegyverekre. De, másodszer, ha úgy tetszik, el is lehet dönteni azt a

¹¹⁸ Weidner, kinek jegyzetét pontatlanul fordítja Sz., csak annyit mond Preller (Rom. Myth. 505.) nyomán, hogy: »Da bei den Römern der Kultus des Neptuns nie recht volksthümlich wurde so u. s. w.« s aztán reá tér a Cerda s mások véleményére, hogy Nereus itt Neptunus helyett van téve, mi ellen tiltakozik Forbiger. Veress más versióban így ír: »Nereus ugyanazon szigonynyal zavarja fel a tengert« (a) »melylyel máskor Neptunus szokta.« A ki latin auctort magyarázni akar, annak nem csak latinul, hanem magyarul is kell tudni. Más tekintetben is sok szó férne hozzá, de elhallgatom.

¹¹⁹ Pro curiositate közlöm a jegyzetet: »*mentita* tela, hazudott fegyverek, azaz görögöket színelők, tehát *mentita* szenvedőleg.« Több hiba, kevesebb szóban a lehetetlenségbe csap át. — Többször megírtam már, hogy a deponensek *tus* ragu participiumai rendszerint ult cselekvő értelműek (Zumpt. §. 632.)

¹²⁰ Halljuk magát Ribbecket: *Priami* scripsi, eum in P agnovissem haec RI, MI, ita ut ante M latere videretur A. Nam quod cum caeteris omnibus M praebet *primi* quid sibi velit nemo interpretum dixit, ac nescio utrum illi intellegendi sint: quos primos agitaverunt falsis armis Troiani (399), an Aiax et Atridae cum cetero exercitu (414 sq.)

kérdést. Mert két csapatról lévén szó (414 és 420), valamelyiknek előbb kellett reá ismer-
ni az álgörögökre, s természetesen azoknak, a kiknek előbb is volt bajok velök, mint a
»magna caterva« [330] (370.) és az »alii« [331] (399.), melyek öszvesen tehetik az »illi«-t
[332] (420.) s a melyek az elsőbbeknek a trójaiak »sonus«-áról [333] is (»responsa non
satis fida.«. 376.) [334] volt tapasztalatuk, s erről ezúttal (»signant« 423.) [335] értesítik
is a társaikat. Sem egyik, sem másik esetben a »Priami clipeos«-t [336] tűrni nem lehet,
mert, még ha szükség lenne is az emendatoria, nincs az a genitivus, subiectivus, generis
v. qualitatis, vagy miféle még ezeken kívül van, a melyik azt igazolni bírná. Lássuk már
a palaeographiai érvet. A codex *Palatinus*-ban ezt ismerte ki Ribbeck: »RI. MI, »de
úgy,« azt mondja, »mintha az *M* előtt *A* rejlenék.« Erre csak azt mondom Weidnerrel
hogy elővéleménnyel üvegzett szem s elfogult elme kellett egy coniecturának oly cse-
kély alapon való felállítására. Se szükség, se positiv ok nincs hát a *primi* kiküszöbölésé-
re, s vétek volt iskolai kiadást hamisítani a »Priami«-val; mit a színvonalas maximánál
fogva Th. is elkövetett. Weidner és utána Sz. is ellene vannak az emendationának; vesse
össze olvasóm jegyzetüket az enyimmal.

423. v. »os itt annyi mint sermo, lingua.« Th. És így valamennyien, az egy Wakefiel-
det kivéve, a ki azt a véleményt koczkáztatta, hogy hátha *ora* azt teszi itt is, a mit sokszor
t. i. *facies*-t és az innen szélesített *species*-t? És így a lenne az értelme, hogy a trójaiak
»hangja meghazudtolja a látszatukat¹²¹. Ezt a magyarázatot Jahn és Wagner
elutasítják, mint tarthatatlant; de én azt gondolom igen hamar, és azt hiszem, hogy lati-
nul olvasgató ember, ha a bevett interpretatiótól félre nem vezetve olvassa ezt a helyet,
legelőször is a Wakefield-féle értelemben fogja fel. Én legalább úgy voltam vele, s a W.
értelmezése csak jelen jegyzetem írásakor esett tudomásomra. Természetesen, mert egy-
felől, *ora* sehol és soha egyenesen, mint itt követelik, beszédet vagy nyelvet nem
jelent¹²²; másfelől *discors* mellett rendszerint ki van mondva az egymással nem egyező
két dolog, melyeknek itt az *ora* és *sono* (az utóbbit akár dativusnak, akár ablativusnak
gondolva) kínálkoznak, és így lényeges részei a mondatnak, holott a bevett értelmezés
szerint a *sono*, mint abl. qualit., merőben felesleges a »beszéd« mellett. Mert hiszen a
beszéd, mint physikai jelenség, csak is csupa hangból áll. — Meg kell említenem még azt
a gyermekes vesződést, mely a közlekedő nyelv tárgyában foglalkodtatja a tudósokat;
mintha bizony csak egy költő is a világon erre reflectált volna máskor, mint a mikor, péld.
e helyt is, egy vagy más jelenést, körülményt vagy következményt akar alapítani a nyelv-
beli különbségre!

426. v. »unus fokozza a felső fokot.« Ver. Ime, hogy teszen nevetségessé ügyetlen
kifejezés egy tárgyában helyes észrevételt¹²³. Sz. kellően: »a superlativus kizáró értelme

¹²¹ »Distinxi: ,ora, sono discordia, signant', ut elucesceret loci sensus: ,atque animadvertunt ora',
i. e. speciem, externum habitum linguae minus esse congrua« Wakef.

¹²² »Ora«-nak e jelentésére a legbővebb lexiconok sem bírnak felhozni más tanúságot, mint ezt
az egyet, melylyel bizonyítani quaestionis petitio. Parallel helyek gyanánt ezeket idézik a comm.
»faciam omnes uno ore Latinos« (Aen. 12, 837) és »Mithridates magna vi animi . . . ut ...
quingaginta gentium ore loqueretur« (Victor, de viris illustr. 76.) De ezekből nem kell himet
varrni, mert mind két helyt az *ore* = szájjal, világos és erőltetlen metaphora; holott a kérdéses *ora*
metonymia lenne.

¹²³ Hogy Veress, magyar neve daczára, rosszul ír magyarul, jegyzetei nagyobb része bizonyítja.
Jellemző ezen s más tekintetben is előszavában ez a hely: »Ladewignek bármennyire jeles jegy-
zeteit magyarrá fordítani nem mertem; mert sat.« Ebből olyasmit ért olvasója, hogy csak

unus v. unus omnium hozzátétele által erősödik.« Forbiger is úgy: »*iustissimus unus* scil. omnium, quod modo additur, modo omittitur etc.«

430. v. »*labentem*, esőfélben levőt.« Th. A latin szó *actualis praesens* jelöl, az itt adott magyar szólám pedig jövődőt. A »dülőfélben való ház« düléssel fenyeget, de még nem dül. *Labentem* adverb. accusativus, és logikai helyére állítva, azt teszi: *esésében* vagy *estében*. Forbiger és Ladewig »*quin labereris*«-nek interpretálják, erőltetve. Mert a *textit*-tel (» = oltalmazott v. védett a haláltól« Ladew.) a *labentem* rendes értelme megegyezik, és nincs miért »*impedivit*« jelentést adni a *textit*-nek Forbigerrel. — »*Pietas*«-t Th. a maga esze szerint értelmezi »szívjószág«-nak, »kegyesség«-nek. Jobb lesz vala a Cicero eredeti értelmezését másolni »*Pietatem, quae erga patriam aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat*« (De Inv. 2, 22, 66.) [337]. És ismét (Part. or. 22, 78.): »*iustitia ... erga deos, religio, erga parentes, vulgo autem bonitas*.« [338] Jegyezzük meg, hogy ez az utóbbi sem jelent »szívjószág«-ot, mit kevéssel odább »*benevolentia*« névvel fejez ki a szónok.

432—34. v. »*nec ullas meruisse manu*.« Sok volna elbeszélni azt a sok zavart, a mit a kijelölt, elég tiszta periodussal elkövettek¹²⁴. Hiszen világos, hogy *vices* magára áll, és általában viszályt, válságos pillanatok, halálra való alkalmakat teszen, és hogy *Danaum*-ot *manu*-val kell konstruálni s egyéb baj nincs. Az egész sententia oly gyakran használt gondolat, hogy csaknem *locus communis*nak mondhatni.

436. v. »*vulnere Ulixi*, Ul. sebesítése folytán.« Ver. Nem sejti a magyar comm., hogy fordításában a birtokos »*Ulysses*« épen úgy lehet akár *subiectivus*, akár *obiectivus* genitivus, mint a latin szólamban. A többiek Gellius és Servius után tisztában: »*vulnere quod illi Ulixes inflixerat*.« [339] Veress szereti hánytorgatni a genitivus rovatait, de csak ott, a hol Ladewigtól tanulja. Hanem bár ne tanulta volna meg senkitől azt a divatos hibát, hogy »következtében« helyett azt írja: »*folytán*«, mi egészen más.

437. v. »*sedes, domum*.« Th. Aut bene, aut nihil! [340] *Sedes* rendszerint valami többet, legalább egyebet tesz, mint a közönséges *domus* [341]. Itt jelesen királyi lakot, ma úgynevezett »*residentiat*«

438—9. v. »*ceu cetera nusquam bella forent*«, a 322. versbeli »*summa res*«-sel paralel, de erős kifejezés.

440. v. »A görögök részint a tetőt akarják megmászni, részint az ajtót betörni.« Ladew. és Th. »Nem!« azt mondják Weidn. és Sz. »a támadás nem kettős irányban történik hanem csak egy irányba, t. i. a kőfal pártázatára, mert ezt akarják minden módon elérni.« Erre meg én mondom, hogy: nem! Mert a görögök a palota beljébe akartak »minden módon« bejutni, s alább (480) ott van, hogy »*limina perrumpit, postisque a cardine vellit*« [342]

442. v. »*gradus* alatt magokat a lábtókat (létrákat) s nem ennek fogait kell érteni.« Sz. egyedül; mert Weidner ebben a szarvas hibában egészen ártatlan. Ő ugyan mondja, hogy: »man muss gradus nothwendig von den Leitern verstehen;« de én meg azt mondom, hogy

irányadóul. utasítóul használta V. Ladewiget. A valóság pedig az, hogy nyomról, nyomra kíséri, azaz széltilben fordítja jegyzeteit. Az idézett hely tehát vagy az igazság eltakarlása, vagy azt akarja, rosszul, kifejezni, hogy c s u p á n c s a k Ladewig jegyzeteit »fordítani nem merte.«

¹²⁴ Azt még is meg kell említenem, hogy Th., minden commentatortól s a valóságtól is eltérve, a *meruisse*-t a *manu*-hoz kapcsolja, és így magyarázza, »úgy küzdöttem, hogy érdemltem a hősi halált.« — Nem annyira trivialis, mint esetlen gondolat.

fordítónak érteni kell a tárgyat is, a nyelvet is. W. szavai azt teszik, hogy: »*gradus* alatt a lajtorják fogait, nem pedig az ajtóhoz vagy portalhoz vezető lépcsőket kell — mint Wagner állítja, érteni.« — Hasonlóképp rosszul értette Sz. vagy legalább rosszul fejezi ki ezt is: »*ganze Giebelmassen des grossen Pallastes*« (*tota domorum culmina*, 445. v.) midőn így fordítja: »a nagy palota egész homlokfalát,« minek nyelvtanilag hibás voltát elemzés nélkül is egyszerre láthatni. Aztán »homlokfal« = *Fronte* v. *facade*, melynek leontásával a ház belsejét kitárni s az által az ellenségnek szolgálni nem szoktak az ostromlottak. »Giebel« pedig széles értelemben a ház falának a menyezet, padlás vagy boltozat szintjén feljül emelt része, mely a meleg tartománybeli házak lapos fedelét karzatként veszi körül s ennél fogva magasabb, azaz, szélesebb is, mint a mi fedeles házainké. Ezt a Giebelt, hihetőleg a padlást is beléfoglalva, jelenti a »*culmina domorum*,« mit egészen (*tota*) lehánytak ostromlóikra a védők, nemcsak »*an verschiedenen Stellen*,« Weidnerkint.

444. v. »*protecti*. Szükségtelen; de festői kiemelése annak, a mi már *clipeos obiiciunt*-ből önkint érthető.« Th. — Az a baj, hogy az »*obiiciunt*« nem »már,« mert *protecti*-nek utána következik. Vajon erre: »X. ur az esernyőjét feltartotta, hogy magát az ázástól védje,« mondanánk-e valamit azzal, hogy »a 'védje' szükségtelen, mert az esernyő feltartásából már önkint érthető; hanem festői?« A feleletet az olvasóra bízom. — Ladewig meg azt mondja, hogy »*protecti* proleptice van használva.« Széles köpönyeg az a prolepsis, csak hogy itt nincs mit takarjon. Továbbá azt írja azon nyelvtudós, hogy »*prensare* a classica prózában a votumokat fogdosó (hajhászó) candidátusokról használatik.« Eredeti egy *methodus* a szónak tulajdonképi értelmét az átvittből magyarázni!

452. v. »*Vim addere*, vires reficere.« Forb. Ugyan jó, hogy megtanított reá; mert én együgyűségemben azt gondoltam, hogy »az erőt szaporítani,« miután a harcosok számát nevelte Aeneas, hozzájuk járultával.

453. v. »*Limen* *coecae fores* ... *pervius usus tectorum* ... *postes relict* a *tergo*...« megannyi aenigmák, melyeken, mint a Spiessbürger a lövölde cél tábláján, találékonyságokat gyakorolhatják a commentatorok; de a feketébe vagy éppen a szeg fejére még ritkábban lőnek, mint amaz. Félrelődözéseket nem regisztrálok, csak azt jegyzem meg, hogy teremtetek egy oly »folyósót« is (*Corridor*) a Priamus palotájába, a milyenről az archaeologia semmit sem tud. Véleményem szerint: *limen* = a ház tetejére vezető lépcső; *coecae fores* = rendes járásra nem szolgáló, ennél fogva rendszerint csukott ajtó; *pervius usus tectorum inter se* = a házrészek tetejei közti szabad közlekedés; *postes a tergo relict* = a ház hátulján hagyott (*relict* csak expletivum verbum e helyett való) ajtó. Ennyi, gondolom, elég.

456—7. v. »*solebat* *trahebat*.« A rím a hexameter főnségével nem fér össze; azt jegyzi Th. ide, s a feljebbi 124—5. versre. Talán nem, ha tüzetesen akarna rimelni a költő. De egy pár történetes *ᾠμοιοτέλεστος* [343], melyet jörendin, csak tudós szem vesz észre, nem hiszem, hogy hajszálnyit is levonjon az epos méltóságából. A mi a hexametert illeti, ennek, mint ilyennek, hangzatossága rimelve vagy rimeletlenül megvan; de hangzatosság és főnség nem járnak együtt s még kevésbé synonymák. Hát az alliteratio, mint: »*fit via vi*« (494. v.), melyben annyi rejtett szépséget keresnek a commentatorok, jobban »megfér« a hexameter főnségével?

458. v. »*evado*«-val sokat vesződnek mind comm.-rok, mind szótárírók és teméntelen jelentését különböztetik meg. Pedig az (e l, - fel, - k i, - be - sat.) »jut« valamennyiét magába foglalja; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy mindig ezzel a szóval kelljen

magyarra, vagy a megfelelővel más nyelvre fordítani. Sőt sokképen kell változtatni; hanem a kísérő körülmények s az illető nyelv természete mindig megadják a kellő kifejezést. Így itt is az a körülmény, hogy Aeneas rejtett ajtót keresett, a fedélre jutás végett, azt sugalja, hogy *evado* = fellopódzom, felosintok. De éppen ez az árnyalat, melyre számos példát hordhatnak fel, nincs említve sem a magyarázó jegyzetekben, sem a lexikonokban. Servius e helyt: »*Evado*. E vacat, ut *emortuus*.« Ez annyi mint semmi, de legalább nem kelt hamis eszmét, mint a Burmann jegyzete: »*evadere*, pro ascendendo superare saepe occurrit.« Tanúságul idézett két példája közzül az elsőben (Stat. Theb. 3, 468.) *evadunt* csak azért tesz feljutást, mivel ott van a *huc*, mely egy meredek hegy tetejére vonatkozik. A másodikban is (Sall. Jug. 53, 2.) ott van ugyan a *collis*, de erősb körülmények azt az értelmet adják, hogy elosintanak, illantanak, menekülnek. Alább az 531. versben Th. szerint: *evasit* = kiért, a miért Sz. megdicséri. Van is valami benne, csak hogy igen el van rejtve a szóban a menekülés fő árnyalata.

460. v. »in praecipiti, a meredeken, azaz a tető szélén, függélyesen a fal felett.« Th. Meg kellett volna kérdenie valamelyik tanítványától: mikép képzel tornyot fal felett? Talán úgy, mint Aesopus akart építtetni egyet az egyiptomi király parancsára.

463. v. Nem másolom, de meg kell említenem azokat az architecturái »látteletek«-et, melyeket commentátorok a Priamus palotája tetejéről ledöntött torony szerkezetéről s lebuktatása módjáról készítettek épen úgy, mintha az valóban létezett volna. Jelesen Weidner egy egész lapot (nagy 8 ad-rétben) pazarol erre a haszontalanságra. A költő az egész dolgot egy néhány praegnans vonással rajzolja, s a színezést olvasója képzelődésére bizza, — igen helyesen és művészileg. A kritikus magyarázónak csak az a feladata, hogy kikeresse: vajon jó-e a rajz, mint ilyen? Nevezetesen, hogy nincsen-e oly vonás, mely a képzelődésbeli constructiot nehezítné vagy épen lehetetlenné tenné.

465. v. »*convellimus impulimusque = postquam impulimus, altis sedibus convellimus*.« [344] Weidner után Sz. Azaz, »előbb ledöntjük, s aztán megingatjuk!« S még is azt mondják, hogy »így felfogva a dolgot lehet megérteni« — nem a kimutatott absurdumot, hanem »az időváltoztatást.« Fiat consecutio temporum et pereat sensus! [345] Jó, hogy mások tudtomra semmi anomáliát nem láttak a praesens historicusnak perfectummal való változtatásában. Nem is láthattak, mert nincs annál közönségesebb dolog az elbeszélésekben. Azon versben *ea lapsa* helyett Ribbeck »*elapsa*«-t emendál, némely kéziratok nyomán. »Vitia tamen,« azt itéli Heyne, nyelvtani érvet ellene Weidner után közöl Sz.

465—6. v. »*ruinam trahit, azaz corruit*.« [346] Th. Nöhdennnek (ap. Forb.) úgy tetszik, hogy biz' a valamivel többet teszen: »Apte tamen *ruinam trahere* dicitur de magno fragmine avulso, cuius lapsus in longum quasi trahatur.« [347] Én pedig korán sem tartom elégnék azt a félénk fokozást. *Ruinam trahere* éppen úgy nem tehet csupán bukás-t, romlás-t, vagy omlás-t mint *verba trahere*¹²⁵ nem tehet, s teszen csupán szó-lás-t v. beszéd-et. Az idézni szokott parallel helyek: Aen. 2, 631.—Ib. 8, 192.—Ib. 912.¹²⁶, mindnyájan csak oly támaszok, hogy egyik a másik támogatását igényli s csak körben forgunk velők. Értelmök kulcsául tisztán Ov. Met. 8, 497—8. szolgál: »Pereat sceleratus: et ille spemque patris, regnique *trahat* patriaeque *ruinam*.« [348] És másod

¹²⁵ Sil. Pun. 8, 79. »Cui sic *verba trahens* largis cum fletibus Anna incipit etc. — *Trahere verba*, difficulter loqui, singultu, aut fletu aut alia re impediante.« Forcell.

¹²⁶ »Ornus supremum congemu it *traxitque* iugis avulsa *ruinam*.« — »Scopuli ingentem *trahere ruinam*.« — »Illa (saxea pila) *ruinam* prona *trahit*.«

rendben ez: »Ille dies utramque ducet ruinam« (Hor. Od. 2, 17, 8—9.) [349]. T. i. *ruinam trahit*, a ki v. a mi bukásába egyebet is beléhu z. Igy rántja le a kérdéses helyen a ledöntött torony a »Giebel«-nek legalább azt a részét, melyre építve, vagy a melyhez kapcsolva volt. Igy szántja fel s viszi magával a bércezen lebukó fa a földet. Igy bontja meg a *saxea pila* [350] buktával az *aggert* [351]. — Nem csupán csak »exquisitius« hát a *ruinam trahit* a *ruit*-nál, mint Heyne stereotyp ítélete állítja.

A 471. s köv. versekbeli hasonlat irányát sokkép feszegették, s még emendatiokkal is akartak segítni képzelt bénaságán. Pedig nincs ott se anacoluthon, se más baj, csak nem kell iszonyodni attól, hogy a botrányszerző *lucem* a meszszicskére haladt *convolvit* há tá rzója, és hogy *coluber nem* subiectum, hanem praedicatum¹²⁷. A fő eszméket e szerint imigy rendezzük: »*Qualis (exultat) coluber pastus, tumidus, modo a bruma tectus, nunc novus, ubi in lucem convolvit terga arduus*. A látszólagos nehézséget az egyik szerkesztett jelzőnek relativ mondat alakjában öltöztetése okozza; mi szerint e helyett: »*tumidus, a bruma sub frigida terra modo tectus*,« az van hogy: *quem, tumidum modo tegebat bruma sub frigida terra*.« [352] De ez a változás nem akadályozza, hogy a Weidnertől gazdátlan nak ítél t *nunc* a legszebben meg ne feleljen a *modo*-nak (az i m é n t). Szükség telen hát a Peerlkamp merénylete, mely szerint »*in luco*« emendatiot javasolt az *in lucem* helyett; nem különben a Burmanné: »*e lustrum*,« vagy plane a Heyneéi: »*ingluviem*« v. »*exiluit*« v. »*exultat*.« — Vesződnek a *tumidum*-mal is; mintha nem volna természetes következménye a *pastus*-nak, jó lla kott, p ö f f e d t értelemben¹²⁸. Az utóbbiban még sarcasmus is rejlik a Pyrrhus dölyfössége ellen, mire nézve v. ö. »et ipse *successu tumidus* regnum Calydonis habebit« (Ovid. Met. 494—5.) — *Bruma*-ról azt állítja Th., hogy »költői szó!« Igen, ha a scriptores rei rusticae [353] is költők volnának.

477. v. »*armiger Automedon* [354]: A fegyvernök, a jelen pillanatban Neoptolemus *armiger*-je« Weidner és Sz. — Illi ipsi, kik az I. könyv 188. verse alkalmával azt kérdik, hogy »mi szüksége volt Aeneásnak fegyverhordozóra?« Oportuisset esse memorem! [355]

479. v. sqq. »Ezen nehézkes (sic) hely megértésére« Sz. sokkal »nehézkesebb« zavart leírását adja Weidner után »a római ajtó szerkezetének,« s a Pyrrhus rombolásának, melyből kevesebbet értünk, mint a költő rajzolásából, s a mit értünk, részint nem igaz, sőt képtelen (absurdum). Azt mondja t. i., hogy Pyrrhus »először is az egyik ajtófelet (*trabes*) szakítja ki; a mint ez megtörtént, az ajtó kemény tölgydeszkájából (*firma robora*) tör ki egy darabot.« Ebben nem tudni: mit nevez ő »ajtófél«-nek; mert a »római ajtó« leírásában ez a műszó nem fordul elé. A mit mi értünk az ajtófél alatt, azt ő ott »gyá moszlop«-nak (*postes*) mondja, mely szóval aztán a többi magyar világ nem él ily értelemben. Most már a dolgot magát tekintve, ha egyszer »az ajtófelet« kiszakasztotta, már nem szükség az ajtó szárnyán lyukat v. rést (*fenestram*) ütni, mert ekkor a meggyengült egész ajtót ki- vagy be lehet dönteni. Sőt egy egészében ellent nem álló vastag kemény deszkán fa gerendával lyukat ütni teljes lehetetlenség: legalább a mechanika eddig ismert

¹²⁷ Logikámban már régen kimutattam, hogy mondatban lehet subiectum adiectivum s praedicatum substantivum s ezt az esetet magyarban az accentus csupán maga jelöli. P. o. Ausztráliában fehérek a sasok, feketék a hattyuk. — Lehet még határozatlanabb is a subiectivum: pl. a milyen az ura, olyan a szolgálja = *qualis rex, talis grex*.

¹²⁸ Mint utóbb látom, Heyne is így interpretálja: »*tumidum quoniam gramina pastus, quibus novum vigorem sibi paravit*.« [356] Elfeledte oda tenni »m i r e,« t. i. a vedlésre. — Servius: »*Qui semper irascatur*.« [357] Erre helyesen jegyzi meg Burmann: »*male explicat*.« [358]

törvényei szerint. Aztán a költő szavaival sem egyezik ez a légből kapott részletezés, mert Pyrrhus nem »irabes«-sel, hanem »bipennis«-sel működött, az eredeti leírás szerint úgy, hogy először az ajtó küszöbét és szemöldjét (*limina*) áttöri (*perrumpit*), s ezzel a rézzel borított ajtó szárnyak (*postes*¹²⁹ *aerati*) csapatjai elvesztik a gyámolukat (*excisa trabe*¹³⁰) és kiszabadulnak (*cardine vellit*), az ajtó tehát bedül, mit itt (mert alább [492—3.] még egyszer más szókkal ismétli) úgy fejez ki a költő, hogy »elhárította (a német *wegräumen*, *cavavit*¹³¹) a tölgy ajtót« (*firma robora*) s azzal, természetesen, tágas ablakot nyitott, (*ingeniem lato ore fenestram dedit*) mit hogy mikép magyarázhattak egy gerendavéggel döfött kis lyukra, józan észnek megfoghatatlan, kivált ha még elgondolja a következő képet: »*apparet ... et ... patescunt*« etc. (483—5.) Nem elemzem tovább a Weidn.—Sz. handabandáját csak azt említem, mint furcsaságot, hogy ők »Pyrrhus szándékát« Apuleiusnak egy locusából akarják kiolvasni, s mellékesen kiolvasták azt is, hogy »cardo néha egész ajtófelet« teszen, mit Apul. egy betűvel sem mond¹³².

487. v. »*cavae aedes*: A *cavum aedium* v. *cavaedium* nem egyéb mint egy másik elnevezése az atriumnak.« Sz. Weidner után. Igy Ladew.—Th. is. Kérdés: vajon éppen a *cavaedium*-ot v. *atrium*-ot akarta-e kifejezni — *necessitate metri* [359] — a költő. Én inkább tartok Heyneval: »*cavae cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum*«¹³³.

488. v. »*Aurea sidera*. Multi ad laquearia referunt, quod stultum est.« [360] Serv. Nem éppen oly eszelős a vélemény, mint a mily goromba a kritikája.

494. v. »*fit via vi* [361]: alliteratio s egyszersmind assonantia, mi a kivitel« (olv. végrehajtás) »gyorsaságát jelöli« Weidner—Sz., Forbiger nyomán. Mennyiben vagy minél fogva jelöljön gyorsaságot a »*παοήησις*« (Lad.—Th.), azt ők tudják.

¹²⁹ *Postes* t. i. nem csak ajtófelet, kapubálványt, hanem gyakran teszen ajtót (ajtólevelet, ajtószárnyakat) is. P. o. Belli *ferratos postes* *refregit* (Enn. ap. Hor. Sat. 1, 4, 60). — *Sonuer postes* (Sen. Herc. Oet. 254.) — »*Impulso sonuerunt cardine postes* (Val. Fl. 7, 322.) — *Reserate clusos regii postes laris* (Sen. Hippol. 863.) — *Poste recluso* (Luc. 5, 531.) — *Insertaque posti*, quamvis robur erat, carmine victa sera est (Ov. Am. 2, 1, 27.) [362] *Aerati postes*, ferrea turris erat (Id. ib. 3, 8, 32.) — *Nec frangit postes nec saevis ignibus uret* (Id. Art. 3, 567.) — Szóljon már maga, Virgilius: *Fultosque emuniit obice postes* (Aen. 8, 227.) — *Arietat in portas et duos obice postes* (Ib. 11, 890.) — *Barbarico postes auro superbi procubuere* (Ib. 2, 504.) — *Emoti procumbunt cardine postes*« = a sarkukból kiemelt ajtók (Ib. 2, 493). Voss az igaz hogy mindenütt »*Pfosten*«t fordít, de éppen úgy ért alatta csak ajtót, mint Luther számos helyen a Biblia fordításában.

¹³⁰ »*Excisa trabe*« se directe se indirecte nem abl. instr. Az utóbbinak nézte Th. midőn így explicálja: »*excidit trabem*, eaque cavavit,«

¹³¹ Ürités, eltakarítás értelmében tudtomra sehol másutt elé nem fordul ez az ige. Talán e szólamban: »*Luna cavans cornua*« = a fogyatkozó hold« (Plin.) lehetne olyasmit látni. De másfelől »*furás*«t v. »*döfés*«-t bizonyosan nem jelent sehol.

¹³² Weidner jegyzetét módosítva, Ladewig is átveszi. Átalában véve helyesen igazítja, csak azt nem tudom, hogy a »bárdal vágott lyuk wodurch ein Blick in das innere des Hauses geöffnet wird,« mikép egyezik a tettet kísérő érélyes szavakkal: »*ingens fenestra*, — *lato ore*, — az ismételt »*apparet*«-tel és »*patescunt*«-tal? A tévedés, melyben talán mindenik comm. osztozkodik, abban rejlik, hogy az itt és alább (493—495) beszélt eseményt különböző két ténynek vették, mit korán sem szükséges feltenni. Csupán egy kis lapsus memoriae vádja éri vagy a költőt vagy Aeneast. Ha a hőre fogjuk, úgy az elbeszélőre még szép kis dicséretet is lehetne kifarangni belőle.

¹³³ Azt mondanám, hogy kongó »termek« tekintettel a nem sokára bekövetkező pusztaságra, — ha oly nagy barátja lennének a prolepsisnek, mint sok comment. — Hasonló határozatlanság van az 528-beli *vacua atria*-ban is, melynek értelmét a hajba kapott Sz. és Th. aligha eltalálták.

503. v. »*spes ampla nepotum*.« [363] Itt lehet válogatni az olvasatokban: *illa, quanta, tanta, alta*, részint kéziratok nyomán, részint coniecturából. A többség az *ampla*-é, meg a színvonal is.

504. v. »*barbarico auro spoliisque superbi, ἐν δῖα δὐδιν* [364], tehát = barbarorum spoliis aureis superbi.« [365] Th. Erre azt mondanók, hogy lehettek ott nem »arany,« hanem más zsákmányok is, és azzal ki van küszöbölve a »hendyadys.« De nincs szükség az ellenvetésre, mert későbbre Th. maga kiküszöböli, midőn azt mondja, hogy »Aeneas görögösen a trójaiakat nevezi *barbarok*-nak.« Ugy hát ez a jelző a »*spoliis*«-ra nem illik, s azzal ismét ki van rántva a vizes lepedő a »hendyadys« alól. Lad., Weidner, Szén. nem is alkalmazzák ide azt a figurát, valamint Heyne sem.

509. v. »*senior, jó öreg*. A comparativus a nagy mértékben valóságot fejezi ki.« Th., és idézi Madwigot, a ki nem akar kezességet vállalni. Imez ugyanis azt írja: »Der Comparativ dient auch dazu, einen gewissen nicht geringen Grad, oder einen zu hohen Grad zu bezeichnen.« (L. Spr. §. 308¹³⁴). De »*nicht geringer Grad*,« nem tesz »nagy mérték«-et, s maga Madw. alább »ziemlich, etwas, aliquanto, paulo« kifejezésekkel interpretálja. A »zu hoher Grad« megint csak a »kelleténél nagyobb«-at jelöli. Ezt a jelen esetben nem alkalmazhatjuk, az első árnyalat szerint pedig *senior* = öregecske. Valami más módon kell hát igazolnunk ezt a comparativust, még pedig véleményem szerint úgy, hogy *senex*-nek superlativusa nem lévén, a comparativusának kell olykor szolgálni az absolutus (ha így nevezhetjük) superlativus (Madw. §. 310.) helyett, mint minden comparativus szolgál abban az esetben, midőn csak két tárgyról van szó, superl. gyanánt (Madw. §. 309.) Így aztán a *senior* is tehet nagyon öreget, mint Ovidiusnál: (Met. 12, 182.) »*sum senior [Nestor]: Quamvis obstet mihi tarda vetustas*« etc. és Quintilianusnál: (3. 1, 14.) »*eoque [Isocrate,] iam seniore (octavum enim et nona gesimum implevit annum) Aristoteles praecipere artem oratoriam coepit*.« Jegyezzük meg, hogy a latinban rendszerint *senior* kevésbé időst teszen, mint *senex*¹³⁵; a megfordított viszonyban tehát az író ezt valami jellemző vonással észrevéteti. Az idézett két példában könnyű ezt fellelni. Virgilius kérdéses versében pedig, az »*arma diu desueta*« [366] s a »*tremantibus aevo humeris*« [367] jelölik a *senior* szokatlan értelmét. — Ver. és Szén. Th. után mennek.

513. v. »*Aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe ingens ara fuit, iuxtaque veterima laurus, incumbens arae atque umbra complexa penates*.« [368] Egészen kiírám, hogy lássa az olvasó, van-e rajtok tanakodni való? S meglepem azzal, hogy van. Először is Szén. a maga erején megtámadja Ladewiget, hogy miért »teszi az *ara*-t és *laurus*-t az *impluviumba*,« de hogy ő hová tenné, azt az ő zavart szavaiból¹³⁶ Oedipus sem értené

¹³⁴ Madwig szabatosága nem párosul mindig kellő világossággal. Egy most már »verschollen« grammatika így adja az illető szabályt: — »Fälle, wo zwar im Lateinischen der Comparativ gebraucht wird, aber nicht im Deutschen: B) Wenn ein deutscher Positivus den *Ton* hat: so wird er allemal in Vergleichung mit andern als grösser gedacht und deshalb im Lateinischen durch Comparativ ausgedrückt. . . . C) Wenn im Deutschen dabei steht: ein *wenig* oder *etwas*, *ziemlich*. . . . D) Wenn im Deutschen dabei steht: *zu*, *allzu*.« (Bröder Gramm, der lat. Sprache §. 212—214. — Ezt aztán lehetetlen úgy félre érteni mint Th. a Madwig szabályát.

¹³⁵ »*Varro apud Censor, de die nat.* 14. *diserimen statuit inter seniore et senem: illum dicit esse ab anno XLV. usque ad LX., quod tunc primum senescere corpus incipiat: hunc ab anno LX. usque ad finem vitae, quod ea aetate corpus senio iam laboret.*« Forcell.

¹³⁶ Többek közt: »bezárt szabad térről« is szól Sz.

meg. Azután Weidnerrel kezét fogva Virgiliust akarják latinul tanítani, azt állítván, hogy *incumbit* alatt *imminet*-et kell érteni.

515. v. »altaria az imént *ara*-nak nevezett oltár. Itt tehát a két szó közt semmi különbség.« Th. Roszszul tanít, a ki azt állítja, hogy azon egy dolog nemi és faji neve közt »nincs különbség.« Ha idegen ember hallaná nálunk a »butor« s utána a »szék« szót, s azt mondanók neki, hogy »szék az elébb nevezett butor, s a kettő közt semmi különbség sincs,« helyesen tanítnók-e? — A hiba oka a meggondolatlan kifejezés. A dologban nincs különbség e helyt, nem a szóban.

518. v. Peerlkamp akadémuskodik a *iuvenalia* (arma) jelzőben, s azt kérdi: vajon mi különbség lehetett a *iuvenalia* és *senilia* arma közt? S a tanakodás vége az, hogy ő »inkább szeretne »*iuvenaliter*«-t olvasni.« — Igy jár az ember, ha tücsök van a fejében: a Peerlkampé locus *corruptus*-t és emendálást csiripol untalan neki¹³⁷. E miatt nem látta ő, hogy *iuvenalia*, mint adverbialis jelző éppen azt teheti, a mit a javasolt *iuvenaliter* a mondatban, mire nem volt szükség a Val. Fl. *imbelle ferrum*-át idézni. Sőt általában nem volt szükség a tünődésre, mert a *iuvenalibus* egyenes és tulajdonképi értelmében, itt = ifjúkori, t. i. a mely fegyvereket ifju korában viselt, és az, a mit a költő feljebb (509.) úgy fejezett ki, hogy *arma diu desueta*.«

519. v. »*quae mens tam dira*, vajmi szörnyű gondolat.« Th. Sem nem »gondolat,« sem nem »szörnyű.« Az ész, észjárás helyett a közbeszédben is szokott metonymia, s ettől a figurától fordításban sem kell megfosztani a költő irányát. Ruaeus még a paraphrasisában is meghagyta. Az idézett parallel helyek sem találnak reá, mert az I. 676. versben: *mens* = vélemény, illetőleg javaslat, a XII. 554-beli pedig = ötlet, feltalálás. *Dira* sem = »szörnyű,« hanem »szerencsétlen,« t. i. a minek nem várhatni jó következtetését. Helyesebb hát a Heyne interpretatioja: »male ominata.« [369] Wagner is a közéletben szokott szólamhoz: »welch ein unglücklicher Gedanke« hasonlítja. Ladewig, Veress és Sz. mind szörnyűek és borzasztók. *Mens dira*, más árnyalatú hasonmása a *mens laeva*-nak (54.)

521. v. A *tali* és *istis* szavakat némely comment. úgy értelmezi, mintha Priamusra vonva némi gúnyt foglalnának magukba. Megvallom, hogy én is ezt a nézetet a költő humorával megegyeztethetőnek tartom. A már idézett Henry azt a Hecuba szájába illetlennek — meglehet helyesen — véli, s hogy segítsen a dolgon, a *defensor* alatt *telum*-ot ért, erőltetve. Weidner igen helyesen igazítja ki így: *isten i erőre s i sten i védőkre*, nem *ember iekre* (*tali* és *istis*) van most szükség. Szénássynak mindent össze-vissza zavaró jegyzetéből ezt kitanulni nem lehet. Csaknem egy húron pendülnek vele Th. és V. is.

529. v. »*In festo vulnere*. Bonum schema *vulnus* pro telo.« [370] Serv. »Jó, a ki szereti,« a közmondásként. Már pedig minden comm. szereti, s Heyne még a jobb gondolatát is: »infeste, hostili more, ut vulnus inferat,« (mely szerint *infesto* adverb. jelző volna) elhagyja érette. Kár vala, mert vagy ez oldja meg a bogot, vagy — emendáláshoz kell folyamodnunk *inflicto* az »*infesto*« helyett. Ezt két körülmény sugallja. Egy a Servius kérdése: »An vulnus quod infixit, an quod infligeret,« eszmetársulatnál fogva. A másik ez a V. L. »*infesto secundus Moreti* et edit. D. Heinsii (Burm.) Ellene szól az, hogy Silius is, mint imitációjából látszik, *infesto*-t olvasott (Pun. I, 397.) De itt nincs szükség a Serv. szerencsétlen »schema«-jára, melynek nevet sem birt adni s én se tudok.

¹³⁷ Veress vagy nem ismeri forrásai természetét, vagy »ignotos fallit,« midőn előszavában Wagner és Ladewig közzé helyezi Peerlkamp-ot kit azonkívül még »németk«-nek is mond.

Én a menyinyi parallelus locust felhozak a comm.-rok, mind összevettem, és egyikben sem látom szükségesnek fegyvert érteni a *vulnus* alatt. Idézem mindnyáját, s a kellő magyarázatot olvasóm józan észére bízom¹³⁸.

530. v. »Premit, urget« Serv. Ez tisztán = űzi, nyomában van, és előttem egészen megfoghatatlan Heyne: »*premit hasta*, exquisitius quam transfigit«-je [371]; ámbár tudom, mily bő köpönyeg nála az: *exquisitius*. Az, hogy Servius szerint: alibi interficit: vel opprimit (ut Aen. 9, 330.«) [372] mit Heyne is idéz utána, nem érv, mert az »urget«-tel itt is kiérjük. A Tacitus helye (Hist. 4, 2): »*paucos erumpere ausos circumtecti pressere*«, nem sokat bizonyít, mert ott hibát gyanítanak, s Faernus *oppressere*-t, Wagner *percusserere*-t emendált. Legkevesebbet sem egy másik (Tac. Ann. XIV. 5): »*pressus*-que (Crepereius et statim exanimatus est«; Crepereius agyonnyomta a reá esett ölmos fedél). Ladewig első kiadásában »átdöfeti« Politest a lándzsával, de későbbre jobb útra tért, melyen követik Th., Sz., Weidner. Veress közölni akarja a vágást, és így magyarázza: »neki döf.«

533. v. »*In media morte*« szólamra sok haszontalan szót szaporítottak a commentatorok, mit el nem olvasni tiszta nyereség lesz.

534. v. »*nec voci iraeque pepercit*, s nem kimélte a szót, sem a haragot« Th. — Az ilyen aztán se nem magyarázat, se nem fordítás, hanem travestálás. Parco-nak nemcsak megtakarítás és kimélés a jelentése, hanem — jóllehet ritkábban — a korlátozás vagy megzabolázás is. E helyt a *pepercit* az előbbi *abstinuit*-nak más árnyalatu társa. Amaz alanyias, ez tárgyias. Szint' oly travestálás a következő versre, az: »*at, de hiszen*« is. Ezzel a szólammal átkozódást még vigjátékban se lehetne kezdeni. Az *at* nem coniunctio, hanem interiectio, s magyarul legközelebb a *hogy* áll hozzá. »*Hogy a f ... egyen meg!*« »*At Particulam hanc execrationi praeiviam asserit multisque adstruit testimoniis* Hadr. Card. de Serm. Lat.« [373] Emmenessus (ap. Lemaire). Hand (Turs. 1, 439. sq.) hasonlóképp nyilatkozik: »*Tertium genus patheticum vocamus, hoc modo exprimitur animi vehementior vis in inprecationis indignatione atque execrationibus*.« [374] A mi következik, Wagnernek is legyen mondvá, a ki hátravaló lépéssel még is coniunctióvá akarja devalválni ezt az *at*-at, s a kit Weidner is követ, még jobban elrontva. (Lásd Szénássynál ad h. l.) De halljuk tovább Handot: »*Cuius usus rationem* Oudendorp. ad Apulei. Met. p. 217. et p. 5. *temere ad coniunctivum modum retulit*.« — Társa az *at*-nak ily esetekben az *ut* is.

537. v. *persolvant grates dignas et praemia reddant debita* [375], keserű ironiával mondvá. Th. »Keserű ironia« pleonasmus; mert minden ironia félig édes, félig keserű, t. i. szavai vagy egy vagy más rendben ellentétben vannak az értelmével. De itt nincs semmi ellentét, mert *grates* mint *debita* is, magában se édes, se keserű, se jó, se rossz, hanem egyszerűen megfizetést (Vergeltung) jelent. »*Grates*, Prout res fuerit vel in bonis vel in malis dicuntur, sicut *praemia*.« Serv. Mikor az ember átkozódik, nincs »ironiás« kedélyben.

540. v. *At non ille etc.* Ennek az *at*-nak legközelebbről megfelelő kifejezése e volna: »*bezzeg!*« De e megint nem illik Priamusnak imént említett kedélyéhez. Jobb fordítatlanul hagyni, mint tökélytelen aequivalenssel gyengíteni. Dryden az elsőt tette, Voss (»*Doch nicht jener u. s. w.*«) az utóbbit

¹³⁸ Virg. Aen. 7, 533. — 10, 140. — 12, 376. — Sil. It. 1, 397 — 2, 92. — Sen. Herc. Oet. 160. — Tac. Hist. 2, 35. — Stat. Theb. 9, 773. Nevezetesen Sil. 2, 92. nyújt ellenfegyvert a kezünkbe.

541. v. Servius óta számos comm. tünődik és czivódik azon, hogy miben különböznek *in hostem* és *in hoste*, s mikor kelljen az egyiket, mikor a másikat használni. Az ily finom különbségeket érezni lehet, de elmélettel kifejezni nem. A kit érdekel, ismeretet vehet az ügyről a Th. és Sz. jegyzeteikből. — »Erubuit, tekintetbe vevé.« Th. Mélyebbre ható lelkiállapotot jelöl az *erubuit*, mint a csupa »tekintetbe vétel.« Még a »megilletődött« is igen kevés lenne. Voss jól érezte, de nem birta egy szóval kifejezni: »Scheu trug er und Ehrfurcht:« hanem azért aztán fordítatlan kell hagynia a »iura fidemque«-t¹³⁹. — Végre *fides* itt nem »bizalom«, mint Th. fordítja, hanem, mint Sz. igazítja Weidner nyomán: »biztonság« Még jobban kifejezné a latin: *incolumitas*.

545. v. »repulsum t. i. est, elhárítatott. Kissé feltűnő a költőknél az *est*-nek relativ mondatból való kihagyása.« Igy resumál Th. egy jókora vitát, mely már a Servius korában keletkezett az 545—6. versek constructioja s értelme felett. De nem ott van a baj, a hol kereskednek, mert biz' az *est* kihagyása akár nem relativ, akár relativ mondatban nem »feltűnő,« sem nem botránkoztató dolog. Hanem a »*nequidquam*«-mal nem lesz mit csinálni, haszinte oda is pótoljuk az *est*-et. Én azért azt hiszem, hogy nincs szükség ellipsist venni fel, hanem *repulsum* participiumnak és apposit. jelzőnek marad, melyet »*et*« a *nequidquam*-mal kapcsol össze. A constructio tehát: *quod aere protinus repulsum et nequidquam pendit summo umbone clipei* = a mely a réztől azonnal visszaverten és henyén (sikertelenül) fityegett a paizs gombja hegyén. A *sine ictu* is rosszul van magyarázva, mert az az értelme szóról szóra, hogy »nem ejtett sebet« azon, a kire lökve volt az *imbella* pedig adverbialis jelző. Tehát: »Igy szólván az öreg, egy sebet nem ejtő fegyvert lökött (Pyrrhusra), mely stb.

548. v. »*Illi mea tristitia facta*. Veteres grammatici interpretantur *illic*. Et loca infera sic saepe indicantur, euphemismi cuiusdam causa.« [376] Peerlk. Heyne csodálkozik a régi grammaticusokon: hogy tehették azt. Már pedig kétségtelen, hogy *illic*-nek régente *illi* alakja volt, mihez egykor *ce* járult, s lett *illice* (mint *huiusce, hisce, illiusce, istiusce, illance*), melyből az *e* kimaradván, úgy lett *illic*; szintugy *istic* is az adverbium *isti*-ből. Ezeket mind a régi grammaticusok mondják. Nem vétkezünk hát, ha az otiosus nek i helyett ott-ot értünk az *illi* alatt. A hely aesthetikai becse is nyerne vele, és én gondolkozás nélkül *illic*-et nyomtatnék a szövegbe.

550. v. »*nunc morere* [377]. A dactylus vége itt az, a mi a szó vége, mert a hangatlan, végső *e*-nek el kell itt enyészni, hogy möre r szokatlan végződése kitüntesse a Neopt. durvaságát és kegyetlenségét.« Weidner. Szén. irigylette olvasóitól ezt a mélységes aestheticát.

551. v. »*lapsantem, vacillantem* [378]. Költői szó. Virgiliusnál először fordul elő.« Th. Nem bírom megfogni, miért legyen egy feddhetetlen szabályossággal alkotott frequ-

¹³⁹ Dryden, kit nem szorított a versek száma s mértéke, igen szépen adja:

»..... the gods he fear'd,

The law of nature and of nations heard.«

Erre igaz hogy Teufel vagy Schmidt azt mondaná gúnyosan, hogy »Priamus nem olvasta Hugo Grotius-t.« Örüljenek az ötletőknek, de mi gondoljuk meg komolyan egy felől, hogy a tudománynak a társadalmi életben sokkal előbb megvoltak az eszméi mint rendszere; más felől, hogy a mohikánoknál s általában éjszaki Amerika vad népeinél kifejlett közjogot és politikai szónoklatot leltek a jövevény európaiak. Trója pedig magasabban állott valamivel a miveltség lépcsőzetén, mint Amerika ős erdői.

entativum »költői,« csak azon az egy okon, hogy a római irodalom maradványai között költő műve mutatja fel először. Ezt Forbiger sem mondja, s inkább ebben követte volna őt Th., mint abban, hogy *lapsare*-t *vacillare*-val interpretálja, mi éppen nem áll, mert *lapso* = siklom, sikamodom, még pedig mint említém, frequentatív értelemben. Mi volt természetesebb, mint hogy az üléséből felrántott Priamus a fia friss véréből megsíkkult köven elsikamodott, minek az által vette továbbra elejét Pyrrhus, hogy a hajánál fogva tartotta fel, s úgy döfte kardjával keresztül.

553. v. »extulit, fölemelte magasba.« Th. Ez is csak ráfogás, melyet Ver. még azzal told, hogy a magasban villogtatja is. Ugyde, ha fenn álló embert oldalba akarunk döfni, nincs miért »magasba emelni« a kardot, mint a káplár a botot, mikor a fekvő katonára akar vágni. Ennélfogva, Burmann rosszul indokolt tiltakozása daczára, Vondellel tartok, a ki az *extulit ense*-et úgy fordította, hogy »kihuzta a kardot.« Ha *extollere* már magában *magasba emelni*-t tenne, nem kellett volna Ciceronak úgy írni, hogy »*pugionem alte extulit*« (Phil. 2, 12, 28.) [379] Aztán az *educere, nudare, destringere gladium* mellett megfér az *extollere* is.

554—7. v. Ezt a tiszta, vagy csak könnyen oszlatható és csekély homálylyal árnyéklott helyet a kritikusi sürgődés ma már alig lábolható hinárrá tette. A vita a pontozás körül foly, mitől természetesen a constructio is függ. A bevett szöveg, melyen Heyne sem változtatott, így vala: »Haec finis Priami fatorum: hic exitus illum

555. Sorte tulit, Troiam incensam et prolabsa videntem
Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorom Asiae.« [380]

Ebben két baj mutatkozott. Egyik az, hogy a *terris* és *populis* szavakat dativusnak vevén, a *regnator terris populisque* construction, mint verbum nélkül szokatlanon, nem egy kritikus csóválta a fejét. De valahogy kibékült vele, s aztán a nem tetszett neki, a hogy Wakefield segített a nehézségen, azt vétetvén észre, hogy *terris* és *populis* nem dativusok, hanem ablativusok és *superbum*-mal construálandók. Az ellentállás azonban nem sokáig tartott, s ma már a Wakef. interpunctióját elfogadottnak tekinthetni. A másik nehézségről később szölok, hanem most Ribbeckre térek, a ki elveszi *fatorum*-at a *finis*-től s *exitus*-hoz csatolja imígy pontozva:

Haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
Sorte tulit etc.

Ezt a változtatást nagy készséggel elfogadja Ladewig s azzal akarja erősíteni, hogy »*fatorum* mint fő eszme az anaphora előtt áll;« »*fatorum* pedig fő eszme, mert szükséges világosan kijelenteni mint kétségtelent, hogy valóban a sors rendelt oly borzasztó véget Priamusnak.« Erre azt jegyzem meg, hogy az »anaphora« a oonstructionnak sem nyelvtani, sem logikai tekintetből irányt nem adhat; és hogy *fatorum* azt a működést, a mit Ladewig kíván tőle, a vulgataban kimutatott helyen mind és éppen oly sikeresen megteheti. Másfelől azt mondom, hogy a periodus kezdete a *fatorum* elvonásával igen silány kopaszon marad, s az eddigi szép symmetria annál inkább elvész, mivel az anaphorás második mondatban két azonos, vagy legalább rokonos eszme nevei halmozódnak. Még azt is tekintetbe vehetni, hogy »*finis fatorum (Priami)*« nemesebb, legalább elegansabb szólam, mint »*finis Priami*,« melynek párját aligha tudná római költő komoly művében mutatni Virgilius nagy tekintélyű kiadója.

Most meggyünk már át a kezdetben érintett második nehézségre, mely a régiebbeknek nem látszott annak, de Weidner annyira felakadt rajta, hogy még emendálásra is vete-

medett. Azt mondja t. i., hogy a traditionalis *exitus sorte tulit* kifejezést még senki sem magyarázta meg, és ő abban, hogy: (Priamust) »a kimenet a sors rendelete szerint elragadta, nem lát észszerű gondolatot¹⁴⁰«. Így adva, én sem, hanem igen is a költő eredeti szavaiban »*hic exitus abstulit sorte illum*,« mit ha le akarunk, bármily híven, fordítani, ki kell ugyan vetkeztetnünk utánozhatatlan latinismusból, de nem travestálni, sem nem parodizálni, mint W. teszi. A mi eszünk járása szerint világosabb lenne így: *hac sorte (abs) tulit illum exitus*, a hogy még emendálni is javasolja vala egykor Heinsius¹⁴¹. És a mi nyelvünkre fordítva, még egy más cserét is kell ejtenünk a nominativus és ablativus közt, t. i.: »Ily kimenettel (katastrophával) ragadá el őt a sors¹⁴²«. Oka az, hogy mi a *sors*-ot s z o k t u k személyesíteni, de a latinok nem örömet, mert az náluk rendszerint körülmény vagy eszköz értelmében jelenik meg. E szerint a latin költőnek mindegy vala, akár a *sors*-ot, akár az *exitus*-t tegye nominativusba, s ha neki az utóbbi tetszett, azért mi nem latinok, őt számadásra nem vonhatjuk, valamint azért sem, hogy az *exitus*-ra s nem a *sorte*-ra vonatkoztatja a demonstrativum pronoment. Mindezekből kiviláglik, hogy a Weidner javasolta emendálásnak:

»*haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sors tetulit Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama etc.*«

nemhogy gyenge alapja volna, de éppen semmi sincs¹⁴³.

A mi magyarájainkat illeti, Th. és Ver. Ribbecket követi, Sz. pedig felveszi szó nélkül a Weidner emendatioját; miszerint olvasója azt gondolhatja, hogy az editio princepsből fogva Ribbeckig más olvasat nem is létezett. Ez iskolai kiadásban kétszeres hiba.

557. v. A »*jacet*«-ről irt sok és szükségtelen szószaporítás helyett jobb lett volna azt kutatni, hogy ki vagy mi fekszik ott? Mert a Priamus holtteste pomposus leírását alig lehet egyébként mint »*pannus*«-nak, csakhogy nem »*purpureus*«-nak, tekinteni. Más színbe öltözik a dolog, ha a *iacet* alanya nem ember, hanem város, Trója *cadavere*. Hiszen ennek a fényét, dicsőségét emlegeté legutoljára Aeneas, és mi természetesb, minthogy mostani ellenkező állapotára vessen egy búcsuzó pillanatot? Így fogva fel, nem lesz

¹⁴⁰ »Endlich sehe ich keinen vernünftigen Gedanken in der Uebersetzung: »Das ist das Ende des Priamus, dieser Ausgang hat ihn nach der Bestimmung des Geschicks hinweggerafft.« Weidn. 393. l. — és alább »So lange also die Ueberlieferung Niemand erklären kann, schlage ich vor zu lesen u. s. w.« — Megjegyzem hogy az iménti fordítás nem Virg. szövegét, hanem Heyne explicatioját tolmácsolja s azt is hűtelenül. Vagy már utoljára a Blumauer paródiája alapján is ajánlanak variáns lectiot?

¹⁴¹ Peerlkampnak tetszik ez az emendatio, s még megtoldja kettővel, melyeknek elsejével Ribbecknek vágott elejébe. Coniecturája ez: *Haec finis Priamo; fatorum hac exitus illum sorte tulit*.

¹⁴² Ilyes inversio példája van alább az 575. versben, melyet Heyne imígy commentál: »*Exarsere ignes animo, pro vulgari animus ira exarsit*.« Csak azt jegyzem meg, hogy mind a két szólam egyaránt vulgaris, csakhogy *animo*-t nem kell ablativusnak venni. Dativus commodi v. incommodi az!

¹⁴³ Weidner a jegyzetét, melyet lényegében közlénk, Gelliusból vett helylyel kezdi imígy: »In illo Virgilii versu: *Haec finis Priami fatorum*, si mutet, et *hic finis dicas*, durum atque absonum erit, respicientque aures quod mutaveris.« Mi kapcsolatban van ez a jegyzet többi részével se W. nem mondja, se én nem bírom kitalálni. Csak annyit látok, hogy ha a három i egyhanguságáról érte Val. Probus (Gelliusnál) a fölnek okozott kellemetlenséget, úgy éppen ellenkezik az idézet a német comm. alliterációs elméletével.

szükség kérdeni: hogyan jutott Priamusnak, a kit a palotája közepett gyilkoltak le, tengerpartra a holtteste? Ki és mikor hurczolta volna oda? Ki és mikor vágta le a fejét? Miért épen »ingens« a *truncus*, holott Priamus rendkívüli nagy vagy épen óriási temetőről hallgat a monda? S nem végre Weidnerrel, hogy »nem szent kötelessége lett volna-e Aeneasnak, hogy a holttestet eltakarítsa?«¹⁴⁴. — Ellenben, Trója romjaira vonatkozva, hová Aeneast képzelődése ragadja, nem keletkeznek azok a megoldhatatlan¹⁴⁵ kérdések. Mind ez azonban csak az én véleményem, mert hogy eddigelé minden olvasó Priamusra értette a szóba vett helyet, tagadhatatlan. Imitatioit ez értelemben feljegyezték a comm. P. o. Man. Astrom. 4, 64—65. — Sen. Troad. 54. 55. 104. — Aus. Epist. 23.

559. v. »At me: az at egy egészen új situatioba [sic] való átmenetet jelöl« Weidn. után Sz. Az észrevétel ellen nincs kifogás, csakhogy a lelki állapotot nem hívják »situatio«-nak.

562. v. »vitam exhalantem, költői kitétel.« [381] Th. — Mi benne költői? *Exhalare* maga nem az, mert a prózairók is szélitiben élnek vele. A két szó együttléte pedig oly történetes dolog, miből következtést húzni nem lehet, épen oly joggal húzhatnók azt, hogy Virgiliusi és Ovidiusi saját kitétel.

563. v. »Rémlík Aen. előtt, hogy háza már szét van rombolva, s hogy baja történt a fiának.« Th. Ámde se egyik, se másik nem történt, s ilyen esetben nem szoktunk élni ezzel a szóval. Rémlík = ahnen. Abban is egyeznek, hogy a *rémlík* nem tiszta képzet, hanem csak homályos sejelem. Annál kevésbbé illik e helyre.

566. v. »Erranti,« valódi ominosus szó és Heynera s Weidnerre illik, kik sok haszontalan speculationia tétel e vers alkalmával.

573. v. »eriny.« Kis betűvel kezdetik Ribbeck után Th. és Sz. Mert »átvitt értelemben« van értve, mondja Th. — De megszűnik-e ezért tulajdonnév lenni? Ribbeck maga sem következetes, mert p. o. (Ed. 3, 104.) így adja: »et eris mihi magnus Apollo.« Már pedig ez is átvitt értelemben van. — Hanem az a fatalis »színvonal!«

577. v. A »*sceleratae poenae* se nem: »vétkeiért megérdemlett« (Ver.), sem nem »szörnyű« (Th.), se a Helena vétkes voltára nem vonatkozik, hanem Weidner észrevétele szerint arra, hogy »ha Aeneas Helenát az oltár lépcsőin öli meg, úgy büntényt követ el.« Sz. Nem gondoltak a comm. Priamus szavaira: »tibi pro scelere etc.« [382] és »patrios foedasti vultus«: [383] különben hamarabb eljutottak volna az igazi nyomra mint Weidner.

577. v. »*Scilicet*« interiectionalis szólam, értelmét hasztalan iparkodnak utólni erőlen elmélettel a nyelvészek. A theoria nem olyan, mint a Horat. »*poena*«-ja, mely sántán sem marad el a tényről. — A hány helyt eléfordul, majdnem annyi az értelme, vagy legalább jelentése árnyalatai, s ahhoz képest különbfélekép is kell fordítani. E helyt a »bezzeg« ellen kevés kifogás lehet. Otrombán szólva: »bezzeg ez a szajha háza megy, mint egy királyné a diadal után sat.« A Sallustiusból idézett példában: »*Scilicet quem*

¹⁴⁴ Ez egyébaránt szint oly pertinens észrevétel, mint a Wagneré a 499. s köv. versekre: Quam recte Virgilius Aeneam suis haec oculis cernentem introduxerit, haud, dixerim.« Megmondom hát én helyette. Ép oly »helyesen,« mint Horatius mondatja Regulussal »Signa ego Punicis affixa delubris vidi ego civium retorta tergo brachia libero et arva Marte coli populata nostro.« Erre azonban azt mondja Teufel, hogy »Horatius sem volt amúgy isten igazában« (akár Apollo igazában) költő.

¹⁴⁵ T. i. az Aeneas elbeszéléséből. »Mások« mint Heyne mondja, »megirták.« Az igaz csakhogy hősrünknek, ki a helyszínről azonnal eltávozott, nem lehetett azt tudni.

res tanta non permovit, eum oratio accendet? Non ita est etc = Mert a ki ily dolgon meg nem illetődik, tán feltüzül a szóra? Ó nem sat.« (Sall. Cat. 51, 10.), mert tán a megfelelő szólam. És ezt »locus nostro simillimus«-nak [384] mondja Forbiger. A következőben *scilicet* = is, egyszerűen. »Id curat populus, scilicet = Van is baja azzal a világnak! (Ter. Andr. 1, 2, 15.). — »Ego tibi irascerer? Tibi ego possem irasci? Scilicet! = Hogy is ne!, vagy: »csak a' kellene!« (Cic. Quint. fr. 1, 3.) Itt egyébiránt a »mert tán« is megteszi a szolgálatot. — »Scilicet si elabi posset, mortua etc. = Mintha biz' elszaladhatna sat.« (Hor. Sat. 2, 6, 87.) Mikép lehetne már mindezeket azon egy elmélet keretére feszíteni? Adjuk meg a nyelvtannak a magáét; de a nyelvérzéknek is, a mi az övé. De a Th. javasolta: »tudnivaló«, se egyiknek se másiknak nem tesz eleget. De biz' a Voss »fürwahr«-ja sem. Dryden itt is okosabb volt, mert — hallgatott.

579. v. »*coniugium* pro coniuge.« Commentt. Ha megengedjük is, hogy »abstractum a concretum helyett« (Th.); úgy is közelebb kapjuk a háznépet v. családod, mint a »férjet.« De hátha abstractum marad, sházi életet, páros életet, családi boldogságot teszen? Én úgy hiszem, azt. De több ennél az, a mit ezzel a verssel elkövetnek, midőn minden szavát a legsanyarúbb historiai kritika rostátájába vetik. Én elhagyom rostálni, s a ki eljárásukat akarja szemlélni, Sz. kielégíti egy részben kíváncsiságát. S a nagy láрма mind csak azért, hogy kimutassák az 579. v. nem igaz kamarán keltét. Holott legfeljebb is csak annyit bizonyíthatnának vele, hogy Virg. nem vette kellőleg számba a történelmi valószínűséget, de azt, hogy nem ő írta, ezen az úton bizony nem.

A historiai kritika után a metaphysika áll elé, hogy az 581—2. versekbeli igeidők: *occiderit, arserit, sudarit*, mivoltát és existentiae ratióját kimutassa. Pl. Ladewig azt mondja, hogy »*aspiciet, ibit, videbit* után a költői *parataxis* állott be a *hypotaxis* helyett, és hogy az elébb idézett igealakok »*futurum exactum*«-ok. Lám, az angol fordító költői józan esze itt is túl tett az iskolai pedanterián, s felfedezte a coniunct. perfectumokban a bennök rejlő »hát azért«-ot. »Azért kellett hát elesni Priamusnak? Azért leégni Trójának? Azért izzadni vért Dardanus földjének?«¹⁴⁶.

582. v. »*sudare* párologni.« Th. s így Sz. is. T. i. eljő a harmadik tudomány is, a physiologia, hogy végképen megzavarja a tanítvány eszét. Mert ámbár természettanilag a bőrön át való párolgás lecsapódása az izzadság; de a római nem gondolt arra, a szónak se tulajdonképi se átvitt értelmében való használatakor.

583. v. »*non ita*, nem úgy!« Th. = »*Non ita, ού ὅητα*« Heyne. A latin *ita*, s a görög *ὅητα* erősítik a nem-et, de magyarban az »úgy« gyengíti. Jobb a »nem« magára, de emphasissal mondva; mert közelebb fog járni a *non ita* = »a világért sem,« v. »abból semmi sem lesz« értelméhez.

¹⁴⁶ Az egész hely így van:

»Shall she triumphant sail before the wind,
And leave in flames unhappy Troy behind?
Shall she her kingdom and her friends rewiew,
In state attended with her captive crew,
While unreveng'd the good old Priam falls,
And Grecian fires consume the Troian walls?
For this the Phrygian fields and Xanthian flood
Were swelled with bodies and were drunk with blood?«

Paraphrasis biz' a; de többet ér — ismétlem — mint a Voss — szint oly jámbor mint hú — műfordítása.

585. v. »Merentis«-sel furcsán vagyunk. Se Helena, se poenas jelzőjének nem merik tartani. Az első esetben genitivus volna és a mint mondják: *alicuius poenas sumere*, hallatlan constructio; de nem mondják meg, miért rossz, pedig akár hányszor magyaráznak világosabb dolgokat a tanítványoknak. No hát a dolog így áll: *poenas* mellett genitivus jelző a büntetni való tettet, hibát, vétket, v. cselekvényt jeleli, és ha egyszer v. másszor a büntetendő személyt is jelelné, nagy zavar keletkeznék belőle, mely állapotot jogba és törvénybe vágó szólamról feltenni nem lehet. Lám Virgilius a feljebbi 139. versben mellőzheti az alkalmatlan *quos*-t, ha *quorum*-at ír; de mint látjuk nem tette. *Merentis [Helena] poenas sumere* constructiót tehát nem tehetni fel. Másfelől *merentes poenas*, miért ne tehesse annyi, mint: *meritas poenas*, nem látom át, tekintve a gyakori átcsusszantást a passiv értelemről az activba és megfordítva, a participiumokban. Nincs is más érvök a kételkedőknek, mint hogy *merens* másutt sehol sem tesz *meritust*. Igen de tesz *intollerans*, *intollerandus*-t vagy *intolerabilis*-t két helyt is (Gell. Noct. 19, 7. és Tac. Ann. 3, 45.) És utoljára a »merens poena« nem merészebb metaphora, mint a »memor ira« (1, 4.) — Elég okok, hogy a két alternatíva közt az utóbbihoz álljunk Th. Lad. s a magát eltökélni nem bíró Weidner daczára. Haeckermann fogását, melylyel az accusativust igazolni akarta, láthatni Sz. jegyzetében. Nem érdemel szót.

587. v. »ultricus flammae, metaph. égő bosszuvágy.« Th. A vágyat kielégíteni lehet, az tagadhatatlan; de hogy a vágy elégítsen ki valamit, az megfoghatatlan. Már pedig minden comm. szerint az »ultr. flammae«. ablativus gyanánt van *explesse*-hez csatolva, úgyhogy Burmann és Heyne szerették volna ide emendálni: »ultrice flamma,« csak aztán a jelentésében nem egyeztek meg. *Ulrix flamma* lehet = bosszuló láng, vagy megengedhető inversioval: lángoló bosszú; de a »vágy« nincs benne a szó-lamban, hanem az *animus* adja hozzá. (»In nova fert animus etc.«) Tehát *animus ultricus flammae* együtt teszik a (Th. szerint) égő bosszuvágyat, mit aztán, természetesen, kielégíthet Aeneas a Helena megbüntetésével. A genitivusnak hát itt az *explesse*-vel semmi köze. Így rémlett az úgy Wagner előtt is, csak hogy ő azt a hallatlan viszonyt vette segítségül, hogy a genitivus se *explere*-től magától, se külön *animum*-tól nem függ, hanem az összekapcsolt *explere animum*-tól. Ily alánk törő istápra nincs szükség. Weidner is szeretné az *animum*-mal csatolni a genitivust, de nem meri; hanem »kifejezésbeli hibával« (Inkorrektheit des Ausdrucks) vádolja a latin költőt, a német comm.¹⁴⁷

590. v. *pura per noctem in luce refulsit*. »At clara incendia dabant lucem [569.] Non erant tenebrae.« Peerlkamp. Se baj, mert »midőn Venus Aeneasnak megjelent, ez oly helyen volt, a melyet a lángok nem világítottak.« Ladewig. Gyermekesebb mentség nem lehet ennél; nincs is szükség rá, mert a költő szavai azt fejezik ki, hogy »ámbár éjjel volt, Aen. még is oly tiszta világban látta az istennő alakját, mintha fényes nappal lett volna.« Hiszen mikor Venus »rosea cervice refulsit« (I, 402.) épen nappal és derült idő volt. A nappal s az égés világította éjjel közt pedig van egy kis különbség! Aztán meg kell gondolni, hogy Aeneas elbeszélésében mindig szereti ilyes erősítő körülményekkel támogatni visioi hitelességét, mint pl. Hector (270. sq.) is: »ecce ante oculos visus adesse« etc.

591. v. »confessa deam, megismertetvén az istennőt, azaz hogy istennő, v. ö. Hor. Od. 1, 35, 82. comitem abnegat = comitem se abnegat.« Th. Roszul; mert *confessa*

¹⁴⁷ Lám milyen baj, hogy az 577—88. versekhez hiányzanak a scholiumok. A mi interpreseinknek több dolgot adott ez a 32. vers, mint 3 vagy 4 annyi másutt.

= bevallván. Aztán ha egészíteni akarunk, csupa *se* nem elég, hanem *se esse* kell; — a Hor. példában pedig *se fieri*.

593. v. »*roseoque ore*, rózsás ajakkal.« Th. és Sz. *Roseus* itt nem »rózsás,« hanem rózsaszínű, és *os* nem »ajak,« hanem arc. — Weidner azt a felesleges megjegyzést teszi, hogy a *roseo ore* nem speciális bók Aeneástól a »szerelem istennőjével« szembe, hanem rendes jelzője Venusnak. Azt úgy is tudtuk, hanem mikép juthatott Weidnernek az a kietlen gondolat eszébe, hogy hősünk a »szépet tegye az anyjának«¹⁴⁸, azt nem tudjuk.

595. v. »*nostri* azaz Anchises, Creusa és Ascaniusra, kikkel mint Aeneas anyja egybetartozik.« Th. — Serv. egyszerűebben és értelmesebben: »*Et hoc loco, ut solet, unam se de Aeneae familia facit.*«

597. v. »*coniunxne*. A prózában volna *superetne coniunx*. *Ne* rendszerint a nyomatékos szóhoz csatlakozik.« Th. A megjegyzés egészben helyes; de nagyon pongyolán van szerkesztve. Az a tanítvány fogja legkevésbé érteni, a kinek éppen szüksége volna rá. Az első pontban magyarnak e lenne a szórend: »A prózában *superetne coniunx*? volna.« De így sem egészen jó, mert *supero*, abban az értelemben: *superstes sum* v. *super sum* (életben van még), prózában aligha eléfordul. A mi keveset idéznek, azt teszi, hogy túlélni (ném. ueberleben), s ilyenkor többnyire, mint a németben, accusativus határázója van. E helyt pedig nagyon kétlem, hogy a volna a kérdés értelme: túlélték-e Creusa és Ascanius Trója bukását.« A szabatos paraphrasis hát e lenne: »*supersitne coniunx*?« — Továbbá azzal, hogy »*ne* a nyomatékos szóhoz csatlakozik,« semmi sincs mondva; mert az az új kérdés áll elé, hogy »melyik szó a nyomatékos?« Mire csak akkor kész a felelet, ha élő szóval mondott magyar kérdés latinra fordítása volna a feladat. A helyes elméletnek pedig mind elemzésre világosítónak, mind gyakorlatra kalauznak kell lenni. Kisért-sük meg. — Felteszszük általános elv gyanánt, hogy egy kérdésben csak egy eszme van, a mit nem tud, vagy a miről kételkedve meg akar bizonyosodni a kérdő, s ez az elv azonnal nyújtja a szabályt, hogy: a »*ne* ahhoz a szóhoz csatlakozik, a mely a nem tudott v. kétfelt eszmét fejezi ki. Természetesen, mivel *ne* latin szó, csak is a latin nyelvre vonatkozik a szabály, melyet alkalmazva, úgy tapasztaljuk, hogy az úgynevezett kérdő szócskákhoz ragaszkodik a *ne*. *Quine quemne, quidne, numne, utrumne, anne* sat. Ha ilyen nincs, legtöbbször az ige mellett szokott lenni a helye, legtöbbször az azáltal jelölt cselekvény levén a nem tudás vagy kétség tárgya. Ha pedig a cselekvény körülményei közül valamelyik az, a megfelelő szó ragadja magához a *ne* szócskát, akár főnév valamelyik casusa — (odaszámítva persze a nominativust is, de kirekesztve a vocativust,) — akár adverbium¹⁴⁹ legyen az. Itt eléfordul gyakran az az eset, hogy több egyenmű és koordinált határázó van a mondatban, midőn aztán csak egyik kapja a *ne*-t, a többi *an* vagy *ve* szócskákkal sorolják melléje. Megesik ritkán az is, hogy az utóbbiak helyett megint *ne* van téve. A magyarhoz hasonlítva *ne*-nek határázóhoz való csatolása latinis-

¹⁴⁸ »Venus erscheint hier als Göttin und Mutter, nicht aber als Liebesgöttin, der Ernst der Situation schliesst jeden Gedanken an Liebe und Verlangen aus.« Hogy jutott hát ő n n e k eszébe Prof. ur? Hisz' a mi hősünk nem Oedipus, hanem »Pius Aeneas.« — Castis omnia casta, azt mondják. De biz' az ellentéte is igaz, még tán többször.

¹⁴⁹ *Nonne, necne, statimne, diune* sat. mind szép latinismuskok; de a ki példájokra legelsőben kísértette meg ezeket: »nem-e láttad?« »nem-e mondtam?« attól kedvem volna kérdezni: »nem-e vágnák ki a nyelvedet?«

mus, minthogy a mi hasonló szerepet viselő *e*-nk, ha ige van a mondatban, mindig ahhoz járul, akár nyomatékos legyen, akár se. Határozóhoz, vagy éppen ennek jelzőjéhez csak akkor, midőn az ige hiányzik; tehát csak az úgy szólva, viszhangzó kérdésekben. — »Beteg az egyik fiam. — Kálmán-e?« — »Sohasem voltam Bécsben. — Nem-e?« — »Lajos ma szépen irt. — Szépen-e?« — »Az idén sok rákot fogtak. — Sok a t-é?« De van még egy sajátsága a latinnak, a mit nyelvünk semmi szín alatt nem követhet, és ez az, hogy a latin még coniunctiohoz is ragaszthatja a *ne* szócskát. Pl. »Tamenne ista tam absurda defendes? (Cic. Nat. D. 1, 29, 81.) [385] És ez nem poetica licentia.

600. v. »hauserit ensis, átszurta volna a kard.« Th. — Bolondság! de legalább rövid. Bezzeg Heyne hosszúra birta nyújtani; »ut passim poetae, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat penetrat, transfigit latus, corpus.« Így iparkodik ő elhíttetni maga magával a — képtelenséget. De elhitte látom más is, és legújabban (1871.) Ladewig ismétli s azzal toldja, hogy: »haurire«-t, átszurni értelemben, Livius előtt, csak költők műveiben leljük.« Sem az előtt, sem azután, se költőnél, se prózairónál *haurit* azt, hogy szur vagy döf nem teszi. Alap értelmei folyadékot egy tartóból máshová vezetni. És így minden jelentése e két eszme közt leledzik, bezárólag: üresíteni és nyelni. Ide tartoznak nevezetesen a merítés, csapolás és ivás; és nincs az a *haurire*-s phrasis, a melyben az öt közzül valamelyiket értelmesen és találóan alkalmazni ne lehetne. *Poculum haurit* = üríti a poharat. — *Femur hausit* = a csomját megcsapolta (vért eresztett belőle). — *Corda pavor haurit* = a szívéből kiüríti, kicsapolja a vért a rémülés. — *Latus apertum hausit gladio* = oldalát karddal megnyitván, megcsapolta (vérét vette¹⁵⁰). — *Flamma hausit* = a tűz elnyelte. (A láng, ha nyalogathat, miért ne nyelhesse is?). E helyt is tehát az *inimicus ensis* csak »vérét veszi« Aeneas családjának s az »átszúrja« még másodrendű magyarázatnak se jó, és nagyon bámulok, hogy Th., a ki a mondottakat tudja, s részint jegyzete folytán mondja is, helyt adott annak a ferdeségnek. Szint' oly hebehurgyaság, mint a következő 601. v. alkalmával: »facies, arcza, azaz szépsége.« Következtesen majd a 622. v. alkalmával ennek kellene állani: »facies, arcz, azaz rúttság.« De nem, hanem »facies, látványok,« mi itt kétszeresen helytelen magyarázás. Olvasóm kitalálja: miért?

602. v. »inclementia, költői szó.« Th. Ezt már bajos volna kitalálni, miért. Azt tudom, hogy Justinus, az epitomator (Hist. 9, 2, 7.) »inclementia coeli« szólammal él. Bajos is képzelni, mikép legyen inclementia különösen és kirekesztőleg »költői« szó, midőn elmentársait: »clementia, clemens, clementer« sat. egész Virgiliusban hasztalan keressük. — Ezen versben *culpatusve Paris* szavakat így fordítja Sz.: »az áltad hibáztatott Páris.« Th. más szóval ugyan úgy: »a róni való Paris.« És még is megtámadja Sz., hogy »kiforgatta ezt a helyet az értelméből.« Ámde ezt, mint látnivaló, Th. nem tette, s csak abban hibázott, hogy Ribbeck pontozatát (semicolont Páris után) a szövegében elfogad-

¹⁵⁰ A philologiai acumennek fényes példája, hogy e versben (10, 314) az *apertum* jelentését átvit-ték a *haurit*-re: miszerint az utóbbi aztán = *confodit* lenne. Ezt se másképp nem lehet bebizonyítani, se az idézett verssel, melyet már Ruaeus igen jól interpretál imigy: »Exhaurit educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus et doliis, quae dicuntur exhauriri, cum facto foramine liquor ex iis educitur.« A »vulnus«-t az *apertum*, mint adverbialis jelző, jelöli. A *haurire* = confodere képtelen synonymia már Noniusnál meg van említve, mi nem teszi jobbá.

ta, minek azonban magyarázatára legkisebb befolyása sem látszik¹⁵¹. Az egész quiproquo Weidnernek talán rosszul értett és minden esetre rosszul alkalmazott jegyzetén alapul. A dolog úgy áll, hogy Ribbeck interpunctioja következtében az első mondat azt az értelmet kapja: »nem hibázott Páris« (*non culpatus [est] Paris*), mit W. szerint már korábban mint Ribbeck, így interpretált Häckermann. Ez ellen polemizál igen helyesen W. főképp abból az okból, hogy culpatus soha se = hibás v. vétkes, és aztán az egész helyet úgy interpretálja, mint Häckermannon és Ribbecken kívül minden commentator¹⁵², t. i. hogy nem a gyűlölt (*invisa*) Helena, sem nem a vádlott (*culpatus*) Páris, hanem az istenek mostoha, ellenséges indulata (*inclementia*) forgatta, döntötte fel (*evertit*) Tróját. Vesse össze már az olvasó a Sz. zavart és ellentmondással teli jegyzetét, mely magában is rossz, iskolai commentárban pedig kétszeresen az.

605. v. *mortalis* = emberi.« Th. és Sz. Mire való? Hiszen *mortalis* = halandó abban az értelemben minden mostani nyelven a lehető legközönségesebb kifejezés.

606. v. »caligat, borong. Ez igének cselekvő értelemben való használata, mi különben csak késő korban fordul elő, különösen a helynek félreértéséből származott.« Th. Ezt állítja Klotz; de én bizony nem hinnék oly könnyen a németnek. — A latin 500-ban Kr. u. még élő nyelv volt, és Fulgentius bizony jobban tudott latinul, mint akármelyik mai philologus. Azt se látom át: miért ne lehetne a sok ige egyike, melyet hol transitív, hol belszenvedő értelemben használ költőnk. És itt megjegyzendő, hogy a világosan transitív *habebat*-nak felel meg. *Sub iudice lis est* [386]. — A tökélyesen jelentéktelen, sőt megfoghatatlan »*humida*« helyett pedig nagyon hajlandó volnék egy kéziratból elfogadni: »*lumina*« olvasatot.

613. v. »*prima*. „legelő”, mert a scaei kapu a főkapu volt.« Ver. Ez igazán »szarva közt a tölgye.« *Prima* adverb. jelző, s a költő maga mutat igazi jelentésére a következő szavakban: »*sociumque agmen vocat*.« Nem a V. esze; de biz’ én Heynetől s Wagnertől sem tanultam volna el.

615. v. »*respice* non solum id quod adspice, sed attende et considera: merke wohl auf.« Forb. Ezt csak ő látta belé. Servius: Dicendo *respice*, ostendit vere iam caliginem ab oculis ejus esse sublatam.«

616. v. »*aegis*, nem pajzs,« Th. Nem biz’ a, de nem is: »mellvért,« mint tovább állítja, hanem általában mentőszerszám v. védfegyver, mely mind egyik, mind másik lehet, vagy olykor nem lehet. Mellvért p. o. nem Aen. 8, 354. Mert hogy lehetne képzelni: »*Jovem, cum saepe aegida concuteret?*« Vagy ezt: »*Pallas adest, et protegit aegide fratrem*.« (Ov. Met. 5, 46.)? [387]

618. v. »*sufficit*, nyújt« Th. Csak félig talál, mert a latin szóban, mint transitívumban, mindig benne van befoglaltan az ismételve nyújtás, a fogyatkozás kipótlása eszméje. Forbiger figyeltet a 467. versbeli *subeunt*-ra, midőn t. i. a torony által agyon zúzott csapat helyébe, más sereg tódult oda. A folytonos pótlás eszméje magyarázza ki az intransitív *sufficit* egészen másnak látszó értelmét is. Hasonló hozzá az »*explicit*.«

¹⁵¹ Th. gondolom, nem is sejtette, mi mindent vonhat maga után az a szerencsétlen semicolon; bizony Häckermann sületlen magyarázatáról se hiszem, hogy tudott volna egy szót is; tehát nem is írhatta jegyzetét »H. után,« mint Sz. állítja, a ki maga is csak Weidnertől hallotta hírért Häckermannnak.

¹⁵² Ladewig világosan figyeltet a helyes magyarázatra e szavaival: »*tibi* ist mit *evertit* zu verbinden. Amde ezt a semicolon lehetetlenné teszi. Mindezeket számba vehette volna Th.

619. v. Az »eripe fugam« minden igaz ok nélkül sok gondot ad a commentatoroknak, és nem egy facsaros magyarázatra ád alkalmat; milyen pl. a Thewrewké is (talán Jahn után): »ragadd meg a megmenekülés alkalmát.« Már pedig világos, hogy az, a mitől oly szörnyen óv Heyne, t. i. hogy *rapere fugam* csupán erősebb, de azonos szólam a *capere fugam*-mal, és az, hogy itt *eripere*, = *rapere*, (»e vacat« szokta mondani Servius), ezerszer hinnivalóbb¹⁵³, mint az, hogy *fuga*, futásra vagy menekülésre való alkalmat tegyen, mely utóbbi eszmét Bramah-sajtóval se lehetne kipréselni a *fuga*-ból. Tehát *eripe fugam*-nak a legtermészetesebb interpretatioja a *cape fugam*, a mint értette és érti is azt minden elfogulatlan olvasója az Aeneisnek.

623. v. Csak azt akarom újra megjegyezni, hogy a *numina*-ban némely commentator megint *voluntas*-t lát¹⁵⁴. Hogy és mikép láthatta testi szemeivel Aeneas az isteni akaratot, aut deus, aut dominus Forbiger« a megmondhatója¹⁵⁵.

626. v. »Ac, velut következőn utána, valamely hasonlat felhozására szolgál.« Th. — A hasonlatot *velut* ismerteti, s abban az *ac* merőben ártatlan. Constructióját hát ez a jegyzet nem érteti meg. Másutt is hasztalan kerestem segínyt a légben ingani látszó *ac* megállítására. Megkísértem hát magam. Világos egyszer, hogy *ac*-ot semmi sem követi egyéb, csak a *veluti*-val kezdő és *traxit* *ruinam* szavakkal végződő hasonlat. Igen de ennek *veluti* a coniunctiója, mely az *ac* nélkül is hozzá csatolná az előbbi képhez a hasonlatot. Fel kell tennünk, hogy Aeneas két »tableau«-ban akarja hallgatóival Trója pusztulását képzeltetni. Az első egyenes szavakkal festi: »omne considerare in ignis Ilium, ex imo verti Neptunia Troia,« a másikat, mintha már nem kapna szavakat reá, csupán hasonlatban rajzolja, és nem alkalmazza a szokott »sic«-kel (V. ö. Aen. 12, 908 és 913. v.) magára a dologra. A gondolatmenet e szerint: »*Tum vero mihi visum (est)*.

A) »*considerare* *et verti* *ac* B) (tale quid fieri) *veluti cum* etc. Ebből következik, hogy Troia (625.) után sem két pont, sem pontos vessző nem kell, hanem vagy semmi pontozat, vagy legfeljebb comma.

631. v. »avolsa, ami kötelek által szokott megtörténni.« Th. — Ki kérdezte? Honnan tudja? Mit magyaráz? — A mely élőfa »*ferro accisa*« már »*nutat*,« annak nem kell kötél a ledöntésére; »*volneribus evicta*« (tehát nem *funibus vincita*¹⁵⁶) magába is ledől az, még néha agyon is üt egy-egy favágót.

A 632. versbeli *ducente deo*-ról tanakodnak, hogy »ki lehetett az?« Felesleges tünődés!

¹⁵³ *Rapere* még jobban összeillik a *fuga*-val, mint *capere*; mert hiszen *raptim* = futásban. »Oscula congerimus properata, sine ordine, *raptim*, et querimur parvas noctibus esse moras« (Ov. Ep. 18, 113.) [388] Különben *raptim*, ex vi vocis = lo p v a, k a p k o d v a, m e g s z a g g a t v a. Soha sem teszi ellenben azt, a mit: *vehementer* (»gewaltsam« Hudem szerint Klotznál) és kiváltképen nem a Hud. idézte helyen: »Semine *raptim* avium fame devorato « (Plin. H. N. 17, 22). *Raptim* devorare = el v. felkapkodni; avium fames = éhes madarak (*αλλοιότης*).

¹⁵⁴ *Numina non deos commemorat poeta, quia de inimica deorum voluntate sermo est*,« Forb.

¹⁵⁵ Legyen szabad elbeszélnem némelyek kedviért, hogy midőn Linné Párisban járt, Jussieu tanítványai letépték egy tő növényről az ismertető jeleket, s úgy vitték Linnéhez próbára, ha meg bírja-e nevezni. Linné azt felelé kérdésekre, hogy: »aut Deus, aut Dominus Jussieu!«

¹⁵⁶ Ezek a szavak Ovidius hasonló képében azon a helyen állanak, a hol a miénkben a »*volneribus evicta*.« Mind a kettő jellemző vonás a maga helyén, de egymással semmi közük. V. ö. »..... labefactaque tandem ictibus innumeris *adductaque funibus* arbor conruit.« (Ov. Met. 8, 774.) [389]

633. v. »expedior, szerencsésen kiérek.« Th. A »szerencsés kérés« következménye az *expedior* jelelte cselekvénynek, de nem maga a tény, melyet jobban interpretál Heyne »liberum iter habeo inter hostium tela et flammas.« — Kihagytam azt, hogy: *expedior* = *expedio me*,« mi Szénássynak annyira megtetszett, hogy csak azt vette át: »utat nyitott magának.« Hamisan, mert nem Aeneas, hanem a *ducens deus* nyitott neki utat.

635. v. »abnegat, vonakodik.« Th. A mily közönségesen bevett, ép' oly ünnepélyesen száműzendő lenne a *denegare*, *adnegare* (*abschlagen*, *verweigern*, *refuser*) igék »vonakodás«-sal való értelmezése. »Vonakodik« az, a ki csinálna is, nem is valamit, nem akarást inkább színlel mint tanusít, vontatva cselekszik: szóval, nem messze áll jelentése a synonymájától: huzakodik v. »huzalkodik.« Abnegat = határozottan, ke-
reken megtagad valamit, meggyőződéssel és őszintén nyilvánítja, hogy nem akar valamit. — Továbbá azt állítja Th., hogy *abnegat* »költői szó« és »class. prózában hiába keresnök.« Csak úgy állana az, ha Plinius és Quintilianus nem volnának classicusok. Harduinus az úgy nevezett classica i literatura legnagyobb részét a középkori szerzetesek gyártmányának állította, és csak Pliniust egynéhányad magával vette ki s ismerte el igazi régi korunk. Th. tán ezért akar bosszút állani a polyhistoron?

638. v. »integer aevi, szintugy Aen. 9, 255. Ov. Met. 9, 441. — Integer vitae Hor. Od. 1, 22, 1. [390] Integer animi Ej Sat. 2, 3, 220.« Th. — Az igaz, hogy mindezekben a példákban genitivus áll az *integer* mellett; de vagy egyéb is, t. i. a genitivus az integerrel van construalva, annak a regimene, holott a mi példánkban nincs ez az eset, itt a genitivus »aevi« a *sanguishoz* tartozik. *Vos, quibus integer aevi sanguis* = ti, kikben a koro-
toknak megfelelő vér ép és egészséges.

640. v. »agitate fugam hajtsátok végre a menekülést.« Th. — *Agitare* és *agere* annál inkább épen *peragere* közt nagy a különbség. *Agitate fugam* = járjatok abban, hogy meneküljete. Ez is »magyar kifejezés,« de *aequivalens* is. A latin *aequivalens* megtanulhatta volna Th. az előtte nyitva álló *Forbigerből*: » = moliri, capessere fugam.« Wand.

642. v. »Csak egyedül egyféle értelemben képez unus, a, um, többes számot.« Th. — Nem értem; de biz' a tanítvány sem fogja.

645. v. »miserebitur hostis, t. i. látván, hogy küzdve keresem haláloamat.« Th. Ebből egy szó sem igaz. Hiszen Anchises nem volt abban az állapotban, hogy Decius szerepét játszassa. Nem is azt mondá elébb, hogy »*mortem quaeram*,« hanem azt, hogy: *m. inveniam*! A gutaütött vén ember szagot makogása ilyes gondolatmenetre hágy következtetni. »Lesz még annyi erőm, hogy kivégezzem magamat saját kezemmel. Az ellenség tán megszán s egy marék port vet holttestemre s jutalom fejébe kifoszt. Ha nem teszi, nem törődöm sokat eltemetnek-e vagy nem.« — A commentatorok mind az ellenség »kezevel« öletik meg Anchisest, Cerdán meg Wagneren kívül; én pedig: malim cum his vera sentire, quam cum aliis errare [391].

649. v. »*fulminis afflavit ventis*. Régi bölcsészek azt tanították, hogy a villámot a szelek hajtják ki a szétválasztott felhőkből.« Veress keze; de Ladewig esze. Ez egyébiránt csak egy kis adag abból a rengeteg tudósságból, a melyet a commentatorok e pár, semmi nehézséggel nem küzdő szóra pazaroltak. Mondójok, akár Anchises, akár Virgilius, a régi és újkor minden népénél szokásos kifejezéssel élt, mely szerint a kit a menykő nem talál ugy, hogy megölje, azt »a szele éri.«

651. v. »Effusi lacrimis;« Th. paraphrasisánál: »t. i. sumus, sirva sirtunk stb. és a Weidner — Szén. alanycseréjénél (miből semmi sincs) világosabban és helyesebben ma-

gyarázza azt a szólamot az *aequivalens*: »könyüktől ázva« (in Thränen zerfließen, baig-nés de larmes sat.) — Th. »*sumus*«-a pozitív hiba, mert *effusi* a *nos* adverb. jelzője. Igaz, hogy ott egy ige »ragyog a jelen nem létével«; de e nem »*sumus*«, hanem »*instamus*«, »*oramus*«, (orare non desistimus stb.)

654. v. »*inceptoque et sedibus haeret in isdem*. Közösség miatti rövidítés.« Th. Ez legfeljebb a constructiót magyarázná, mi felesleges. De itt az a baj, hogy *haeret* a *sedibus*-hoz gondolva tulajdonképi, az *incepto*-hoz értve átvitt értelemben van véve. Ezt Heyne »*commodum*«-nak és »*compositionis suavisitas*«-nak nevezi, mi azt juttatja eszünkbe, hogy: *veluti Balbinum polypus Hagnae (delectat)*. Valódi calembourg biz' az. Virgiliust elkapta a humora. — A mi a Weidner koholta és Sz. tolmácsolta szabályt illeti, a közös praepositóra nézve, az csak — szófiabeszéd.

657. v. »*men, me - ne*. Az enklitika, E-jének eleste által, eltompult.« Th. Felesleges magyarázat és rosszul mondva el. — »*posse sperasti*. Minthogy a *posse* igének jövő idejű határtalan módja a *fore ut* körülíráson kívül nincs, tehát a *futurum* helyett *praesens* (*posse*) is állhat, különösen *spero* után.« Th. és Sz. A szabály legyen úgy a hogy — (pedig nekem az ellen is van kifogásom), — de itt minden esetre rosszul van alkalmazva. Itt ugyanis nem *speras*, hanem *sperasti* van, s a *perfectum*-ra vonatkozó *posse* már mint *praesens* a *futurum*-ban van.

661. v. »*Patet isti ianua leto*.« Itt az *isti* nem pronomen, (a n n a k a halálnak, »ad talem mortem«, Heyne), hanem adverbium és = i t t. L. az 548. versre tett jegyzésemet.

662. v. »*de sanguine* helyi értelemben véve, azaz arról a helyről, a hol Priamust megölé.« Ezt tanulta Th. Forbigertől; vissza is adhatja neki, mert a *de*, mint a görög *ἐξ, ἀπό*, vonatkozhatik bizonyos időpontra, mely után rögtön következik valami. Azt az időpontot többnyire időjelentésű szó jelöli, de olykor cselekvény is. Csak az utóbbira hozok fel egy példát: »*Non bonus somnus est de prandio*« (Plaut. Most. 3, 2, 8.); mert az előbbiekre: *de die, de nocte, de mense, de tertia* etc. *vigilia* etc. teméntelen van. Tehát: *multo de sanguine Priami iam aderit Pyrrhus*, akárhogy tiltakozzék Forbiger, azt teszi, hogy: Pyrrhus, a ki csak most ölé meg Priamust fiastól, rögtön itt lesz. De *sanguine* = *de caede*. Weidner a *sanguine*-t betű szerinti értelemben veszi; de így aztán a *de*-nek nem volna más szerepe, mint a mi a mai nemesi czimekben.

670. v. »*numquam omnes hodie moriemur inulti*.« Itt a *numquam* nem akar összeférni a *hodie*-vel. Servius könnyen segít a dolgon: »*N u m q u a m . Pro non.*« Igaz, de nem elég; mert kell valami okának lenni, hogy nem *non*-t, hanem *nunquam*-ot irt Virgilius. Én ebből a magyar szólamból: *Soh'se bánom én!*« vagy »*Soh'se bánd!*«¹⁵⁷ indulva ki, hogy *nunquam* olykor synonymája ezeknek: *nequaquam, nullo modo*; tehát azt teszi, hogy: semmiképpen sem, semmi esetben sem. Talál ez tökélyesen mind a kérdéses helyre, (Ha ma meghalunk is, semmi esetben bosszulatlan nem halunk meg mindnyájan), mind ezekre: »*Nunquam hodie effugies*.« (Ecl. 3, 49.) — »*Ut vestrae fortunae meis praecedunt, Libane longe, qui hodie nunquam ad vesperum vivam*.« (Plaut. As. 3, 3, 40.) [392] — »*Scio ubi sit, verum hodie nunquam monstrabo*.« (Ter. Ad. 4, 3, 17, Bip.) — »*S. nihil ne in mentem? Ct. numquam quidquam*.« = Éppen semmi sem! (Id. ib. 4, 1, 12.) — »*Vi numquam eo subiri potuit, fames postremo inde detraxit hostem*.« (Liv. 3, 23.) [393] — Ellenben kiforgatja értelméből s megfosztja pathosától a szóba vett mondatot Th. travestálása »*soh'se halunk mi máma meg*.« — Nem sok vizet zavar a We-

¹⁵⁷ Miről ismét nem tud semmit a M. Ny. Szótára.

idner jegyzete sem, melyet Sz. imígy tolmácsol: »A közbevetett *hodie* (= ma még)¹⁵⁸ által a fenyegetés nem szorítkozik ugyan a mai napra (v. ö. *nunquam*), de bizonyára hangszulyozva van.« Ebből mit tanulunk »máma?«

671. v. »*Hinc, posthac*« Th. *Hinc* = azonnal tehát. *Posthac* = ezután valamikor. Rosz interpretatio.

678. v. »*coniunx quondam tua dicta*.« [394] Magyar commentatoraink nem magyarázzák a *quondam*-ot; pedig két német összekapott rajta s egy harmadik arbiternek állott. »*Quondam* acerbo cum dolore, quasi iam desierit esse eius coniunx et quasi ille pristini amoris oblitus sit.« Wagner. Helyesebben azt itéli Forbiger, mint Schirach: »Respicit nempe vocabulum ad futurum tempus; *relinquor*, inquit Creusa, *tua dicta coniunx, quondam*; i. e. relicta *olim* modo tua coniunx fui, non amplius; praeteriit nomen.« — Én egyéb különbséget a kettő közt nem látok, hanem hogy *Creusa* Schirach szerint magát már özvegynek képzeli, Wagner szerint pedig: száma özvegynek.

680. *Subitum*-ról azt írja Servius, hogy adverbium. Th. nem szereti, s azt állítja, hogy mint adiectivum költőibb, hogysen mint adverbium lenne. A különbség itt se sok, és csak a constructioban van, mert *subitum* az első nézet szerint határozó, a második szerint jelző. De fordítani mindenesetre adverbiumnak kell¹⁵⁹.

682. v. »*visus*, úgy látszott, mintha.« Ver. Nem »mintha« biz'a, hanem valóban látszott, »and no mistake,« mondaná egy Jankee.

A 682—84 versekbe foglalt leírás sok tekintetből volt vita tárgya, mit érdektelen s tanuságtalan lenne előadni. Én úgy képelem, hogy Julius feje tetején (de summo vertice) legelsőbben egy kúpforma kis lángocska (apex), tegyük mintegy gyertya lángja, mutatkozott (*visus*) könnyedén lebegve (*levis*, adverb. jelző), mely gyenge világot (*lumen*) árasztott (*funderere*). Aztán terjedve (*pasci*) körül borongta v. gomolyogta (*lambere*) a gyermek fejét (*comas et tempora*), de nem gyújtott (*tactu innoxia*). Ennyi az egész.

685. v. *trepidare* = remegni. *Metu pavidus* = félelemtől elfogva, vagy röviden: ijedten.

690. v. »aspice nos hoc tantum, *τοῦτο μόνον ἡμᾶς ἐπίβλεψον*, csak az egyszer tekints reánk!« Th. Ebből a következők, hogy »*hoc*« azt tenné: »*hac vice*,« mit azonban se elmélettel, se példával kimutatni, és általában a két accusativussal az idézett mondatban kibékülni nem lehet. A *hoc*-nak plausibilis jelentést se Wagner erőlködései (ad h. l. et in not. ad Aen. 3, 56.), se a Ladewig görög parallelje, melyről nem tudni: locus-é vagy csak fordítás¹⁶⁰, nem adnak. Legjobb hát visszatérni a régi pontozatra: »aspice nos; hoc tantum; etc. t. i. »tekints reánk; egyebet ne tégy; s aztán ha látod, hogy megérdemeljük, segíts rajtunk!« E legalább természetes felvétel s hasonlít egy kicsint a huszár fohászához, a ki midőn párbajra tűzött össze ellenségével, azt mondta hogy: »uram isten, ne segíts se neki, se nekem; csak nézzed, majd én eligazítom a dolgomat veled.« Még abban is hasonlít a két eset, hogy az újabb kritikusok és commentatorok a huszárral tartanak, s a »segélyt« kihagyatják az Anchises fohászából. Ugyanis a vul-

¹⁵⁸ Umgekehrt ist auch gefahren: »még ma.«

¹⁵⁹ Kissé másképp fejeztem ki, mint Th.; mivel gondba került míg szavait: »Melléknév költőibb hogysen igehatározó volna,« megérthettem. Jónak látám hát lefordítani magyarra.

¹⁶⁰ Én legalább mai napig sem tudom; de úgy látszik, hogy Th. meg Weidner sem tudták, hanem mindenik eltulajdonította egyszerűen a Ladewig görög paralleljét.

gatus textusbeli »*da deinde auxilium*« helyett ma már ezt kell olvasnunk: »*da deinde augurium*.« Elégséges okát nem látni¹⁶¹, de így van. Most ez a színvonal!

693. v. »*laevom adv. gyanánt használva, költői.*« Miért lenne egy nagyon, közönséges jelenségnek, annak t. i., hogy adiectivumok neutrumai accusativusait adverbiumoknak használják, ez az egy példája, inkább »költői,« mint a többi akármelyik. A »költői« névvel való »abusus tollit usum.«

698. v. »*sulpur*« (sulphur h.) — 700. v. »*morast*« (mora est h.) — 703. v. »*Troiast*« (Troia est h.), megannyi színvonal.« Egyebet nem lehet se mellettök, se ellenök mondani.

707. v. A következő jegyzetet kitűzőm pályázatra, hogy jelentse magát, a ki érteni s magyarázni bírná: »*imponere*, há g j föl, medialis parancsoló mód. Korántse lehetne mondani: *inponere a me*; mert egy tisztán szenvedő értelemben vett második személyű parancsoló mód — esztelenség. Hogy más tegyen valamit velem, azt csak annak a másnak lehet okszerűen parancsolni, nem pedig nekem.« Minthogy nem értem, elemezni sem próbálok. A kérdés nem a körül forog, hogy »*medialis*« vagy »szenvedő« jelentése van-e *imponere*-nek, hanem hogy infinitivus modusban van-e, vagy imperativusban? Infinitivusnak — görögösen — parancsoló értelemben, csak az egy Ladewig állítja, s az Aeneisből *sequi* (2, 350.) *velare* (3, 405.) *sperare* (7, 126.) Val. Fl. Argonauticonából pedig (3, 412.) *adhibere*, példákat hozza fel. De a Virg. locusaiban csak Ladewig szemével láthatni »parancs«-ot; a Val. Flaccuséban pedig tanácsosb egy verbum fin. ellipsisét tenni fel, hogysem azt a képzelt graecismust. (V. ö. a 350. versre irt jegyzetemet.) De még ha elismernök is azt a használatát az infinitivusnak, a jelen helyre nem alkalmazhatni. Mert *imponere* = *impone*, azt tenné, hogy »tég y fel« (valamit a vállamra). Ez a »valamit« pedig mindent jelölhet a világon, csak Anchisest magát, a kinek mondván, nem, soha sem! *Doce* azt, hogy *doce te, lege a. h. lege te, vide, a. h. vide te, vince, a. h. vince te* stb. nem teszi és nem teheti, míg t. i. barátságban marad a logika a nyelvtannal. Holott ebben: *imponere cervici nostrae* = »tétessél fel a nyakamra«, hogy betű szerint fordítsam, bizony legparányibb »esztelenség« sincs, és ezt inkább az ellentmondó állításban kereshetni. Summa summarum: *imponere*, tehát a legtisztább imperativus.

721. v. »*latos humeros*, nem vaktába való majmolása a homer. *εὐρέας ὤμων*-nak. Aeneas erős izmos férfiúnak kell képzelnünk, a ki a hátán terhet czipelve is bír futni szükség esetében.« Ladew. Ha hát tüzetesen van mondván, mint magasztaló tulajdonság,

¹⁶¹ Az *augurium*-ot *auxilium* helyett Peerlkamp postulálá 1843. Okolása elég gyarló. Nem tudja ő, írja, »miben különbözzenek *adspice nos* és *da auxilium*.« A kérés gyakran bőbeszédű, s az idézett összeállítás bőbeszédűség lehet, de tautologia szintugyanem, mint az, hogy: »szánj meg és segíts rajtam!« Második érve a holl. tudósnak az, hogy »Servius is valószínűen *augurium*-ot olvasott.« Feltevése azon alapul, hogy a scholiasta az »intonuit laevum-ra ezt írja: »Ostendit Anchisen omine commonitum, petisse confirmationem.« Igen de ezt a »haec omina firma« szavakban kéri s mire a mellékesebb dolgot (az *augurium*-ot) kétszer kérni, s a főkélléket, az *auxilium*-ot egyszer sem? Mert biz'a reá tekintés még nem segélyadás s akárhogy reá mereszszem a szemem a koldusra, azzal még nem kapott alamizsnát. Véleményem szerint nem a netaláni *augurium* sugallta a 691. és 693. versekre irt archaeol. tárgyú scholionokat, hanem megfordítva, ezek az *augurium* olvasatot, melyet Val. Probus csempészett be s Ribbeck is elfogadott, holott ő maga írja másutt, hogy a Probus tanúságai többnyire »certa fide carent.« Még az a baj is van, hogy az »*augurium*« kedviért a *deinde*-nek egészen természete elleni értelmet kell adni, mintha azt tenné, hogy: második »*Da deinde augurium* = adj egy második jelet.« Az *auxilium*-mal nincs semmi baj, mert *deinde* a *da* határozója.

annál furcsábbnak tetszik, hogy Aeneas mondja maga magáról. Ezen az aesthetikai nehézségen csak úgy segíthetünk, ha a *latos*-t adverbialis jelzőnek vesszük, s így magyarázzuk: »vállamat egész szélességében beterítetttem ruhával és oroslány bőrrel.« Annál inkább kell ezt tennünk, minthogy a *subiecta* is hasonló átalakítást követel.

724. v. »non passibus aequis Virgilius kísértménye (Versuch) igen találóan festi ugyan a természetet, de nekem úgy tetszik, hogy még sem illik a helyzet komolyságához.« Weidner. Ime a Schulmeister az ő egész pedántságában! És én épen a pedánt-tól kérdeném: illik-e a helyzet komolyságához, mikor a csecsemő Astyanax vissza retten a sisakos Hectortól; mire: *ἐξ θ' ἐγέλασσε πατήρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ*.« (II. 6, 471.) [395] Ha Hector és Andromache az elválás pillanatában nevezhetek a gyermek ijedtségén: miért ne mosolyoghatott volna Aeneas a kis Julus aprításán. Pedig ott jóval »komolyabb« volt a »helyzet,« mint itt. Hector csaknem bizonyos halállal ment szembe, holott Aeneas előtt a menekvés csillaga sugárzott.

Még inkább mint az elébbire, el lehet a 727. versre mondani: »tantaene animis scholasticis caligines? A »*neque adverso glomerati ex agmine Graii*« constructiójában minden combinatiót elpróbáltak az interpresek, csak egyet nem, az — igazit. A kísértmények elésorolásának csak úgy lenne érdeke, ha közülök kellene választanunk. Nem így lévén, »üljünk be,« néhai Erdélyi Jánosként »mindjárt a dolog közepébe:« Ordo est: »*Neque | agmine glomerati | ex adverso | Graii*.« = Sem a velem szembe támadólag csoportosuló (akár: rohammal tóduló) görögök. A megoldás oly meglepőleg tárja fel a helyes értelmet, s a nyelvtani viszonyok oly ismereteseek benne, hogy igazolását mellőzhetem. Inkább azt kutatom: mi rejthette el mind e mai napig. a commentatorok árgusi szemei elől? Nem kell soká keresni: oka az a nyavalya, melyben mindannyian sinlenek, t. i. valamint a *numen*-nek abstract értelmébe (voluntas, potentia stb.) vannak belébőszülve, s a concret-től (istenség, isten) szintúgy iszonyodnak, úgy — de megfordítva — az *agmen*-nek a concret, de átvitt (csatarend, sereg, csapat) értelmét látják rendszerint, és eredeti abstract (roham) jelentése ritkán jut eszükbe. Hinc illae lacrimae.

729. v. »comiti, collectiv értelemben, t. i. mind Julust, mind Creusat kell rajta érteni.« Th. Bókot akar mondani vagy a költőnek vagy Aeneasnak a lexicologia, sőt az igazság rovására. *Comes*-t »collectiv értelemben« soha sem látta Th. s minthogy rendes és szokott pluralisa van, ezután sem hiszem, hogy lássa. E felett a »*vestigia longe servans coniunx*«-at *comes*-nek mondani nem lehet, a *pone subit coniunx*« az elébbi kifejezés értelmét nem gyengíti meg. Másfelől, akárhogy himezzük-hámozzuk a dolgot, a »pius Aeneas« bizony egy kissé megfélekedezett volt a feleségéről s nem igen tekintetett hátra: vajon meg van-e a »*pone subit*.« A humoristicus Virgilius nem is palástolgatja ezt a hibát, mely egyedül tette — költői valószínűséggel — a Creusa elvesztését lehetővé, s a melyen a későbbi keresés nem igazított, úgy szólva semmit.

736. v. *confusam eripuit mentem*. A *confusam* jelzőt Donatus, Weickert, Forbiger, Weidner s utána Szénássy »prolepticum«-nak állítják. Ladewig ellenben nem lát semmi prolepsist benne s Ver. tolmácsolása szerint így magyarázza: »már elébb zavart eszméletemet teljesen elrabolta.« Helyesen és természetesen; de Th., mint Hercules a válaszüton nem tudta melyiket kövesse az ellenkező két kalauz közül s azzal akart mind a kettőnek igazat adni, hogy: »eszemet összezavarta és elvette.« Megérdemlené, hogy úgy járjon, mint a »Botcsinálta doktor« békéltető szomszédja.

738. v. »misero fato est erepta. Bal eset folytán (azaz: következtében) elszakadt, »el-
veszett.« Ver. — Comm. »két szék közt a pad alatt maradt.« Jegyzetét Ladewig után írta,

a ki abban a vulg. lectiohoz: *fatone erepta*, tartotta magát, s a *misero*-t ablativusnak vette. Szövegében ellenben a Ribbeck coniecturája szerint: *fato mi erepta*, nyomatta a verset V., minélfogva «*misero*» (*mi*) nem ablativus, hanem dativus, mire későbbben Ladewig is reátért.

741. v. »animumve reflexi, se nem fordítottam rá eszemet, azaz nem ügyeltem rá. Költői kitétel. Különbén animum reflectere, annyit tesz, mint animum flectere mitigare. Th. A jegyzet első szavaira megörvendettem volt', hogy comm. szerencsésen felfedezte a nem értett *reflexi* igazi jelentését. De a következők elosztaták ámulásomat. Labruyére Menalque-ja csónakozás közben kivevé zsebéből az óráját, hogy lássa, mennyi az idő; de azon közben elfeledvén, hogy mit akart vele, mint valami alkalmatlan portékát a vízbe dobta. A világra úgy tett Th. a *flectere*-vel, melynek valódi értelme: hajtani, csavarni, fordítani (ex uno disce omnes: »de foro in Capitolium *currum flectere* incipiunt), és ezt a jelentését a kérdéses *reflexi*-ben is megtartja, a »*re*,« mint számtalanszor, otiosum vagy vacans levén. Példák: (canes caudam) sub alvum *refle tunt*« (Plin. 11, 111.) »(Dentes) Elephanto *reflexi*.« (Ib. 62.) — »(Metellus) ... cum alio cursum direxisset, subito in Contrebiam *reflexit*.« (Val. Max. 7, 4, 5.) Tehát sem simplex, sem compositum alakjában nem költői ez az ige, s költők és prózairók egyaránt használják mind *flecto*-t, mind *reflecto*-t, hajtók, fordítók, görbítők, csavarok, térítők jelentéssel, hol testi, hol szellemi értelemben. *Mitigare*-t pedig *flectere* soha se teszen, és legkevésbé abban, hogy »*Flectere si nequeo superos* etc. (Aen. 7, 312.) Mind ezeket a valótlanságokat annak köszönheti Th., hogy Forbiger után indult. Meg kellett volna maradnia ebben, hogy: »nem fordítottam rá eszemet;« ámbár ez is csak nagyjában jó, mert alakjában el van véve. Nem mondja Aeneas, hogy »nem jutott eszébe a neje,« hanem: »*non prius*,« azaz »csak akkor jutott.«

749. v. Ezt a verset Heyne *tibicen*-nek (kijavítandó helynek) tartja, Peerlkamp aesthetikai okokból kidobandónak véli, s Ribbeck zárjelekkel gyanusnak bélyegzi¹⁶². Sem egyikre, sem másra nem látok semmi okot. Valahol meg kell mondani Aeneasnak, hogy vissza akar térni a Creusa keresésére. Másutt pedig nem mondja, csak ebben a versben, mely annyira szükséges, hogy ha a szóban forgó helyet annak a versnek hiányával adjuk valakinek olvasni, kétségen kívül érezni fogja az ürességet. Ezt a próbát a kritikus maga nem teheti meg, mert neki a fejében van már a vers, mely öntudatlanul kipótolja a különben érzendő hiányt. E felett én a méltatlanul gyanúsított versben egy szép vonást is látok, és éppen abban a képben (*fulgentibus* armis,) melyről azt mondja Ribbeck (l. c.), hogy »prorsus intempestive de Aenea in urbem redituro praedicatur.« »Prorsus« biz' a, kritikus ur, de épen abban az »intempestivitas«-ban rejlik a költői rajzvonás. Aeneas confusióját (confusa, erepta mens) Creusa elveszte még feljebb fokozza, s ő zavarában, mint ellenség közzé induló, fegyverkezik gépiesen, nem bírván megfontolni, hogy a »*fulgentia arma*« reávonja az ellenség figyelmét s akadályozza őt a keresésben. Az a gondolat pedig, hogy ő egyedül megvédheti magát az egész görög sereg s ennek hősei ellen, az örültséggel határos. Mintha mostani higgadt elbeszélésében azt mondaná Didónak: *ilyen bolond voltam én!*« Én nem állítom kereken, hogy ezt és így akarta értetni a költő; de mint feltétel, diadalmasan versenyez azzal, hogy »amugy hebehurgyán odavetette a verset, azzal a gondolattal, hogy majd jobbat ír helyette.« A mi

¹⁶² ... ipsum poetam aut non scripsisse aut sequentibus scriptis obliterari voluisse persuasum mihi est« (Ribbeck. Proleg. p. 111.) Az utóbbi feltevést nevezte maga Virgilius tréfásan: »*tibicen*«-nek.

a másik feltételt, az interpolatiót, illeti, a mondottaknál fogva nagyobb költőnek kell vala az interpolztornak lenni, mint maga Virg. volt. Nem árt egy kis psychológiát is tudni az aesthetikusnak. — A mi a Th. ellenvetését: »Gyanus vers annyiban hogy már 671-ben az volt mondva, hogy Aeneas fölfegyverkezett,« illeti, arra azt feleli Ladewig, hogy »Aeneasnak hogy az atyját a hátára vegye, le kellett rakni a fegyvereit.« Hasonlóképp nyilatkozik — mintha csak ő gondolta volna, Weidner is, és utána Sz.¹⁶³ Egyébiránt Heyne, Peerlkamp és Ribbeck kifogásai egészen mások, és egymástól is mind különbözők.

755. v. Horror ubique *animo*, simul ipsa silentia terrent.« — Magyarázóink mind elfogadták Ladewig és Ribbeck után a néhány kézirat által támogatott »*animo*« olvasatot, s egyik se említi meg, hogy a vulg. szövegben *animos* van. Ladewig azt az okát adja, hogy *an imi* (a többesben) egyes személyre vonatkozva, csak a lélek indulatos mozzanatait jelöli; de az ellen három kifogást tehetni. Először nem épen kényszerítő szükség azt tenni fel, hogy Aeneas éppen csak a maga *animus*-át érti; mert általános is szólhat. Hiszen rajta kívül több menekvő is barangolhatott ott. De tegyük, hogy csak Aeneasra vonatkozik az *animos*; azt kérdelem, másodszor kell-e különb »leidenschaftliche Gemüths-bewegung,« mint a mit a »horror« okoz? Ha egyiket sem engednék meg, van egy harmadik olvasat is, melyet egy scholiasta (ad Stat. Th. 1, 494.) tartott fenn, s a melynek az az előnye van, hogy accusativus; holott *animo* dativus, még pedig merőben *h i v a l k o d ó dativus*. Mert »*horror est animo*« egy mákszemmel sem mond többet, mint: *horror est*.¹⁶⁴ Az *animo* hát egy haszontalan függelék volna ad explendum metrum. Ellenben *terrent* transitivum verbum, s mint ilyen imperiose követel accusativust. E szerint *animos*-ra, ha gondolati szükség nincs is, de van ám nyelvtani. Sőt van aesthetikai is, a mennyiben a mondat két tagja közt czélzott ellentét csak is így van kifejezve (*ubique horror, imo ipsum silentium terret annimos*); a »bágyadt« *horror ubique est animo* pedig sejteni is alig hagyja. Maradjunk tehát a réginel: »*animos*.«

758. v. »*edax* átvitt értelemben csak költői.« Ladew. — Ez többet nem tehet, mint azt, hogy a fenn maradt latin irodalomban csak költőknél leljük. De ugyan mi különös van abban, hogy a metaphora általában gyakoribb a költőknél, mint a prózairóknál? Csupa meddő eruditio.

760. v. *Procedo et Ez az olvasat Heinsius kiadása óta van bevéve, a korábbiak procedo ad, v. protinus ad* lévén. Csak azért említém meg, hogy a »*procedo*,« az »*arcem reviso*,« s a továbbad (768) következő: »*ausus voces iactare*« azt a kíváncsiságot keltette bennem, mikép járkálhatott és kiabálhatott elannyira »*sans gêne*,« azaz *secure* a győzedelmes ellenség tanyái közepett? Ez a kérdés egy commentatornak se ötlött eszébe:

¹⁶³ Sz. meg is toldja valamivel, a miben nincs köszönet. Weidn. ennyit mond: »De ha fegyverét le nem is tette, de bizonyára harczkészen nem lehetett.« Eddig W. után; most már maga erején így folytatja Sz: »Arra csak most készül, midőn a városba visszatörekszik. — Harczra ezer hajó fegyveres népe ellen! egyedül!

¹⁶⁴ Ladewig a Georg. 4, 132. versére: *Regum aequabat opes animo* hivatkozik. Ámde *diversos diversa iuvant*:« itt dativusra van szükség, mert »*animo*« oly vonást fejez ki, melynek a többi szóban legkisebb nyoma sincs, t. i. hogy Corycius csak *k é p z e l ő d é s é b e n* volt oly gazdag mint egy király. Itt hát nemcsak nem ellenzette semmi ok, hanem meg is kívánta az értelem, hogy az oda nem illő »*animis*« olvasat helyett a kéziratokkal is támogatott »*animo*«-t fogadják el a kiadók. Ezt így kellett hogy lássa Wagner is, mert feljegyzett ugyan egy rakás helyet, hol az eredeti singularisból pluralist csinált a copisták gondatlansága, de ezek közt a kérdéses Aen. 2, 775-beli *animos* nincs említve; holott megvan az imént idézett Georg. 4, 132.

vagy tán nem tartotta oldozásra méltó bognak? Mert alig hiszem, hogy valamelyiköktől egy v. más szemes tanítványa meg nem kérdezte volna. Ha Virgiliust szoríthatnók meg vele, ő tán azt felelné, hogy a »*ducente deo*« (632) ereje idáig is kiterjedt. Mert Venus csakugyan nem vonhatta meg oltalmát tőle egész addig, míg családostól és kísérestől az Ida hegység biztos rejtekeibe nem »expediálta« (633.) Ez ellen bajosan lehet kifogás, de a »*pietas*«-hoz a háládatosság is tartozván, valahol a 633—804. versek folytában megemlíthette és köszönhetette volna Aeneas Venusnak soha sem tágitó erőlködését, melylyel annyi veszélyből kimentette.

772. v. »*infelix*. A mi nyelvünk 'szegény'-nek mondaná.« Th. — Igen is, ha egyenesen a volt Creusáról mondaná Aeneas. Mert »*néhai*« helyett azzal él a közbeszéd. De a »*simulacrum*« nem volt »*néhai*«, tehát a »szegény« szót nem lehet ide alkalmazni más-kép, mintsem ha hypallaget veszünk fel, t. i. *infelix simulacrum Creusae*, e helyett: *simulacrum infelicis Creusae*. S e tán kevésbbé erőltetett interpretatio lesz, mint a Serviusé: »*Mihi non sibi*;« vagy mint a Heynéé: *infelicitèr amissae Creusae*,« mi egyébiránt szintugy megkívánja a hypallaget. — Ezt nem vette észre, vagy csak rosszul fejezi ki Forbiger, midőn Heyne idézett szavait így folytatja: »nam Creusa ipsa, in Cybeles tutela versans, adeoque in ipsum deorum caetum recepta, infelix dici non potest.« Hiszen »*infelicitèr amissa*« is csak »*ipsa Creusa*« dicitur.« Aztán, a megjelenés első pillanatában, midőn még egy szót sem szólott a kísértet, nem tudhatta Aeneas, hogy istennővel áll szembe, holott látta, hogy a neijéhez hasonlít, s így biz' egyenesen mondhatta *infelix*-nek.

774. v. »*steterunt*. Ejtsd: stéterunt.« Th. Elfelejtí a magyar commentator, hogy magyar olvasónak ír, a ki ama jelölést úgy érti, hogy a szó első tagját hosszú-nak és zárt é hanggal mondja ki. Ugy de az, német notatio, mely szerint az *accentus*-nak a hosszúsággal s a vocalis ilyen v. amolyan hangjával semmi köze, hanem egyenesen csak a szótág kiemelését jelöli. A jegyzet tehát aenigma, nem commentarius.

775. v. Ez is gyanusnak kiáltott vers, melyet Ribbeck s utána Sz. a sorjából kivett s a lap aljára degradált, Val. Probus ó grammaticust követve. Aztán Servius is azt írja, hogy »*et hic versus in plerisque dicitur non fuisse*;« mire Peerlkamp azt jegyzi meg, hogy a mi kéziratainkban, mindenikben megvan, valamint azokban is, melyeket Servius maga látott. Ő azért spuriusnak nem tartja, s nekünk sem illik sanyaruabbaknak lenni Peerlkampnál.

779. v. A *fas*-ra nézve a commentatoroknak az a rögeszméjük, hogy tulságosan ragaszkodnak a positiv: törvény, rendelmény értelméhez; szintugy irtóznak ellenben a szabad, megengedett jelentésétől, melynél fogva a *non fas* egyenes tilalom má válik. Ennek a tücsöknék a csiripolása az, hogy *fas* (Aen. 1, 77.) = *officium*; és hogy itt plane annyi mint: *fatum*. Már pedig az egész helynek ez a megkülönböztetés szerez jelentőséget és élénkséget. »*Nec est fas, nec sinit Iuppiter te asportare Creusam*.« A distinctio első tagja a helyzethez illő *mysteriosus* kifejezés, melynek fátylát a második tag valamennyire lebbenti, s a miért mint az elsővel szorosan nem koordinált eszme a közönségesebb *nec* helyett *aut*-tal van megkülönböztetve. *Fas aut Iuppiter* sinit pedig nem Virgiliushoz, hanem fűzfa poétához illő tautológiás tapogatódzás. Mind ez nem gátolta, hogy a *fas* után korábban leledző pontosvessző elébb commává ne változzék (Heinsius), s aztán egészen el ne tűnjék (Ribbeck). Kár érte!

780. v. *vastum, ἀτρώγετον*, pusztá, hol nincs mit aratni.« (Még is azt parancsolja Creusa Aeneasnak, hogy »szántsá fel!) »A szárazfölddel való összehasonlításból vett jelző.«

Th. *Vastum*, *vastare*-val rokonsága daczára, soha pusztát, a szó mostani, bevett értelmében, nem teszen, hanem terjedelmest, tágast, temérdek, roppant, rengeteg nagyot stb. Az igével, úgy vélem, az űr eszméje köti össze. Az *ἀτρύγετον*-nal v. *arandum*-mal semmi köze a *vastum*nak.

781. v. E versre tett jegyzésében azt mondja Th., hogy *j át* = drusza, erdélyi szó. Azt írja a M. Ny. szótára is. De nem tanácsolnám senkinek, hogy használja nálunk, mert legeslegnagyobb részében Erdélynek, nem fogják megérteni. »Ját« specificice Háromszéken s tán ennek is csak egy résziben van használatban.

785. v. »Grai,« (mint a 727.) [396] Th., mintha »*Graus*« volna a nominativusa. Ezzel csak a »színvonalra« emelkedett a magyar comm.; de már a 785. v. szövegében, »*Dolopunve*« cacographiájával felette lebeg. Valamivel több ratio van abban, hogy »*bracchia*« (792.) [397] minthogy valószínűen azonos lévén a *βραχίων*-nal, melynek első tagja rövid, positióval, azaz, a *c* kettőztetésével jelölték azt, hogy a latinok hosszú tagnak használják. Okvetetlen szükséges voltát a kettőztetésnek így se látom, de a Virg. legjelesebb kézirat-ai tekintélyére ám legyen.

792—794. v. Ezeket, mint gyanusokat zárjelek közzé tette Th., megint túlszárnyalva a színvonalat. Más kifogás ellene nincs, hanem csak az, hogy későbbre (Aen. 6, 700—702.) még egyszer felhasználják. — De hát a 774. verssel, mely Aen. 3. 148, hasonlóképp ismételve van, miért nem tette ugyanazt Thewrewk? Mert a másik ok, hogy a megelőző »*recessit*« a kérdéses verseket feleslegessé tenné, koránt sem érvényes. Ugy aztán minden epexegeiszt, és elvégre a similitudókat is mind ki kellene dobni.

798. v. *Collectam exilio pubem*. Peerlkamp szerint »*pubem*« hibás, mert »ennek: *matresque virosque* appositioja nem lehet,« mi tökéletesen igaz. De Heyne interpretatioja: »*pubem iuvenes quoque*,« sem tetszik neki, mert ebben az esetben, úgy mond, így kellene: »*collectam et pubem exilio*.« Ezt is bajos megczáfolni; mert az *et* kihagyását nem védi meg se a Weidner észrevétele, hogy a »*iuventus*«-ra (*pubes*) szüksége vala Aeneasnak úgy a háboruban, mint a gyarmatosításban« (Sz.), mert biz' a constructionak szintoly szüksége van a coniunctióra; se pedig Connington jegyzete, miszerint: »némi keserűség (bitterness) rejlik im e kifejezésben: *pubem non bello, sed exilio collectam*.« Tehát vagy meg kell hagynunk a *matresve* daczára az appositiot, a *pubes* alatt *turba*-t értve, mely szót emendationak javasol Peerlkamp; vagy oda pótolni az *et*-et a szövegbe.

802. v. »*ducebatque diem, azaz diemque praeveniebat*.« Th. Vagy rossz, vagy felesleges. Rossz, mert valakit úgy is vezethetünk, ha nem megyünk elől. Furcsa magyarázata volna ennek: »az ács felhuzta a gerendát a házra« az, hogy »tehát az ács feljűl, a gerenda a lól volt.« Ha pedig valaki a *ducebat* alatt éppen csak *praeveniebat*-ot akar érteni, a Th. felesleges jegyzete nélkül is megteheti.

Én is megtettem ezekben a magamét, és ajánlom bővebb megfontolásra észrevételeimet.

SZERÉNY ÉSZREVÉTELEK a 'Hangsúly' című értekezés irányában.

Száljunk alá és veszítsük eszét ott az ő nyelvüknek,
hogy egymásnak beszédét meg ne értsék.
(Móz. 1. 11. 7).

A logika szerintem az a tan, mely az egymást értést eszközli és biztosítja. Véleményemet törekedtem támogatni 'Logikám' két kiadásában s 'Logikai tanulmányok' című akadémiai értekezésemben s mintegy 30 év óta semmi sem ingatta meg bármely alkalmazásában a meggyőződésemet. Ezúttal is hát bátran kimondom, hogy akármely vitatkozásnak csak úgy van célja és sikere, — nisi utile sit quod facimus, vana est gloria [1], — ha az ellenfelek egymást megértik. Fölteszem, sőt föltételezem, hogy a cél nem az, hogy valamelyik fél véleménye győzzön; annak az elérésére nem szükség az értés, elég reá a kitartás, makacsság, a sok beszéd, — a facundia-nak nem mindig a potenter lectares a forrása, — úgy hogy rendszerint az a győztes, vagy az tartja magát annak, a kié az utolsó szó. De az igazi célra, az igazság kiderítésére igen is nélkülözhetetlen eszköz az egymást értés.

Ennek az alapját azzal vetjük meg, hogy a szavak jelentésében megegyezünk, úgy hogy az on szó a vitatkozó felek elméjében az on képzetet vagy fogalmat keltse.

Vegyük mindjárt cselekvésre az elméletet. 'A szók rendét első sorban nyelvtani értékük határozza meg,' azt állítja ellenfelem: Joannovics György. No már a kérdés az, igaz-e vagy nem az az állítás. Az igazság kiderítése mind a kettőnk célja, és eszköze a vitatkozás, a melynek csak úgy lehet kívánt eredménye, ha a nyelvtani érték fogalma tárgyában megértjük egymást. Arra pedig nagyon csekély a kilátás; hiszen 'Szórend és accentus' c. értekezésemben kiválóan foglalkoztam avval a fogalommal s váltig törekedtem ellenfelem értelmezései s példái nyomán tisztába jönni vele, de biz a sehogysen akart sikerülni.

A 'Hangsúly' első sorait olvasva egy reménysugár pislantott; hanem az is a sötétbe borult, mert azt, hogy: 'A nyelvtani érték tág körébe a szónak vagy több szóból álló kifejezésnek a magyar nyelv törvényeiből kifolyó sajátságait, melyek különböző szórendet eszközölnek nyelvünkben,' foglalta bele értekező, nincs az a logikai abécista, a ki nem hogy helyes értelmezésnek, de általában értelmezésnek is elismerné. Alakilag és tartalomlag hibás mint definíció; aztán meg petitio principii [2] és circulus vitiosus [3] vétkei is terhelik. E levén eddigelé t. ellenfelem utolsó szava, világos, hogy míg határozottabban s hibátlanabban nem nyilatkozik, egyetértés köztünk nem jöhet létre¹ s a föltett kérdés függőben marad és eldöntését a 'Hangsúly' című, eddigelé 28 lapra nyúlt értekezés nem segíti s nem siettet.

¹ Ne vegye rossz néven t. ellenfelem, ha gyanupörrel élek, hogy ő sincs egészen tisztában a kérdéses fogalommal, melynek keletkezését csak úgy birom képzelni, hogy a mai analitikus (új német, francia sat.) nyelvekben nagy részben szabván meg a szó helyzetét az, hogy melyik beszédrész rovatóba tartozik, lehet a szónak 'nyelvtani érték'-éről beszélni. Ilyes valamit kereshetett a magyarban is J. Gy. De mivel itt a beszédrésznek olyan ereje nincsen, előbb más 'nyelvtani érték' nevet adott neki s azután keresett s bizonyára keresni fog ezután is, definíciót hozzája. B. S.

De minthogy a fődologgal szorosabb, tágabb kapcsolatban lévő, részint állítások, részint cáfolatok foglaltatnak benne, szerény észrevételeim azokra fognak vonatkozni. Előadom hát oly rendben, a mint a 'Hangsúly' értekezésnek olvasása folytán eszembe ötlöttek.

I. Hibául látszik tulajdonítani ért. nekem, hogy még most is a magyar szórend kulcsának mondom az accentust.

Igen is azt állítom, s minthogy állításom tényen nyugszik, csak ezt beszélem el.

A, a szóló, B-nek, a hallónak bizonyos cselekvényt akar egy mondatban tudtára adni; de egyszersmind vagy magára a pusztá cselekvésre, melyet a *verbum finitum*, vagy a cselekvénynek valamelyik körülményére, melyet igemellék jelöl, akarja kiválón figyeltetni B-t. E végett az első esetben az ígét, a másodikban az illető igemelléket hatályosabban ejti ki mint a mondat többi szavait s ebben a második esetben a megkülönböztetett igemelléket szó vagy szólam alakjában közetlenül az ige eleibe rendezi. Ebben a műfolyamban (*processus*) a legelső a kezdeties mozzanat, a figyelmeztetés akarása; a második a figyelmeztetést eszközölő *accentus*; a harmadik az *accentuált* szó elhelyezése vagy a rendezés. Bármily villámgyorsasággal folyjon is le, a *processus* bizonyos időt kíván. Egy világsugár hullámai elég gyorsan haladnak a Naptól a Föld felé, de az első, a kezdő hullám, előbb létezett mint a hozzánk érkező utolsó. A mozzanatok egymásutánja csak az, a mit elmondék; s minthogy az első mozzanatot, az akarást, nem észlelhetni, csak a másodikat vehettem föl kulcsnak vagy fogantyúnak. Mindenik kép eléggé találón érzékíti az illető fogalmat, t. i. az *accentus* utat nyit vagy eszközt fogat meg arra, hogy bizonyos szónak vagy szólamnak helyét a mondatban kimutathassuk.

De továbbra is szolgál kulcsunk, akár fogantyunk. Az *accentus* kiszabja a határt a mondatnak két főrésze, u. m. a közt a melyik a cselekvény tudottaknak képzelt körülményeit, és a közt a mely az újságoltakat jelöli. Ha t. ellenfelem a mondatnak ezt a tagosítását (akár csuklósítását) nem akarja ténynek ismerni, sajnálom, de nem tehetek azzal szemben egyebet, hanem csak bővebb, elfogulatlanabb megfontolását ajánlom.

Vége történelmileg is igazolva lesz a gáncsolt kifejezés, ha arra hivatkozom, hogy mind Fogarasy, mind magam szeme előtt az *accentus* lebbentette föl a magyar mondat rendezkedését burkoló fátyolt, még pedig úgy, hogy egyikünk se tudott a másika eszejárásáról semmit.

A fátyol föllebenése egy nagyon egyszerű ténynek nem fölfedezésében, mert hiszen milliók mindennapi tapasztalása, hanem csak figyelemre méltatásában állott, annak t. i. hogy a magyar, mikor beszél, az ígét vagy az előtte álló határozót *accentuálja*. Megfigyelése előtt a magyar szórend elmélete csak ingyen való hozzávetésekből, inkább kevésbé hamis állításokból állott, olyformán, mint ma is áll a klasszikus nyelvek szórendje elmélete.²

² Inkriminált cikkemben valahol megpendítettem azt a véleményt, hogy a latinban is jórendin nem csak meg, hanem hatással is volt a szórendre a mondat *accentusa*. Közelebbről alkalmazhatóságát leltem Horatius A. P-nak egy helyére: *Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, Pleraque differat sat.* [4] A Bentley előtti editorok s interpretatorok, úgy választva el a mint idéztem, a *dici*-vel végezték az első mondatot, s a hangsúlyt az első *nunc*-nak adták, nem sejtve, minő sületlenséget mondatnak a költővel, mintha azt parancsolná az írónak, hogy 'most mondja el, a mit most kell elmondani' és a 'nagyobb részét' — nem tudni minek — 'halassza el'. Bentley

Hát azután mi történt ?

Az, hogy az egykorú nyelvészek részint rövidlátólag csekélyelve a fölfedezést (Heureka), részint bosszújokban, hogy nem ők bukkantak rá, merőben agyonhallgatták s azután is, mint azelőtt különféle találgatásokkal kerestek más más elvet, melyre a magyar szórend szabályozását építhessék. T. ellenfelem egyedül nem kicsinylette a dolgot, de nem is gyarapította, hanem a közönyösség fokán túl- és átcsapott ellenséges állásba.

Hogy csapott volna? kérdi a 'Hangsúly' olvasója, midőn ezt a nyilatkozatot látja benne: 'magyar mondatban valahányszor az ige maga nem nyomatos, szórendezés útján úgy nyomósítunk valamely fogalmat, ha közvetlenül utána tesszük az igét' (63. l.). Nemde a főntebb idézett tény van benne kifejezve?

Kérdő el fog bámulni, ha azt mondom, hogy éppen nem. Mert a tényt az 'accentus' szó jellemzi; ámde az 'accentus' úgy a mint mi (Fogarasy és én) értjük, hangoztatás, J. Gy. pedig 'nyomaték' szóval jellemzi az illető tényt, s azt mondja róla, hogy nem hangoztatást jelent (63. l.). Mit hát? kérdem már most én, és azt kapom feleletül, hogy 'szórendi mozzanatot.' Tehát: nyomaték = szórendi mozzanat. Másfelől én az 'accentus' vagy 'hangsúly' helyett, mint mások is gyakran, élek a 'nyomaték' szóval; következéleg a 'nyomatéknak' nálam és ellenfelemnél különböző két értelme van, a mi szintügy megzavarja, nehezíti, sőt gátolja és sikerteleníti vitatkozásunkat, mint a nyelvek összevesztése a Bábel tornya építését.

Mikép lehet a nyomatéknak egyik értelemben vett alkalmazásával akár helybehagyni, akár cáfolni oly állítást, a melyben annak a másik értelme van? Ellenfelem pedig azt teszi, mint kitetszik a következő idézetből (63—64): 'Eredeti mivoltukban minden fogalom nem nyomatos (olv. nyomatéktalan)-e vagy vannak már maguktól nyomatosak is, a melyeket nem szükség még csak ezután' (olv. utólag is) 'nyomósítani? Fogarasi s legtöbbek szerint, a kik közé én (J. Gy.) is tartozom, vannak ilyen fogalmak; az értekező (Br.) szerint nincsenek.' És állítását ime szavaimmal akarja bizonyítani: 'A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó 'nyomatos', vagy egyik sem az'.

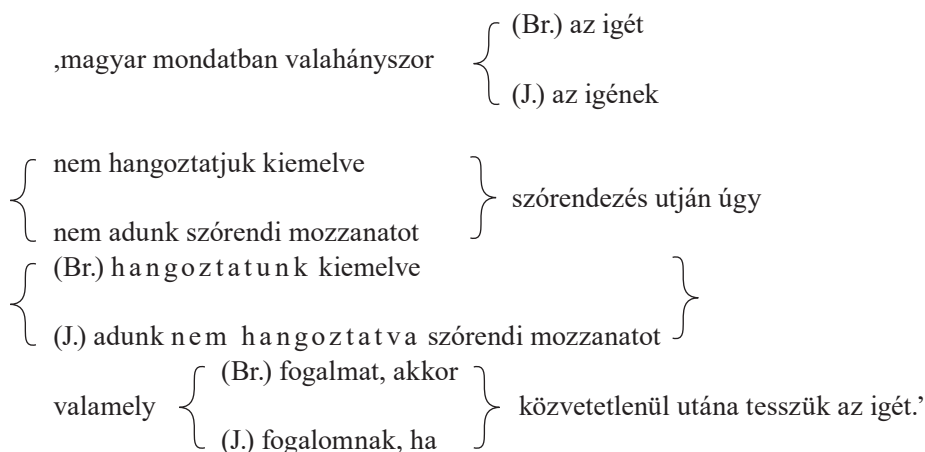
Ellenfelem saját, följebbi értelmezései szerint 'nyomaték' a két idézetben különböző két dolgot jelent s annálfogva velük egymást se támogatni, se lerontani nem lehet. Az első, a J. Gy. állítása, az mondja, hogy vannak oly fogalmak, melyeknek már magukban eredeti természetüknél fogva szórendi mozzanatuk van. A másodikban én nem beszélek fogalmakról, hanem csak szavakról s azt állítom, hogy egy nyelvben vagy minden szó accentuált (hangoztatva accentuált), vagy egy sem az. Merné-e, a menyinyi philologiai társaság Budapesten van, tagadni, hogy a görög, latin, német nyelvekben minden szó accentuált, szintügy mint az európai latinos nyelvek közül az olaszban, spanyolban, oláhban, holott a franciában nem; hogy a szláv nyelvek között egyedül az orosz accentuált, a többi egy sem?

Az idézett állításom tehát tökéletesen jogosult és kétségtelen igazság, de egy szóval se mondja, hogy vannak-e vagy nincsenek nyelvünkben oly szavak, a melyeknek mondatbeli accentusa ne függne a mondó szabad akaratától, hanem a melyeket midőn

róttá meg ezt az ügyetlenséget először s az első mondatot a *dicat*-tal végezteti, s ezzel az *accentus* az igére jön s a *iam nunc* inchoativum lesz, a *pleraque* pedig a *debetia*-ra vonatkozik. — Sapi-
enti satis. B. S.

a mondatban használunk, okvetetlenül accentuálnunk kell. De most már kimondom, hogy nyelvünkben a kérdő szócskákon kívül egyetlen egy sincs és a miket ilyeneknek követel ellenfelem, azoknak értekezésemben „Szórend és accentus” megkötöttem a korszorúját.

Kimondhatom most már újra azt is megbizonyítással kísérve, hogy a tény kifejezését, úgy a mint azt ellenfelem idézi, magaménak mondhatom, az igaz; de értelme az ő tollából jöve egészen más, sőt ellenkező az enyémmel. A „nyomaték” ugyanis, mint harmadszor ismétlem, különböző értelemben van véve. Fordítsuk le mind a kettőben közönséges nyelvre:

Nemde fényesen világos, hogy mi ketten nem csak nem egyet, hanem részint ellenkezőt állítunk, és hogy ellenfelem az ellenség táborába csapott át, mikor az accentusnak a szótag hangoztatott kiemelésének a szórendre való befolyását tagadja?

De aztán kérдем, mire való volt a „Hangsúly” vitatkozásait azzal a kétértelmű idézetel kezdeni, a mely a föl nem világosított olvasót eltévesztheti s vele ellenfelem céljával ellenkezőt gondoltathat? Ilyes eljárást több joggal nevezhetnék én „keservesnek” és „tilosnak,” mint a „Hangsúly” írója az én ártatlan elemzésemet (160. l.); de nem torzsalkodom; hibásnak azonban merem állítani. És még nagyobb hiba a következtetlenség, mely abban nyilvánul, hogy műszavai értelmezésénél nem marad meg alkalmazásaiban szorosán, hanem pl. a „nyomatékot,” melytől, mint följebb láttuk, a hangot megtagadta, példáiban szélitiben hangoztatja és éppen azzal a jellel (≧) él, a mivel én szoktam. Azt én magamnak meg bírom magyarázni azzal, hogy t. ellenfelem csak az ige előtti helyet foglaló szó vagy szólam hangoztatását nem akarja elismerni, s az a definíció: „szórendi, nem hangoztatott mozzanat” csak is arra vonatkozik. De hogy magyarázatom helyes-e, nem ítélem meg; hanem a következtetlenséget semmi esetben se menti ki. Nem is dönti el a köztünk főnforgó kérdést, hogy a csupasz ige előtti „mellék” (határozó) hangzatosán accentuált-e, vagy sem, a melynek részletes eldöntésére van az egész „Hangsúly” című értekezés szánva. Lássuk pontonként minő szerencsével.

II. Hibául tulajdonítja nekem J. Gy. azt az állításomat, hogy „igemelléket az ige rovására accentuálunk.” Ismeretes adoma, hogy Diogenes sáros lábával járván Plato szőnyegein, azt mondá: „Tapodom a Plato kevélységét!” Mire ez azt felelé, hogy „nagyobb kevélységgel!” Én azt is mondom, hogy ellenfelem nagyobb hibát követ el, midőn amaz

állításomban hibát keres, mint én; sőt én azt nem is ismerem el hibának és igazolom a következő deductioval.

A mondat cselekvényt jelöl, melyet a mondó a hallónak tudtára akar adni. A cselekvény tüzetes kifejezője beszédben az ige, mely nem egy nyelvben magára is alkothat mondatot: *havaz, villámlik, dörög, olvad*. Kérdés, 'mi történik?' Mert mindig föltehetni, hogy a halló nem tudja, hogy a például hozott cselekvények valamelyike történik, a z é r t accentuáltam a példáimat. Ellenfelem persze tagadja s azt mondja, hogy a z é r t, mivel a magyar szónak első tagját accentuálni kell. Ám legyen neki az ő hite szerint; ellenvetése nem hogy gyengítené deductiómat, sőt segíti érvényességét; mert lám még ezt a (szerinte természetes) szóaccentust is átveszi, ha tetszik eltulajdonítja tőle egy igemellék, mely úgy keletkezik, hogy akár tudja, akár nem tudja *halló* ama cselekvényeket, de talán szeretné tudni a 'miként'-jüket, minek a mondó ily formán teszen eleget: *sűrűn havaz; nyugotra villámlik; rettenetesen dörög; rohamosan olvad*. Tehát elveszik biz ők az ígéről és magukra veszik az accentust; holott J. Gy. szerint elfogadniok sem volna szabad (64 l.), minthogy 'pozitív fogalmak.' Vegyünk föl már egy inchoativumos mondatot: 'Ilka zongoráz.' Ezt ellenfelem is csak így accentuálná úgy-e? Nos hát elvételtem az igétől az accentusát 'szépen' melléssel s a mondat így alakul: 'Ilka szépen zongoráz.' Az igemelléktől megint elvételtem az accentust 'nagyon' határozóval: 'Ilka nagyon szépen zongoráz.' De itt már közbeszól ellenfelem, s azt állítja, hogy 'nem a nagyon-tól veszi át, hanem, egyenesen kívánja meg' a hangsúlyt, mint 'negatív természetű' és így 'természet szerint nyomatos fogalom.' Posito sed non concessio, megmagyarázza-e ez a kifogás azt, hogy a *nagyon* a *nem* hozzájárultával, s miatta veszti el az accentusát?

Ezer meg ezer, nem csinált, hanem könyvekből s élőbeszédből gyűjtött példával lehetne kimutatni és bizonyítani a mindennapi közbeszéd a tény valóságát s állításom hibátlanágát, melyet hiába támad meg t. ellenfelem következő példáival: (65. l.) *Mindjárt megyek*; és *Mindjárt elmegyek*. Itt, azt írja, a hangsúlyos *mindjárt* nem az ige rovására van accentuálva! Dehogyan nem! *Megyek*, magában teljes mondat s a súly az ígén van; de az eleibe tett *mindjárt* elveszi tőle az accentusát. De hát a második mondatban hogy veheti el, midőn nincs közvetlenül előtte? Kérdik. Hát azt biz úgy, hogy a mondat közt hézag van, melyet ki kell tölteni imígy: *Megyek — Elmegyek* (az igeikötő szintoly határozó, mint bármelyik más) — *mindjárt elmegyek*. *El* az ige rovására, *Mindjárt* az „*El*” rovására kapja az accentust. Épen mint az én fölebbi példámban a három első mondatban. Menjünk tovább.

„Ő is vallott; Ő is kárt vallott.” Kár volt számba nem venni azt az intésemet, hogy a példák legyenek magukban kikerekítettek, értelmesek; mert az idézettek bizony nem azok. Az elsőt így egészítem ki: Kérdés: 'Péter vallott-e?' Felelet: 'Vallott.' — K.: 'Hát Pál?' F.: 'Ő is vallott.' Most már világos, hogy 'Ő is' a 'vallott' igétől vette el az accentust. Közbeszólva megjegyzem, hogy t. ellenfelem ennél a példánál megelégedett arról, a mit az azelőtti lapon mondott, t. i. hogy 'az *is*-kapcsolta fogalom nem fogadja el az ige jelezte nyomatékot.' Hiába! mindnyájan emberek vagyunk. Hanem tovább! — *Vallott; Kárt vallott; Ő is kárt vallott*. Így szedegetik el egymástól a fogalmak az accentust. Ezen pedig: 'Ő is kárt,' nem kell megütközni. Gondoljuk csak a következő dialogust: Kérdés: 'Mi történt Jankóval?' Felelet: 'Szégyent vallott.' — K.: 'Hát Gyurkával?' F.: 'Kárt vallott.' — K.: 'És Mátyás?' F.: 'Ő is kárt.' — Mert lám: az *Ő is* nem a *vallott*-ra vonatkozik, hanem a *kárt*-ra; t. i. a *vallott*-ra nézve mind a hárman egyeztek, de abban, hogy *kárt*

vallott, csak Gyurka volt társa Mátyásnak. De lehetne az a combinatio is, hogy az *is*-kapcsolta fogalom egyenesen az ígére vonatkoznék, s akkor így rendeznők: *Ő is vallott kárt*, a mi éppen oly jó, mint ezek: *Neki is veszett el marhája; En is láttam karón varjat*. Mindnyájukban a végső igemellékek az inchoativumból vannak (pongyolán) hátra vetve.

De csókolni való a mindjárt következő példa: *Haza ment azonnal*; mert az egész revelatio lőn nekem a nézeteink közti radicalis különbségre nézve, mely, a mint most látom, abban áll, hogy t. ellenfelem nem akarja elismerni az úgynevezett igekötők — fatalis terminus, mindig a „lókötőt” juttatja eszünkbe — teljes, tökéletes adverbium minőségét, természetét. *Odit cane pejus et angue* és az ily elemzéseket, mint: *mindjárt el*(megyek); *jól le*(szidta); *korán föl*(keltem); *mind meg*(ette) sat, „keserves műtételeknek” nevezi. Neki tehát *elmegyek*; *leszidta*; *fölkeltem*; *megette*; teljes, tökéletes compositumok. Odiuma arra a ballépésre tévesztette, hogy ezt: *haza ment*, ígének adja ki, mint kitetszik mind saját szavaiból, hogy t. i. (az idézett mondatban) „az ige jelez nyomatosságot” mind pedig a vele párhuzamos példából: *garázdálkodik ott is*. Már pedig tagadhatatlan, hogy *haza* (= nach haus, chez lui, home) igazi adverbium, éppen mint *otthon* vagy *tegnap*. Ezt hát, mint vitatás alatti példát annyiba hagyván, a másodikhoz (*garázdálkodik* sat.) tartom magamat, melyben kétségkívül „az ige jelezi a nyomatosságot” vagy szerintem: a mondat súly az ígén van, és a mellyel azt akarja ellenfelem megbizonyítani, hogy *ott is* nem az igétől veszi át az accentusát. Persze hogy nem, mert csak előlálló igemellék veheti át, s ha helyet cseréltetünk a mellékel, így fogjuk accentuálni: *Ott is garázdálkodik*, melyben az ige elvesztette s a mellék átvette az accentust éppen mint a tárgyalt többi példában. Az *ott is* azért áll hátul, mivel a mondó annyira siet a nem tudottnak vélt cselekvény kimondásával, hogy a nem különben olyannak vélt körülményt az ige után vetett mellékel fejezi ki, a mely eset számtalanszor fordul elő szóban és írásban. A többi példára nem mondhatnék semmi újat; látni való az eddigiekből, hogy az *accentus* átvétele nyelvi tény, melyet okoskodással nem lehet megcáfolni. T. ellenfelem azonban azt hiszi, hogy megcáfolta s örömeiben elegendő bizonyítékának tartja általában annak, hogy „a hangsúly nem lehet kulcsa a szórendnek.” Mert — írja — „a fogalmak lehetnek egyformán hangsúlyosak, s elrakásuk különböző.” De erre csak azt mondom, hogy *nego antecedentem* [5]; mit mielőtt bővebben kimagyaráznék, még egy pár példát kell elemeznem, melyek a „Hangsúly-”ban „hibás szerkezetek-”nek állítvák (65. l.): „mely *legjobban felel meg* Ausztria szükségleteinek (e h. *legjobban megfelel*)” — T. ellenfelem csak egyet feled, u. m. megmondani, miért helyesebb az utóbbi az előbbinél? Én nem hiszem hogy jobb volna, sőt azt tartom és állítom, hogy a maga helyén egyik „szerkezet” sem hibás. A különbség ... csak az, hogy az elsőben az ígére: *felel* vonatkozik a *legjobban*, a másodikban a mellékére: *meg*. Minthogy az idézett mondat írójától nem kérdezhetjük meg, azt kell föltennünk, hogy a *felel*-re akarta vonatkoztatni, s a *meg*-ét csak azért vetette utána, hogy *felel* magára = *antwortet*, *répond*; *felel meg* = *entspricht*, *correspond*. Vannak, az igaz esetek, a melyekben az egyik rendezés helyes, a másik hibás lehet, de azokban ki lehet mutatni, miért? Pl. Egy tanító ezt adja föl az osztályának: „Írjátok le a macskát!” s azt teszi utána: „a ki leghamarább leírja, jutalmat kap.” A le, mint minden igekötő, az ige előtt állva a cselekvény teljesültét, bevégeztét jelölve, a tanító ígérete azt teszi, hogy a ki leghamarább végzi a munkáját sat. A *leghamarább* tehát az ígére vonatkozik s a rendezés helyes. De már ez: *a ki leghamarább írja le* ... hibás volna, mert a gyermek írhat gyorsan, de sokat tűnődve rajta megszaggatja a munkáját s nem végzi be oly hamar, mint egy másik, a ki lassabban, de folytonosan ír; szóval, most

már a *hamarább* a tanító intentiója szerint nem az ígére, hanem a határozója a vonatkozik. Ellenben, ha *jobban* adverbiumot használ a tanító, kétségtelenül az ígére vonatkoztatja s úgy rendez: *„a ki legjobban írja le, jutalmat kap.”* A *le* utánvetése szükséges, mert *ír* és *leír* szintűgy különböznek, mint pl. *vág* és *pofon vág*, mely utóbbi bizony nem compositum, és *a ki legjobban leírja ...* hibás lenne. — A második példára: *„Ez átirat annál inkább keseríthette el az Emké-t (eh. ... elkeseríthette), nem ismétlem az előbbi észrevételeket; hanem azt teszem hozzájuk, hogy amazt az alakot én is hibásnak tartom, de nem az *el* hátravetésiért, hanem mert merőben szükségtelen. Ugyanis *keserít* és *elkeserít* merőben egyértelműek, azon egy cselekvényt jelölik, csak hogy a *keserít* mint folyton tartót, az *elkeserít* mint csak mozzanatát. Az *el* tehát utólagosan állva fül-sértő pleonasmus.*

VALLOMÁSOK ÉS IGAZÍTÁSOK.

Mea culpa! Mea culpa! Mea maxima culpa! Confiteor tibi Domine custos Linguae Hungaricae ! [1] (vel. Custos Linguae Hungarice?)

Megvallom t. i., hogy én mindazon bűnökben, melyeket a „Magyar Nyelvőr” 1887. júniusi füzete 264—269. lapjain szememre hány — inkább vagy kevésbé mélyen — fetrengek. Megvallom — mondom, de nem épen töredelmesen; mert absolutiot nem csak reménylek, hanem várok is, még pedig nem kegyelmétől, hanem higgadt megfontolásától a jelölt czikk szerzőjének. Provocarem ad Philippum, sed amplius instructum. [2] (Val. M.)

Vegyük sorba.

Első bűnömre a *történet* szó adott alkalmat. A Nyelvőr szerint ezeket irtam volna: „Két dolgon akadok fel. Az első, hogy nem tudom megfogni mikép lehessen egyes történeteket egyfelől s történetek folytonos sorát másfelől azon egy szóval jelezni; a második, hogy *történet* nem is eseményt (begebenheit) tesz, hanem azt, a mit a német ‚zufall’, a francia hasard, accident, cas fortuite, occurrence”.

Hogy olyast irtam és ismételten, az igaz. Valamint az is, hogy ha szórul szóra úgy irtam, nem eléggé szabatosan fejeztem ki gondolatomat. Ezt azonban nem feszegetem, hanem a vádló idézet értelmében bűnösnek vallom magamat, annyiban t. i., hogy a tettet elkövettem, de *criminalitását* tagadom.

A vád két pontot tárgyal. Az elsőben foglalt állítást most is merőben fentartom s azt mondom, hogy a német ‚geschichte’-n kívül nem tudok oly főnevet, mely individuumot s collectivumát is jelölné egyszersmind. Ha valaki netalán a *gyönggyel* vagy *búzával* „csapna fültön” (Sz. M.), azt viszonzanám, hogy mindenikök s számos hozzájuk hasonló, genericus vagyis fogalom név. Az említettek individuumait *gyöngyszemnek* meg *búzaszemnek* nevezi, „a ki tud magyarul”.

Nem is mutatja ki egy betűvel is a Nyelvőr, mi a bűn állításomban s annál fogva ideig-óráig felmentettnék érzem magamat az első pontra nézve.

De törekszem ám terjedelmesen elemezni a vád második pontját ú. m. azt, hogy én a *történt* szót nem vagy rosszul vagy épen félreértem.

Bizonyítását példákkal kezdi a Nyelvőr. Igen helyesen, véleményem szerint, mert én Horatiussal tartok: — *verbis parce detortis* [3] — „*Carpe verbum, quam minimum credulus lexicis*”. [4] Csak azt szeretném, hogy a bizonyító ne maga csinálja a példákat, hanem hivatkozzék vagy valamely tényileg mondottakra, vagy elismert, eredeti, magyar irodalmi idézetekre. A Nyelvőr példái ezek: „— Mi történt itt? (1) — Ennek a fiúnak kiverték a szemét. (2) — Hogy történt a dolog? (3) — Hát úgy történt, hogy (4)” ...

No már, ebben az a fallacia [5] — néhai akadémikusunk azt mondaná: *pi a frau s* [6] — van, hogy el akarja hitetni az olvasóval, mintha a történt-nek a harmadik és negyedik mondatban más jelentése volna, mint az elsőben. Emebben t. i. az, a mit a második

értelmez, s a mit én is hiszek és vallok, még pedig kirekesztőleg. A két utolsóban ellenben úgy látszhatnék, mintha események sorát vagy hosszacska elbeszélést jelentene a *történt*. Holott merem állítani, hogy biz' a csak azt jelöli, a mit az első. Mert, lám, nincs az a rövid tartamú sőt pillanatnyi esemény, melyet hosszasan részletezni ne lehetne. A golyónak, melyet Riccioli a bolognai dült torony éléről leejtett, az esése szintoly hamar történt, mint a példabeli „fiú szeme kiverése”, mégis legalább annyi momentumot különböztetett meg benne a tudós pater, a hány másodperczig esett a golyó s mindenikről elbeszélte, hány lábnyit közeledett a földhöz. Egy dörzsvillamgép conductorából kicsalt szikra csak egy pillanat parányi töredékéig folytatja az útját, melynek eredetét, irányát, folyamát, végét részletezi a természettanár. Iktassuk be csak kellően a félértendő szavakat ama példákba imígy: — „Mondja el kegyelmed, *hogyan* verték ki a fiúnak a szemét? — Hát, uram, a fiúnak úgy verték ki a szemét, hogy” Legott szembetűnik, hogy a részletezés, a körülményeket és még hozzá az *elbeszélést* nem a jámbor *történt* jelöli, hanem a *hogyan?* és az *úgy*. Világos tehát, hogy a Nyelvőr a *történt*-nek, *történik*-nek egyik — szerintem egyetlen egy — jelentésére nézve egyetért velem, és csak abban különbözik tőlem, hogy a *történés* eszméjét egymásután következő események sorára is ki akarja terjesztetni. De a szó értelmének ezt a tágítását példái nem igazolják. Verbum male carpsit [7]. Lássuk, szerencsésebb lesz-e a további bizonyítással, melyben parrallel helyekhez és a szótárakhoz folyamodik. Ezekre nézve is vannak alázatos észrevételeim.

A mi az előbbieket — melyeket nem ismételk, hanem a Nyr. 265. l. 9–12. soraira hivatkozom — illeti, megint világos, hogy tántorodás, a hegyre menés — az, a mitől félének, csupán egyes eseteket, factumokat jelölnek, nem pedig események sorozatát. A „Négy fal között sok történik” közmondásban is az ige nem az esetek összességére, hanem külön egyéneire vonatkozik. Ha azt mondom: „Londonban sok a tolvaj”, az epithetumot a lopó egyénekre, nem a bandára viszem. E szerint az idézetek mellettem és nem ellenem bizonyítnak. Szintoly hűségtelének a szótárak is a Nyelvőr állításához. Mert az, a mi *evenit*, *accidit* [8], nem sora, halmaza a történeteknek, nem historia. Ha *most*, midőn ezeket írom, azt kérdenék: „Mi történik Franciaországban?” azt felelném: „a mobilisatio”, s ez egyes esemény.

Eddigélé hát nem igen derül ki, mi bűn van abban, a mit állítok és tanítok „a tudatlan népnek.” A Nyelvőr sem elégli, hanem reserváját, az etymológiát állítja be a csatába. Szükséges is, mert a species factiban nincs szó a *történik*-ről, hanem csak a *történet*-ről. Ennek az értelmét törekszik származásából hozni ki a Nyelvőr.

Mielőtt a *miképp*-hez szólnék, előre kell bocsátnom, hogy a szavak értelmének derivatiojokból való kihozatala kényes dolog s nem biztos eljárás. Vegyünk elé egy etymologicum dictionariumot, a H. Stephanusét avagy csak a Cellariusét, és számos derivativumot fogunk lelteni, melyeknek jelentését csak traditióból tudjuk, primitivumaikból és suffixumaikból nem bírónk kitalálni. Kapom pl. első nyitásra ezt a törzsszót: *aurum*. No már *aurarius*-t, ha Calepinusban nem volna is meg, az = *arius* végzet kitalálthatná, hogy mit tesz. De ki-e ezt, hogy: *auraria* = 1) aranybánya, 2) aranypénzben fizetett adó? Ki-e, hogy *aurugo* = sárgaság (nyavalya)? Ámde kedvező esetben is a kitalálásnak az a feltétele, hogy a derivativum elemei ú. m. törzsöke és suffixuma, világosok és határozottak legyenek. Elég van-e téve annak a *történet* értelme deductiójában? Ha tetézem is a rám fogott bűnt, kimondom, hogy nincs! Kitetszik az előbbiekből, hogy a primitivumi *történ*(ik) értelmére nézve a Nyelvőr és én különböző sőt ellenkező véleménnyel vagyok

s nem sikerült neki a magáét érvényesíteni; tehát ellenem való bizonyításnak sem szolgálhat alapjául. A mi már a suffixumot illeti, ha világos és határozott volna, nem lesz vala szükség definiálni. Már pedig teszi ezt a Nyelvőr imígy: „A nyelv a cselekvés bevégeztsége, a bevégeztségből előállott eredmény kifejezésének tisztét az *-at*, *-et* képzőre ruházta”.

Elhallgattatom egy kissé a nyelvészt és mint philosophusnak van az a kifogásom, hogy nem lehet tisztán kivenni az értelmezésből, vajjon a *bevégeztséget* vagy a belőle folyó *eredményt* külön vagy pedig egyszersmind a kettőt kell-e kifejeznie az *-at*, *-et* suffixumnak? Mit gondol e felől a Nyelvőr, nem tudom, de bátor vagyok állítani azt, hogy a szóban forgó suffixum több szerepet visel, mint a mennyi amaz értelmezésben van előszámálva. Kiegészítem még azzal, hogy az illető származékokban a cselekvény folytonosságát (tehát nem bevégeztséget) továbbá subjectumát, objectumát is látjuk kifejezve. A fogalom jellemzése tehát hiányos lévén benne, hibásnak kell nyilvánítanom a definitiot.

Minthogy azonban a vallomás és védelem teréről ezennel a vádlására léptem át, a tudvalevő szabály: *affirmantis est probare* [9] arra kötelez, hogy igazoljam állításomat. Bizonyítom tehát rovatozott példákkal.

Jelöl az *-at*, *-et* suffixum:

Bevégeztséget, mint *tün-et*, *ered-et*, *pillan-at*, *történ-et*. Megjegyzem, hogy ezeknek nem a suffixum adja meg a bevégeztséget, hanem a primitív cselekvény saját mulékony volta. Ennélfogva felesleges vala az ily törzsökök mellé *meg*, *-el*, *-be* s más igekötőket is csatolni a bevégeztség jelölése végett, mint a Nyelvőr tette. Hisz' az ilyenek más suffixumokkal is megtartják saját bevégeztettség jellemzőit: pl. *út-és*, *es-és*, *szur-ás*, *mar-ás*.

Eredményt: *szöv-et*, *gondol-at*, *lát-at* (nincs látatja a dolognak), *főz-et* (egy főzet káposzta), *süt-et* (egy sütet kenyér), *dolgoz-at*. Eszközölhetnek más suffixumok is ily értelmű szavakat, a melyek: *toj-ás*, *fon-al*, *fest-mény*, *gyűjt-emény*.

Folytonosságot (ellentétben az a) rovattal): *vonz-at*, *tud-at*, *őriz-et*, *vadász-at*, *halász-at*, *jár-at* (mi járatban van kend?), *men-et* (menetközben), *hall-at* (fülem hallatára), *kel-et* (a búzának jó kelete van), *virrad-at* (virradatkor v. viradtakor indultam s mind mentem míg megvirradt), *kisért-et*, *üzl-et*.

A cselekvény subjectumát: *őriz-et*, *kisért-et* (a király nagy kísérettel jön), *kisért-et* (spektrum, gespenst).

A cselekvény objectumát: *fog-at*, *von-at*, *csip-et*, *fal-at*, *ad-at*. Más suffixumokkal: *ját-ék*, *kell-ék*, *tanít-vány* (a kit tanítanak), *tanít-mány* (a mit tanítanak), *tudo-mány*, *tanul-mány*, *ad-ó*.

Homályos viszonyt: *áll-at*.

Látni való, hogy a nyelv nem ruházta ama rovatok kifejezése tisztét az *-at*, *-et* képzőre és hogy a vele kapcsolt szavakat nem mind szoríthatni azon egy kalap alá. Kesereghetjük hát, mint Jeremiás, hogy az elemzett definitio hibás és így a belőle vont következtetés is gyanús. De ha annál helyesebb volna is, mit bizonyítana? Azt, hogy a mi (valóban vagy költötten) megtörtént, az *történet* = factum, das geschehene, a mit — kellő különböztetéssel — tagadni eszem ágában sincs és nem is volt.

Hogy hogy? — kérdi az olvasó — hát nem ön írta: „*történet* nem (is) eseményt (begebenheit) tesz?”

Én biz' azt, de azt is hozzátettem, hogy: „hanem azt a mit a német ezzel fejez ki: zu fall.” Itt a különböztetés! A *begebenheit* és *zufall*, mind a kettő *megtörtént-et*

(was geschehen ist) jelent és így széles értelemben = *történet*. De a *begebenheit* a dolgok folytán, megmondható vagy gyanított okokból, a *zufall* pedig véletlenül, úgy-szólva meglepőleg keletkezett történet. Ime itt a bizonyosságom: „zufall, der zustand, da etwas geschieht, das weder beabsichtigt noch im zusammenhange gegenwärtiger handlungen begründet ist” (Heinsius Wörterb. d. deutschen Spr.). Ily különbség van a latin *eventus* [10] és *accidens* [11], vagy *accidentia* [12] (a *casus* az utóbbiakhoz tartoznék ugyan, de átszap az elsőnek a régiójába. Azért tesz hozzá olykor a *fortuitus* v. más megkülönböztető epithetumot!), a francia *évènement* és *accident* közt is, miről meggyőződhetni az illető synonymiás lexikonokból. Megjegyzem még, hogy *factum* is csak annyiban *történet* széles értelemben, a mennyiben az megtörtént.

No már én a *történet*-ből, történetesen (= *fortuito*) szólamokból indulva ki amaz incriminált — meglehet nem elég szabatosan írt — állításommal csak azt fejeztem ki, hogy *történet*, szoros értelmében, az idézett synonymák második rovataiba tartozik. Sem többet, sem kevesebbet.

De aztán a csávának kitett egész helyre visszatérve kimondom és „hirdetem”, hogy *történet* sem szoros sem széles értelmében nem tesz és nem tehet históriát. „Die Geschichte Frankreichs” épen úgy nem lehet „Francziaország *története*” magyarul, mint nem lehet németül der *zufall*, die *begebenheit* vagy die *tatsache* Frankreichs vagy latinul: *eventus* v. *factum* Franciae! De biz’ azt: *történet*-ből vagy *történetesen* sem lehet *geschichtlich*-nek fordítani.

Most még csak azt kell megmagyaráznom netalán habozó olvasómnak, hogyan lehet az, hogy midőn a Nyelvőrbeli czikk írója és én mindketten az igazságot nyomozzuk és neki hódolunk, mégis ily ellenkezőleg fogjuk föl a dolgot? Lám, a lélektan két tehetséget mutat fel — többek közt — az emberi elme működésében: az egyiket *witz*-nek, a másikat *scharfsinn*-nek nevezi a német. Amaz (elmésség?) hasonlít, generalizál, nivellál, ez (az elme?) különböztet, egymás fölé és alá rendel. A Nyelvőri író az elsőnek van fényes birtokában, holott én a másiknak érem be szerényebb szerepével.

Elég ennyi az első bűnömről, lépünk a másodikhoz.

Azt állítottam és hirdetem t. i. „*képez* = *bilden* kidobni való rossz szó.” Ebben bizony megvallom — és ezúttal töredelmesen — vétkeztem, de magam, illetőleg saját elvem: „qui bene distinguit, bene docet” [13] ellen. Nem különböztettem elég világosan s azzal alkalmat adtam a *witz*nek, hogy generizáljon s következőleg szavaimat félreértse és félremagyarázza. Különben mi szükség lett volna megtanítani engem, illetőleg olvasóinkat, hogy „*kép* annyi mint *imago*; *képez* pedig annyi mint: képet alkot, képet csinál. De valaminek képét gondolatunkban is megalkothatjuk magunknak; erre a képalkotásra is helyesen mondjuk, hogy: *képezek* v. *képzelek*?” Hisz’ ezt csak azzal a föltevessel kellett értésemre adnia, hogy vagy nem tudom, vagy más, netalán ellenkező véleménnyel vagyok. E pedig félreértés, mert azt, a mit és a hogy idéztem, annyira tudom és vallom, hogy minden betűjének alája írok és ha tüzetes, terjedelmes polemiát akarnék írni a *képez* divatos használata ellen, épen ama szavakkal kezdeném. Azt a divatos használatát, azt a vastag germanismust, mely szerint minden esetben, midőn a német *bilden*-t mondhat, mi is helyesnek tartjuk *képez*-zel élni, kárhoztatom s csak annyit és nem többet akartam kifejezni ebben a nem eléggé ovatos egyenletben: „*képez* = *bilden* (rossz szó).” Kárhoztatásom alapja egyenesen az, a miben egyezünk, t. i. *kép* = *imago*. Itt azonban elválík az utunk. Én szorosan megmaradok az egyenletem mellett, holott a Nyelvőr tovább megy s így állítja fel: „*kép* = *imago*, effigies, forma.” Az „effigi-

es' hagyján, mert ez az imago-tól csak annyiban különbözik, hogy mindig hozzá van csatolva, minek a képe; holott imago magára, viszonytalanul is fordul elő. Pl. „Quid natum totiens falis ludis imaginibus?” (Virg. Aen. I. 408.) [14] De a ‚formát’ teljességgel nem engedhetem meg. „*Forma*: Facies cuiusque rei, quae illam finit undique; resque ipsa ades est (Gessn. Thess L. L.). Német fordításai: die gestalt, das äussere ansehen, form, figur, umriss. (Scheller, Klotz.) A *kép*-pel (imago) csak akkor üt össze, mikor két dologról levén szó, egyiknek a másikkal való hasonlatát fejezzük ki; pl. tojás for ma levél; a majom ember for ma állat. Továbbá minthogy a Nyelvőr szerint is = ‚képét alkot’, nem teheti a szólámnak csak felét, t. i. azt, hogy ‚alkot.’

Mindent összevéve tehát, nem állítom, hogy b i l d e n - t ne lehessen, sőt kelljen *képez*-nek fordítani, de nem a mostani divat szerint promiscue. Breve iter per exempla [15]. Lássunk hát egynehányat, a melyeket nem csináltam, hanem kijegyeztem.

Lehet mondani: „A tanítványok félkört *képez*tek.” (Félkör képű sorba állottak.) „Haarlem Amsterdam függelékét *képez*i”. (Világos, hogy H. nem függeléke Amsterdammak, hanem csak olyan, mintha függeléke volna.) „A herczeg kísérete sorfalat *képez*ett”. (Sorfal képét alkotta.) Kidobni való a *képez* a következőkben: „Lapunk tartalmát a következő közlemények *képez*ik”. (A ‚közlemények’ maga a tartalom.) „A fürdőintézet a gróf tulajdonát *képez*i”. (Az intézet t u l a j d o n a a grófnak.) „A kassai közgyűlés első tárgyát az egyetem ügye *képez*te.” (Első tárgya az egyetem ügye volt.) „Arany J. hátrahagyott írásainak (olv. irományainak) jelentékeny (olv. tetemes) részét *képez*ik (olv. teszik) a levelezések (.... része a levelezésekből áll)”.

Szóval, ott, a hol a *képez*-t nem lehet jó móddal, ezzel ‚képét alkotja’ helyettesíteni, rosszul van használva.

A mi a *kép*-nek másik származékát: a *képes*-t illeti, ismét bünt vallok, t. i. értetlenséget, melynélfogva nem birom elképzelni, mikép veszhett ki az i m a g o eszméje s értelme a neki most azaz kevés idő óta tulajdonított jelentésből. S azok a ‚nagyszámú példák’, melyeket a Nyelvőr emleget, idézve nem levén, tudatlanságom okozza, hogy nem szólhatok hozzá. De biz’ azt se tudom látni, hogy kipótolják a hiányt azok a salto mortalék, melyekkel a *kép* és *tehetség* közt tátongó hézagon átkelni törekszik a Nyelvőr. „*Képes* = c o m p e t e n s, conveniens, condecens. (MA.PP.), fähig = *képes* (Ballagi)”. Mint bűnös, nem állhatok bírálónak; de szabad egy pár hasonló okoskodást idéznem. Az Akadémia német-magyar szótárában olvassuk: „E p i s o d e, l. N e b e n h a n d l u n g”. Ezt fölkeresve leljük: „N e b e n h a n d l u n g = mellékkereskedés”. Tehát, következteti a tanuló: „E p i s o d e = mellékkereskedés”. Megint: „A sódarevés okozza az ivást; az ivás eloltja a szomjúságot; tehát a sódarevés eloltja a szomjúságot”. Egyébbel nem mentegetem állított hibámat, hanem hivatkozva arra, a mit a tárgyra más helyt elmondtam s a mi megczáfolva maig sincs, ha feloldva nem, nagyon megkönnyebbülve érzem magamat. Sőt megbátradva, egy adalékkal szolgálok a hibás szók és szólamok szótárai szerkesztőinek (Simonyi, Vutkovics sat.). *Képes* vagyok (erre v. amarra): t e h e t e m, alkalmas vagyok, kitelik tőlem, birok, tudok. *Képes*: arra való.

Tovább kísérem a vádpontokat s eljutok a harmadikra, a ‚Rövid magyarok története’ rehabilitációjára, melyről, iménti bátorságom nem levén elenyészve, azt merem állítani, hogy nem sikerült.

Azzal a tanítással kezdi a Nyelvőr, hogy ha a birtokviszony kifejezésére compositummal élünk, a jelzője praecedálja; ha pedig külön szavakkal írjuk körül, a birtokos és birtok közé rendezzük a jelzőt.

Sem egyiknek, sem másiknak nem irok alá grammatikai, logikai és esztetikai okokból. Az első szabály ellen, mint grammatikusnak, az a kifogásom, hogy pl. „füstölt disznóláb” germanizmus. A németnél az adjectivumnak ilyes rendezése legkisebb fenakadást sem okoz, mert minden esetben kivétel nélküli szabály és a jelző ragjai a vonatkozást meghatározván, a halló vagy olvasó megszokta türelmesen elvárni a megfelelő főnevet, a compositum végszavát. A magyar ellenben azt szokta meg, hogy a jelzőnek tözsomszédja a jelzett és mikor a fölhozott szólamot hallja, megalkotta már magában a „füstölt disznó” képét, mielőtt a „láb”-ig jutott volna s azután kell javítania fölfogását. Ez valami hydraulikus kos működése-féle érzést kelt gondolatunkban s a logika azt tanácsolja a grammatikának, hogy találja módját eltávoztatni azt a kellemetlen hatást. És a higgadtan fontoló nyelvész erre azt fogja felelni: szívesen! s nem egy, hanem négy módját látom, mikép lehessen segíteni a bajon. Csakhogy valóban meglegyen a szükség. Mert midőn a jelző a jelzett compositumnak mind a két tagjára illhetik, meg midőn oly valódi az összetétel, hogy a tagok külön jelentései a szerkesztvény értelmébe beolvadva mintegy elenyésznek, akkor bizvást elől maradhat a jelző. Minden más esetben: a) fölcseréljük a compositumot azon jelentésű más egyszerű szóval: füstölt sódar; b) a szerkesztvény első tagját elhagyjuk: réz gyertyatartó helyett réztartó; c) fölbontjuk elemeire a szerkesztvényt: nyitott kertajtó h. a kert nyitott ajtaja; d) hátul tesszük a jelzőt: látod a toronygombot, az aranyozottat?

Igazolja-e már az előtételt a „rövid”-nek az, hogy „a magyarok története” birtokviszonyban levő oly két szó, mely a sűrű használat következtében mintegy összeforrt s összetétel természetét öltötte magára? Hiszen ha „összetétel” alakjába öltöztetjük is (magyar történet), a fölebbiek szerint hibás lenne így is: „rövid magyar történet”¹, s a c) rovat nyomán így kellene javítunk: „magyarok vagy a magyar (nemzet) rövid története”; akár d) szerint így: „magyar történet röviden v. rövidben.”

Én is röviden mondom hát, hogy a jelző az „összetételeknél sem kerül elő” szabályosan s ebből a külön exponenssel járó birtokviszonyra nézve himet varrni nem lehet. Tréfás stílusban, sietségben, indulatokban sat. megengedi az esztetika, mert ennek is van ám szava a nyelv ügyéhez, az oly szólamokat, mint: „furcsa isten teremtese, facsaros istennyila, melyik isten háza? tiz falu szája” (egy faluban!); de komoly alkalmakkor, gondos írásban: *apage! Haud nos id decet.* [16]

De megillet ám minket magyarokat, hogy akár „összetételekben”, akár külön „exponensű” birtokviszonyokban a jelzőt elől helyezve a közvetlenül következő szóra vonatkoztassuk. Ezért helyesek: „magyar nyelv őre” (= magyar nyelv őre), „német nyelvtan” (német nyelv tana); „teremtett állatok ereje” (PázmP: Kalauz).

Most már megmondhatom azt is, hogy miért nem írhatok föltétlenül alá a Nyelvőr második szabályának, t. i. hogy midőn „a birtokviszonyt külön exponenssel fejezi ki nyelvünk, a jelző a birtokos és birtok közé kerül”. Az úgy ugyanis bővebb megfontolást igényel és nem lehet csak így nagyjában túltenni rajta. A jelző vonatkozhatik nemcsak a birtokra, hanem, mint az imént tárgyalt esetben, a birtokosra is, és ilyenkor nincs szükség a transpositiora, mint a Kalauzból vett példán láthatók. Ha pedig a birtokot jelzi, nem érjük meg a transpositioval, hanem *-nak* *-nek*-es birtokossal kell élnünk: „A templomnak jobb tornyába csapott bele a villám”. Mert a „jobb” nyomatékos jelző s hogy első helyével a hangsúlyát is ne veszítse el, az elsőbb helyet foglalt birtokosét el kell

¹ Ezért lehet mondani ezt is: Öt „falu szája”; mert hiszen e gy falunak csak e gy szája lehet.

enyésztetni és *-nak*-kal pótolni. Igazolását máskorra hagyom és csak annyit jegyzek meg, hogy én azt az elvet nem magam okoskodtam, hanem egyenesen és közvetlenül a mindennapi szokásos beszédből lestem és tanultam ki.

Ezen elv magyarázza ki azt is, miért állítom én hibásoknak a ‚házeladás, lókifogás’-féle compositumokat, mely állításomat a negyedik vádpont kárhoztatja.

Minthogy t. i. ezekben: ‚a házat el-adják, a lovat ki-fogják’, az úgynevezett igekötőket hangsúlyozzuk, a hangsúly a compositumokban sem maradhat ki. Így nyomósítani pedig: ‚házeladás, lókifogás’, nem lehet, és mivel csak jelző a jelzettétől veheti át az accentust és *ház el, ló ki* nincsenek ily viszonyban, nem lehet átvinni a nyomósítást a szó első tagjára (házeladás, lókifogás), az ily szavak tehát a nyelv törvényeinek nem felelnek meg, annál fogva hibásak és helytelenek. Quod erat demonstrandum. [17]

A vád harmadik és negyedik pontjaira nézve az irtaknál fogva nem vétkesnek nyilvánítom magamat és teljes absolutiót követelek.

Sőt megfordítom a dolgot és én vádolom a Nyelvőrt logikai ellenes két hibával.

Azt írja ugyanis elsőben, hogy ‚házadás és házeladás’ merőben mást mondanak. Reservatis reservandis concedo! De hogy azért az utóbbi helyes legyen, nego consequenti-am [18]. Jámbor és gazember merőben mást mondanak, az utóbbira még sincs szüksége a társadalomnak. „De van ám az összetételekre”, viszonozza a Nyelvőr. Legyen, ámbár a magyar kevésbé alkalmas és kevésbé vágyik rájuk, mint a német, görög sat, de csak a jól alkotottakra, a mi épen kérdés alatt van. És ime, a szerintem rosszul és újan alkotottak példáival (könyvkiadó sat.) akarja ellenem bizonyítani helyes voltukat a Nyelvőr, mi a második hibája a logika ellen. A neve petitio principii [19].

Eddigelé még csak a magyar nyelvészek védelme tekintetéből halmozott el vádjaival a Nyelvőr. De most már a világirodalom grammatikusainak ‚képezi’ magát bajnokává s azzal a súlyos bűnnel terhel, hogy én, szerénytelen, oktatónak tolakodom föl oly kérdésekben, a melyekről magam sem tudok.

Logikaiban lett volna így írni: „a melyeket megfejtteni, sőt hozzájuk szólani sem tudok.” Mert lám, ha nyakig beleülök a Balatonba, meglehet, hogy nem látom körös-körül a partját s nem tudom, mekkora a széle, hossza, felszíne, terjedelme, de hogy a vízről, melyben vagyok, ne tudjak semmit, az lehetetlen.

Tudok biz’ én, nem egyet a kérdésről. Elsőben is azt, hogy miben áll. Igaz-e, hogy a latin nyelv leányai a mely főneveket az anyanyelvből fölvettek, a nominativusaikat azoknak nem a nominativusaiból, hanem accusativusaikból vagy ablativusaikból alakították át? Ez a kérdés.

Elismerem és tudom továbbá, hogy a nyelvész nép szava azt feleli a kérdésre: igaz! De biz’ én ezt nem ismerem el a tudomány szavának. Nem pedig azért, mert gyarló induction alapszik. Sok franczia szó t. i. a latin anyaszónak inkább hasonlít az accusativusához, mint a nominativusához. Pl. *comes*, *comitem*: fr. *comte*; *conclusio*, *conclusionem*: fr. *conclusion*; *accidens*, *accidentem*: fr. *accident*.

Ez tény. De ha okát vizsgáljuk, nem azért történt így, hogy a typusul vett szó accusativus, hanem hogy az accentuált tag (*on*, *ent*) maradt meg és származott át a leánynyelvre. Ugye de ez az okolás az esetek nagy számát tekintve igen kevesekben érvényes. Nevezetesen csak a 3. decl. szavakban áll elé az accentusbeli különbség. S még itt is vannak rebellis esetek: pl. *comitem*-et előbb *comitem*-nek kell összehúzni, hogy az *omt* megmaradjon. Ebben pedig: *virtus*, *virtutem* = *vertu*, valamint ebben: *abbas*, *abbatem* = *abbé*,

az accentus sem birta végkép megtartani a *t*-t. Az 1. 2. 4. 5. decl. főneveknél tehát az a tény semmit sem magyaráz, s az accusativus typicusságának nem adja okát.

Több az, hogy az accentus költözése nem csupán az accusativusban történik, hanem minden obliquus casusban; úgy hogy a főlebbi kérdésben ezt kellene tenni s minden további következtetés épen úgy folya belőle. Hiszen a bevallott tény az olaszban már módosítva van. Itt t. i. az ablativus látszik typicus casus lenni. *Comite* == *conte*, *natione* = *nazione*, *dente* = *dente*, *instituto* = *instituto* s számtalan több. Igen de itt sem talál: *virtus*, *virtute*: ol. *virtù*; *caritas*, *caritate*: ol. *carità*; csak az accentus ereje marad meg. Ez a 'tisztos igazság', a melyet tudtam is és a (nem) idézett helyen kétségbe sem vontam; csak az accusativussal való ábrándozást neveztem és nevezem most is 'eszőlösségnek.'

Ámde a Nyelvőr magyar példái: „*virgács* v. *virgás*, *czirkalom*, *paradicsom*” erre az igazságra nem hivatkozhatnak; mert 1) a magyar nem leánya a latinak, tehát a tény és magyarázatai reá nem alkalmazhatók. 2) Ha alkalmazhatnók is, az accentuált syllabákat illetik, a Nyelvőr pedig ragjaival vesződik az accusativusnak, még pedig sikeretlenül. *Virgács*-ban ugyanis nem a pl. accusativus -s ragja van *cs*-vé változtatva, hanem az átvett *virg*- gyökhöz a *orb-ács* analógiájára járult az -*ács* suffixum. Hogy pedig *virgás* vessző, azt csak a M. Ny. szótárából tanulhatta a Nyelvőr. Mert 'virgást kapsz' nem azt teszi, hogy 'vesszőt kapsz', hanem azt, hogy 'verést kapsz'. Az átvett *virga* = *virga* magyarul is, az idézett szótár ellenére, mely a valóságot fölforgatva azt tanítja, hogy: „*virga* = verés, *virgás* = vessző”. Különben annak az elhívására, hogy *virgács* v. *virgás* maga az átvett plur. accusativus legyen, erős képzelődés kell.

És ez sem elég arra, hogy *czirkalom* = *circulum* legyen. Hiszen *czirkalom* nem *circulus*, hanem = *circinus*; és származtatására nem kell phonologia, csak etymologia. Az átvitt *circ*- gyökhöz t. i. a szélben és sok értelemben használt -*alom* suffixum járul s kész a 'czirkalom.' Hogy *circ*- létező gyök, kitetszik a *circino*- *circinare* igéből (Plin. Ovid). Vö. *circa*, *circum*.

A mi a *paradicsomot* illeti, hogy az a pater, a ki legelsőben használta ezt az alakot, összevethette a nominativust az accusativussal, azt megvallom, 'képzem'; mert gyakran tapasztalni, hogy idegenek, a kik nyelvünket társalkodásból, közbeszédből tanulták meg, épen azt a hibát követik el ugyancsak sűrűn s azt mondják: 'a gyermeket beteg; ezt az ételt egy cseppet sem jó.' Lehet az is, hogy nem tudta a jámbor pater, hogy magyarban a viszonyrag csak nominativus után áll, s ezt: 'et posuit eum in paradisu' így fordítván: 'és helyezteté őtet paradicsomban' azt hitte, hogy accusativust ír latinosan. Mind a kettő jogos föltevés; de vajjon bizonyítja-e azt, hogy én a főlebb elemzett 'tisztos igazságot arcul ütöttem', alig hiszem, és csak abban érzem magamat érintettnak, hogy úgy jártam, mint az a pap, a ki a szószékből (*monno*-ból: Finály) fenyegetődött, hogy egy gonosz életű asszonyra dobja a bibliáját; mire az előtte való padokban minden asszony lebujt. Én csak egy 'eszőlös németről beszéltem s egész serge a nyelvészeknek veszi magára.

Jól vagy rosszul mentegetem-e, ítéljen az olvasó, de én az ellenem emelt vád minden pontjára nézve ártatlannak érzem és 'hirdetem' magamat.

VISSZA- ÉS KÖRÜLTEKINTÉS. NYELVÜNK ÜGYÉBEN.

«De mortuis nil nisi bene.» [1] A közmondásokról széltilben azt tartják, hogy azok a népbölcselet nyilatkozatai. Meglehet, de minthogy a tulajdonképpeni bölcseletkéi sem mindig szentírás, bizony a népei sem mindig az. Jelesen, ha szorosan ragaszkodnánk a «De mortuis» tilalmához, azzal minden oktató¹ történelmet s a kritikának nagyobb részét kiirtanók az irodalomból. Már pedig, ha az elhaltak cselekvései s beszédei velők együtt kimúltak, irataik megmaradtak s jót is, kárt is tehetnek s az utóbbi következmény ellen csak a kritika szolgál fegyverül. Ezzel véltem én igazoltnak azt, hogy Szarvas Gábornak a Magyar Nyelv Szótára elleni támadását szellőztessem.² Kissé későre ugyan, de az érintett értekezést, a melynek címe «*A Magyar Nyelv Szótára*, készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Ismerteti Szarvas Gábor,» és a mely 1880-ban jelent meg, én csak híréből ismertem és csak egy pár hete, hogy kezemhez kaptam. Most sem szólanék hozzá, ha egy oly tárgy nem volna megvitatva benne, a mely ma már nyelvészeknek és nem nyelvészeknek úgyszólván hitágazatává lett, de a mely ellen, előre is megmondom, tiltakoznom kell.

Nos hát a M. N. Sz. szerkesztőit azzal vádolja, azért feddi általánosan³ Szarvas Gábor, hogy nem akarják elismerni az igaz voltát annak az állítmánynak, hogy «az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye.»

¹ A «lehrreich» német szót rendszeren így szokták magyarra fordítani: tanulságos. De ennek a törzsoke «t a n u l s á g» hibás, annál fogva származéka is. Mert ige egy 3. személyéhez nem lehet ragasztani ság formativumot. Lát-ság, hoz-ság, ír-ság, örvend-ség hallatlanok; fárad-ság, hazud-ság hibás alkatok. A ki ezeket használja, félreteszi magyar nyelvérzékét. Én hát «oktatás»-t javaslok feles példákra hivatkozva: mint csömörlős, dőlős, v. dülős, fájós, hajlós, harapós, ismerős, marós, tudós. Analogiának gondolom elég; de több is van. Csak azokat idéztem, a melyek hamarjában eszembe jutottak. — Azt is megjegyzem ez alkalommal, hogy «nyomos» és «lakos» szokott betűzései helytelenek. Mert l a k o s mindenki, a kinek «l a k»-ja van; de a l a k ó s ott is sz o k o t t lakni. A magyar nagy uraknak házaik voltak Magyarországon a városokon és kastélyaik a vidéken, és ezekben lakosok, de Bécsi lakósok voltak. «N y o m o s» az, a minek n y o m a van, mint: b o r o s, b o t o s, f o k o s, l á n c z o s, m ó d o s, t á n c z o s, a melyek végtagjaiban nincs ó.

² Vicem pro vice reddo tibi bone vicine. [2] Szarvas Gábor a meghalt Czuczort és Fogarasit bírálta, én a kimúlt bírálót.

³ «Által», «átal». Az utóbbi az előbbinek a közbeszédben rövidített formája, a minek példái: föld, föld; hold, hód; holnap, hónap; volt, vót; holt, hót; kolcs, kócs; költ, kót; küld, kúd stb. Az «által» mind a két formájában kettőt jelent és a beszédrészeknek különböző két rovata alá tartozik, u. m. adverbium és a névutó alá. No már, ha létezik a két forma, azt javasolnám, hogy használjuk fel ezt a körülményt a szabatosság és félreérthetatlenség, a beszéd két főkélléke eszközésére. Az «á l t a l» maradjon névutónak, és az á t a l, vagy még egyszerűbb formája: át legyen csupán adverbium, illetőleg «igekötő.» Pl. «A Porkoláb levele á l t a l jelentette» (Tört. szót.). — «A t a l

Ezt a tripodialis — *sit venia verbo* [3] — állítmányt csak ennyivel támogatja a bíráló: «az összehasonlító nyelvtudomány elismert tekintélyének egész hatalmával oda nyilatkozott, s nyilatkozatára többé a komoly ellenmondásnak még nesze sem hallatszott».⁴ E szerint érvekről, bizonyításról nincs és nem lehet szó, hanem: «*Hoc volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.*»⁵ [4] Igaz, hogy bíráló nem voluntasra [5], hanem *auctoritasra* [6] hivatkozik; de egyik olyan rossz, mint a másik, mert a tudománynak, mint ilyennek, nincs sem «tekintélye», sem «akarata», hanem igenis van *ratio*-ja, a melyet ezúttal bíráló nem vesz igénybe.⁶ Hadd pótoljam a hiányt és szellőztessék a magyar nyelvnek az árjafélékből való kirekesztése okait.

A különbségi pontok a «flectáló» és agglutináló nyelvek közt ezek: 1. flexio, 2. agglutinatío, 3. a nevező ragozása, 4. a birtokviszony kifejezése, 5. az i g e n nek határozó és nem határozó formája, 6. augmentum és reduplicatio, 7. a praepositio. Jegyezzük meg, hogy a különbségek egyik osztályban sem merőben általánosak, hanem az illető osztály némely idiomáiban megvannak, másban meg hiányzanak. A mi ugyan az osztályozást nem teszi illusoriussá, de mégis számbaveendő és a részletes tárgyalásban alkalmasszerint meg fogom említeni.

Most már sorba veszem a hét rovatot, és összevetem főképp a magyar nyelvet az árjafélékkel.

1. A *flexió*-nak idő szerint nem egy értelmet adtak. Régebben, t. i. a szanszkrt tanulmányozása előtt a declinálást és coniugálást értették alatta,⁷ magyarán mondva a ragozást. Hogy ez a magyarban is megvan, nem szükség emlegetni, valamint azt sem, hogy

mentem a czeplédi temetőn». (Népd.). Á t hágta a tilalmat. Az átalból származik: általánfogva (generaliter, durchgängig) általános, általánoson, a melyekben az *l*-nek a *t* előtt nincs se oka se helye; minthogy az eszközés fogalmának árnyéka sincs bennök.

⁴ De hát hogy is keletkezhetett volna «ellenmondás»? A külföldi nyelvészek — a semitákat nem számítva — árjaisták voltak és azok az alig vagy rosszul ismert magyart mint agglutinált és alsó rendű nyelvet csekély figyelemre méltatták. Aztán a tudományos és irodalmi világban a pártfegyelem szintűgy, sőt még tán hamarabb létezett, mint a politikaiban!

⁵ Juven. S. 81. 223.

⁶ Szarvas G. az «igény» szót ki akarta küszöbölni nyelvünkéből. Etymológiájába nem elegyedem és csak annyit jegyezek meg, hogy könnyebb lenne, mint pl. ezeké: edény, fővény, legény. Helyesítésére nem egy szót és szöveget ajánl Sz. G. De épen többségök mutatja, hogy egyikök sem felel meg az *Anspruch*-nak, a melyet következőleg értelmez *Heinsius* német szótára: «Die Behauptung des Rechtes auf oder an eine Sache und die auf dieses Recht gegründete Forderung». Az ajánlott szólam: «Számot tartok reá», németül: *ich rechne darauf*, világosan más, mint: *ich mache Anspruch darauf*. Másfelől a közbeszéd néha igen is kibővíti az i g é n y értelmét. Pl. mikor ezt mondják: «igénybe vett» (azaz felhasználta) «minden eszközt».

⁷ Ujabbaknál is leljük ezt a szélesebb értelmezést. «Die Biegung der verschiedenen Wortarten beruht auf verschiedenen Begriffsbeziehungen und wird demnach auch durch verschiedene Benennungen, als Declination, Motion, Comparison, Coniugation bezeichnet» (*Heyse, Deutsche Grammatik* I. 137. S.). Más értelmezését így adja *Hovelacque* (*La Linguistique*): «La flexion est la possibilité pour une racine d'exprimer en se modifiant une certaine modification de sens». Ennek a nyomán nem lehetne megkülönböztetni a flexiót az agglutinációtól.

ragozáskor a gyök, vagy törzsök is nem egyszer megváltozik. Példák helyett utalok Szinnyei Nyelvtanának «Szótövek változásai» című szakaszaira.⁸

Ebben az értelemben fogva fel a flexiot, azt kell vélnünk, hogy a magyar nyelv éppen úgy flectáló, mint az árjafélék. Még teljesebbnek fogják látni az egyezést egy más tekintetből. Ugyanis a határozók mind a két szójárásban egyneműek, u. m. puszta és præpositiós *casus*ok, névutók és adverbiumok. Vessük csak a latint, görögöt és szanszkrtot össze a magyarral. Az elsők harmadikában nincs præpositio, de azért az árják nem tagadják meg a rokonságot vele, tehát a præpositiót nélkülöző magyart sem utasíthatják el. Másfelől a latinban és görögben sincs névutó s ez sem rontja hát meg az egyezéseket a szanszkrt-tal és magyarral.

Ma rendszerint azt a jelentést tulajdonítják a flexiónak, hogy az a gyöknek oly változása, a mely a ragozott alakok jelentését is változtatja. Ez főképp a hangzóban mutatkozik, mint pl. a németben: *schwimmen, schwamm, geschwommen, liegen, lag, gelegen*. De néha változik a mássalhangzó is: *τύπτω, τέτυφα; χλέπτω, χλέψω, χέχλοφα* [7]. A latin perfectumban ez a változás csaknem általános. A flexiónak ez a neve főképp a conjugálásban fordul elő és a magyarban ritkaság, de mégis megvan, mint «vagyok, vagy, van; voltam, voltál, volt; meghal, megholt» világosan bizonyítják. A nevekben a többes számot különbözteti meg az egyestől és tudtomra csak a germán családban: *Vater, Väter; Wort, Wörter; Fuss, Füsse* (ném.), *man, men; foot, feet* (ang.). A többi eseteket nincs miért emlegetnem és csak azt kell megmondanom, hogy a magyarban csak nyoma mutatkozik, pl. *apa, apának, apám; kefe, kefék; hamu, hamvak*.

Mindent összevéve azt tartom, hogy flexio tekintetéből a magyart nem lehet kizárni az árjafélék sorából.

2. *Agglutinatio*. Ezzel a rovattal hamar végzünk. A műszó szoros értelme az, hogy egy leirt, vagy nyomtatott szóban, ha származék, a törzsök és suffixum oly szembetünők, hogy egy tollrántás elég a megkülönböztetésükre. No már, hogy ez az uraltai nyelvekre nézve általánosan és csaknem kivétel nélkül igaz-é, arról feleljenek a finnisták. De a magyarról a tapasztalás azt mutatja ki, hogy töméntelen a kivétel alóla. «Beteg | ség»-ben világos, hogy «beteg» törzsök és «ség» suffixum; de egy visszapillantás a változó törzsökökre új példák nélkül is bizonyítja előbbi állításomat. Megfordítva az árjaféle nyelvekben is feles példáját látjuk az agglutinationnak, mondhatni, majdnem annyit, mint a tulajdonképpeni flexiónak; a miről meggyőződhetik a nétalán kételkedő, ha kinyitja a német, latin, görög, szanszkrt grammatikákat. És így ezt a rovatot bizvást szélnek ereszthetni.

3. *A nevező ragozása*. Tudva van, hogy a latinban, görögben, szanszkrtban a nominativusnak saját alakja van, a mit rendszerint a törzsök ragozása, olykor csonkítása, vagy phonologiai változtatása eszközöl. A latinban pl. *virtut-* törzsök a leggyakoribb nominativus raggal, az *s*-szel, *virtuts* lenne; de *ts* kapcsolat hallatlan lévén, *virtus* lesz belőle. *Tempor* törzsök az *or-t os-sá* és ezt *us-szá*, változtatja *s tempus* lesz. Legszelebb eset a *jecinor-s* helyett *jecur*, a melyet magyaráztatni magamnál találmányosabb nyelvésznek hagynom. Egyszerű csonkítással *poemat* törzsből *poema* nominativus lesz. Jóval kevesebb az anomalia a görögben, a hol az 1. declinációban és a 3.-nak sok szavában a törzsök nominativus is; a többiben *σ* ragot kap, a mely, ha a törzsök végconsonansával összeol-

⁸ Az a természetellenes «orthographia», a melyet pedans nyelvészek írott nyelvünkre erőltettek, gátol, hogy oly példákra hivatkozzam, mint: egés | ség, gonos | ság, igas | ság, a hogy régi íróink betűzték állandóan.

vadni nem bír, azt kiűzi, (mint *τεπατ* — *τεπας*); a 2. declinációban pedig *ος* vagy *ον* ragot. A szanszkrtban pedig a hangzógégű törzsöket *s* teszi nominativussá; de mindig *h*-vá változik és hangatlan. A mássalhangzó végű törzsökök nagyobb részt változatlanok.

Vegyük elé már a magyart. Grammatikusaink, mint az *agglutinatio* hívei, abban a hiedelemben vannak és azt tanítják, hogy a ragot, vagy képzőt elvágjuk, a maradék a nevező. Ezt a tények nem igazolják. Lássunk egy néhány példát a sok közül.⁹

atya t	nev.	atya	álm os	nev.	álom
mesé k	„	mese	köv ek	„	kő
kapá s	„	kapa	fálv ak	„	falu
kefé l	„	kefe	fűv ész	„	fű
sim ul	„	sima	tetv es	„	tetű
erde i	„	erdő	madar at	„	madár
ajta ja	„	ajtó	epr et	„	eper
agar ász	„	agár	dolg ot	„	dolog
gyöker es	„	gyökér	terh et	„	teher

Ezekből a példákbl láthatni, hogy a magyar nevező nem mindig a nyers törzsök, hanem járul hozzá olykor módosítás is, a mely bár csekély, de nem csekélyebb, mint a latin «*poema*» a törzsök: *poemat*, *τέπας*, *τέπατ* helyett. Minden esetre elég arra, hogy a tárgyalt két előbbi rovattal kezet fogva «helyet» követeljen magának a flectáló nyelvek sorában.

4. Nunc venimus ad fortissimum virum. [8] A birtokot jelölő possessivum pronomen hiánya és az ezt pótló birtokrag (ja, je stb.) kétségkívül saját tulajdonuk az ural-altai nyelveknek, holott birtokragnak árnyéka sincs az arjafélékben. A tény világos és tagadhatatlan. Csak azt kérdelem, hogy egy fajnak egyedül birt charakteristikája kirekeszti-e azt a genusából? A *Quercus* genus [9] kitagadja-e fajai közül a *Qu. rubrá*-t [10] azért, hogy egyedül ennek vörösek a levelei? Avagy a *Porcus* genus [11] a Babirussát [12], szarvakat hazudó négy agaráért? Azt hiszem, hogy az árják is megtűrhetik maguk közt a birtokragos magyart.

5. Az igének határozó és határozatlan alakja egyenes következménye az előbbi jellemvonásnak és, szintűgy mint az, nem oly súlyos vétek, hogy a miatt «akolbúlni» (Bugát) kelljen a magyart a flectáló nyelvek sorából.

6. *Augmentum és reduplicatio*. Ezeket az ismeretes műszavakat értelmezni felesleges volna. Csak azt jegyzem meg előbb a reduplicatióról, hogy a szanszkrtban és görögben gyakori és fontos szerepet játszik, de már a latinban csak némely perfectumok alakítására szolgál. A németben, szlávban már nyoma sincs, annál fogva a magyart azért, hogy benne is hiányzik, a flectáló nyelvek sorából kirekeszteni méltatlanság lenne. A mi az augmentumot illeti, az már a latinban is teljesen hiányzik, valamint a szanszkrtot és görögöt kivéve a többi arjafélék mindenikében. Ne ütközzék meg t. olvasóm, ha azt merem mondani, hogy a magyarban alakjaikra nézve különböző, de szerepökben egyen-

⁹ «Magyar Nyelvtan, mondattani alapon». 1877. — A «Tüzetes Nyelvtan» nem lévén kezemnél, nem vehetem össze, de feltehetem bizvást, hogy csak az itt idézettek vannak ismételve benne. Lehet, hogy ott bizonyítva is vannak; de minthogy a tényeket hamisaknak mutatom itt ki, megkísértett igazolásukkal nem vesződöm. [Tudtunkra sem Simonyi, sem más újabb nyelvtaniró nem tanítja azt, hogy a rag v. képző elhagyása után a maradék volna a nevező. — *A szerk.*]

lő elemek léteznek, a melyekre az augmentum értelmezése ráillik. Mert legszabatosb értelme ez: A praefixum oly szótag, a mely az igének jelenidőbeli törzsökéhez csatolva multidő alakot alkot. Szanszkrt: Ind. praes. yunādzsmi (jungo); imperf. āyunādzsam (jungebam). Görög: I. praes. τῦπτω, Imperf. εὑπτον, Aor. εὑψα. No már a magyarban, ha meg vagy el praefixumokat multidő törzsökéhez csatoljuk, az alak perfectumot jelöl: öltem, megöltem; hagytam, elhagytam.

Lássunk egy falka példát a Bibliának Káldi-féle fordításából: Megismerte (cognovit) az ökör az ő urát. — Megnyitá (aperuit) Isten annak szemeit. — Az Úr megesküdt (juravit) az atyáidnak. — Az Úr megkeményíté (induravit) és [Faraó] megűzé (persecutus est) Izrael népét. — Ádám elrejté (abscondit) magát. — Elméne (abiit) Moyses Jehovához. — Elvétetett (translata est) Izraeltól a dicsőség. — Elkészíté (paravit) az ő királyi székét.

Mindezen igealakok, a melyek száma legio, tagadhatatlanul multat jelölnek; tehát a hasonlóság egyfelől az *a* vagy *e* és másfelől a *meg* és *el* között helyzetekre és funkciójokra nézve tökéletes.

De számba kell vennünk a különbségeket is. Ezek:

1. A szanszkritban és görögben csak egy-egy az augmentum és csak egy hangzóbetűből áll; a magyarban kettő van és mindenkük szótag. Ez, azt tartom, nem lényeges különbség.

2. A sz. és g. augmentum egyedül ül az ő székében és funkciójában semmi mással nem osztozik. A *meg* és *el* szerepét valamennyi igeikötő, sőt alkalmas határozó is viselheti. Pl. körülülvettek (circumdede runt) engem a halál fájdalmai. — Reám tátozták (aperuerunt) az ő szájukat. — Te vagy a ki engem kihoztál (eduxisti) a méhből. — És béméne (intravit) Izrael Egyiptomba. — Fiaikat növeltem (educavi) és felmagasztaltam (exaltavi). — Ruhámra sorsot vetettek (miserunt). — Asztalt készítéssel (parasti) én előttem.

A *meg* és *el* működésének ez a megosztása nem érinti a fogalmak minőségét, valamint a következő különbség sem:

3. A sz. augmentum csak multat alkot, s azt is csak egyet: az imperfectumot. A g. már kettőt: az imperfectumot és aoristust. De már a magyar igeikötők, mint augmentumok, a multon kívül jövődőt is alkotnak. Ezúttal azonban a jelenidő személyragjait nem változtatják el. Példák: A mit parancsoltál, megcselekszem (faciam). — Majd meglátod (videbis), miket cselekszem. — A vér pedig jelül lészen és meglátom (videbo) a vért. — És elfordítom szemeimet rólatok. — És bizony mikor elalszik (dormiet) az én uram királyom. — Egészségben elviszem (ducam) és egészségben visszahozom a fiadat. — És mikor megállapodik (steterit), megromol (conteretur) és eloszlatik (dividetur) az Égnek négy részére. — Kifőzöm (excoquam) a te salakodat. — Az Úr erőt ad (dabit) az ő népének. — Veszedelme hirtelen eljő (veniet) és gyorsan eltapodtatik (conteretur) és nem lészen többé orvossága.

Legyen szabad még egy idézetet tenni ide a Peleskei Notáriusból:

«Hozzám elérkezvén azt monda hogy *bon zsúr*,
Én azt nem értettem, véltem, mondja meg *szúr*,
Magyarul feleltem, hogy ha megszúr az Úr,
Én úgy feltaszítom, hogy orra földet túr.»

És végül kérem olvasómat, hogy figyelmezzon a maga és mások mindennapi beszédjére és akárhány adatot fog észlelni bizonyítására, hogy a magyar augmentumok jövődő igealakot alkotnak.

A magyar augmentumokról mondottaknak fontos következményei vannak.

Első az, hogy a dívó magyar nyelvtanok a Jelentő módnak — most csak erről szólok — hamisan értelmezik és osztályozzák az időalakjait. Lássuk, mit ír Simonyi:

«Jelenidő	{	Folyó	cselekvés	(most)	<i>ír</i>
		Befejezett „		(most)	<i>írt</i>
		Beálló „		(most)	<i>fog írni.</i> »

Elsőben is azt jegyzem meg, hogy a jelenidő nem csak folyó, hanem pillanatnyi cselekvényt is jelöl. Ilyszerűek: *pattan, robban, szikrázik, villámlik* stb. mindnyájan pillanatnyiak és kétségen kívül jelenidejűek. Másodszor azt, hogy *írt* és *írni fog*, akár van, akár nincs eleikbe tolva a «most», jelenidejűek legyenek, azt állítani szörnyű képtelenség. «*Írt*» és «most» logikailag ellenkeznek. De biz' a «most fog írni» is csaknem egy húrón pendül vele. «Csaknem», mondtam, mert lehet némi értelme abban az esetben, ha a cselekvő már a kezébe is fogta, sőt a tentába is mártotta tollát, hogy *írjon*, a mikor a «fog» = kezd. De *írni fog* közönséges értelemben jövődő idő. Az idézett rovat hát csalóka paralogismus, azaz sophisma, akár tudva, akár tudatlanul követte legyen el Simonyi. És még egyet. A «folyó» jelző nem meríti ki a fogalmat. Hozzá kell tenni: «vagy sűrűn ismétlődő.» Menjünk tovább:

«Mult idő	{	Folyó cselekvés	{	egyes esemény: <i>íra</i> ;
				huzamos csel.: <i>ír vala</i> ;
		Befejezett cselekvés: <i>írt vala.</i> »		

Az első időalakra: «*íra*» nézve, az előbbi szakasz végén tett megjegyzésemre utalva, azt hozom fel, hogy *csattan, dördül, pattan, bukék, ijjed, reped* s még egy rakás ily igealak pillanatnyi cselekvést jelölnek és kétségtelen *mult* alak. A mi a második rovatot: «*ír vala*» illeti, annak históriája van.

Hogy a latin *amabam* ezt tegye: «szeretek vala», néh. Hunfalvy Pál hiedelme vala, a melyet ő hiányos elemzés következtében vett a fejébe. A latin imperfectumnak ugyanis különböző két értelme van: egyik az, hogy multban folyt vagy sűrűn ismételt cselekvést jelöl. Hadd értelmezze helyettem a derék és tekintélyes Zumpt: «Das Imperfectum wird eigens gebraucht, wenn die oftmalige Wiederholung einer Handlung in einem Zeitraume auszudrücken ist, oder Sitten, Gewohnheiten und Einrichtungen als dauernd und bestehend angenommen werden. «Socrates dicere *solebat*, omnes in eo, quod, scirent, satis esse eloquentes.» Cic. de or. 1. 14 (83). Anseres Romæ publice *alebantur* in Capitolio.» [13] Több példát nincs miért felhoznom, mert bőven lelni minden historikusban a classikus korból. Magyarul az *egyszerű* igealak multja tökélyesen megfelel a latin imperfectumnak ez első jelentésében. Láttam vagy láték = videbam. Krónikásainknak a «láték» forma a historicum tempusa, tekintet nélkül a cselekvény minőségére.

Másodszor Zumpt szerint «bevégezetlen» cselekvényt (unvollendete Handlung) is jelöl a latin imperfectum. Igaz, csakhogy a negativa characteristic igen határozatlan és sza-

batos értelmezés olyannal nem éri meg. Én hát azt javaslom, hogy nevezzük félbeszakadt cselekvénynek. Az imperfectum ebben az esetben azt jelöli, hogy egy megkezdődött cselekvény folytatását valami esemény meggátolja, vagy a cselekvényt a cselekvő egy vagy más okból félbeszakítja.

Ez az érteleme az imperfectumnak sokkal ritkább és jó lesz példákkal világosítani.

Tac. Annal. 2, 34: «Inter quæ L. Piso ambitum fori, corrupta iudicia, sævitiam oratorum ... increpans, abire se et cedere urbe *testabatur* [rendes jelentés] simul curiam *reliquebat*.» [14] és Itt már 2-dik jelentésében kell fogni az imperfectumot, mert Piso ugyan elindult, de «Tiberius, quanquam mitibus verbis Pisonem permulisset, propinquos quoque eius impulsit, ut abeuntem auctoritate vel precibus tenerent» [15] s a vége az volt, hogy Piso nem hagyta el a curiát. — Vell. Pat. Hist. Rom. 2, 6.: «Caius Gracchus *dabat* civitatem omnibus Italicis, *extendebat* eam pæne usque Alpes; *dividebat* agros; *vetabat* quemque civem plus quingentibus iugeribus habere; nova *constituebat* prætoria; novis coloniis *replebat* provincias; iudicia a senatu *transferebat* ad equites: frumentum plebi dare instituerat; nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum denique in eodem stata *reliquebat*.» [16] De mindezeket csak akarta, mert végrehajtásukat a hatalmasabb ellenfél meggátolta. — Horat. 1. Sat. 9, 1.: «*Ibam* forte via sacra;» [17] de mi következik? «*Accurrit* quidam» [18] és «*arrepta manu*» [19] feltartatja fecsegésével.

Az imperfectumnak ezt a két jelentését a latin leánynyelvek közt csak a francia tette magáévá és még tovább vitte a dolgot, mert az ind. imperfectumot «si» hozzátételével a «conditionnel» synonymájává tette: je voyais = láték v. láttam; si je voyais = ha látnék. A többiekben, valamint a németben is, a második jelentés hiányzik és csak közelítő szólamokkal vagy paraphrasisokkal segítenek magukon. A magyarban ellenben a Horatius «*ibam*»-jának tökéletesen megfelel a «megyek vala», a mit nincs miért tovább üzzek-fűzzek, minthogy magyaroknak beszélek és írok.

No már Káldi egyoldalúan fogta fel a dolgot és a vulgatabeli imperfectumokat kivétel nélkül a «vala» formában fordította. Reányitok a Genesis 1. és 2. részére és a bennök levő három imperfectumot így látom következetesen fordítva: ferebatur = lebeg vala; egrediebatur = megyen vala ki; erubescabant = szégyellik vala. Holott mindenik latin imperfectumot a rendes jelentésében kell érteni. Németül: «schwebete,» «es gieng aus,» «schämten sich nicht»; angolul: «brooded», «flowed from» és «were not ashamed». E szerint Káldi fordításai helytelenek.

Miképp esett az oly igaz magyaros Káldi ebbe a tévedésbe, okait találgatni másoknak hagyom, miután az én véleményem csak gyanítás. Csak annyit jegyzek meg, hogy ő nem volt linguista. De hogy a nyelvész Hunfalvy miként tehette magáévá a szembetünő vétséget, azon nem győzők eléggé csodálkozni. Kevésbé azon, hogy az ő lelki «fia», Szarvas Gábor, «a kiben ő megnyugodott», nem csak osztozott az ő hiedelmében, hanem a magyar igeidőkről szóló könyvének nagyobb részét a szóban forgó tévedés bizonyításának szentelte. Lelke rajta.

Historiámat elmondván, folytatom és bevégezem Simonyit illető kritikámat. Következik nála a

«Jövő idő	{	Folyó cselekvés:	(majd) <i>írok</i>
		Befejezett „	(majd) <i>írtam</i>
		Beálló „	(majd) <i>írni fogok.</i> »

«Irok», magára soha, de soha jövő időt nem jelöl, hanem csak az augmentum, vagy illető határozója, vagy a contextus teszi azzá. Annál fogva némely grammatikának (implícite Simonyinak is) az az állítása, hogy a jelen idő alak jövőnek is szolgál, helytelen. De bizony szintoly helytelen az is, hogy Simonyi a jövő jellemzésében «folyó cselekvény»-re szorítkozik. Szerinte hát: cadet, capiet, conspiciet, dabit, delebitur, expurgiscetur, feriet, mittet, occidet, percutiet, relinquet, surget [20], a melyek mind momentan cselekvényeket jelölnek, nem futurumok. Hát még az micsoda szörnyűség, hogy «írtam» jövő idő legyen, csak azért, hogy S. egy «majd»-ot firkantott elébe! Azt is meggondolhatta volna, hogy majd nemcsak = mindjárt, vagy nem sokára, hanem azt is teszi, hogy: csaknem, (*paene, fere*), mert másképp ebben: «Pæne occupatam seditionibus delevit urbem Dacus et Aethiops» [21] (majd elpusztította) jövő idő lenne. Továbbá ismét szörnyűséges állítás, hogy «írtam» jövő idő legyen, mert biz' azt a «majd» nem teszi azzá. «De *futurum exactum*» mondja Simonyi. Én meg azt, hogy az magyarban nem létezik s a reá felhozott példa: «Ha majd elvégeztem a dolgom», germanismus. Igaz magyar így mondja: Majd, ha elvégzem a dolgom. Végre «írni fogok» igazán jövő idő, de nem jelöl «beálló cselekvényt». Mert pl. e helyett: «holnap írni fogok» senki sem mondja: «holnap írni kezdek»; már pedig Simonyi szerint ez is jövő idő lenne, mert beálló cselekvést jelöl.

7. *A praepositio.* Áll az, hogy az ural-altai nyelvekben nincs praepositio és hogy ezek helyét a viszonyragok pótolják. E hiányban a magyar is osztozván, e tekintetben ennek is köztük a helye. Csakhogy a tős-törzsökös árnanyelv, a szanszkrt, szintúgy szűkölködik praepositio nélkül, s ha a többiek nem mondják fel neki ezért a rokonságot, miért üldöz-nék érette a magyart?

Azonban, miután a szkr. grammatikák nagy része tárgyalja a praepositiókat, hadd állítsak én is egy tanut magam mellett, és ez a nagytekintélyű *Whitney*, a ki grammatikájában ezt írja: «[Im Sanskrit] giebt es keine eigene Klasse von Præpositionen in dem gewöhnlichen Sinne des Ausdrucks, keine Gruppe von Wörtern, die ausschliesslich zur Rection von Substantiven bestimmt sind. Viele Adverbien werden jedoch in einer Weise mit Substantiven verwendet, dass sie den Præpositionen anderer Sprachen nahe kommen.» (§ 1223.)

Az így értelmezett indeclinabilitást a magyarban névutóknak nevezik, a melyeket már csak azért sem lehet «előljárók»-nak nevezni, mivel rendesen követik s nem előzik meg a főneveket, a melyekhez tartoznak. És ez éppen így van a szanszkrtban is. A különbség köztük az, hogy az utóbbiban nem nominativushoz, hanem négyféle más casushoz járulnak, holott a magyarban kevés kivétellel nevezőhöz csatlakoznak. A kivételesek azok, a melyek *on* (ön, en) ragos szót kívánnak maguk eleibe, mint pl. «a malmon feljül; a hídon alul; a hegyen túl». De van a szanszkrtban is egy, a mely nevezőhöz csatlakozik, u. m. *artha*, magyarul = ért (nem névutó, hanem rag) és *miat*, a melyek jelentésökre nézve azonosak az *artha*-val s az elsőbbik hangozatban is üt hozzá. Kimartham = miért; madartham = magamért; étdartham = azért, annál fogva; amitrartham = az ellenség miatt; gurvartham = a mesterért.

De ez csak egyik oldala a dolognak, a másik nevezetesebb az, hogy mind a szanszkrtban, mind a magyarban a névutók, szintúgy mint a többi árja nyelvekben a praepositiók, igék praefixumai gyanánt szerepelnek. Grammatikáink, a manó tudja miért, «igekötők»-nek nevezik, a mi iránt ellenszenvem van, már csak azért is, hogy a «kefekötőt» és «lókötőt» juttatja eszembe elutasíthatlanul. De nemcsak neve, hanem nálunk dívó

felfogása ellen is tiltakozom ünnepélyesen s azt állítom, hogy az árja és a magyar praefixumok különböző természetűek.

Ezt az igazságot, mint saját analysisem eredményét közöltem már Isten tudja hány évvel ezelőtt. Budenz akkor kikelt ellene és az Akadémiában «sisakos, paizsos, kardos» értekezést olvasott, a melyben minden állításomat megczáfolni iparkodott. Replica nélkül hagytam, mert arra az argumentumra, a melyben czáfolatait összefoglalta, t. i. — a szavakról nem állok jól, mert csak emlékezetemből írom, — hogy éppen azok az érvek, melyekkel én megakarom bizonyítani a német és magyar «igekötők» közti különbséget, győzték meg őt arról, hogy nincs igazam, — mit mondhattam volna? De most, midőn látom, hogy korai felszólalásomnak nincs óhajtott eredménye, megkísértem feleleveníteni az ügyet.

(Vége köv.)

VISSZA- ÉS KÖRÜLTEKINTÉS. NYELVÜNK ÜGYÉBEN.

(Vége.)

Hasonlóság igenis van a két nyelv præfixumai közt, — még pedig azon alapszik, a mit a nyelvészet tudománya megállapított, t. i. hogy a præpositiók adverbium eredetűek. Brockhaus Conversations-Lexiconá-ban ezt olvassuk: «Præposition bezeichnet in der Grammatik eine Wortklasse die ursprünglich identisch ist mit dem Adverbium . . . » A præpositiók a nyelvben három szerepben mutatkoznak: mint tulajdonképpen a z o k, mint névutók, mint præfixumok, és mind a háromban «documenta dant, qua sint origine nati». (Ovid. Átvált. 1. könyv 415. sor) Ez a jellemvonás egyenlően meglevén a magyar præfixumokban szintűgy mint az árja nyelvekben, a hasonlatosságot köztök el kell ismerni.

De itt már megszűnik a hasonlóság. Hogy rövidség okáért csak a némettel vessem össze a magyart, mint a melynek szokásai a latinéitól, görögéitől, szanszkrtéitől alig különböznek, lám:

1. A præfixumos német igék valódi szerkesztvények (compositum)¹ Igen gyakran más jelentést öltenek, mint tagjaikéból lehetne következtetni. Sem *um* (körül, ért), sem *bringen* nem sejtetik, hogy *umbringen* = ölni; *ver* határozatlan és sokszor semmi jelentésű, *stehen* = állani, *verstehen* pedig = érteni; *auf* = fel (mint præpos. -on, -en), *heben* = emelni, de *aufheben* = megszüntetni, eltörölni; sőt éppen ellenkező jelentésű is a szerkesztvény, mint az ige, pl. *rinnen* = szivárogni, folyni, *gerinnen* = szilárdulni. Ezek szélsőségek, az igaz, de számos társaik vannak és tény az, hogy léteznek, holott a magyarban olyasra egyetlenegy példa sincsen. Nyelvünkben a præfixum és ige közt az a viszony áll, a mi akármely adverbium és ige, vagy a mi a jelző és jelzett között van, t. i. a præfixumos ige az egyszerűnek, mint genusnak speciesét jelöli, de azért nem más jelentésű: valamint a természetrajzban a «*salvia nutans*» csak *salvia*, s a «*bos grunniens*» csak *bos*. Felmegy, félremegy, elmegy, «megy» speciesei, szintűgy, mint gyorsan megy, futvást megy. Így szép leány, vén leány, szűz leány: a leány «speciesei». A német præfi-

¹ Már régóta, hogy a grammatikai műszó: *compositum* kifejezésére az idéetlen «összetétel» helyett a «szerkesztményt» akár «szerkesztvényt» ajánlottam. A bevett szó ellen három kifogásom van. Első az, hogy egyszerű szó jobb, már csak azért is, hogy hajlékonyabb, mint a szerkesztett. Második, hogy «összetétel» nomen actionis, *compositum* pedig a cselekvény eredménye, mint a chemiában az «oldat» az «oldás» eredménye. Harmadik, hogy «összetétel» sok jelentésű szó, mert magában a grammatikában is a jelző a jelzettel s az alany az állítmánynyal ö s s z e van t é v e. Tudomra nem mutatta ki senki javaslatom hibás voltát, hanem a ki megemlítette, csak azt mondta róla, hogy neki nem tetszik. Nekem pedig sem ötletem sem találmányom, mert ott Páriz Pápaiban, hogy: «szerkesztem, compono» s a mint most látom, a «Nyelvtörténeti Szótár» is elég példát hoz reá. Klotz a latin szótárában *compono* egyik jelentését így értelmezi: «zusammensetzen mehrerer Gegenstände nach einem bestimmten Verhältnis». Ezt a *compositum*ra is alkalmazhatni kellő változtatással, t. i. hogy ne *actiôt* (zusammensetzen) hanem *actumot* tegyen.

xum hát új szót csinálhat, a magyar sohasem. Ha ez nem különbség, akkor ennek a szónak nincs értelme.

2. Vannak a németben oly *præfixumos* igék, a melyeknek ma nem léteznek egyszerű igéi. *Beginnen, befremden, befreunden, gelingen, vertheidigen, verlieren, vergüten* ismeretes jelentésű igék; de ezeket: *ginnen, fremden, freunden, lingen, theidigen, güten* német szótárban nem lelni. Ilyennek nyoma sincs a magyarban.

3. Vannak a németben jelentéktelen *præfixumok*: *be, ge, er, ur*. A magyarban minden *præfixumnak* világos és határozott értelme van, kivéve a *meg* és *el* szócskákat. De ezeket is funkcióik érthetőkké teszik, mint kimutattam az előbbieken.

4. A német *præfixum* az igével oly szoros kapcsolatban van, hogy egymást soha el nem hagyhatják. Pl. a *be-præfixum* minden időalakban elválhatatlanul ott van: «*ich bemerke, du bemerkst; bemerkt, bemerken*». Így a *ge-* is: «*ich gefalle, gefiel, gefallen*» stb. Csupán csak helyet cserélnek bizonyos esetekben és csak az elválható *præfixumok*. Pl. *ich hebe auf*; — *Cato brachte sich um*. Néha pedig némi particula tolakodik közikbe, mint: *abzuschreiben, vorgebracht*. A magyar *præfixum* ellenben új szót soha sem alkot, hanem csak bizonyos időalakokat jelöl (*augmentum* szerepet visel). Ennélfogva jelenben *præfixumos* ige nincs, mert pl. megeszem, felmegyek, rátartok, jövőt jelölnek. És ha adverbialis értelmök megkívánja jelenlétüket, helyet cserélnek. Pl. *megyek fel* a lépcsőn; — *szállók le* a szekérről. Imperfectum sem lehet *præfixumos* ige s ha szükséges, itt is helycserélés segít: *Vettem észre*, hogy nem szereti, amit mondok; — *hozta* *am* fel számos példát. Sem egyik, sem másik példában nem jelöl az ige befejezett cselekvényt.

E négy pont után bizvást kérdek, van-e józaneszű ember, a ki azt a meggyőződést meritené belőlök, hogy a magyar és német *præfixumok* közt «nincs különbség»?

Mintha hallanék egy őszinte szót: «Igenis van. De másfelől hibáztatnom kell értekezőt, hogy miután az árja és uraltáji nyelvek összevetésének hat pontjában meglehetősen sikerült neki a magyarnak, ha «jogot» nem, legalább «igényt» biztosítani, hogy helyet foglalhasson az előbbieket sorában, a 7-ik pontban az odáig épített Bábel-tornyot dülöfőben hagyja, azaz a hasonlóságokat a különbséggel semlegesíti és vitatásai nyereményét tönkre teszi. — Mit mond hozzá?»

Azt, tiszt. interpelláló, hogy a mit tettem, tudva és akarva cselekedtem. Mert célom mindig az volt és mindig az, hogy az árja és uraltáji nyelvek osztályozását és elkülönítését rosszaljam és alaptalanságát kimutassam. Annál fogva a magyar nyelvnek egyik vagy másik classisba tartozását vitatni haszontalan volna. A dolog valósága az, hogy az árja és uraltáji nyelvek szakadatlan lánczolatot képeznek — ezt a szót az igazi és nem a mostan divó értelmében véve — és hogy a magyart a lánczolat két szakaszát összekapcsoló lánczszemnek, akár átmeneti phasisnak lehet és kell nézni. És ezt értekezésembeli érvelésemmel eléggé megbizonyítottnak hiszem. És ezzel a Szarvas Gábor kitiltó szava is el van némítva.

De van vele még számításom egynéhány botlásra nézve, a melyeket nem hagyhatok szó nélkül.

1. «Bölcsesség.» Vörösmarty egy Athenæumbeli cikkében szépen kimutatta, hogy a két *s* ebben a szóban hiba, és helyesírása: «bölcse-ség». Természetesen, mert bölcse-s, szintűgy «szépes, rútas, keményes, lágyas» és több ilyenek nem létezvén, «bölcse-ség» sem lehet. «Bölcsesség» pedig, hogy kimondható legyen, az *e* közbeszúrásával eszközölődik. A poeta intése foganatos volt s a javasolt helyesírást, a melyet régi íróink is követtek,

az újabbak általánosan bevették. De biz' a még újabb időben megint mutatkozik a «bölcsség» és Szarvas Gábor előlmenvén a példájával, «tekintélye hatalmával» támogatja a hibát.

2. Bírálnok a M. Ny. szótárának azt az állítását, hogy «a név tiszta törzsökét a nevezőben» leljük, helytelennek méltán írja; de a mit ő maga állít továbbat, a még helyteletlenebb. «A tiszta névtőt a többes és személyragos alakok . . . tüntetik föl . . . *könyve* teljes, *könyv* és ebből *könyű*, vagy *könny* kopott tők; szintúgy . . . *szerelme*, *szerelm* . . . s később *szerelem*» — «Da liegt der Hund begraben» mint a német mondja. Most már tudjuk, miért kelljen a többesben s személyragos alakokban keresni a törzsököt, t. i. hogy ezek jöhessenek ki: «*könyv-e*», «*szerelm-e*». Igen, de ezek nem törzsökök — vagy mondjuk a «farkasokkal ordítva»: «szótők» — hanem valódi 3. sz. birtokragos szavak, a melyeknek gyakori nevezői használatát az magyarázza, hogy a magyar valami tárgyat, a mikor csak lehet, valakinek, vagy valaminek tulajdonítja, holott ezt más nyelvűek a megfelelő esetekben nem teszik. Im' egy pár példa sok száz közül: *Der Zahn* thut mir weh. (fáj a fogam); er leidet an *den Augen* (fájós a szemem); *Υπερείδης διέφαγε την γλωτταν* (a nyelvét); *laissant flotter la bride* (kantárát) et *penchant la tête* (a fejét) le chevalier était enfoncé dans ses réflexions; indottosi per amore *dell' amico* (a barátja) ad ingannare il rè; die Soldaten streckten *das Gewehr* (a fegyveröket); *den Fuss* in die Höhe heben (lábát felemelni).

Általában a «törzsök» nem concret, hanem elemzés következtében nyert abstract fogalom, a mely különválva sem szóban, sem írásban nem létezik máskor, mint midőn nevezővé, vagy ige egysz. 3. személyére változik. Nem csoda hát, hogy alakjáról különböző véleménynyel vannak a nyelvészek. De oly hamissal egyikök se volt, mint Szarvas Gábor, a ki még többel is szaporította paradoxumát, azt állítván, hogy «titoknak» a «szótöve» *titko*, és hogy a «*könyv*»-nek a végbetűje *ü*-vé változik a nevezőben s úgy lesz belőle «*könyű*», — holott ily változásnak semmiféle nyelvben, tehát a magyarban sincs példája. Ellenben a megfordított processus: *könyü* — *könyüet* — *könyvet* valószínűnek és természetesnek látszik.

3. «A nyelvek szókat igen is, de gyökereket nem szoktak egymástól kölcsönözni», írja Szarvas Gábor. Erre azt mondhatnám «Flankenbewegung»-gal, hogy ha «képzőket» kölcsönözhet egyik nyelv a másiktól, mint bíráló állítja pl. a «*nok*»-ról, miért ne kölcsönözhetne gyökereket is? De nem kértem, hanem állítom, hogy az bizony megtörténik nem egyszer. Lám, a szlávtól *obraz*-t, mint szót, nem vette át a magyar, de át mint gyökert: *ábráz-at*, *ábráz-ol*; — *meram* (tót): *mér-ek* (magy.); *fontol* gyökere a német *Pfund* kölcsönzése. *Egzékvál*, *insurgál*, *instellál* latin törzsöktől származnak.

4. *Czimbalom* a latinon át a görög *χίμβalon* módosítása, de nem teszen «medenczét», mint Szarvas Gábor állítja, hanem valódi hangszert, a mai úgyn. réztányérhoz hasonlót.

5. «*Évtized*» Ha óra negyed egy órának egy negyedét jelent és nem azt, hogy negy óra, bizony «évtized» sem teheti azt, hogy tíz év, hanem egy évnek tizedrésze. A német *Jahrzehent*-től tudatlanul fordították; mert *zehent* nem tized, hanem 10-ből álló csoport, mint Dutzend 12-ből.

6. «*Repül*, *száll*» (Bírálat 41 l.). Azt hinné az ember, hogy a «szállás» szónak kétségtelen és határozott jelentése: «hospicium, taberna, mansio, statio, herberg, gasthof, wohnsitz» (Moln. Alb. P. Pap. Bod.), szint oly kétségtelenné teszi azt, hogy a törzsök-igéje: «száll» nem jelenthet mozgást, haladást, vagy plane repülést. De biz' én felsültem az okoskodással két jeles tudósunkkal szemben. Az egyik a népdali mondattal: «Fel-

szállott a páva vármegye házára» vélte megczáfolhatni állításomat. Nem gondolta meg, hogy az analog mondatokból, mint: «felült a lóra»; «leülök a székre»; «lenyugodott a nap»; «feláll a hajaszála»; «a szónok felállott az asztalra»; «az ember este egészségesen fekszik le, reggel betegen találja magát» (Mikes K.); «a béres felfeküdt a szénás szekérre»; nem lehet következtetni, hogy áll, ül, nyugszik, fekszik mozgást, vagy haladást jelentenének. A másik tudós czáfolatra sem találta érdekesnek az érvelésemet, hanem egyszerűen csak «sophismának» nevezte. Reményilem, hogy az olvasó nem áll mellékük harmadiknak!

7. a) «Nem ritka eset csak az sem» (9. l.), b) «Ebben nincs semmi, a legcsekélyebb nagyítás sem.» A fesztelen, avagy inkább pongyola közbeszédben elnézhetni az olyan utógazításokat, mint mikor e helyett: «egy krajczárt sem költöttem el», megnyújtva (pleonastice) így mondják: «nem költöttem el, egy krajczárt sem». De megfontolt, vagy legalább megfontolható írásban hibáztatnom kell azt a pleonasmust. Nem is lelni példáját korábbi irodalmunkban; de bezzeg bőviben vagyunk a mostaniban, sőt lehet írni, a ki azt tartja, hogy az a normalis, vagy éppen elegáns szólásforma. Quisquis amat ranam, ranam putat esse Dianam. [1] De nyelvésznek és tudományos cikkben nem bocsáthatom meg a használatát, még úgy sem a mint az a) idézetben olvasni. Merőben kárhoztatom pedig a b) alatt idézett mondatot, a melyet én grammatikai szörnyetegnek tartok. Mert lám ezt: «Nincs egy falat kenyere sem» konstruálni lehetetlen és ha ezt: «Egy falat kenyere sincs», pongyolán megnyújtani akarjuk, tegyük legalább így: «Nincs egy falat kenyere sincs.» E bizony egy kissé furcsán hangzik s a közbeszéd így igazítja: «Nincs kenyere egy falat is.» E szerint bírálónak így kell vala helyesen írni: «Ebben nincs semmi [bár] a legcsekélyebb nagyítás is». Azonban így igazítva is esetlen, hogy ne mondjam logikátlan kifejezés; mert bíráló állításában: «nincs semmi nagyítás», világos, hogy se csekélyebb, se tetemesebb nagyítás nem lehet. Ha panaszolja valaki, hogy «az idén a kertjében egy alma sem termett», nem fogja azzal toldani, hogy «akkor sem mint egy dió.» — «A legcsekélyebb nagyítás sem» tehát csak czölönk (kölöncz), vagy, mint valaki a *Schlepp*-et fordította: «hátsul-hurcz».

8. A mutató névmások dolga a mai magyar irodalom nyelvében nagy zavarban van. Hogy kitisztázhassam, nyelvhasonlításhoz kell folyamodnom, még pedig — ne ütközzenek meg kérem — az árja nyelvekéhez.

A szanszkrtban a demonstrativum pronomen különbféle alakú, de ezek közzül csak kettőnek van helyi jelentősége («ez, az»). A többiek csak egyszerűen mutatók. Névelő a szanszkrtban hiányozván, ezt a szerepet nem viselik. A görög mutató szintúgy nem különböztet helyzetet. De idő folytán névelői szolgálatot vállalt. A latin pronomen demonstrativum különböző alakjai helyzetet is jelölnek; de névelővé egyikök sem vált. E tekintetben a szanszkrttal egyezik. A német *der die das* mutató is, névelő is — t. i. írásban. De beszédben a mutató accentuált, az articulus hangsúlytalan.² A másik két mutató: *dieser* és *jener* helyzetet is jelölnek, a mit amaz nem tesz. Van a németnek még egy pár mutatóul szolgáló szava, melyeket Heyse determinativum pronomeneknek ne-

² «Das ursprünglichste und allgemeinste Demonstrativpronomen (der, die, das), welches allmählich zum blossen Artikel abgeschwächt worden ist, aber auch noch in der heutigen Sprache als hinweisendes Fürwort gebraucht wird, unterscheidet sich von dem völlig tonlosen Artikel durch die stärkere Betonung.» (Heyse, Deutsche Grammatik I. S. 501.) «Der als Artikel ist unbetont, als eigentliches Demonstrativ betont.» (Vernaleken, Deutsche Syntax I. S. 223.)

vez, u. m. *derjenige* és *derselbe*. De ezeket is megkülönbözteti azzal, hogy az előbbi oly tárgyat jelöl, a melyről valami mondva lesz; *derselbe* pedig az a z o n o s s á g (identitas) eszméjét is magában foglalja. Hogy különbségek ellenére miért akarja őket egy kalap alá vonni a jeles nyelvész, azt az én gyarló eszem nem bírja felfogni. Szerintem a *derjenige* csak sallangósságával különbözik a demonstrativum *der*-től. De a *derselbe*-t (lat. *idem*) helyesen jellemzi Heyse. Nem szabad végre említetlen hagyni, hogy a mutatók minden nyelvben *antecedens* szerepet viselnek a relativ mondatpárokban.

Lássuk már a magyart.

A «nyelvújítás» kora előtt nem volt semmi zavar. A mutatók ez és a z voltak; mint a latinban (*hic, ille*) és részint a németben (*dieser, jener*) helyzetet is különböztettek meg. Az utóbbi: a z nálunk is, mint a görögnél és németnél, névelőül is szerepel, és mint szomszédainknál az «az» mutatót accentus különbözteti meg.

Mikor — a mi a gyakori eset — a mutató mint jelző áll név előtt, articulust iktatunk rendszerint közikbe. Ez esetben a mutató a jelzettel egyenlően ragoztatik. De az el is maradhat és az «ez» után gyakran el is marad s ekkor nincs helye a ragozásnak. «Ez»-ről nincs miért példát adjak, az «az»-ról pedig ime: «az időben» (in *illo* tempore, I. Mózs. 14, 1; Józs. 6, 25; 11, 21); «a helynek neve» (nomen loci *illius*, Józs. 5, 9; 7, 26).

Hogy mikor maradhat ki a névelő, mikor nem? Ez a kérdés eszébe sem jutott grammatikusainknak, annál kevésbé várhatunk feleletet reá. Magam sem tudnék adni és így nyílt kérdésnek hagyom. Annyit azonban mondhatni, hogy «az» után ritkán, «ez» után gyakran marad el a névelő.

A két mutatónak emphatikus alakja is vagyon, a mi a jelzett névnek prægnaans jelentést kölcsönöz. És az annyira meghatározza a jelzettet, hogy vonatkozóval határozni merőben haszontalan volna. A m a z és e m e z tehát antecedensül nem szolgálhatnak.

Van identitást jelölő pronomenünk is: a z o n, e z e n = *αὐτός* = *idem* = *derselbe*. Helyzetet jelöl, a mit a többi nyelvből nem tesznek. A latin bírja ugyan a helyzetet kifejezni, de csak úgy, hogy az «*idem*»-et «*hic*» vagy «*ille*» mutatókkal párosítja. Mindnyájuktól különbözik az identitást jelölő magyar pronomen azzal, hogy *antecedens* szolgálatot szabályosan nem teszen.

Azaz, hogy nem tett régen, ámde a nyelvújítók coripheusai, a kiknek egyik főelvök a szavak nyirbálása volt, az ilyeket: «attól a bajtól, abban az órában, az által a fegyver által» stb. igen hosszúaknak, monotonoknak, tautologikusoknak tartva s a némettől³ és a latintól is⁴ bátorítva, az igazi mutatókat soloecismusoknak nyilvánították s «azon»-nal helyettesítették. Újabban azonban a jobban értesültek dohogására nagyrészt megjöttek az írók és ma már ottan-ottan olvassuk a kellő mutatókat is, de biz' a megtérés nem általános. Szarvas is ottan-ottan elbotlik mint: «...*azon* nyelvből»: «mindazon szó, a mely...»; «ezen szónak gyöke», holott többnyire az igazi mutatóval él.

No már úgy vélem, eléggé kimutattam a zavart, a mely tulajdonképp a XVIII. sz. közepe táján kezdődött azzal, hogy régi íróinkban ez a szó: «ugyanazon» fordulván elő, utódaik tévesen fogták fel: az utóbbi szót (*azon*) megfosztották az identitas fogalmától s

³ «Dies ist *derselbe* Mann, dem wir gestern begegneten; — er that *dieselbe* Reise, welche wir gemacht haben». (Heinsius.).

⁴ «*Eodem* pacto, quo accessi abscessero» (Plaut. Trin. 3, 304). — «Sit cognitum . . . numeros *eosdem* esse oratorios, qui sint poetici.» (Cic. Orat. 56, 190.) — «Non *eadem* portione vincitur praetio, qua vincit abundantia. (Colum. III. 2.).

az *ugyan*-ra ruházták át, holott e szó különböző vagy különbözőknek látszó jelentéseiben se nyoma, se árnyéka nincs az azonosságnak.⁵ Így keletkeztek a bitang «ugyanaz», «ugyanott» s «ugyanannyi» szavak, a melyek Páriz Pápai szerint «idem»-et, «ibi-dem»-et, «tantumidem»-et tennének.

Bírálnk ebben a hinárban is gázol, mint tanusítják: «*ugyanaz* a nyelv, a mely ...»; «*ugyanazt* tapasztaljuk», *ugyanegy* (a melyet még P. P. is «*azonegy*»-nek ír).

Még nem tisztítottuk ki az Augias stabulumát. Legújabbban az egyszerű mutató helyett ezt kapták fel: «amaz». Ez is mutató, az igaz, de antecedensnek csak úgy szolgálhat, ha a vele jelzett szó egy vagy más tekintetben prægnaans értelmű. Tanuskodjanak a «Nyelv-tört. Szótár» példái: «martiromságot valla *amaz egy özvegy asszony, kinek csak két fil-lére vala*;» «*amaz nagy világbiró Alexander*;» «*ezek amaz hatalmasok*;» «*amaz napon*» (nem akármely közönséges napon); «nézd meg csak *ama szitkos Pázmánt*;» «A Catalonia nevű mezőn, a melyen *ama nagy csata vala*.» Meg van-e ez a jelleg a Szarvas következő mondataiban: «*ama másik pont, a mely ...*»; «*Czimbalom ... elemei ama nyelvből, a melyből a latinba átkerült, magyarázhatók*;» «*egyike ama kevés helynek*;» «szükség volt *ama meggyőződés* ébrentartására»; «több jelenség *ama következtetés* megtételére kényszerít»?

Szükség pedig törvénytelen helyettesítésre éppen nincs, rövidség okáért sincs; mert az egyszerű mutatót, névelő kiséréte nélkül bizvást használhatjuk az antecedens jelölésére. Cseréljük fel «amaz»-t «az»-zal az iménti példákban és meg fogjuk látni, hogy sem értelmök, sem érthetőségek nem csökken véle. «*Czimbalom* elemei *a nyelvből, a melyből ...*»; «*egyike a kevés helynek ...*» s így tovább. Sőt nem egyszer csak a névelő is elégséges a kívánt célra, ha a mindjárt következő relativum kétségkívülvé teszi a két mondat közti viszonyt.

A következő kifogásaim az ellen szólnak, hogy nem egy esetben igazságtalanul korholja bíráló a N. Sz. szerkesztőit.

Így 9. képtelenségnek állítja azt, hogy «a magyar *must* szóval teljesen egyezik a lat. *mustum*, s a *mustárral* a francz. *moûtard*». És miért képtelenség? Azért, hogy Miklosich a tótoktól kölcsönözteti a «must»-ot. De hát ha a tót kölcsönözte a magyartól?

10. Hibáztatja bíráló ezt is: «Nem akarjuk vitatni, hogy a *mozsár*-nak a neve magyar volna, de állíthatjuk, hogy a *mozsár* v. *morzsár* és a *morzsolás* közt nem csupán hang, hanem valóságos tárgyi rokonság is is létezik». Ezt bizony képzelteti akárki, tehát nem képtelenség.

11. Megint læsæ majestatis Miklosichianæ criment követ el a M. NySz. azzal, hogy a tót *ponos*-t a magyarból kölcsönözteti. Igaz, hogy magyar származását nem lehet kimutatni; de biz' a «ponos»-ét sem a szlávban. Hiszen sem a szerb, sem az orosz nem ismeri, és a mit bíráló tolmácsol, hogy t. i. «*nesti, nositi*: vinni és *ponesti, ponositi* szláv szavak» és egy pár sorral alább: «*ponositu*: vituperare, conqueris *ponoru*: exprobatio», éppen oly csűrös-csavarás, a melyeket Szarvas Gábor a M. N. Sz. etymologusainak vagy mint későbbre kimutatom, igazabban etymologusának méltán hány a szemökre. Ugyanis az idézett szláv szavaknak, mint egészen más jelentésűeknek, nincs semmi közük, semmi rokonságuk a «ponos»-szal. «Ponosit» Bernolak cseh szótára szerint =

⁵ Az «au», «en» «on», «ön» suffixumok a törzsök jelentését erősítik, feljebb fokozzák, mint ezekben: itt-en, ott-an, majd-an, most-an, megint-en. Így lett úgyszólván is «ugyan» és «a z» «e z» mutatókból az identitást jelölő «azon», «ezen».

«paulum portare; ein wenig tragen; egy kevésbé viselni, hordozni.» Jancsovícs tót szótára pedig nem ismeri, hanem csak egyszerű alakját: *nosim*, v. *nosjem* (hordok, viszek), a melynek a «po» (által, után) csak praefixuma. A «conqueri», klagen, beklagen, csehül is tótul is: *zabovat sa*. Ezt pedig nem kölcsönözte el a magyar. Ellenben a tót nem csak átvette a «panasz»-t, hanem egy néhány származékot is alkotott belőle.

12. Ismét: «Az *ἔμαι* semmi, nem ismert alak; valószínűleg *ἔμαι* vagy *ἔναι* akar lenni.» Nem akar biz' az! Nyissuk ki bármelyik görög szótárt és mindenütt meg fogjuk lelteni. Nevezetesen a Thesaurus gr. h. új kiadásában: *ἔμι* v. *ἐμι*. És *ἐμι* alatt: *ἔμαι*, cum tenui, «Eo cum impetu, aut etiam simpliciter pro Eo.» — Rost, griech. Wtb.: «*ἔμαι*, praes. pass. u. med. von *ἔμι* ... Andere schreiben: *ἔμαι* als med. von *ἐμι*.»

13. A M. N. szótárának azt az állítását, hogy «*apácza* a latin *abbatissa* és a fr. *abesse* (olv. *abbesse*) után képezett szó», durva ítélvethiany, vastag tájékozatlanság tolmácsának nevezi. És miért ez a kiméletlen korholás? Csupán azért, hogy a M. Ny. Szótára nem a szláv *opaticából* származtatja az *apáczt*. Szarvas Gábor pedig ebből s állítását azzal igazolja, hogy *abbatissában* a *ti*, mint accentuált szótag, nem maradhatott volna ki a magyarosításban. De a szláv nyelv geniusa «*opaticá*»-ban úgy meggyengítette a *ti* tagot, mint Pasteur a lépfene- és dühmérget, így aztán könnyen kibukhatott s így lett *opaticá*-ból *opacza* s ebből *apacza*. Komoly czáfolatába nem ereszkedem; mikor szlavizmus és logika szállanak szembe egymással, németként: «der gescheidtere gibt nach». Hanem egy pár tényt meg kell említenem. Az első az, hogy *opatica* nem = *monacha*- v. *sacerdotissa*, hanem «fejedelemasszony» s legrégiebb íróink is ebben az értelemben használták. Második az, hogy a magyar tótság nem ismeri az «*opaticát*», hanem *opaňikát* ír. Mert én inkább hiszek Jancsovícsnak, a ki a maga szájával, mint bírálónak, a ki a Miklosichéval beszél. Harmadik, hogy *apacza* = *monacha* tótul (Jancsovícs szerint): *mňiška*, *kláštorňika*, *reholňicka*, *jept iška* és ezek közül egyet sem kölcsönözött a magyar.

14. «Erős meggondolatlanságnak» itéli Szarvas G. a M. Ny. Szótárának azt a megjegyzését, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk szavakat, a melyeket ős nyelvükből megfejtteni nem tudnak. Kritikája így hangzik: «a magyar *bitang* szó megvan a szlávban is; a szótár elve szerint tehát, minthogy e szót sem a szláv, sem az oláh saját nyelvéből megfejtteni nem képes, noha a magyar hasonlóképen van vele, noha saját nyelvéből ő se tudja megfejtteni, az következik, hogy a szlávok és oláhok tőlünk vették azt kölcsön.»

Hic niger est, hunc tu Romane caveto! [2] Csakhogy az ördög nem olyan fekete, a milyennek bíráló festi. A M. Ny. Sz., mint idézetemből kitetszik, nem állít elvet, valamint azt sem mondja, hogy szomszédainkka közös és az ő nyelveikből meg nem fejthető minden szót *ők* kölcsönöztek, hanem csak mint eseteket emlegeti. Ellenben Szarvas Gábor éppen az ellenkező elvet tartja, mint főleg idézett szavaiból következik, főképp pedig abból a tényből, hogy a Miklosich-glossarium a M. Nyelvörben közölve, m i n d e n közös szót, kivétel nélkül a szlávtól kölcsönözöttnek mond. Csakhogy a maga választotta példa: «*bitang*» szerencsétlenül ütött ki. Elsőben is nem valószínű, hogy két külön nációnak, a mely egymással nem érintkezett, közös szava legyen és ezt kölcsönözze tőlük egy harmadik, a mely a kettő között lakván, mind a kettővel érintkezik. Csak abban az esetben volna az lehetséges, ha «*bitang*» az ó-szlávban létezne, a miből semmi sincs. Sokkal hihetőbb hát, hogy a tót és az oláh a kölcsönzők, a mit *de Cihac* is, a Dictionnaire d' Etymologie Daco-Romane szerzője, megerősít, midőn a *bitang* szót nem a szláv, hanem a magyar elemek közé sorozza. Aztán a tótnál és szerbnél a szónak «csavargó» a

jelentése, a «bitang»-ot pedig saját nyelvökön ezekkel fejezik ki: *bez gazda* (tót), és *bez gospodara* (szerb), azaz «gazdátlan». Mindezeket Szarvas Gábor szintűgy tudta mint én; de az ellenmondás viszketegsége fölülkerült a tudományán.

Második kifogásom a «képes» szó ellen van. Mert bizony a legnagyobb erőlködéssel sem lehet jelentését a «lehető»-ével azonosítani s az M. A. *competense, conveniens*-e s a P. R. B. *függh*-e ég és föld távolságára van tőle. A közbeszédben még ez az értelme sem volt, hanem a tény az, hogy mikor valaki valamit állított vagy valami történetet elbeszél és egy másik azt nem hitte, nem akarta mondani, hogy «nem igaz», hanem kétségét fejezte ki udvariasan imígy: «nem képes» azaz nem képzelhető, a mint kitétszik a variánsából «nem képzelem» vagy rövidítve «nem képzem». ⁶ A «képes» mostani jelentése kifejezésére a «capax»-ot kölcsönözték, a melyet még a piaci kofa is széltiben használt, csakhogy «kápás»-nak mondta ki, a mi sokat tett arra, hogy a mostani «képes» felkapjon.

Végre azt is igazságtalannak tartom és, a mint hiszem, fogja tartani olvasóm is velem együtt, hogy bíráló midőn a M. Ny. Szótárabeli megrovandó etymológiákat rostába veti, a két szerkesztőt mindig együtt emlegeti és egyaránt kárhoztatja, holott tudva van, hogy a szó-származtatásokra nézve a felelősség egyedül a Fogarassy vállait terheli; mert Czuczor a szavak gyűjtésével s értelmezésökkel lévén elfoglalva, a szószármaztatás dolgával szerkesztőtársát bizta meg jámborul és jóhiszemben. Szarvas pedig, mint a Horatius Diespitere «incesto addidit integrum».

Azonban Czuczort, a szógyűjtőt sem lehet az alól a vád alól felmenteni, hogy tisztében nem járt el eléggé hűn és szemesen. «A legkevesebb — írja bíráló — a mit egy olyszerű szótártól, minő a N. Szótár, megkövetelhetni, hogy az a jelesebb írók szókincsét magába felvegye. Az a szótár, a mely még e kelléknek is hiával vagyon, az épen egyik legfontosabb feladatának teljesítését mulasztotta el. Már pedig a N. Szótár írói e nagyon is jogos követelésnek nem tettek eleget. Alig tudunk megnevezni oly írókat, a kinek műveit a szerkesztők az említett célból átkutatták volna.» (Következnek a bizonyítékok.)

⁶ Képez = képet csinál, megképzeli. A «kép» pedig Szarvas Gábor okoskodása (L. Nyelvőr I. köt. 404. s köv. 11.) ellenére soha sem valóság, hanem csak valósághoz való hasonlóság. Sz. a «Bild»-ben veti meg a lábát; de magyar szót németből értelmezni nem tartom helyesnek. Aztán a támasza ki is siklik a lába alól. Mert ime mit mond a német szótár: «Bild ... in engerer Bedeutung die sichtbare Darstellung eines körperlichen oder körperlich gedachten Gegenstandes durch Linien und Züge auf einer Fläche (Heinsius). Bilden, einem rohen gestaltlosen Körper bestimmte Gestalt verleihen (u. o.).» Hát jelenthet-e «képez» lételt, alkotást, tevést, művelést, a mely értelmében kapott be egy idő óta, rontja a magyar nyelvérzéket és küszöböli ki a fölebbi fogalmakat? Ma már senki sem írja, hogy valami X*** tulajdona, hanem: «X*** tulajdonát képezi». «Nem minden félszeg vélekedés teszen eretneket. — Istennek ihlése teszi a bölcseséget. — Az Istennek áldása teszi a gazdagot. Régen így írták. (L. Tört. Szótár). Mai divatos író mindenütt így javítná ki: képezi a bölcseséget, a gazdagot, — képez eretneket, — A M. Ny. Szótára helyesnek véli a «képez»-nek ezt a hamis felfogását s ezt hozza például: «A természet rohadt növényekből új növényeket képez», azaz alkot; a mi nem is igaz, rosszul is van mondva. Ma már a mívelt ember «képezett» ember; a tanult festő «képezett» festő s a tanítókat oktató iskola: «képezde» (!). — Genes. 1. 25. (Káldy): «Alkotta Isten földi állatokat» és (26. v.) «alkossunk embert». Modernizált fordítása e lenne, — «képez állatokat, és képezünk embert». Unus hirundo nun facit ver; így kell fordítunk: egy fecske nem képez tavaszt; a szakács azt mondja a kuptájának: «képezd (gyúrd) meg a tészta s képezd (lapítsd) ki!»

Most már, miután részletesen mindenfelé igazságot szolgáltattam, általánosan ki kell mondanom, hogy azokat a — hogy többet ne mondjak — sületlen etymológiákat (igazabban anetymológiákat), melyekkel tömve van a M. Ny. Szótára, legtöbbször méltán korbácsolja a bírálót s hű képüket adja az a sikerült paródia, a melyet egész terjedelmében ideiktatok:

«*Káplán*. Ha tekintetbe vesszük azon magyar szokást, hogy a káplánok nálunk hosszabb vagy rövidebb idő után rendesen plébániát kapnak, bátran állíthatjuk, hogy a káplán szó gyöke azon kap, mely nyerést, valamiben részesülést jelentvén, *kap-ocs*, *kap-a*, *kap-u*, *kap-p-any*, *kap-ta* (*fá*), *kap-it-ány* szavainkban is találhatik. Ezen értelmezés szerint tehát *káplán* annyi mint: *kap-ol-ó-an* = *kapolán* = *káplán*. Mások szerint a *káplán* ebből származott: *apró* (t. i. pap = kis rangú), ekként módosulván: *apróan*, *k* előtéttel *k-apróan*, az *r*-nek *l*-re változtatával: *kaplóan* = *káplán* = *káplán*. Ismét mások értelmezése szerint, tekintve a magyar káplánoknak azon tulajdonságát, hogy mindannyian püspökségről ábrándoznak, az előbbihez hasonlóan az *ábránd* szóból alakult volna: *k-ábránd* = *káblánd* = *káblán* = *káplán*. Némely nyelvészek fontolóra véve azon körülményt, hogy papok csakis férfiak lehetnek, a *káplán* szót összetételnek tartják, állítván, hogy az a hellen *οὐχ* (nem) s a magyar lány szóból alakult volna: *οὐχ π* előtéttel *πoux*, megfordítva *χουπ* = *χοπ* = *χαπ* = *káplány*, azaz nem *lány*. Végelemzésében e szót mégis tisztán magyar elemekből állónak s *kap* és *lány* részekből alakultnak véljük, e szerint azt jelentvén, hogy *kap-lány*, vagyis hogy a lányok kapnak rajta. Különben az sem lehetetlen, hogy azt jelentené, mely szerint *kap-lány*, azaz kap a lányokon. Tekintve mégis a káplánoknak komoly hivatását, az előbbi értelmezést valószínűbbnek, a papi méltósághoz illőbbnek tartjuk. Egyébiránt hasonlók hozzá a szanszkrit *kapûla*, hellen *καπὲλαιον*, latin *capere*, *capella*, gót *kaupatjan*, középfelnémet *kapûn*, tót *kapalny*, török *kaplan*, héber *kaporah*. Figyelmet érdemel, hogy *kopta*, *kophta* ægyptomi nyelven annyi, mint: csodatevő mester. A régi rómaiaknál a pap: *pontifex*, származik *pons* (híd) és *facio* (csinálok), tehát mintegy hídcsináló = pap. Talán onnan, mert a pap az üdvözülésnek mintegy hídját csinálja? Vannak, a kik a káplán szót az elrontott latin *capellanus*-ból származtatják. De egy az, hogy *capella* a latinban kecskét is jelent; már pedig a káplán épen semmi viszonyban sem áll a kecskével; más az, hogy e szerint káplán annyit tenne, mint csupán kápolna papja; már pedig tudva levő, hogy a káplán nem csak kápolnában, hanem templomokban is végzi az isteni szolgálatot. Különben is az innen való származtatás erőltetett s csak azt bizonyítja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót idegen szóból fúrnak-faragnak.»

Én ugyan nem fogytam ki a tárgyakból, de a kegyes olvasó jörendin ki a türelméből; annál fogva követem a Vergilius Palæmona tanácsát:

«*Claudite rivos pueri, sat prata biberunt.*» [3]

AZ ALANYTALAN MONDATOK KÉRDÉSÉHEZ

Észrevételek Veres Ignácznak «Az alanytalan mondatok a magyar nyelvben»
cízmű értekezésére. (Közl. XVI, 636—643. l.)

«Mi a mondat alanya?» — kérdi értekező. «Ily elemi kérdés fejtegetésétől — úgymond — felment a tisztelt Társasági» (637. l.). Azonban, ha ki egy tárgyról értekezést ír, a tárgy fogalma előleges értelmezését csak két esetben hagyhatja el. Elsőben, ha a fogalom neve oly határozott, világos és közönséges, hogy minden ember érti és egykép érzi: pl. ha valaki a szobrászat történelme megírására vállalkozik. Másodszor, ha a tárgyalandó fogalom «fejtegetése» az értekezés célja. Ámde itt az alany fogalma sem az egyik, sem a másik rovat alá nem jó. A második alá világos, hogy nem, mivel értekező nem az alanyt tárgyalja. Az első alá sem, minthogy az «alany» szó nem egyértelmű, mint kiviláglik a következő adatokból, melyeket még többel is lehetne szaporítani:

1. A francia nyelvtanárok így értelmezik: «Le sujet est l'objet d'un jugement.» (Gramm. de Gramm.) — «Le sujet est l'objet sur lequel on porte le jugement.» (*Bécherelle*) — ... l'objet principal de la pensée (*Leger Noel*).

2. *Littre* (Dictionn.): «*Sujet*, en logique et en grammairie, terme essentiel de tout proposition, celui dont on affirme ou nie quelque chose».

3. *Heyse* (Deutsche Gramm.): «Die Aussage in einem Redesatze enthält immer einen *selbständigen Gegenstand* (eine *Substanz*), der als ein Theil des Satzes seiner logisch-syntaktischen Bedeutung nach das *Subjekt* oder *Gegenstand* der Rede heisst.» — Korábban, rövidebben: «Das Subjekt ... ein Gegenstand, von dem etwas ausgesagt ist. (132. l.)

4. «Az alany azon személy vagy dolog megnevezése, a melyről valamit mondunk s ezen kérdésre felel: *ki? mi?*» (Szinyei). — «Minden mondatnak ... egyik része az, a miről mondunk valamit s ezt alanynak nevezik. Annak az alaknak, mely alanyul szolgál, *alanyeset* a neve». (Simonyi.) — Ezzel hát grammatikusaink oda mentek vissza, a hol a francziák állottak, mikor még a latin nyelvtan nyügében levén elfogulva, declinatiót és casusokat ismertek el a francia nyelvben s ahhoz képest az alany értelmezését így fejezték ki, röviden: «Le *sujet* est le *nominatif*».¹

5. *Gabelentz* egy új alanyfogalmat állított fel «psychologisches Subjekt» név alatt, és így értelmezi: «Das *psychologische Subjekt* ist das, worüber der sprechende den hörenden denken lassen, worauf er seine Aufmerksamkeit hinleiten will, das psychologische Prädikat dasjenige was er darüber denken soll».² (id. Paul, Principien der Sprachgeschichte² 100. l.). *Paul* ezt teszi hozzá: «Wir müssen zwischen *psychologischem* und *grammatischem*

¹ Nem feladatom, nem is célom ama definitiók bírálata, csak azt kértem, hogy ebben: «Az esernyőmet otthon feledtem», nem az esernyő-e a főtárgy, a miről mondok valamit? De hát «esernyőt» alanyeset-e?

² Bővebb ismertetését és még több hozzávalót olvashatni «A mondat dualismusa» című akadémiai értekezésemben.

Subjekt unterscheiden, da beides nicht immer zusammentrifft. Aber darum ist doch das grammatische Verhältnis nur auf Grundlage des psychologischen aufgebaut.

És így az alany fogalmáról hozott ítéletemet megbizonyítva, méltán állíthatom, hogy értekező nem tekintheti magát felmentettnek az «alanyfogalom fejtegetése» alól.

Mi több, ő maga sem tekinti magát egészen annak, mert tiltakozása után csakhamar fejtegeti az alanyfogalmat, ha mellesleg is, három pontban: 1. «A magyar nyelvtanár a *ki* s a *mi* kérdésekkel be nem éri» [olv. nem éri be], «ha hozzá nem teszi, hogy ez nyelvtanilag szólva egy ragtalan, legfeljebb személyragos (egyes vagy többes ragú) név lehet». De ebben nincs köszönet; mert egyfelől nem is igaz, mivel *névmás* is lehet; másfelől szükségtelen, mivel a *ki?* vagy *mi?* kérdésekre világos, hogy éppen csak azokkal felelhetni. 2. «Az alanytalanságra átvezető kérdést így [olv. úgy] teszem fel, hogy³ mikor van a mondatnak alanya? S ekkor eléáll az említett tétel, hogy a mikor a mondatban az előbb [olv. előbb] minősített nevet találom.» (638. l.) Ebből sem tanulunk semmit. 3. «A „van” ige kihagyása állítmányképes nevű mondatainkban csak addig fog nyelvtanainkban mint szabály helyet foglalni, míg meggyőződünk, hogy a magyar névallítmány «van»-t és «vannak»-ot maga mellett nem is tűr». (636. l.) Nyelvtani értekezés írójának tudni kellene, hogy a verbum substantivumnak két szerepe van: egyik az, hogy copulául szolgál a subjectum és prädicatum összekapcsolása végett⁴; a másik az, hogy létezést jelent. A magyarban is viseli mind a két szerepet. Mint copula az ilyenekben: «én katona vagyok», «te orvos vagy», «mi betegek vagyunk», «ti egészségesek vagytok». Létezést jelöl az ilyenekben (M. Ny. Sz.): «Magam vagyok», «magad vagy», «ketten vagyunk, vagytok, vannak», «hogyan vagy?» «jól vagyok», «Mindennek van oka», «lovam van», «ökreid vannak», «van annak, ki meg nem issza», «lovaim vannak, valának, voltak, lesznek» stb. No már mindezek után csak a copula *van* és *vannak* marad ki és így kihagyásuk esete akár mint szabály, akár mint kivétel teljes joggal «foglal helyet nyelvtanainkban». Azt is megtanulhatni a Tört. Szótárból, hogy legrégiebb íróink a copula «vaygon»-t még a harmadik személyben sem hagyták ki.

Az alany definitiója hiánya megrontja az egész értekezést, csökkenti a benne foglalt állítmányok értelmét és jelentőségét és kétségbe ejti a kritikust, a ki nem tudja, minő alanyfogalmat tart szeme előtt értekező. Nem marad egyéb hátra, hanem az értelmezésselől függetlenül vagyok kénytelen becslni a szellemi gyöngyök értékeit.

Lássuk hát:

1. «Az alanytalan mondat sem új sajátsága nyelvünknek, sőt még nem is a magyaré egyedül. Megtaláljuk azt a németben, latinban, görögben és számos más európai és nem-európai nyelvekben, csak más meg más mennyiségben.» A mi azt illeti, hogy a mondatbeli alanytalanság «meg van-e más nyelvekben?» arra csak «distinguo»-val fe-

³ «Így», absolut mutató, tehát nem szolgálhat előzményül s nem következhetik «hogy» utána.

⁴ Subjekt und Prädikat «zusammen machen den Stoff oder die *Materie* der Aussage oder des Satzes aus. — Nur der *Act der Aussagens* selbst als das geistige Band beider Theile gehört nicht dem Stoffe der Anschauung, sondern allein dem denkenden Geiste an, und macht den *formellen Bestandtheil* des Satzes aus. Wird also dieses verknüpfende Element durch ein eigenes Wort (*ist, sind* u. s. w.) ausgedrückt, so ist dieses Wort als ein *Formwort* anzusehen.» (Heyse). «ÊTRE. — 1. Il sert en général à lier l'attribut au sujet, à indiquer l'existence de l'attribut dans le sujet ... c'est là le sens propre et primitif. 2. Avec un sens antonomastique, par suppression de l'attribut: avoir une existence réelle». (Littré.)

lelhetni. Mert értelmileg fogva fel az alanyt, igenis megvan, a mennyiben mindenikben van személytelen ige. De ha szó szerint vesszük, jelesen ha «az alany a nevező» értelmezéshez tartjuk magunkat, a mai német és francia nyelvek minden mondatában ott levén a nevező, vagy helyettese, vagy legalább (mint a parancsoló módban: *geh, parle, parlons, parlez*) szükségkép oda értendő, azt kell felelnünk, hogy *nincs*.

2. «Ez esetekben [megy-ek, jár-sz, tud-tuk] a névmásbeli külön alany kitétele is felesé válik.» — Ebben négy hiba van: a) «névmásbeli alany», mi az? b) «külön alany»; mert hiszen: «én megyek»-ben az *én* ugyanazon alanyt jelöli, a mit az *ek* rag, tehát «külön» nem lehet. A hiba a szórendben van. Így kell vala: az «alanynak külön kitétele» vagy még helyesebben: kétszeri kifejezése; c) «kitétele is», a mire azt kérdezni: hát még mi? Itt is a szórendben keresem a hibát. Jól mondva: «kitétele felesé is válik»; d) «feles» helyett *felesleges*-t kell vala írnia. Feles = numerosus, zahlreich; felesleges = supernumerarius, überflüssig. (V. ö. a Nyelvtört. Szótár illető czikkeit.)

3. «Ragos névből is átérthető az alany, pl. ebben: Könnyebb volt lelkének, ha csak a nevét is hallotta, hogy *német*» (Petőfi, Lehel vezér 37.) — Gondolom úgy magyarázná értekező, hogy ezt lehet kihalászni belőle: «a neve német». Ámde e nem *egy*, hanem *két* mondat, s minden szó abban a mondatban visel szerepet, a melyhez tartozik. A másodikhoz igen is hozzá érthetni az alanyt, hogy e legyen: «a neve német», de az a baj, hogy nem a nevét szerette Lehel, hanem a németet magát. Az alanyt tehát így kell kitenni a 2-ik mondatban: «hogy az német», akár: «hogy ő német». «Nevét»-ből tehát egyik mondat számára se lehet alanyát halászni.

4. «De bármily könnyen essék e[z a] hozzáértés, e 3. személyű alanyi ragozású alakkal a mondat már alanytalan számba megy és ezzel együtt a névallítmányos mondatok: Lát-e a vak verebet? Csak *látott*, de most nem *lát*. — Nem pezseg ... a magyar vér, *csendes*, de *tüzes* mint bora.» Értekező szerint hát «lát-ok» *rejtett* alanyú, «lát» alanytalan mondatok. — Az ember nem találja ki hamarjában ennek az ex tripode dictum-nak az alapját, de megmondja értekező az

5. passusban: «Akár név, akár ige volt az állítmány, az idézett példákban egyik sem rendelkezik személyraggal, mely az alanyra emlékeztetne, mint a német vagy latin ige. Mert ebben: ,er geh-t, ven-it' a személyrag biztosítja az olvasót [és hallót] a névmás (er) nélkül is, hogy az alany nem lehet más, mint egyes számú és harmadik személyű». — Azonban a magyar ige egyes 3. személyében a ragtalanság épen úgy «biztosít» minket az egyes 3. szem. alany felől, mint a németet és latint a *-t* rag. Vegyünk példát a természetrajzból. Az állatok országában a gerinczes állatokat a gerincz otléte vagy ott *nem* léte élesen különbözteti két osztályra. A növényvilágban a polycotyledonoknak több, a dicotyledonoknak két maglevélkéjük van, a cryptogamáknak egy sincs. Ellenben a német egyformán mondja, hogy: ich *gieng*, er *gieng*, a francia: je *parle*, il *parle*. A magyart pedig a lát épen úgy «emlékezteti» az *ő*-re vagy *az*-ra, mint *iszik*-ben az *-ik*. És nem neveltség lenne-e azt mondani, hogy «eszik» is *rejtett* alanyú, «zabál» alanytalan? Aztán nem is a személyrag emlékeztet a 3. személyben a hiányzó *alanyra* a magyarban és latinban, hanem az, hogy a megelőző mondatban már megvolt. Értekező maga ezt írja:

6. «A magyar név és említett 3. személyű ige pusztán a *hozzaértés* segítségével teljesíti e feladatot» (t. i. az alany megjelölését). Ez megint eszmezavar; mert épen a német «jelöli meg» a hiányzó alanyt, a magyar rendszerint nem, valamint a latin, görög, szanszkrit sem.

7. «A magyarról az ő nyelvtündére nagyobb értelmi képességet tételez fel, mint a németről az övé.» — Megjegyezve, hogy a «tündér» *genius* értelmében és «feltételez»⁵ menthetetlen rossz szavak, — lássuk miért «értetlenebb» a német? Mert «a német és egyéb [olv. más] indogermán⁶ nyelvek tündére temérdek eszközt pazarol a mondat értelmének biztosítása végett». Ez bizony nem mutat nehézfejtűsége, mert a particulákat a ragok elkopása tette okvetlenül szükségessé. Abban sincs értetlenség, a mit például hoz fel értekező: «ha én oda írom ezt a szót: *mese*, a német ezt csak (!) így mondja, hogy: *eine Fabel*». Úgy biz' azt és helyesen és éles észszel. Mert a határozatlan főnév kétféle dolgot jelent, úgym. egyéni és elvont fogalmat. Az elsőbbit a magyar is jelöli gyakran határozatlan névelővel⁷, mint értekező mindjárt a következő sorban teszi: «De ha én azt mondom a magyarnak, hogy ez a szó egy *mondat* [sic!], akkor őt e fordításra fogom utasítani: *Es ist das eine Fabel*», — a mi egyébiránt hibásan van mondva «das ist eine Fabel» helyett. Az elvont fogalmat pedig a német is a névelő hiányával jelöli határozatlanság esetében: «ich habe Durst, Hunger, Geduld; er braucht Schlaf; er arbeitet mit Eifer und Fleiss; er macht mir Freude, Kummer; Weisheit ist besser als Schönheit». (Heyse). Értekező criteriuma szerint a franczia értetlenebb volna még a németnél is, mert az abstractumokat névelővel párosítja: «Quand on a de l'esprit on se tire d'affaire.» (Dufresne) — «A la porte de la salle, ils entendirent du bruit.» (Lafont.) Egyáltalában az, hogy egy szó maga mondat legyen négy esetben történik. 1. Ha a szó interjectio; 2. ha személytelen ige; 3. ha névszó, de egy cikknek vagy fejezetnek címül szolgál; 4. szintűgy, ha a névszó viszonzás egy nyilatkozatra vagy kérdésre. Pl. «Victoria királyné tiltakozott az ellen, hogy Labouchère belépjen a miniszteriumba. — *Mese!*» — «Mi kell nektek emberek? — *Kenyér!*» Ezek közül a németben csak a 2. esetben nem állhat egy szóból a mondat: es donnert, tonat, dörög.⁸ A többiben merőben egy színvonalon áll a magyarral. «X ist sehr betrübt über den Tod seiner Erbtante. — *Verstellung!*» — «Was wollt ihr, ihr Leute? — *Brot!*»

8. Továbbá arra tanít értekező, hogyan kell «alanytalanság» esetében alanyt pótolni. Alanypótlás szerinte: «1. Az alanyi *igenév*, mint: *tanítani* szép stb. — 2. Az alanyi *hogyo*s mondatok s az ezekkel egyenértékű feltételek [olv. feltevések], mint: kár [,] *hogy* többen nem jöttek; jó, *ha* mind meghallgatják. — Szükségtelen, mert ezek nem «alanypótlások», hanem valódi *alanyok*, mint minden grammatika tanítja. V. ö.: «Alany ... 2. *Főnévi igenév*: ... Nehéz két úrnak *szolgálni* 11. *Egész mondat*: a minő az *adon-isten*, olyan a *fogadj-isten*.» (Szinyei). — «Il y a quatre sortes de sujets: ... 4-e sujet énoncé par plusieurs mots qui forment un sens total.» (Littré). — Aztán értekező 3. pontja: «Az alanyi visszahozós mondatok: van *ki* engem megszólítson; volt *kit* (*mit*, *hová*) vinni; lesz *honnan* hozni,» világos, hogy az iménti rovat alá tartozik. De lehet az első példát két mondatnak is venni, mint «van annak, ki meg nem issza.» A «van» persze impersonale.

⁵ E helyett: teszen fel. Föltesz: pono, voraussetzen; föltevés, sumtio, positio, Voraussetzung. — Föltételez = kiköt, conditioni adstringo, bedingen.

⁶ A latin eredetű modern nyelveket érti, helytelenül. «Egyébb indogermán» nyelvek: a zend, szanszkrit, görög, latin, szláv, kelta.

⁷ «A határozatlan névelő nem egyéb, mint az *egy* számnév» (Szinyei). Nem mondanám, mert emezt a hangsúly élesen megkülönbözteti.

⁸ Értekező megengedi, hogy «dörög» alanytalan. De «villámlik» szerinte nem az, mert az *ik* személyrag «biztosít, hogy az alany nem lehet más, mint egyesszámú és 3. személyű».

9. «Nagyobb nehézséggel jár e hozzáértés a *mutatós* vagy visszahozós (kérdős) ilyen mondatokban (*így, úgy, hogy*) mint: *úgy* van, *így* nem lehet, *hogy* tetszik, ha *úgy* tetszik, *így* történt». — A bizony se nehéz, se könnyű, mert azok személytelen, tehát alanytalan mondatok. A Petőfitől idézett: «Csak *úgy* virág, ha tarka, csak *úgy* asszony, ha barna» épen nem tartozik az előbbi rovat alá s a tautologia elkerülése végett kihagyott alanyokat (a *virág*, az *asszony*) a gyermek is ki bírja pótolni.

10. Alanytalanságok még értekező szerint ezek: «*Elég* már a komédiából. — *Elég* volt már a furulyából. — Sok volt a jóból, sok lesz a rosszból. — A parttól még *messze* van *odáig*, Pesttől *Budáig* nincs messze, innen a *hídig* nagyon közel van.» — Az «alanytalan»-ság ellen nincs kifogásom; mert hiszen «*elég*» = es ist genug; «*sok volt*» — es war viel; «*messze van*» = es ist weit stb. személytelen szólamok; de van ám az ellen, a mit a példamondatokról állít értekező, hogy: «aligha nem lesznek ezek a német ... utánzata. De így is e fajta alanytalanság úgy átment [a] vérünkbe, hogy idegenszerűségét nem is érezzük.» — Avagy mint mondhatod az atyád-fiának: Atyám-fia, hadd vessem ki a szálkát a szemedből, magad a szemedben a gerendát nem látván? (Luk. 6, 42.) Avagy hát értekező érzi-e, hogy egy alábbi mondatában: «a mondat ... ha az alany nincs is benne, az igeállítmányra *azt* feltünteti», épen ez a rag az «*azt*» névmást nem csak «feltünteti», hanem ki is fejezi? Érzi-e, hogy «annyi volna, mint újakat *ráfogni* a nyelvre», idegenszerű, mert így kellene: mint újakat *fogni rá* a nyelvre? Érzi-e, hogy ez is: «oktatásunk tárgyait *képezi*» germanismus (bilden unsere Unterrichtsgegenstände)? Mert hiszen azok a mikről beszél, t. i. bizonyos nyelvek, valóban *tárgyai* az oktatásnak. Érzi-e hogy «közvetíteni» a «vermitteln»-nek fattyufordítása? Ennek a német igenek ugyanis a «Mittel» két különböző jelentésénél fogva két értelme van, ú. m. közbenjárni és eszközölni, és ott, a hol értekező használja, épen az utóbbi helyes. Gondolom elég a «gerendából», de én bizony nem ismerem el a szálkát az atyafi szemében. Mert kértem, mi «idegenszerűség» vagy németesség van ebben: «kevés volt a jóból?» Az-e hogy «van» adverbiummal van párosítva? Hiszen mindennap kérjük: «*hogy van* kegyed?» s az illető azt feleli rá: «jól vagyok», s egyiket sem fordíthatni szóról-szóra németre. Mert a német így kérdi: «Wie befinden Sie sich?» s a másik ezt feleli rá: «Ich befinde mich wohl». Vagy tán a -ból -ból rag hibás? Tessék olvasni a Tört. Szótárból (art. *szűkös*): «*Borbul* lehet *szűkös*, mert pénzen is megveszik»; «a *pénzből* *szűkös* leszen hazánk»; «*hogy semmiből* *szűkösek* ne legyünk.» Bizony, szinte vaknak kell lenni az embernek, hogy így neki menjen a falnak. Pedig ép ily vakmerőség azt állítani, hogy «*hideg van, meleg van, késő van*, a német *es ist kalt, es ist warm, es ist spät* utánzatai».

11. Bevégezve fejtegetését értekező rövidbe összefoglalja tanulmánya eredményeit s egyszersmind azon tanakodik, hogy melyik rovatba sorozza a «rejtett alanyokat» s imígy alkuszik meg: «Jóllehet a rejtett alanyuak [t. i. mondatok] már alanytalan számba jöhetnek, még is megkülönböztetjük ezeket a valódi (személytelen) alanytalanságoktól. Mert a *rejtett* alanyu mondatokhoz egy második (szomszéd) mondat előteremti a hiányt, s e *hiány pótlására* a rejtett alanyú *rászorul*. De az időjárási igékkel vagy mellénevekkal képzett *alanytalan* mondatok egymagukra állanak, teljes értelmet is nyújtanak és *hozzzáértésre nem szorulnak*. — Ebből a rosszúl stilizált döntvényből csak egy grammatikai új műszót tanulunk: a «*rászorulás*»-t. Alig többet a következő kérdés fejtegetéséből:

12. «Képes-e az ember gondolkodni alany nélkül?» A felelet egy új kérdéstől függ, úgym. ettől: mi előbbi [olv. előbbi] eredetű, az ige, vagy a név? Azonban ez sincs eldöntve, mert értekező szerint a német *azt* tartja, hogy *az ige*. És miért? Mert ha a német «pl.

egy erdőben jár s füstöt lát, azt kiáltja hogy: ‚es raucht‘. Csak ha közelebb ért hozzá, látja a füst és tűz helyét, okát s csak akkor mondja, hogy: ‚der Stamm raucht‘. Ha a magyar hasonló körülmények közt füstöt lát, minden esetre azt kiáltja, hogy: *füst!* S csak azután mondja, ha közelebb ért hozzá, hogy: *füstölög a tuskó!*» ...

Szabadjon nekem is csinálni egy történetet, mely szintoly valószínű, mint a melyet értekező költött: a magyar meglátván egy szaladó embert, azt kiáltja: *szalad!* a német pedig: *ein Flüchtling!* De én nem következtetem belőle, hogy a németnek a név van előbb, a magyarnak az ige!

IDŐ. ÉV. EVEZ.

„Időt” jelentő szavak rendesen mozgást jelentő gyökérből származnak. Ezen az észleleten alapszik az a magyarázat, melyet Budenz Ny. IV. 57. az *ivad*, *évad* szóról ad. Az ott idézett finn *kausi*-n kívül említhető például a szanszkrit *jātus* „idő”, mely szó szerint menést, járást tesz (Curtius, Et. 522. sz.). A latin *aevum* „kor” s a görög αἰών „életkor, idő” szavakat szintén menést jelentő gyökérből magyarázzák (u. o.). – Innen kiindulva, kísérsük meg néhány ugor szónak magyarázatát adni.

Mindenek előtt a magyar *idő* ötlík szemünkbe. Ez a szó véleményem szerint azon ugor *jögš-* gyökérből fejthető meg, melyet legegyszerűbb alakban a magyar (*jő*), vogul, oszt-ják őrzött meg, a többi ugor nyelv csak tovább képezve különféle képzőkkel (l. Budenz össz. szót. 176. sz.). *Idő* a régibb nyelvben még megőrizte a szókezdő *j-*t és *jödő*, *jede* alakban mutatkozik (Ny. III. 194). *Idő* e szerint egyszerűen igenév; töve az ugor *jögš-* (*jő*) ige, még pedig tartósságot jelölő *-d* képzővel, mely itt nagyon is helyén van s az *ivad* szóban is megjelenik. *Idő* tehát eredeti **jecedő*-féle alakból hangtanilag egészen úgy fejlődött, mint *híd* az eredeti **kogodó*-ból (Budenz szerint, l. össz. szót. 124. sz.), csak hogy amabban még megvan a névszóképző is, melyet a *híd* szó elvesztett.

Szintén ez a gyökér szolgáltathatta a finn *ikä* „kor, életidő, határtalan idő” szót is. Ez tehát épen olyan képzőtelen névszó volna, a milyen ugyancsak a finnben *joke-* (= m. *jó* „fluviusz”) az ugor *jəgš-* „fluere” igéből. – *Ikävä* „lassú, unalmas” olyan képzés, mint a *verevä* „véres” a *vere-* szóból és eredetileg annyi mint hosszadalmas *langweilig*.

Azt hiszem, mindenki természetesen fogja találni, ha az időt, életkort jelentő szavakéhoz hasonló etymont tulajdonítunk néhány évet jelentő szónak is. A német *jahr* „év” valószínűleg egy-eredetű a fönt említett szanszkrit *jātus* „idő” szóval (l. Curt. az id. h.). A görögben *ῥῶπα* „évszak, idő”, *ῥῶπαι* „idején” és *ῥῶπος* „év”. Sőt maga ... a m a g y a r *év* szó régente kort, életkort is jelentett (l. Ny. K. III. 335.) valamint megfordítva az *idő* „év”, sőt óra jelentésben is előfordul (Mátyás F. M. nyelvtud. II. 70.). Nem eshetik tehát kifogás alá jelentés tekintetében, de ép oly kevésbé hangtani szempontból sem, ha a magyar *év* szót szintén a *jögš-* gyökérből való képzőtelen névszónak állítjuk és a következő arányt állítjuk föl

év (tő éve-): f. *ikä* = *jó* (**jovo*): f. *joke-*

„Év” az enare-lapp nyelvjárásban *ihe*, *iye* (genit. *ive*), a finnmarki lappban *jakke*, a svéd lappban *jake* (*jape*). Ezeket minden esetre egynek vehetjük a f. *ikä*, m. *év* szavakkal, s itt ismét nagyon szembetűnő arányt állíthatunk fel:

lpF. *jakke*: f. *ikä*¹ = lpF. *jokka* (*rivus*): f. *joke-*; és

lpF. *jakke*: m. *éve-* = lpF. *jokka*: m. *jó* (**jovo*).

¹ A lapp *jakke* átsapott a mély hangsorba, mint *sagye szeg kale*-kel, *kabmak* csizma = mordv. *kāmā* stb. S. Zs.

Az *év*, *ikä* és *ihe* (*jakke*) szavakat már egybe állította Budenz Szóegy. 753. sz. a. s melléjük a megfelelő észt (*iga*, gen. *ea*) és lív (*iga*) szón kívül a cser *i*, *i* s az erza mordvin *ie*, *i* szavakat, melyek szintén évet jelentenek. Hogy az utóbbiakat is a föltételezett képzőtlen névszó képviselőinek tekintsük, annak hangtani szempontból semmi sem áll útjában. A tőszónak vége ép úgy fejlődött bennük, mint például a cser. *ši*- s mordv. *ki*-szavakban, melyek eredeti ugor *səngs-* és *kəgs-* helyett állanak. Elejükről a *j* elveszett, mint a cser. *ežiñ* (v. *ježiñ*) s mordv. *ezne* szóban (= finn *jäsen*). Végre az egész hangalakra nézve v. ö. cser *ej i* és mordv. *ej, je, i, ie* = magy. *jég*. – A fentebbiekhez állítható még végre az ész. vogul *jis* „idő” (hangalakra nézve v. ö. vog. *jī-* jőni, *jine* jövő; képzésére nézve *sōses* B. Szót. 277. l. *mortes* mérték), *jisiñ* koros, idős, és vogK. *is* ó, régi, koros.

„Év” a finnben *vuosi* (tő *vuote-*, **vuode-*). Ezt és a zürjén *vo* „annus” szót Bud. Szóegy. 793. az *idő*, *üdő*-höz csatolta. Ez ellen több ok szól: 1) A hangrendi különbség; ez még nem bizonyult ugyan a hasonlításnál elengedhetetlen kelléknek, de a „Magyar-ugor szótár”-ban már sokkal inkább el van kerülve, mint a régibb szóegyeztetéseken. 2) Az *idő*-nek kimutatható régibb *jödő*, *jede* alakjainak szőkezdő-j-e. 3) Az *idő* szónak fentebb adott magyarázata. 4) Az a körülmény, hogy a finn *vuote-* (melynek képzése egészen olyan, mint *kausi*, *kaute-é*) mégis alig választható el azon mozgást jelentő **vu-* igétől, mely tisztán kiválik a következő finn szavakból: *vu-lta-* „ömleni, áradni” (az összetett momentán *-lta-* képzővel, mint *paina-lta-*, *puha-lta*); *vu-ta* „folyni” (azon közömbös-értékű továbbképzővel, melyet Budenz Szót. 158. l. a finn *jouta-* igében is fölvesz); *vu* „folyó” (képzője lappang vagy nincs, v. ö. f. *joke-*); *vuolas* „bőven ömlő, bő” (**vuolasa*, úgy képezve *vu-*ból mint *työläs* „munkás” *työ-*ből); *vuokse-* „ár, áradás” (olyan képzés, mint *koske-* Bud. Szót. 75. l.). – Továbbá a zürj. *vo* „annus” is jól összefér a zürj. *vo-* *vo-lī-* „venio” s a votj. *vu-* „kommen” szavakkal. – Még (néhány más finn és zürjén szón kívül) ugyanezen forrásra vihető vissza a vogul *vajl-* „menni”, úgy hogy közös ugor tőnek *vsgs-* vehető.

Térjünk most vissza a mi *jəgs-* igénkhez, mely a magyarban *jöve-* (*jöve-vény*, *jőni*) alakot öltött. Talán nem lesz túlságos merészség ehhez csatolni az *evez* szót is (frequ. *z*-vel mint *öntöz*, *hintez*). Szőkezdő *j* nagyon gyakran elvész a magyarban; ámbár ez által többnyire (de nem mindig) *i-* színezetet nyer a megmaradt magánhangzó. A jelentés dolgában alig lehet ez összeállítás ellen kifogást tenni, ha megemlítjük, hogy az indogermán *rēmus*, *ἐρεμύος*, *ruodar* stb. szavak szintén egy mozgást jelentő *ar* gyökérből származnak; s ha tekintetbe vesszük az *evezést* jelentő finn, osztják és votják szavaknak alább megkísértett magyarázatát. – Ehhez járul még az *eviczkel* ige olyan halmozott frequentatív képzéssel, mint *fujicská(l)*, *faricská(l)* Ny. III. 178, *szopicskál* Ny. II. 276., *kapricskál* Ny. IV. 142., *tapicskál* Vadr. 398., *lubiczkol*, *türüczkőnyi* Ny. IV. 560.

Bud. Szóegy. 845. az *evez* szót a finn *souta*-val és osztják *tovott*-tal állítja egybe; mind a kettő a. m. evezni. De azonfölül, hogy a hangrendi különbség gyöngíti ezt az egyeztetést és hogy az *evez* igének fent adott magyarázata eléggé valószínű, a finn *souta*-nak könnyen szerezhetünk más atyafiságot. Alakjára nézve egészen olyan ige ez, mint a finn *jouta* (*jsgs-*ból), és hiszem is, hogy nem egyéb, mint azon mozgást jelentő ugor *ssgs-* igének tovább-képzése, mely a magyar *száll* és *szalad* szavaknak képezi alaprészét (Bud. Szót. 276.). – Az osztják nyelv magánhangzóközi *g*-t néha megőríz (*jeaga*, osztB. *jogan*, *jogot-*), de máskor elváltoztatja *v*-vé (*χovili-*, osztIrt. *juv-*), s így *tovott*-bátran vehető egy eredeti *tsgs-* tovább-képzésének; s e szerint a fentebbi *ssgs*-nak eredetibb szőkezdő *t*-t kell tulajdonítanunk. (Az osztják [s e tekintetben néha a vogul is csatlakozik hozzá] nem

egy esetben őrzött meg eredeti szókezdő *t*-t, a hol minden egyéb ugor nyelvben *s* mutatkozik: *tut* (vogK. *tus*) száj; *tej* [lapp *säja* stb.] ev; *tōxr-* [vog. *tārt-*] zár ; *tābet* [vog. *sāt* stb.] hét ; *tēv-* [vog. *tē-*, mordv. *sev-*] enni.) Megfontolást érdemel az is, vajjon nem kell-e ugyanezen forrásból származtatnunk a vogul *tuj-*, *tuv-*, *tu-* „bemenni” , *tul-* „futni és *tutel-* „bemenni” igéket, továbbá ezekkel kapcsolatban az oszt *tulim*-ot, melyet Budenz (Szót. 1 c)4.) a *talál* és f. *tule-* mellé állított.

A votjában evező *pulis*, evezni *pulsal-*. Az előbbi szabályszerű igeneve, az utóbbi meg frequentativuma (v. ö. *ponžal-*, *vol'sal-*) egy *pul-* igének, melynek minden esetre bizonyos mozgás jelentést tulajdoníthatunk. S akkor rokonát leli föl benne a magyar *foly*, mely fontos ige létére mind eddig árván, rokonság nélkül állott. (A votják *pul* „deszka” szónak amazokhoz alig van köze, s talán inkább a *pu* „fa” névszóból lesz származtatható.)

MI A MONDAT?

Merito ferreas patimur bipennes, quia dedimus manubria! [1] Ezt mondhatja Balogh Péter úr a Phaedrus előfáival; én pedig azt tolmácsoltatom neki Molière-rel, hogy: Tu l'as voulu Georges Dandin! Köszönöm a 'Válasznak', hogy íróját megismertem és megismertethetem szellemileg.

Azt tanulom válaszából elsőben, hogy ítélőtehetsége (judicium) igen gyarló. Azt véli t. i., hogy én azt veszem rossz néven, hogy ő értelmezésemet rossznak állítja. Már pedig világosan kijelentettem, hogy nyilatkozatának csak modoráért neheztelek, és hogy ő a modora illetlenségét nem látja át, ítélő tehetségének a második gyarlósága. Lássa! az illetlenség abban áll, hogy ő egy állításról, melyet írója évekig tartó elmélkedés, figyelmes megfontolás után, józan ésszel tett papírra, azt a figymáló és hebehurgya ítéletet veti oda: 'tollhiba!' És ezt a méltán sértő ráfogást válaszában is ismétli.

Gyarló ítélőtehetséget tanusít harmadszor válasziró, midőn tagadja, hogy minden szó, tehát a szavakból álló mondat is 'gondolat' valamit a hallóval és hogy közvetlen célok csakis az. Hogy távolabbi céljaikat, milyenek az 'állítás, kérdés, kérés' a mondatnak, mint ilyennek általános jegyei közzé számítja válasziró, ítélőtehetségének negyedik gyarlósága.

Ötödik és, hogy tovább ne szaporítsam, utolsó ez, hogy nyelvészeti gáncsolásaimat személyes bántalmaknak és harag kifejezéseinek veszi válasziró.

Ebből elég volt ennyi, de most már azt is állítom, hogy válaszirónak — röviden és rezerváltan mondva — nincs logikája. Nincs theoretice; mert a ki tudja a logikát, ismeri az értelmezés természetét és műszavait; tudja, hogy a definíciónak nem feladata ismertetni a tárgyát, hanem csak megkülönböztetni határozottan más társaitól a szemlére vett speciést. Kitetszik ez a műszónak már a nevéből is, a mely magyarra fordítva: körülhatározás. A tárgy ismertetésére más fogás, más eljárás kell, a melyet a logika descriptionak nevez.

A ki már ezeket tudja, nem áll oly gyarló kifogásokkal elé, mint válasziró, t. i. hogy értelmezésem megfelel a logikai definíció kellékeinek; de tartalma nem.

Már magában véve is helytelen, sőt időtlen állítás, mert alak és tartalom nem oly viszonyban vannak egymással, mint alak és anyag, hanem a legszorosabb kapcsolat van közöttök. Vegyünk egy példát: Praxiteles egy Aphroditét farag, egy kritikus eléje áll a szobornak s azt ítéli róla, hogy alakjában feddhetetlen, de nem Aphrodite! Mit felel a művész? — Kidobja kritikusat a műhelyéből! Akarék még egy szorosabban találó példát hozni, de mire vesződjem vele? midőn válasziró maga későbbre, megelégedve vitatott ítéletéről, azt vallja, hogy forma dat esse rei [2]. Szóval, ha hibás volna értelmezésemnek a tartalma, alakja sem volna korrekt.

'Hogy ne volna hibás a tartalma,' felel jó hiszemben — (a jóhiszeműség járatlanság s elfogultság származéka nemegyszer) — válasziró, hiszen a szócsoporthoz proximum genus a mondatnak.' Miért? — 'Mert egy szóból álló mondatok is vannak.'

Én azt tudtam, bé is vallottam, meg is magyaráztam, de válaszirónak az a mint látom nem volt elég, hanem elfogultságában folyton azt sürgeti, hogy értelmezésem 'tartalma nem felel meg a definitió kellékeinek'. Ebből még azt is látom, hogy ismét logikai hiányt kell pártolnom s bővebben ismertetem válaszirónak a szóban forgó alkat természetét.

Tanulja meg tehát, hogy csak deductiv és csinált fogalmaknak van és lehet tökéletes és végképp megállapított értelmezése; tapasztalatiaknak ellenben nincs és nem lehet; mert a fogalom határai idővel s körülményekkel változnak. Ha nekem nem hiszi, higye el Kant-nak, a ki így nyilatkozik: 'Empirische begriffe können nicht definirt, sondern nur explicirt werden'. A kritikus philosophus hát még tovább megy mint én, s még a definitió nevet is megtagadja a tapasztalati fogalmaktól, a miben azonban a tudós világ nem pártolja. Annyi bizonyos, hogy a mi tapasztalás alapján és eszközzése által épült, azt a tapasztalás tovább építheti és tökéletesítheti. De azonagy fogalom tárgyában egyik embernek több tapasztalása lehet, mint a másiknak; aztán meg idő folytán a tapasztalás gyarapodik s igazodik, mely két körülmény kimagyarázza a vélemény különbségeket a definitiók ügyében; de következik belőlök az is, hogy abban az ügyben a kornak caeteris paribus előnye van, s ifjabbnak idősebbtől tanulni nem szűgyen.

Akár mely értelmezésnek a változásai két fő részében, u. m. a proximum genusban és a specifica differentiákban (jegyezzük meg a többest) nyilvánulnak. Ezekben hát helyesen keresi válasziró tévedésemet; csakhogy nagyobb tévedéssel¹, midőn azt állítja, hogy szócsoporthoz nem genus a mondatnak, mert számos mondat csak egy szóból áll.

Feleletem reá elsőben, hogy ha tévedtem volna is, fényes és tekintélyes társaságban tévedek vala, t. i. a természetvizsgálókéiban, a kik, bár tudják, hogy nemegy familiában csak egyetlenegy genus, és nemegy genusban csak egy species van, mégis állhatatosan megmaradnak a mellett, hogy familia = genusok csoportja, és genus = speciesek csoportja.

De másodszor és főképp az igazság az, hogy biz' én nem tévedtem. Mert lám: a mondat empiricus fogalom és én az ilyenféléknek akár szabadalmára támaszkodva, akár engedékenységekben bízva a lényegtelen kivételeket nem vettem számba, hanem csak a feles többséget — (a potiori fit denominatio) [3] — tartottam mérvadónak és segédnek az exceptio firmat regulam [4] elvét. Ezek pedig biztos álláspontok, melyekhez ragaszkodni nem tévedés. De bezzeg az, midőn kettővel akarja gyanúsítani válasziró eljárásomat. Elsőben azzal, hogy nem tudtam vagy elhallgattam sok esetet, melyben csak egy szóból áll a mondat; másodszor, hogy a mit megemlítettem gyarlón magyaráztam ki. És hibázik mind a kettőben.

'A kirekesztetteknek (az egyszavú mondatoknak) száma nem is olyan kicsi, mint Brassai szeretné', írja. Én bizony se nem szeretem se nem gyűlölöm a jámborokat, hanem

¹ A definitiónak ezt a kiváltságát a természettudósok a descriptionnak is megengedik. Im 'egy példa', melyet nem én szerkesztettem, hanem egy encyclopediából írtam ki: — 'Die primulaceen sind krautartige pflanzen (prox. gen.). Blüten zwitterig und von regelmässigem bau. Sie bestehen in der regel aus einem 5-spaltigen kelch, einer meist tellerförmigen oder glockenartigen, 5-lappigen blumenkrone. Die frucht ist eine einfächrige kapsel, die gewöhnlich zahlreiche samen enthält' (spec. diff.).

No már az 'in der regel, meistens, gewöhnlich' szólamok jelölnek kivételeket, de a descriptionokban egy betű sem jelöli, hogy a szirmatlan glanz maritima is primulacea; már pedig az. B. S

mint főlebb is mondám az értelmezés alkotására nézve, tekintetbe veendőknék véltem; pedig tudni többet tudok, semmint válasziró felsorol, jelesen az interjectiókat, melyek megannyi mondatok képeit viselik. Azt az egy párt pedig, a melyet válasziró, mint nem említettek hoz fel, u. m. ,lát, hall', magukban véve sem én sem más mondatoknak nem fogjuk ismerni; hiszen válasziró maga is szükségesnek látja megelőző kérdéssel: ,Mit csinál?' egészíteni ki értelmöket. Elhallgatja ellenben az oly gyakori elliptikus mondatokat, a melyeknek a kedviért éppen úgy nem tagadhatjuk meg a mondattól az egynél több szavuságot, mint karok nélkül született gyermek kedviért az embertől a kétkaruságot. Persze ő maga is érezte, hogy ilyenekre nem hivatkozhatik.

De annál nagyobb biztonsággal és fel nem vont ívvel megy neki a ragos igéknek.

,Az elrejtőzés-féle magyarázat — írja — nagyon is erőszakolt: az ígét senki sem tekintí szócsoportnak, mert a ragot nem tekintí szóznak.' Mind valótlan állítások. Hogy a személyragokban a személyes névmások *re j l e n e k*, azt számos nyelvész mondja s tudtomra egyetlenegy író sem kétli vagy éppen tagadja és ,erőszakosnak' válaszirón kívül senki sem tartja. Az ígét, mint ilyent általánosan, azaz mint genust, nem tekintjük sem én, sem más, szócsoportnak, az igaz, de speciesét a ragozott ígét igenis annak éppen oly joggal mint a vemhes szamarat állatcsoportnak, vagy talán azt is tagadja válasziró, hogy a compositum szócsoport? Ha igen, én biz' inkább hiszek Grimm Jakabnak, mint neki. Végre a ragot mindenki, a ki magyar, latin, görög sat. ígét németre, franciára sat. fordít s pl. lát-ok = vide-o = óp-ω igéket így tolmácsol: *Ich sehe = je vois = I see*, kétségkívül szóznak tekintí. Q. e. d.

Ezekből az is kitetszik, mily eszelős állítás a válaszban az is, hogy ,mondat valamenynyi ige magában is'!! No hiszen dr. Gyarmati a ,Magyar Nyelvemester'-ben egy hirlapi egész hosszú cikket írt ige nélkül. De válaszirónak aligha sikerülne bár egy néhány soru szakaszocskát is értelmesen fércelni össze csupasz igékből. Nem tehetek róla, de itt megint csak a szélalmok elleni viadal jut eszembe, melynek talán eleit vehettem volna, ha e helyett: ,Egy szóból is állhat mondat' azzal a kifejezéssel élek: ,Olykor sőt gyakran egy szó is teszen mondatszolgálatot.' De akkor talán olvasóink és én is nem gyönyörködhettünk volna válasziró hatalmas sarcasmusában: ,Mi szükség van arra, hogy egy rossz definitio kedvéért felforgassuk nyelvtani műszavainkat?'

Minthogy azonban ez a ,rosz' tréfa komoly vádat foglal magában, nem hagyhatom szó nélkül. Nem védekezem, mert egyetlenegy műszót sem forgattam fel sem helyreigazításomban sem ezen duplikámban; hanem hogy miképp mosódik ki válasziró abból a bűnből, hogy oly műszót, melyet a tudományban ,szem nem látott, fül nem hallott s a mely emberek gondolatába nem ment' (sz. Pál. Kor.) tákolt össze, mint ez: ,ultima differentia (gondolom specífica differentia helyett) azt nem tudom.

Ne vélje azonban válasziró, mintha én azért ,káromolnám' az ő ultima differentiáját, hogy az adja a végcsapást, (németül: *gnadenstoss*).² ,Mert — úgy mond — az a differentia nem különbözteti meg a mondatot az elnevezés[ek]től.' (A többes alak, hiba). Nem biz' a! nem is akarja, mert azzal kirekesztetnék a mondat rovatából nem csak teméntelen mondat, hanem kizáratnának mindazon nyelvek mondatai, a melyek igealakot nem ismernek, a mi aztán értelmezésemet igazán hibássá, t. i. igen szűkké teszi vala. És így a

² Itt megint válasziró haragszik meg, azt fogván reám, hogy őt bakóhoz hasonlítom, mint panaszolja, hogy helyreigazításomban Don Quijotehez hasonlítottam; holott csak viadalát párhuzamoztam a Manchai lovagéval. B. S.

csapás felettébb ártatlannak bizonyul, valamint az a kolomp is, a mely súlyosabbá akarja tenni. Mert midőn a sp. differentia elégtelenségén akad fel válasziró, nem gondolja meg, hogy éppen abban áll *χατ' ἐξοχήν* [5] a *specifica differentia*, a mivel értekezésemet befejeztem, t. i. kiválóan a 'cselekvény és állapot' szavakban. Ezek nem tetszenek neki, és egymásnak ellent mondó két javaslattal, tehát logikai baklövessel fenyegeti. Egyfelől t. i. azt kívánja, hogy az 'állapotot' hagyjam ki: másfelől azt, hogy cselekvény és állapot helyett írjak ténym. Világos ellenmondás, a milyenné azonban csak a rossz stylus teszi. Mert ha úgy fejezi ki gondolatát, hogy az 'állapotot' ki kell hagyni s a 'cselekvény' helyett 'ténym' írni, megszűnik az ellenmondás; de nem enyészik el az a ferde állítás, hogy 'az állapot szó magában foglalhatja a cselekvényt is, pl. az ember eszik, alszik.' És ebből azt a következtetést hozza ki, hogy 'cselekvény' helyett bátran írhatni 'állapotot', a mit megcáfol már saját példája is: eszik, mert az evést bizonyára a világos senki sem fogja állapot jelentésűnek tartani.

Kell-e ezen állítás ab- és enormitását elemzéssel mutogatnom? Nem hiszem s ezennel bé is végzem duplikámat két tanáccsal: egyikkel azzal, a mit a regebeli asszony adott férjhezadó leányának, oktatta hogy miképp diskuráljon a látogató legényekkel: 'Fiam, mikor beszélni akarsz, rágd meg jól a szót s a mit mondasz, kerek legyen!' Másodsor azzal, hogy tartsa válasziró szeme előtt a Sokrates példáját, — ama bölcselőjét, a ki magáról azt követelvén, hogy 'semmit sem tud', eszmecserével törekedett beszélgető társából kicsalni az igazságot inkább mint a Cartesiusét, a ki abban vélte lelni a bölcsélet kezdetét, hogyha eldob és törekszik elfelejteni mindent, a mit mástól tanult. Mert bizony jól mondja a német, hogy: Wem nicht zu raten ist, dem ist nicht zu helfen.

IDÉZETT MŰFORDÍTÁSOK

- ADAMIK TAMÁS (szerk.): Cícero összes retorikaelméleti művei, Kalligram, Pozsony, 2012.
- BEDE ANNA (ford.): Horatius összes művei, Európa könyvkiadó, Budapest 1989.
- BORZSÁK ISTVÁN (ford.): Tacitus összes művei II., Magyar Helikon, Budapest, 1970.
- MARCUS TULLIUS CICERO: Az öregségről – A barátságról, Szabó György ford., Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- NÓTÁRI TAMÁS (ford.): Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei, Lectum Kiadó, Szeged, 2010.
- PUBLIUS OVIDIUS NASO: Átváltozások, Devecseri Gábor ford., Magyar Helikon, Budapest, 1975.
- PUBLIUS OVIDIUS NASO: Szerelmek, Tertius Kiadó, Budapest, 1998.
- TITUS LIVIUS: A római nép története a város alapításától, Muraközy Gyula ford., Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- TITUS LUCRETIUS CARUS: A természetről, Tóth Béla ford., Kossuth Kiadó, 1997.
- VELLEIUS PATERCULUS: Róma története, Hoffmann Zsuzsanna ford., Lectum Kiadó, Szeged, 2007.
- .

JEGYZETEK

Fordítások

A dativus ügye

- [1] „Van kilencéves borom, itt a korsó
Alba nedvével tele, udvaromban
zeller is van, Phyllis, a sok borostyán
jó koszorúnak” (Bede Anna ford.)
- [2] „Paulusnak fáj a feje”
- [3] „Teste egészében jól érzi magát, olyaténképp
Mint amikor beteges lábunk szenved, de fejünkben
Közben a gyötrő fájásnak szikrája se moccan.” (Tóth Béla ford.)
- [4] „Felingerelt engem keblem hevessége”
- [5] „A legnagyobb tisztelet jár az olvasónak”

A magyar szórend kérdéséhez

- [1] „akinél a beszéd hatalma, törvénye és normája van.”

Egy hirdetmény

- [1] „Ha ugyanis valahányszor valakit érdemtelenül mellőztek, mindannyiszor el kellene ítélni a sikeres pályázót, akkor semmi okunk sem volna arra, hogy pályázatunkkal a néphez forduljunk, a szavazatokat összeszámolják, s hogy kivárjuk a szavazás eredményét.” (Nótári Tamás ford.)
- [2] „Ezért oltalmaztatok meg ezen embert, bírák, akinek tisztességét barátainak tekintélye és kapcsolatuk tartós volta bizonyítja, akinek tehetségére abból is következtethetni, hogy a legtehetségesebb emberek keresték a barátságát, ügye pedig olyan, hogy a törvényileg biztosított kedvezmény, egy város tekintélye, Lucullus tanúvallomása és Metellus okiratai igazolják.” (Nótári Tamás ford.)
- [3] „Mint vádlottat látom P. Sestiust, életem, tekintélyetek és a közjó védelmezőjét, előharcosát, képviselőjét ... Gyászt öltött vádlottként látom Milót, szabadságotok megmentőjét, életem védelmezőjét, a megingott állam támaszát, aki a belülről támadó bandát felszámolta, a mindennapos-sá vált öldöklést elfojtotta, megvédte a templomokat és a házakat, biztonságot nyújtott a Curianak.” (Nótári T. ford.)
- [4] „Hiszen az igaz és valódi barátság – amelyet én is már régóta ápolok vele – régi törvénye, hogy a barátok mindig ugyanazt akarják, s a barátságnak nincsen biztosabb köteléke, mint a tervek és szándékok egybehangzó találkozása.” (Nótári Tamás ford.)

Észrevételek I.

- [1] „Az Úr gyakran a fiatalabbnak fedi fel azt, ami jobb.”
- [2] „Mit hozott ez a kérkedő?”

Észrevételek III.

- [1] „Itt van Rhodus, itt ugorj! Aesopus”
- [2] „legerősebb érv”
- [3] „aki állít, annak bizonyítania kell”
- [4] „így akarom, így parancsolom”

Helyreigazítás.

- [1] „A definíció az ellentétből és a nemből tevődik össze.”

Laelius.

- [1] „A tudós ifjúság jóléte legyen a legfőbb törvény!”
- [2] „Laelius a barátságról”
- [3] „Scaevola főpapot”
- [4] „jós”
- [5] „főpap”
- [6] „miután meghalt”
- [7] „Scaevola főpaphoz mentem”
- [8] „tőle sok dolgot az emlékezetembe véstem”
- [9] „akkor ő abba a beszédbe fogott”
- [10] „emlékszem, hogy Cato előadta”
- [11] „hallottam, hogy Cato azt mondja”
- [12] „Beszédet a barátságról”
- [13] „Aki állít, annak bizonyítania kell”
- [14] „mintegy tudniillik magukat”
- [15] „mintegy magukat a beszélőket”
- [16] „Bevezettem magukat a beszélőket”
- [17] „Bevezettem mintegy magukat a beszélőket”
- [18] „Hozzád íratott”
- [19] „könyvet küldtünk”
- [20] „nem tudom mely módon”
- [21] „valami módon”
- [22] „korban előhaladtak, vének idején”
- [23] „elődök idejében”
- [24] „barát”
- [25] „az, aki szeret”
- [26] „valamit valamiért”
- [27] „te magad”
- [28] „meg fogod ismerni magad”
- [29] „Ha ma olyan háborút vívnánk, mint az etruszkokkal vívtunk, amikor Porsenna megszállta a Ianiculumot, vagy mint nemrég a gallusokkal sat.” (Muraközy Gyula ford.)
- [30] „téged bölcsnek neveznek”
- [31] „atyáink idejében Attiliust nevezték bölcsnek”
- [32] „ilyen bölcslet Graecia többi részén senkit sem, Athénban egyet tudunk”
- [33] „Sem M. Cato, sem C. Laelius nem voltak bölcssek”
- [34] „az emberi javakat alacsonyabb rangúnak gondolod az erénynél”
- [35] „A Scipio miatti bánat engem megérint, a bölcssek látnák, hogy azt helyesen teszem-e, de ha tagadnám bizonyára hazudnék.”
- [36] „ki tagadhatná, hogy kitűnően történt”

- [37] „úgy gondolom, hogy semmi rossz nem jutott Scipiónak”
[38] „a test halhatatlansága”
[39] „kétszer lett consul”
[40] „A quaestori hivatal után járt velem együtt és én lettem először quaestor.”
[41] „aki sosem kereste a consulságot, kétszer lett consul”
[42] „lehetséges volt számára a consuli hivatalt keresni, miután az lett (consul), provinciát kapni”
[43] „a haldoklás érzését elvitte a gyorsaság”
[44] „alvilági, legalsó, alsó”
[45] „felső és alvilági istenek és istennők”
[46] „aki ítéltetett”
[47] „de mégis mindig”
[48] „látszott”
[49] „mondta”
[50] „tanították”
[51] „távozzon ez a videbant, hogy Nauck véleménye ne legyen útban”
[52] „mintegy megjósolta”
[53] „és mi, akik vagyunk; az állam amíg lesz ”
[54] „korok egyenlősége”
[55] „családian”
[56] „leginkább összekötve”
[57] „a coniunctio hasonló igéket köt össze”
[58] „értekezni a barátságról”
[59] „hanem, de”
[60] „barátság nem létezhet, hacsak nem jók között”
[61] „és ezt nem vágom vissza az élőig azaz nem tárgyalom mélyebben/részletesebben”
[62] „tagadják ugyanis, hogy bárki is jó férfi lenne, hacsak nem bölcs”
[63] „homályosat, érthetlent”
[64] „ahogy mondják”
[65] „bizalom/hit/hűség/segítség, épség/egészség/tisztaság, egyenlőség/szelídség/türelem”
[66] „mivel követik a természetet”
[67] „külföldiek”
[68] „idegenek”
[69] „Ez a dolog megtörtént”
[70] „tehetősebbek a polgárok”
[71] „mint a külföldiek”
[72] „a rokonok/közeliek/szomszédok, mint az idegenek”
[73] „nem lehet”
[74] „Rút dolog a tanítónak...”
[75] „mily nagy az ereje”
[76] „hasznának nagysága”
[77] „senki, semmi”
[78] „valaki, akárki”
[79] „valaki”
[80] „előrébb helyezik a barátságnál”
[81] „tehát olyan férfiak között”
[82] „előnyök, haszon”
[83] „milyen”
[84] „senki/semmi”
[85] „mely férfi? mely nő?”
[86] „középszerű, mérsékelt, csekély”

- [87] „középszerűen, mérsékelten”
[88] „arany középszer/mértéktartás/középút”
[89] „részekre osztó”
[90] „részt vkivel megosztó”
[91] „előny, haszon, szívesség, illendőség”
[92] „még a bíró alatt van az ügy/ a pertárgy”
[93] „vendégeim és barátaim”
[94] „valami más fonal”
[95] „hogya a vadállatok egybegyűljenek a szelídekkel”
[96] „a köztársaságról”
[97] „pártfogó”
[98] „az emberek értik”
[99] „azokból az emberek értik”
[100] „nem tudhatja az ember, ó legjelesebb!”
[101] „Amit szabad az ökörnek, nem szabad Jupiternek”
[102] „amely jogos”
[103] „azonban én azt kedveltem”
[104] „a kedvelés oka”
[105] „azokból támadt a háború kezdete”
[106] „A szemeim előtt Cethegus ide-oda forgatja tekintetét”
[107] „származott, támadt”
[108] „kezdet”
[109] „szemek előtt forgattatik”
[110] „tekintet”
[111] „Az ok oka az okozat oka”
[112] „Megmutatta a borjú az ökörnek, hogyan büntesse magát.”
[113] „Amint ugyanis nem azért, hogy köszönetet kapjunk, vagyunk jótékonyak és adakozók, hanem természettől fogva hajlunk az adakozásra, ugyanígy vagyunk...”
[114] „hosszan eltérnek, ellenkeznek”
[115] „semmi új, rossz, jó, kedves, szent, hasznos, fontos, biztos, tiszta, ellenkező”
[116] „magas/mély”
[117] „méltó”
[118] „isten”
[119] „A zenei tudományra adta magát”
[120] „Történetírásra adták magukat”
[121] „Szicília magát a Római nép barátságához és hűségéhez kötötte.”
[122] „egyesek a filozófiára, mások a polgárjogra, megint mások az ékesszólásra adták magukat”
[123] „ha folytatják”
[124] „nem csak a megszilárdult barátságok”
[125] „nem csak a megszilárdult barátságok pusztultak el, hanem örökös harag is született”
[126] „Coriolanusszal”
[127] „vele”
[128] „azok vele”
[129] „ez esztelenség után”
[130] „megrettenve az új vizsgálatról”
[131] „Ázsiába menekült”
[132] „innen a tévképzetek”
[133] „Akkor az örült hirtelen egy gáztettel megmutatta, milyen nagy az önérzet ereje”
[134] „esztelenség ugyanaz mint meggondolatlanság”
[135] „nem vitte volna véghez”

- [136] „nem kimondva van”
[137] „nincs kimondva”
[138] „követték”
[139] „messziről előre látni”
[140] „az ősök szokása”
[141] „P. Scipio ellen”
[142] „meredekebben botlik, csúszik”
[143] „a szavazótáblán”
[144] „mily nagy a romlás”
[145] „láthatjátok”
[146] „fáradozás, igyekezet, buzgalom, kedv”
[147] „és azt fel kell használni a figyelmeztetésre, nemcsak nyíltan, hanem élesen/keményen ha az ügy megköveteli és az adottnak (tanácsnak) engedelmeskedni kell”
[148] „tehát leginkább vágyik”
[149] „kevésről előbb kifejtettem”
[150] „Ó dicső bölcsesség!”
[151] „erénnyel felruházott emberek”
[152] „Mivel ugyanis az erény előhozza a barátságot, ahogy fent mondtam”
[153] „rokonság és természet által”
[154] „a természet rokonsága vagy a rokonság természete által összekapcsoltak”
[155] „Bot van a sarokban, tehát esik. (Baculus in angulo ergo pluit. Olyan következtetésre mondják, amiben nincs logika.)”
[156] „jeles, derék, kiválogatott”
[157] „elkészítem/elbocsátom”
[158] „meg kell állapítani a célokat és határokat, amik a barátságban lehetnek”
[159] „A Tanais határként Európa és Ázsia között folyik”
[160] „És amely határokat akkor Claudius meghatározott... a nyilvános naplóba beírtak”
[161] „egyetlen szót sem értek teljességgel/pontosan”
[162] „semmit sem értek teljesen”
[163] „eléggé pontosan”
[164] „a három vélemény közül egyiknek sem”
[165] „a magunk kedvéért”
[166] „teszünk a barátaink kedvéért”
[167] „A definíció rövid és bizonyos szempontból körülírt kifejtése (a tárgyak közül) azon tárgy sajátosságainak, melyet definiálni akarunk.”
[168] „Ezt bizony igen szűkösen és gyengén lehetne barátságnak hívni a számítások miatt”
[169] „úgy kell szeretni, hogy ha valamikor gyűlölni kell”
[170] „panaszkodott, szokott panaszkodni”
[171] „gyakran szoktam csodálni”
[172] „néha szoktam a mezőn lenni”
[173] „A falusi életet, amit te úgy vélsz, hogy gyalázattal és gázzal kell lennie, a legtisztéletre-méltóbbnak és a legedesebbnek ítélik.”
[174] „Aciliust bölcsnek tartották”
[175] „Ember vagyok, úgy gondolom semmi emberi nem idegen tőlem.”
[176] „úgy véled, hogy tőlem oly annyira idegen”
[177] „néhány kitűnő, néhány kitűnő erény”
[178] „milyen, amilyen”
[179] „Azok maradnak meg egyedül, akik olyanok, (mint) amilyen atyád volt”
[180] „amit mindenkinek meg kell tennie”
[181] „tudatlanság miatt”

- [182] „akiket sok évig atyjuknak tartottak”
[183] „de lana caprina rixari = csekélység felett civódni”
[184] „közülük”
[185] „felsőbbek”
[186] „alsóbbak”
[187] „ne tartsa barátoknak azokat”
[188] „nem kell barátként tartani”
[189] „dajkák”
[190] „hanem valamely más módon”
[191] „nem kell őket elhanyagolni vagy becsülni kell őket”
[192] „dajka”
[193] „nevelő, vezető, felügyelő, tanító, rabszolga”
[194] „elkülönült akarat/modor/jellem”
[195] „hanem valamely más módon kell szeretni”
[196] „gátolta/visszatartotta”
[197] „leesik/odajut”
[198] „amelyek gyalázata mindazonáltal a barátokra hárul”
[199] „ne legyen helyes, tisztességes és ne legyen lehetséges”
[200] „az, aki elköveti a sértést”
[201] „az, aki elszenvedi a sértést”
[202] „minden dicső dolog ritka”
[203] „a barátságnak ez az ereje”
[204] „ennek a barátságnak az ereje”
[205] „ugyanolyan fajtájú kedveseket”
[206] „ne mondjam”
[207] „lehetőség nyílik/adódik”
[208] „erények segítője és bűnök társa”
[209] „Caesar consullá választatott”
[210] „a barátság adatott segítségül”
[211] „a barátság a segítségért/segítség miatt adatott”
[212] „azok kísérője/kísérete”
[213] „az erény a legjobb kísérő”
[214] „nem lehet boldog”
[215] „ez erényt elhanyagolva”
[216] „habár”
[217] „ami az állatokban is megjelenik”
[218] „maga az erény sokak által megvettetik”
[219] „sokan lenézik a gazdagságot”
[220] „sokan megvetik a hivatalokat/tisztségeket”
[221] „sokak megvetik”
[222] „nem tudom, hogy ki”
[223] „egészen”
[224] „elragadná”
[225] „látás lehetőségét”
[226] „vasból való/kegyetlen/erős”
[227] „eltűnni”
[228] „elvisz/elvesz/megért”
[229] „vad és igazán kegyetlen volt”
[230] „kellemetlen”
[231] „a világ természete”

- [232] „csillagok szépsége”
 [233] „azokra, amelyekre ő figyelmeztet”
 [234] „amelyeket”
 [235] „gyanukat és szerencsétlenségeket”
 [236] „fel kell segíteni/segiteni kell”
 [237] „Ciceró úgy gondolja, hogy Terentius által mondatott először az engedelmesség/engedékenység.”
 [238] „zsarnokkal”
 [239] „helyeslés/hízelgés”
 [240] „nem durván, nyersen”
 [241] „tagad valaki”
 [242] „ha valaki tagad”
 [243] „tagad valaki, tagadok”
 [244] „Sokan vannak Gnathóhoz hasonló”
 [245] „meg szokta ítélni”
 [246] „meghallgatást nyert”
 [247] „látszott”
 [248] „emlékeztek”
 [249] „Sem az élősködőknek a”
 [250] „Ugyanis nem könnyen ismerhető meg”
 [251] „Egy fajta alakzat, mellyel a nagy dolog mérséklés céljából szavakkal kisebbítettik”
 [252] „Ezeket akartam elmondani”
 [253] „Alcéstist a hír/hagyomány a csillagokig viszi. Alcéstis a hír/hagyomány által a csillagokig vitetik.”
 [254] „megtett dolgokat művelni”
 [255] „mikor ketten csinálják ugyanazt, az nem ugyanaz”
 [256] „Aeneast, ki a hős Pélidést hívta tusázni, bár se erőre, se isteni kegyre nem álltak egyenlőn, ködbe takarva kihozta” (Lakatos István ford.)
 [257] „a király kegyesnek mutatta magát”
 [258] „irodalomra/betűkre tanítalak téged”
 [259] „Aki engem csecsemőkoromban, gyerekként, ifjúként, felnőttként művészetekre tanítottál, amelyeket öröm volt megtanulni.”
 [260] „Könyörgök is azért, hogy szeretetek egyre jobban gyarapodjon a helyes ismeretekben és a teljes tapasztalatban, hogy el tudjátok dönteni, mi a helyes.” (Szent István Társulati Biblia)

Nyelv és irodalom.

- [1] „Hallgattassék meg a másik fél is.”
 [2] „két tagadás állítást/erősítést tesz”
 [3] „egyből ismerd meg mindet”
 [4] „szép gondolat”
 [5] „de nincs értelme”
 [6] „Ha példát keresel, nézz körül.”
 [7] „a jók keveredtek a rosszakkal”
 [8] „harag és részrehajlás nélkül”
 [9] „képmás, kép, alak, másolat, és valamely dolog megjelenítése”
 [10] „Balgá! Mi lenne egyéb? A halál visszfénye az álom!” (Gaál László ford.)
 [11] „annak megjelenítése”
 [12] „Valamikor a jó Homéros is alszik.”
 [13] „elhiszem, mivel abszurd”

[14] „a józanész helyett áll az akarat”

[15] „mindenki harca mindenki ellen”

Paraleipomena kai diorthoumena.

[1] „mulasztások és kiigazítások”

[2] „Az alapelveket tagadóval nem kell vitázni.”

[3] „A szerzők tárgyalásakor, mint ami elengedhetetlen szokott lenni a tökéletes mondat megalkotásához, mind közül a szörendet kell a leggondosabban megvizsgálnunk. Amint a megfelelő szörend teszi tökéletessé a mondatot, úgy megfelelő szórenddel hagyták ránk a legműveltebb szépírók a mondat részeit, amikor első helyre a főnevet, a másodikra az igét állították, aminthogy ezek nélkül egy mondat sem teljes. Bemutatható ez egy olyan mondat szerkezettel, melyben megvan csaknem minden mondatrész; ha ebből elveszed a főnevet vagy az igét, csonka lesz a mondat – ha azonban minden mászt hagysz el, nem szükségszerű, hogy a mondat hiányos legyen.” (Darvas Mátvás fordítása)

[4] „Csendbe merültek mind, arcuk figyelőn odafordult.” (Lakatos István ford.)

[5] „a természetet kétágú villával taszítod ki, mégis mindig visszatér”

[6] „Perfectummal halad az elbeszélés, imperfectummal áll.”

[7] „figyelmek voltak, szemek és arcuk megfeszített volt és Aeneas felé fordult”

[8] „Ne gondold, hogy az intenti ora tenebant csak annyit tesz, mint Servius mondja intenta ora tenebant, mivel sőt ők maguk voltak figyelmesek a dolog iránt, tekintetüket pedig Aeneas felé fordítva tartották.”

[9] „odaszegezték tekintetüket”

[10] „Odafordulva szemeket és tekintetüket egymás között hordozták. Odafordított szemeket és tekintetüket.”

[11] „Mindenk, aki figyelmes volt odatartotta tekintetét. Mindenki odatartotta figyelmes tekintetét.”

[12] „Aki Trójából elsőként jött az itáliai partra.”

[13] „aki először jött Itáliába”

[14] „A követek üres kézzel tértek vissza a királyhoz.”

[15] „Cato öreg korában elhatározta, hogy elbeszélést ír.”

[16] „A konzulok külön vála mentek el a provinciákba.”

[17] „A legfőbb bizonyíték, hogy a természet maga, ámbár hallgat, a halhatatlanságról ad ítéletet.”

[18] „Ezt, ha győzni talál mi módon fogjuk eltűnni, akit ugyanis akkor sem tudunk elviselni, midőn le van győzve.”

[19] „Miért nem volt ugyanolyan az értelmem fiatakoromban, mint amilyen ma?”

[20] „lefekvés”

[21] „kimondhatatlan”

[22] „kimondhatatlan”

[23] „Kimondhatatlan, elvetemült, leírhatatlan, átkozandó: az, amelyről valaki nem köteles vagy nem képes beszélni”

[24] „fájdalom”

[25] „hogy alázza Trója siratni való dús országát Danaóknak népe” (Lakatos István ford.)

[26] „Miután elkezdtek költségessé és panaszoszá válni a temetések.”

[27] „amelyeknek nagyon is részese voltam”

[28] „figyeld meg a gerundium ritka használatát: mikor valaki ilyeneket mond”

[29] „Caesar adakozással, segíttel, megbocsátással; Cato semmit se ajándékozva vívta ki a dicsőséget.”

[30] „egyetlen feltétel, egyetlen ígért, valamint egyetlen olyan követelés sem merült fel, amely – nem is említet, hogy igazságos, de – ez idáig legalább hallomásból ismert lett volna.” (Nótári Tamás ford.)

- [31] „a metrum miatt praesens helyett praeteritumot tett”
- [32] „Mialatt ezek történnek a tanácskozásokon, Caesarnak hírül vitetett”
- [33] „Ariovistus követeket küld Caesarhoz, Caesar nem látta okát a tanácskozásnak”
- [34] „Megparancsolja a katonáknak és lovasoknak, hogy szálljanak fel a hajókra; de Dumnorix kezdett elmenni”
- [35] „itt vagyok, láttam, győztem!”
- [36] „Gyakran összekapcsol két időt Vergilius.”
- [37] „borzad”
- [38] „visszafut, hátrál”
- [39] „Vagy az eső, amely ragyogón esik az égből”
- [40] „Azonban elegendőnek tartom, hogy a nehézség bemutatott és talán a szerencsésebbeknek marad a megoldás.”
- [41] „Ha azt gondolod, hogy a labentibus a lapsis helyett mondatott, akkor félek, hogy ennek a mondatnak jól megértett jelentését nem birtoklod teljesen.”
- [42] „Anna, jaj, úgy remegek, nem bírok aludni sehogysem. Ó te, a nap fényénél is drágább – felel Anna” (Lakatos István ford.)
- [43] „fegyveres katona”
- [44] „vajon a nép miatt?”
- [45] „titkon bezárnak = elrejtene”
- [46] „alattomosan barátságos azaz csak látszólag biztonságos”
- [47] „nem sok, nem elég, kevesebb”
- [48] „szilárdnak látszó var”
- [49] „részeg”
- [50] „amit eloltottak/ befedettek lehet hinni”
- [51] „kiskölyköm v. csöppke manócskám” (Bede Anna ford.)
- [52] „meg sem találhat, nem veti rád mohó kezét” (Bede Anna ford.)
- [53] „Úgy gondoltuk, hogy ők eltávoztak”
- [54] „Szinte megbántam, hogy a 25. vers után lacúnát jelöltem, az egyes versszakokból (v. 24-26) összegyűjtött három mondat valamely rövideg miatti megszakadása okán: azonban a tárgy ép-ségéhez semmi sem hiányzik.”
- [55] „a dór táborokat”
- [56] „a kellemességnek és finomságnak egy neme”
- [57] „Ellentétekre oszlik”
- [58] „Kölcsönt kölcsönért”
- [59] „hajók katalógusa”
- [60] „Így hozták Trója végzetét”
- [61] „jósolták, ösztönözték”
- [62] „egyesek más részek helyett vétének”
- [63] „Vergilius összekötőt helyezett az elválasztó helyett, ez szabad az íróknak, és nekünk nincs mit csodálnunk, hogy egyik rész a másik helyére került.”
- [64] „Elsőként a várból”
- [65] „mindenki előtt?”
- [66] „Vagy felesleges szószaporítás, mivel mondta, hogy elsőként. Vagy mindenki előtt azt teszi, hogy mindenki szeme láttára.”
- [67] „mindenki közül elsőként”
- [68] „mindenki között elsőként”
- [69] „módosulás, különbség”
- [70] „a lélek első haragját és felindulását, amit a tekintet mutat, eszközölte a költő”
- [71] „és messziről”
- [72] „mondást kifejező ige”

- [73] „A tiszta égen keresztül vezette mennydörgő lovait. /Jupiter/”
- [74] „valamely hibát/tévedést rejt”
- [75] „heves/indulatos”
- [76] „hallgatózzon, hallgasson”
- [77] „az oldalba és a hasba”
- [78] „És ha helyén az eszünk, s az ég végzése nem ámit” (Lakatos István ford.)
- [79] „az előadás/tanítás legfőbb nehézsége”
- [80] „a dolog nagy haszna”
- [81] „hamis vágnak/törekvésnek”
- [82] „hátnul/ háta mögött”
- [83] „Hogy magát ezt a dolgot kieszközölje és Tróját az akhájok számára megnyissa.”
- [84] „közhely”
- [85] „t. i. hogy a királyhoz vezessék”
- [86] „cseleket forgatni/próbálni”
- [87] „csellel legyőzni”
- [88] „felforgatni a házakat”
- [89] „egy vétekből”
- [90] „egynek a vétkéből”
- [91] „egynek vétke”
- [92] „dolgról személyre”
- [93] „egy vétekből minden Danausra”
- [94] „hibás áttérés”
- [95] „cselt”
- [96] „tanuld/ismerd meg”
- [97] „s Rhodán habját ivók, megismer engem majd az ibér” (Bede Anna ford.)
- [98] „egy példából tudd meg milyenek, mennyire álnok az összes Danaus”
- [99] „ismerj meg minden Danaus álnokságot”
- [100] „szemeivel a fríg csapatokat körütekintette”
- [101] „... így áll meg, gőgös szemeit veti szerte ...” (Devecseri Gábor ford.)
- [102] „Hová forduljak én szerencsétlen?”
- [103] „Azonban most nem volt hely ezek számára.”
- [104] „Ő elmés ember!”
- [105] „Ő mondta!”
- [106] „elvont főnévi igenév, melyben, magában megvizsgálva, sem a cselekvésnek, sem az elszenvedésnek képzete nincs meg”
- [107] „monda, hír”
- [108] „szóbeszéd, pletyka”
- [109] „halálra bocsátották”
- [110] „s Pythagoras, ki az Orcus ölébe kétszer hullt” (Bede Anna ford.)
- [111] „engem küldött atyám társul”
- [112] „hevesen vitatják ezt a tudós férfiak”
- [113] „az első évektől, kezdetektől”
- [114] „Előbb szülne a sáska lucaniai ökröt (így nevezték először az elefántot a rómaiak)” (Finály Henrik)
- [115] „hapax legomenon: egyszer olvasott, egyszer előforduló kifejezés egy adott szövegben”
- [116] „háborítatlan hely”
- [117] „A latinok az ellentétes igék szembeállításában gyakran egyszerű copulát használnak, ahol mi németek ellentétes particulát szoktunk használni”
- [118] „fennmaradt a fiú számára a latin állam, a nagypapa és az apa királysága” (Kis Ferencné ford.)
- [119] „Áll a kötésük” (Gaál László ford.)

- [120] „igen nagy képtelenség”
[121] „költői szabadság”
[122] „összegző”
[123] „bocsánat a szóért”
[124] „Mert mi nem értünk egyet azokkal, akik azt hiszik, az államtudománynak az ékesszólásra semmi szüksége sincsen, de a leghatározottabban cáfoljuk azt is, hogy teljes egészében a rhétor működésén és művészetén alapulna.” (Simon L. Zoltán ford.)
[125] „meghal”
[126] „életét vesztette”
[127] „sokat hányódott”
[128] „ezt hallgatni elég volt”
[129] „sokat gyötrött helyet”
[130] „hallani = vkit nevezni”
[131] „a kezdetet jól vette észre Heynius”
[132] „Labes omlást/bukást jelent, az eséstől.”
[133] „büntetést szenved el”
[134] „Persequi poenas mondatik arról, aki büntetést szenved el vki által bosszú okán.”
[135] „valóban”
[136] „álomszerűen”
[137] „helyesen”
[138] „valóban”
[139] „Így folytatta: nincs több a birtokomban”
[140] „Amikor Dianát kivitték a városból, ... tömjénnel, illatszerekkel füstölték és a vidék határáig kísérték” (Nótári Tamás ford.)
[141] „futásra készül”
[142] „gyakran azokat”
[143] „bár tettük volna”
[144] „közbevetett felkiáltás”
[145] „az élesebben látóknak hagyom”
[146] „sokszor vágytak”
[147] „sokszor elzárta/bekerítette”
[148] „küldjük”
[149] „küldik”
[150] „variálja az igék módjait”
[151] „variálja a fa fajtáit”
[152] „Helyes az idő jelölése, amelyből nem derül ki, hogy ez az áldozat az elindulás előtt, az úton, vagy a Trójai földre való megérkezés után történt-e.”
[153] „Aki számára jóslatai elrendelik a halált”
[154] „mit kíván Apolló”
[155] „Minerva gyanús ajándékai”
[156] „azonban kétséggel”
[157] „Melyek az istenek parancsai?”
[158] „Mit jelentenek az istenek végzései?”
[159] Valóban erősen kétlem, hogy a latin költő azt akarja jelölni, hogy a jóslat szava akár az istenek akarata.
[160] „Numina divom. A jóslatok helyett tette”
[161] „tetszetős javítás”
[162] „jósolták”
[163] „szótlanok”

- [164] „Sokan, ezt kétszer kell értelmezni, hogy ne legyen ellentét a csendben beszéltek: sokan csendben figyeltek, sokan beszéltek is.”
- [165] „megénekelték = jósolták, jövendölték”
- [166] „mivel a jósok kötött és nem szabad beszédet használtak”
- [167] „művészi gaztett”
- [168] „De a rómaiak ... lázas tevékenységben égtek, serényen felkészültek, egymást bátorították...” (Kurcz Ágnes)
- [169] „megváltozva viselték = elviselték”
- [170] „Míg a hibákat elkerülik ellenkezőkbe futnak.”
- [171] „megváltoztak”
- [172] „Mégis eloldozták az áldozatokat, ugyanis vétek, hogy az áldozáson valami megkötöztetett.”
- [173] „az volt a szokás abban az időben az áldozatoknál: Juvenalis is tanítja, hogy előtte megkötözték”
- [174] „Ne gondold, hogy Sinón már körül volt övezve a szalagokkal, csak mondta, hogy azokat előkészítették, miként az áldozati darát ... Tehát elszakítja bilincseit, amelyekkel a szokás szerint meg volt kötözve.”
- [175] „Elrejtőztem amíg feszítették a vitorlákat, ha történetesen/egyáltalán feszítették.”
- [176] „A Heyne által megváltoztatott elválasztás miatt az következik be, hogy nem elég szép/kifinomult hangzottságaink/ütemeink vannak.”
- [177] „mert hisz amúgy sem akar szolgálni Polyxena senkit!” (Devecseri Gábor ford.)
- [178] „az ügy megérdemli, hogy a haditanács elé terjesszem.” (Muraközy Gyula ford.)
- [179] „a hűsége, ha valahol van”
- [180] „a város, amit építék, tiétek”
- [181] „örömet és készséges lélekkel”
- [182] „Sok minden elvennie a kedvem attól, hogy előttetek beszéljek, polgárok, ha államunk szeretete nem állna fölöttük.” (Kurcz Ágnes ford.)
- [183] „szavának áll”
- [184] „Ahogyan a kikötő nélküli hely nem nyújthat biztonságot a hajónak, úgy a hűtlen lélek sem lehet barátainak megbízható támasza.” (Simon L. Zoltán ford.)
- [185] „Néhány megvadult állat bele is zuhant a folyóba, de már a súlyuknál fogva is meg tudtak állni, ... s lépésről lépésre kitapogatták a sekélyebb helyeket, s kijutottak a szárazra.” (Muraközy Gyula ford.)
- [186] „a polgárságból kell a hadsereget megszervezni” (Muraközy Gyula ford.)
- [187] „azonban a danaók reménye elveszett, ugyanis Diomedes és Ulixes megsértették Minervát”
- [188] „engedelmeskedik/ vakon követ”
- [189] „égtek, izzottak”
- [190] „köttöszó elmaradásának jelensége”
- [191] „Romulus egyedül szerezte meg a hatalmat; s a várost megalapítása után alapítójáról nevezték el.” (Kiss Ferencné ford.)
- [192] „és vissza nem hozzák a képmást”
- [193] „amit elvittek”
- [194] „és a kilenc madarat hadi-éveknek magyarázza” (Devecseri Gábor ford.)
- [195] „ezt mégis = és mégis azt a hatalmasat”
- [196] „Nem szép, hogy ismétlődik.”
- [197] „Vergilius ezt változatos módokkal el tudta volna kerülni.”
- [198] „Azt parancsolta Calchas, hogy ezt a hatalmas monstrot emeljék.”
- [199] „Azonban ezek kicsiségek”
- [200] „Priamus kérdezte, hogy miért építették ezt a monstrot. Ezekkel most eleget tesz.”
- [201] „A gallok miután erőn felül próbáltak küzdeni, visszaszorítottak”
- [202] „felülmúl/legyőz/túlhalad”

- [203] „enged a föld az ekének”
- [204] „vértelen”
- [205] „...az emberi lélek igencsak magába száll és irgalmassá válik, lévén hogy más bajában a saját esendőségével szembesül.” (Simon L. Zoltán ford.)
- [206] „hosszú menetben”
- [207] „mily lassúdan ölő lángok emésztenek” (Bede Anna ford.)
- [208] „Amilyen a böggő bika, mikor sebesülten rohan.”
- [209] „olyan böggés, mikor az ökör rohan.”
- [210] „Elfut a hó” (Bede Anna ford.)
- [211] „a gallok... s félelmükben szétszóródva falvaikba menekültek.” (Muraközy Gyula ford.)
- [212] „új félelem”
- [213] „a soha nem látott dolgot szükségképp követi a félelem, és ez a novus az új látványhoz”
- [214] „Más rettentő dolog kavarja fel sokkal inkább lelküket”
- [215] „Laocoon szörnyű kiáltásokat adott ki, és olyanokat, milyeneket a böggő bika, mikor az oltárnál sebesülten fut, miután nyakát bárdal szegték.”
- [216] „Azt tartják, hogy a moenia a falaknál lévő hely”
- [217] „A kerekék mozgása kifejezés rendkívüli az egyszerű helyett, kerekék, amelyek mozgóak mikor gurulnak, a költők mondják.”
- [218] „mozgó kerekék”
- [219] „rendkívüli, mint illigant, innectunt azaz hozzákötnek”
- [220] „a városnak oda legközelebb fekvő térségébe is, hatalmas öldöklést vitt véghez.” (Kis Ferencné ford.)
- [221] „A moenia hol a falak után említetik, jelenti magát a várost az épületekkel, hol pedig a falak előtt, erődítményt jelölve.”
- [222] „fenyegetően, kiemelkedően”
- [223] „Egyszerűen a magasságra való utalás. Ugyanis, ami magasságával mindenki fölé tornyosul, az fenyegetőnek mondatik.”
- [224] „előnyomulva, kimagaslóan”
- [225] „fenyegetően a város közepére”
- [226] „jobban összeillik: bejut a város közepére, fenyegetően; mint a kiemelkedve a város közepére, ami szűk.”
- [227] „akár fenyegetően, valami rossz eseményt jósolva”
- [228] „aláhelyezte”
- [229] „a fegyverek adták a hangját”
- [230] „mondott dolgok, amiket mondtak”
- [231] „jóslat”
- [232] „Kétséges, vajon nőnemű, egyesszámú participium, vagy semleges többesszámú.”
- [233] „feljő az éj az Oceanból”
- [234] „Heyne magyarázatában, ha a szavakat megcseréled és orineté-t teszel az occidente helyére, valamint occidentem-et az orientem helyére, mindegyik a leghelyesebben fog állni.”
- [235] „eltávozik”
- [236] „jön”
- [237] „Igaz az, amit a nép mond, hogy a hazugnak jó emlékezőnek kell lennie.”
- [238] „Ruit különösen festinat helyett”
- [239] „és már az argív phalanx. A tanult férfiak méltán feddik ezt a consecutio temporumot: ibat, quum extulerat és laxet”
- [240] „már hallatszik a város túlsó végéből a háztetők ropogása... a por, mely felhőként nyomakodik be mindenfelé” (Kiss Ferencné ford.)
- [241] „a hármasság ikrek, a megállapodás szerint fegyverükhöz nyúlnak.” (Kiss Ferencné ford.)

- [242] „Hanem azonkívül, hogy megnövelte a római hadsereg erejét, titokban még cselet is alkalmazott” (Kiss Ferencné ford.)
- [243] „Erősen igyekezett, hogy a latin nép rokonszenvét elnyerje,... a latinok előkelőségeivel nem csak vendégbarátságot kötött, hanem rokoni kapcsolatra is lépett, például a tuscolumi Octavius Mamiliusszal... Ehhez adja férjhez leányát.” (Kis Ferencné ford.)
- [244] „Ám cinkos fényében a csendes holdnak elindul, Harcra szerelt hadigályáin csapatával az argív, S jön Tenedosból jól ismert partunk fele.” (Lakatos István ford.)
- [245] „Menny sarkán -földön, fortélyán myrmidonoknak, Sűrű-vak árny sújt szét.” (Lakatos István ford.)
- [246] „hallgató, csendes”
- [247] „csend”
- [248] „hallgató hold”
- [249] „az éjszaka csendje”
- [250] „A silentia Lunae-t magában helyesen mondhatjuk az éjjel helyett, akár fénylik, akár rejtőzködik a hold.”
- [251] „Nem telt el tíz nap és a másik kisfiút is megölték.” (Nótári Tamás ford.)
- [252] „Egyetlen éj telt csak el, amikor Verres már annyira megszerette Dorotheust, hogy...” (Nótári Tamás ford.)
- [253] „a hallgatást a holdra alkalmazta, ami még inkább költői”
- [254] „valamikor még a jó Vergilius is alszik”
- [255] „a hallgató hold baráti csendessége”
- [256] „gonosz végzettel = gyötrő végzettel Trója városát.”
- [257] „Az istenségek akarata által: ugyanis azok számára kedvező, azonban irányunkban rossz-indulatú. Heyneé: iniqua i. e. a Trójaiakkal szemben ellenséges.”
- [258] „Neoptolemus és akit elsőként kell említenem Machaon.”
- [259] „sírva”
- [260] „ömlik a sírás”
- [261] „panaszolni, szólítani”
- [262] „Ehhez a dologhoz semmit.”
- [263] „Azonban ebből a vulgáris rendből verset alkotni nem lehet.”
- [264] „várt Hector!”
- [265] „Aeschinusom! o germánom! Embereim! Nézőim! Művelt Maecenas! Drága Maecenas! Évforduló, légy sok éven keresztül ünneplendő! Tisztelendő Úr! Kedves barát!”
- [266] „Ne figyelmeztessen az, akit figyelmeztetni kell.”
- [267] „hogy leverten megpillantunk, az, miként fessi”
- [268] „fáradtak a szerencsétlenségektől”
- [269] „hogy ernyedtek vagyunk”
- [270] „nem gondol vele/nem időz”
- [271] „engem a kérdezőt = a kérdéseimet”
- [272] „szentségeit, istenségeit”
- [273] „nem volt most hely ezekhez”
- [274] „felver álmomból”
- [275] „vörös posztó”
- [276] „tudatlan”
- [277] „Mint meredek bércrel bámul le az együgyű pásztor, Hogyha dühöngő szél lángot szít épp a vetésben, Vagy rohanó hegyi ár, ... tépi...tőstül a fákat.” (Lakatos István ford.)
- [278] „legtágabb fogalom”
- [279] „végtelenül használható”
- [280] „Jugurtha tornyokat épített.”

[281] „névátvitel”

[282] „tubák hangja/harsogás”

[283] „azaz nem elég a megfontolás, in armis, a fegyverek használatában; ... mennyire készültem már ezekkel a fegyverekkel hasznára lenni az elfoglalt és felgyújtott városnak.”

[284] „hallgattassék meg a másik fél is”

[285] „Dicsérte Jovianus ezt az elhelyezést, arma amens, ezen a helyen lehetőség adódik Aeneas félelmeinek és elméje kósza tévelygéseinek jelölésére: ugyanezt dicséri Caesar Scaliger; ugyan- is Aeneas zihálása fejeződik ki a magánhangzók ismétlődő ürességében.”

[286] „Panthús, szólj, mi a helyzet? még védhetjük a várat?” (Lakatos István ford.)

[287] „ezeket a szavakat a várfokról magyarázza, amely most a trójaiak legfőbb dolga i. e. legsúlyosabbnak kell lennie.”

[288] „az ellenség közepébe veti magát”

[289] „És így minden a legillőbben összefügg.”

[290] „akár a nagyobbítás bája miatt, akár zavarodottként mondta”

[291] „Ezrek, ahányan jöttek egykor Mycénéből, azok közül egyesek a kapuknál állnak, mások a szűk utcákat foglalták el.”

[292] „részint, részint”

[293] „alig kísérlik meg a harcot”

[294] „megoldhatatlan”

[295] „hasztalanul”

[296] „segítetek”

[297] „segítetek a felgyújtott városnak”

[298] „különösség”

[299] „beburkoló árny, annyira körülveszi őket, mintegy beborítja.”

[300] „heverő testek földre terítettnek”

[301] „hevernek a földre terített testek”

[302] „Figyeld meg a holttestek elegáns körülírását. Ami ugyanis holttest, már ki is van terítve.”

[303] „A parenthesis, amely az elbeszélés miatt közbevetetetik, állandó jelzővel bír, ez a nam.”

[304] „Kell-e még többet szólnom magáról az előadásmódról?” (Adamik Tamás ford.)

[305] „No és a szónoki beszédnek hány része van?” (Gonda Attila ford.)

[306] „No és a kérdésnek hány része van?” (Gonda Attila ford.)

[307] „hol tudtatok ennyit időzni?” (Lakatos István ford.)

[308] „Fondorlat van a szavakban; először mondják, hogy jönnek, akik legutolsók.”

[309] „én nem akarok Caesar lenni; a jó férfi azt mondja elkészült; Aelius sztoikus akart lenni”

[310] „Androgeus érezte, hogy az ellenség közepébe keveredett.”

[311] „lábát hátra teszi”

[312] „... a krokodilok, folyami teknősök és bizonyos kígyók; bár ezek nem a vízben születnek, mégis, mielőtt lábra tudnak állni, azonnal belevetik magukat a vízbe.” (Havas László ford.)

[313] „első munka”

[314] „legmagasabb hegy”

[315] „a munka kezdete”

[316] „a hegy teteje”

[317] „Csel vagy férfierő, ellenségnél ki keresné?” (Lakatos István ford.)

[318] „kegyes Aeneas”

[319] „istenségünk nélkül”

[320] „egyesek ott vannak, mások megszállták”

[321] „biztosítottak, amelyekben meg lehet bízni.”

[322] „Ez igen rendkívüli és nem fér össze az akhájok vitézségének hírével, az én érzékemet sérti ez egy hőskölteményben”

[323] „gyűlöletesek a példák”

- [324] „három ágú szigony”
[325] „Kiáltás. Vajon Cassandrát vagy a trójaiak által leölt görögöké?”
[326] „Úgy hiszem, Cassandra kiáltására felindulva arra helyre összefutottak és a magukhoz ragadott szűz miatt haragra gerjedve mindenfelől támadtak. Méltó megoldója a csomónak!”
[327] „Az emlékezés is elég.”
[328] „elsőként, először”
[329] „Priamusé”
[330] „nagy sereg/csapat”
[331] „mások”
[332] „azok”
[333] „hang”
[334] „nem volt eléggé biztos a válasz”
[335] „megjegyzik”
[336] „Priamus pajzsait”
[337] „a kötelességérzet a haza, szüleink, rokonaink iránt való kötelességeinkre figyelmeztet” (Simon L. Zoltán ford.)
[338] „igazságszágnak mondják, ugyanezt az istenek irányában vallásnak, a szülők irányában tisztelettudó jóságnak” (Gonda Attila ford.)
[339] „a sebtől, amit Ulixes annak okozott.”
[340] „Vagy jól, vagy sehogy!”
[341] „ház”
[342] „és a kemény küszöbű, ércel kalapált kapuszárnyat Sarkaiból fordítja ki; megroppannak a félfák” (Lakatos István ford.)
[343] „ragrím”
[344] „miután ledöntöttük, alulról megrongáljuk/megrázzuk”
[345] „Legyen consecutio temporum és vesszen az értelem!”
[346] „ledönt/összeomlik”
[347] „Helyesen mondatik a ruina trahere letört nagy darabról, melynek esése hosszan tart.”
[348] „csak vesszen a bűnös, s apja reményét, országát, vigye sírba hazáját!” (Devecseri Gábor ford.)
[349] „Egy nap adja kettőnk halálát.” (Bede Anna ford.)
[350] „kőgát”
[351] „töltést”
[352] „dagadtra tömődik, S így telel át a hidegben a föld mélyén” (Lakatos István ford.)
[353] „falusi/földművelő/parashti tapasztalatok leírói”
[354] „Automedon a fegyverhordozó”
[355] „Jó emlékezőnek kellett volna lenni!”
[356] „dagadt, mert füvet evett, amelyekkel új erőt szerzett magának”
[357] „Aki mindig haragos”
[358] „rosszul magyarázza”
[359] „a metrum szüksége miatt”
[360] „Fénylő csillagokat. Sokan a mennyezet kockáira vezetik vissza, ami ostobaság.”
[361]: „Útát vág a vas” (Lakatos István ford.)
[362] „Dalra kinyílik a zár, s noha jól beleillik a falba, dalra lehull az erős tölgyfa-gerenda retesz.” (Gaál László ford.)
[363] „unokák nagy reménye”
[364] „barbár aranytól és zsákmányoktól gögösek”
[365] „a barbárok arany zsákmányaitól gögösek”
[366] „fegyvertől már elszokott”
[367] „remegő vállaira ...”

- [368] „Állt palotájának közepén egy jókora oltár, Csak szabad ég hajlott fölibé meg egy ősi babérfa, Árnyával véd-isteneit befedezve a háznak.” (Lakatos István ford.)
- [369] „rossz jelentésű”
- [370] „Jó kép a vulnus /seb/ a fegyver helyett.”
- [371] „premit hasta /szorít, nyom a lándzsával/ különlegesebb mint az átdöf”
- [372] „más helyen megöli: akár opprimit”
- [373] „Ezt az átkozódást megelőző partikulát állítja és sok bizonyítékkal alátámasztja a Hadrianus de Sermone Latino”
- [374] „A harmadik nemet nyomatékosnak/ indulatot kifejezőnek hívjuk, ily módon a lélek ereje erőteljesebben nyilvánul meg az átok haragjában és az átkozódásokban.”
- [375] „Isteneinktől kapj méltó hálát te jutalmul” (Lakatos István ford.)
- [376] „A régi grammatikusok illic-et interpretálnak. Az alvilági helyek is gyakran így mondatnak, eufémizmus okán.”
- [377] „most halj meg”
- [378] „El-elesőt, tántorgót”
- [379] „a tört magasra emelte”
- [380] „Így halt meg Priamus, sorsát így töltve be pusztult, Ő, aki Pergama vesztét, Tróját égni megérte És akit Ázsia oly sok földje s nemzete tartott, Hajdan, büszke urának.” (Lakatos István ford.)
- [381] „a lelkét kilehelőt”
- [382] „neked ezért a bűnért”
- [383] „meggyaláztad az atyai tekintetet”
- [384] „a miénkhez leghansolóbb hely”
- [385] „Ennek ellenére védelmedbe veszed az efféle képtelenségeket?” (Havas László ford.)
- [386] „Elbírálás alatt a peres ügy.”
- [387] „Hadriadó Pallas pajzzsal fedi-védi az öccsét” (Devecseri Gábor ford.)
- [388] „Halmozzuk, sebesen kapkodva, sietve a csókot, azt panaszolva, milyen kurta időt ad egy éj.” (Muraközy Gyula ford.)
- [389] „Ő meg a vad vétket véghez viszi, vágja veszettül mégis a fát; sok ütésnek utána, huzatva kötéllel.” (Devecseri Gábor ford.)
- [390] „Büntelen lelkű” (Bede Anna ford.)
- [391] „inkább szeretnék ezekkel helyes véleményen lenni, mint amazokkal tévedni”
- [392] „A te szerencséd, Libanus, sokkal jobb az enyémnél, mert én nem élek estelig.” (Devecseri Gábor ford.)
- [393] „Erőszakkal azonban sehogy sem bírták bevenni; végülis az éhínség előcsalta az ellenséget.” (Kis Ferencné ford.)
- [394] „egykor hitvesednek mondott”
- [395] „Fölnevetett szerető jó apja, meg anyja, az úrnő.” (Devecseri Gábor ford.)
- [396] „görögök”
- [397] „kar”

Szerény észrevételek

- [1] „ha nem hasznos amit csinálunk, hiábavaló a dicsőség”
- [2] „alapfeltevéshez folyamodás”
- [3] „hibás kör/ körkörös hibás okoskodás”
- [4] „...arról szól, amiről épp most kell szólni, a többit elteszi félre, ...” (Bede Anna ford.)
- [5] „tagadom az előzményt”

Vallomások és igazítások.

- [1] „Én vétkem! Én vétkem! Én igen nagy vétkem! Megvallom Neked Uram Magyar Nyelv őre!”
- [2] „Fellebbeznék Philippushoz, de inkább azért, hogy elrendezzem.”
- [3] „tartózkodj az elferdített szavaktól”
- [4] „Ragadd meg a szót, melyet kevésbé hiszékenyen olvasol”
- [5] „hazugság”
- [6] „kegyes csalás”
- [7] „Rosszul ragadta meg a szót.”
- [8] „történik”
- [9] „a vádlónak bizonyítania kell”
- [10] „esemény, eredmény”
- [11] „esetleges”
- [12] „esetleges”
- [13] „aki jól különít el, jól tanít”
- [14] „... ámitasz engem? Csalfa, tűnő árnyal, fiadat?” (Lakatos István ford.)
- [15] „Példákon keresztül rövid az út”
- [16] „Távozz! Ezt nem illik.”
- [17] „(ez az) Amit bizonyítani kellett”
- [18] „tagadom a konzekvenciát”
- [19] „alapelvhez folyamodás”

Vissza- és körültekintés. Nyelvünk ügyében.

- [1] „Holtakról semmit, hacsak nem jól.”
- [2] „Kölcsönt kölcsönért, jól visszaadom neked szomszéd!”
- [3] „bocsánat a szóért”
- [4] „Ezt akarom, így parancsolom, akaratom legyen az érv.”
- [5] „akarat”
- [6] „tanács, hatalom, parancs”
- [7] „megüt”
- [8] „Most megyünk a legerősebb férfihez.”
- [9] „tölgyféle”
- [10] „vörös tölgy”
- [11] „disznóféle”
- [12] „disznófélék családjának különleges neve”
- [13] „Sókratész szokta mondani, hogy mindenki abban, amit tud, elegendően ékesszóló.” (A libákat nyilvánosan etették Rómában a Capitoliumon.)
- [14] „Közben Lucius Piso a fórumi megkönyékezést, a bírósági vesztegetéseket, ... a szónokok erőszakosságát kárhoztatva kijelentette, hogy visszavonul és távozik a városból, ... és a curiát máris ott akarta hagyni.” (Borzák István ford.)
- [15] „Tiberius bár szelíd szavakkal lecsillapította Pisót, azért rávette rokonait is, hogy ha mégis távozni akarna, tekintélyükkel vagy kéréseikkel tartsák vissza.” (Borzák István ford.)
- [16] „Caius Gracchus polgárjogot akart adni Itália valamennyi lakójának, kiterjesztve egészen az Alpokig, földet osztott, megtiltotta, hogy bárki ötszáz iugerumnál többet béreljen, ... új vámokat vezetett be, a provinciákat új coloniákkal árasztotta el, a bíraskodási jogkört a senatorok helyett a lovagokra ruházta, a nép számára gabonaosztást rendelt el. Semmit sem hagyott háborítatlanul, semmit érintetlenül, végül is megbolygatott mindent, semmit sem hagyott meg eredeti állapotában.” (Hoffmann Zsuzsanna ford.)
- [17] „Éppen a Sacra Vián sétáltam” (Bede Anna ford.)

[18] „odaszalad valaki”

[19] „megragadva a kezem”

[20] „le fog esni; meg fogja fogni; látni fogja; adni fogja; el fog töröltetni; fel fog ébredni; meg fogja ütni; el fogja küldeni; meg fog ölni/le fog esni; át fog szűrni; el fog hagyni; fel fog kelni”

[21] „A dák és az etióp az elfoglalt várost lázadásokkal majdnem elpusztította.”

Vissza- és körütekintés. Nyelvünk ügyében. „Vége.”

[1] „Akárki szereti a békát, a békát Dianának gondolja.”

[2] „Ez a fekete, ettől óvakodj, Római!”

[3] „Zárd el a patakokat fiú, eleget ittak a rétek.”

Mi a mondat?

[1] „Méltán viseljük el a vas kétélű fejszét, mert mi adtuk a nyeleit!”

[2] „a forma adja a dolog létét”

[3] „a jelesebből történik a megnevezés”

[4] „a kivétel erősíti a szabályt”

[5] „tulajdonképpen”

A TINTA Könyvkiadó kiadványai
megrendelhetők az alábbi címen:
TINTA Könyvkiadó
1116 Budapest, Kiskőrös u. 10.
Tel.: (1) 371 05 01; Fax: (1) 371 05 02
E-mail: info@tintakiado.hu
www.tintakiado.hu

Nyomdai kivitelezés: Vareg Hungary Kft.
Felelős vezető: Egyed Márton ügyvezető igazgató